

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

ANILARDA 12 EYLÜL DÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Muslih İPEKLİLER

Ankara-2010

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ**

ANILARDA 12 EYLÜL DÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Öğrencinin Adı

Muslih İPEKLİLER

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Ankara-2010

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

ANILARDA 12 EYLÜL DÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN

.....

Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK

.....

Prof. Dr. Bige SÜKAN

.....

Tez Sınavı Tarihi:.....

Yukarıdaki sonucu onaylıyorum.

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Enstitü Müdürü

ÖZET

Birçok ülkede ordu; sahip olduğu savaş gücü, almış olduğu eğitim, toplum içinde sosyal itibarı bakımından, toplumun en güçlü sosyal grubu durumundadır. Sahip olduğu bu güçlü nitelikleri nedeniyle ordu, ülkenin siyasi hayatına doğrudan müdahale ederek veya dolaylı olarak değişen ölçülerde etki yapmaktadır.

Türkiye’de ordunun etkisine baktığımızda ise, ordu Türk siyasi hayatını doğrudan etkileyen önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyet tarihinde ordunun yaptığı askeri müdahaleler, Türk siyasi hayatının kırılma noktalarını oluşturmuştur. Ülke yönetimine doğrudan el konulması ve Türk siyasi hayatında derin izler bırakması nedeniyle, 12 Eylül müdahalesi birçok araştırmacı tarafından incelenen bir konu olmuştur.

Çalışmamızın konusunu oluşturan 12 Eylül askeri müdahalesinin, o dönemi yaşayan önemli kişilerin anılarından yola çıkarak incelenmesi, gelecek kuşaklara yaşanan olayların tahlilini ve ileride oluşacak olaylar arasında sebep-sonuç ilişkisi kurmasını kolaylaştıracaktır.

ABSTRACT

In many countries armies are among the strongest social groups with their capacity to fight, high level of education, and through social respect they gained in society. Because of these strong qualities the armies are effective in the political agenda of countries either through direct or indirect involvement through varying degrees.

When we analyse the effect of Turkish Army in Turkey, we observe the Army as an important factor which directly affects the political agenda. Through the historical lineage of Modern Turkish Republic, the military interventions constitute major breakpoints in Turkish political life. Because of the fact that the army took over the control of the country and the result that these interventions deeply affected the policies in the country, the September 12 military intervention is one of the hot issues for researchers to further analyse.

The study of September 12 military intervention through a comprehensive analysis of those prominent figures and their memories who lived that period will help to analyse the political issues and reason-result relations in the future in an easier way.

ÖNSÖZ

Türkiye Cumhuriyeti'nin son elli yıllık tarihine bakıldığında ordunun, Türk siyasetine yön verilmesinde ve Türk siyasetinin şekillenmesinde temel faktör olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Türk Ordusu bu dönemde gerçekleştirdiği üç askeri müdahale ile ülke yönetimine, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 tarihlerinde doğrudan, 12 Mart 1971 tarihinde de dolaylı olarak müdahalede bulunmuştur.

Bu müdahaleler arasında, özellikle 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, öncesinde yaşanan gelişmeler ve sonrasında ortaya çıkan sonuçlarıyla, Cumhuriyet tarihinde kırılma noktalarından biri olmuştur. Türkiye'nin bugünkü siyasi, sosyal ve ekonomik yapısının anlaşılabilmesinde, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ve sonrasında yaşanan askeri rejimin önemli bir yeri vardır. Bunun temel nedenine bakıldığında; müdahale sonrasında kurulan askeri rejimin, her alanda aldığı radikal kararlarla, ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatında, çok derin izler bırakmış olduğu görülmektedir.

Araştırmanın konusunu oluşturan 12 Eylül müdahalesini incelenirken, 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimlerden, müdahale sonrası siyasi iktidarın 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlerle tekrar sivil yönetime bırakılmasına kadar geçen süre ele alınmıştır. Bu süreç içinde içeride ve dışarıda yaşanan siyasi olaylar, neden sonuç ilişkisi içerisinde incelenmiştir.

12 Eylül dönemine etkisi olan kişilerin anıları, daha önceki çalışmalarda kısmen yer almaktadır. Literatürde 12 Eylül dönemine etkisi olan kişilerin anılarına yer veren bir çalışma bulunmamaktadır. Bu eksiklikten yola çıkarak, çalışmamızın amacı; *bu dönemdeki olayların bilfiil içinde bulunmuş veya olaylardan etkilenmiş düşünür, siyasi, akademisyen, asker gibi kişilerin anılarından yola çıkarak, bilimsel yaklaşımla anıları özdeşleştirerek 12 Eylül dönemini yeni bir bakış açısı ile ortaya koymaktır.* Diğer bir ifadeyle, farklı siyasi düşüncelere sahip kişilerin anıları

karşılaştırılarak, bilimselliğin tarafsızlığıyla ele alınmaya çalışılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin en çalkantılı süreçlerinden biri olan bu dönem, karşıt siyasi düşünceye sahip kişiler tarafından, farklı şekillerde yorumlanmıştır. Bu fikir ayrılıkları konu hakkında birçok eser verilmesinde etkili olmuştur. Bu dönemle ilgili eserler bilimin tarafsızlığı ve bunun tarih üzerindeki yansıması anlayışı ile ele alındığında, bazı noktalarda canlılığını ve heyecanını yitirdiği tespit edilmiştir. İşte bu noktada, anı türü olarak nitelendirilen eserler devreye girerek tarihi, olaylar ve tarihler kalabalığı olmaktan kurtarmaktadır. Çünkü anılar; insan psikolojisini en iyi yansıtan, o dönemi yaşamış kişiler tarafından olaylara bakışı farklı açılardan ortaya koyan, tarihin gizli kalmış kısımlarının aydınlatılmasına yardımcı olan yapıtlardır.

Bu bağlamda çalışmamızda, bilimsel anlatımdaki alışılmış değiştirilerek, konunun daha çarpıcı ve ilgi çekici hale getirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma incelenirken, okuyucunun o günlere tekrar dönerek bir anlamda olayları tekrar yaşamasına çalışılmıştır.

Bu kapsamda çalışmanın giriş bölümünde, konunun anılara dayanması ve daha iyi anlaşılması maksadıyla, kavramsal çerçeve içerisinde; anının tanımına, önemine, yazılma nedenlerine, özelliklerine; anı, otobiyografi ve günlük arasındaki farklara ve anı eserlerinin tarihsel gelişimine yer verilmiştir.

Birinci bölümde, ordunun siyaset üzerindeki etkisini ortaya koymak maksadıyla ordu-siyaset ilişkisine yer verilmiştir. Ayrıca, bir orduyu askeri müdahaleye iten nedenlerin, evrensel boyutta ve Türkiye'deki durumu ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde, 12 Eylül askeri müdahalesine neden olan iç ve dış nedenlerle, 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimlerden 12 Eylül 1980'e kadar olan

dönemde, Türk siyasi hayatında yaşanmış önemli olaylara yer verilmiştir.

Üçüncü bölümde, 12 Eylül gününde, müdahalenin bir gün öncesinde ve ilerleyen günlerde yaşanmış önemli gelişmelere yer verilmiştir. Ayrıca, o dönemin önde gelen siyasilerin askeri müdahale sonrası durumlarına ve oluşturulan Kurucu Meclis'in faaliyetleri üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde, 12 Eylül askeri müdahalesiyle gerçekten terör ve anarşinin önüne geçilip geçilmediğine, anarşi ve teröre neden olan suçluların yargılanmasına, hazırlanan 1982 Anayasa'sına, siyasal partili hayata tekrar dönüşe yer verilmiştir.

Çalışma yapılırken; öncelikle bilimsel yayınlar, döneme ait süreli yayınlar, gazeteler incelenerek dönem hakkında geniş bir literatür taraması yapılmıştır. Temel kaynak olarak seçilen anılar, elde edilen bilimsel veriler doğrultusunda çözümleme ve yalınlaştırma metotları kullanılarak analiz edilmiştir. Yazılı kaynakların yanı sıra, 12 Eylül döneminden dolayı ve dolaysız olarak etkilenmiş siyasi, asker, akademisyen, basın mensubu gibi kişilerin konu hakkında verdikleri demeç ve konferanslardan, yaptıkları söyleşilerden ve bunların yanı sıra konu hakkında hazırlanan diğer kaynaklardan faydalanılmıştır. Çalışmamızda, o dönemi yaşamış bazı siyasetçi ve gazetecilerle yapılmak istenen sözlü tarih taleplerinin kabul edilmemesi sonucu, bu kişilerle yüz yüze görüşmeler yapılamamıştır.

Yapılan çalışmanın sınırlılıkları olarak; 12 Eylül döneminin yakın bir tarihte gerçekleşmesinden dolayı, günümüze kadar devam eden bir sürecin etkilerini taşıması, hafızalarda hala yer alması ve tanıklarının hayatta olması gösterilebilir. Konu ile ilgili gelecekte yapılacak çalışmalarda, dönemin halk üzerinde etkisini ortaya çıkarmak için araştırmaya halkın da dahil edilmesi, literatüre önemli katkılarda bulunabilir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ	1
1. Anı Nedir?.....	1
2. Anının Yazılma Nedenleri ve Önemi.....	2
3. Anının Özellikleri.....	3
4. Anı, Biyografi, Otobiyografi, Günlük Arasındaki Farklar.....	5
5. Anı Eserlerinin Tarihsel Gelişimi.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

ORDUNUN SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

1.1. Ordu-Siyaset İlişkisi.....	12
1.1.1. Gelişmiş Ülkelerde Ordu-Siyaset İlişkisi.....	14
1.1.2. Az Gelişmiş Ülkelerde Ordu-Siyaset İlişkisi.....	17
1.1.3. Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi.....	18
1.2. Ordunun Siyasete Müdahale Nedenleri.....	21
1.3. Türkiye’de Orduyu Müdahaleye İten Nedenler.....	25
1.3.1. Müdahaleyi Kolaylaştıran Faktörler.....	25
1.3.1.1.Ordunun Yapısı.....	25
1.3.1.2.Siyasi Kültür.....	27
1.3.2. Müdahaleye Sevk Eden Faktörler.....	28

1.3.2.1.Siyasi Yönetimin Başarısızlığı.....	28
1.3.2.2.Meşruiyetin Yitirilmesi.....	29

İKİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL 1980'E GİDEN SÜREÇ

2.1. 12 Eylül'ü Hazırlayan Nedenler.....	31
2.1.1. İç Etkenler.....	34
2.1.2. Dış Etkenler.....	39
2.2. Haziran 1977 Seçimleri ve İktidar Boşluğu.....	44
2.3. 1979 Ara Seçimleri ve Demirel'in Azınlık Hükümeti.....	55
2.4. 24 Ocak Kararları.....	58
2.5. Önlenemeyen Terör ve Silahlı Kuvvetlerin Müdahale Kararı.....	68
2.5.1. Genel Durum ve Silahlı Kuvvetlerde Müdahale Hazırlıkları.....	69
2.5.1.1.Orgeneral Kenan Evren'in Genel Kurmay Başkanı Olması.....	69
2.5.1.2.Sıkıyönetimin İlanı.....	70
2.5.1.3.Müdahale Fikrinin Doğuşu	77
2.5.1.4.Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Haydar Saltık Grubunun Çalışmaya Başlaması.....	79
2.5.1.5.İstanbul Toplantısında Müdahalenin Tartışılması.....	80
2.5.1.6.Uyarı Mektubunun Verilmesi.....	82
2.5.1.7.Orgeneral Saltık Grubunun Müdahale Çalışmasına Ait Dosyaları Teslim Etmesi ve Dosyalar Üzerindeki Çalışmalar.....	87
2.5.1.8.İkinci İstanbul Toplantısı.....	89

2.5.1.9.Müdahale Kararının Sıkıyönetim Komutanlarına Sözlü Olarak Tebliğ Edilmesi.....	89
2.5.1.10.Bayrak Harekat Planı'nın Sıkıyönetim Komutanlarına İlk Gönderilişi.....	90
2.5.1.11.Bayrak Harekat Planı'nın Geri Toplanması.....	92
2.5.1.12.Bayrak Harekat Planı'nın İkinci Kez Sıkıyönetim Komutanlarına Gönderilmesi.....	93
2.5.2. Cumhurbaşkanın Seçilememesi.....	96

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

12 EYLÜL YÖNETİMİ

3.1. Bayrak Harekatı ve Harekatı İzleyen Günlerdeki Önemli Olaylar.....	103
3.1.1. 11 Eylül Günü.....	103
3.1.2. 12 Eylül Günü.....	105
3.1.3. 13 Eylül Günü.....	110
3.1.4. 14 Eylül Günü.....	113
3.1.5. 15 Eylül Günü.....	116
3.1.6. 16 Eylül Günü.....	117
3.1.7. 17 Eylül Günü.....	122
3.1.8. 18 Eylül Günü.....	123
3.1.9. 19 Eylül Günü.....	124
3.1.10. 20 Eylül Günü.....	125
3.2. Siyasilerin Durumu.....	127
3.3. Demokratikleşme Programı ve Kurucu Meclis	138

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

12 EYLÜL 1980'DEN 1983 GENEL SEÇİMLERİNE

4.1.	12 Eylül Sonrası Anarşi ve Terör.....	143
4.2.	Yargılamalar.....	146
4.3.	Anayasa Çalışmaları ve Anayasanın Kabulü.....	150
4.4.	1982 Anayasa'sının Esasları ve Anayasa'ya Getirilen Eleştiriler.....	155
4.5.	Siyasal Partili Hayata Güdümlü Dönüş ve 1983 Genel Seçimleri.....	163
	SONUÇ.....	176
	KAYNAKÇA.....	180
	EKLER.....	194
	EK-1.Türk Silahlı Kuvvetleri Adına Verilen Uyarı Mektubu'nun Önsözü.....	194
	EK-2.Uyarı Mektubu'nda Belirtilen Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Görüşü.....	195
	EK-3 Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 Numaralı Bildirisi.....	197
	EK-4.Orgeneral Kenan Evren'in, 12 Eylül 1980 Günü Saat 13.00'de Radyo ve Televizyondan Yaptığı Konuşma.....	199
	EK-5.Orgeneral Kenan Evren'in 16 Eylül 1980 Günü Yaptığı İlk Basın Toplantısı.....	205
	ÖZGEÇMİŞ.....	212

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Adalet Partisi
bkz.	: Bakınız
BTP	: Büyük Türkiye Partisi
c.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
çev.	: Çeviren
der.	: Derleyen
DM	: Danışma Meclisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
ed.	: Editör
HP	: Halkçı Parti
Md.	: Madde
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
s.	: Sayfa
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri

GİRİŞ

1. Anı Nedir?

Çalışmada ele alınan dönem anılara dayalı olduğundan, bu bölümde “anı” konusuna kavramsal olarak değinilecektir. Anı türü, çok amaçlı ve çok ayrıntılı bir yazı çeşidi olduğu için, bu türe kesin sınırlar çizmek ve buna göre tanımlamalar yapmak kolay olmamıştır. Yararlanılan kaynaklarda anının tanımı için şu açıklamalar yapılmıştır:

Anı, Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğünde, “*Geçmişte yaşanmış çeşitli olaylardan belleğin sakladığı her türlü iz*” olarak tanımlanmaktadır.¹

Emin Özdemir, “Sözlü-Yazılı Anlatım Sanatı” adlı eserinde, “*Bir kimsenin başından geçen, kendi döneminde ortaya çıkan olay ve olguları bilgilerine, gözlem ve izlenimlerine bağlı kalarak anlattığı yazılara*” anı demektedir.²

Seyit Kemal Karaalioğlu ise Anı’yı, “*Tarihe yarar diye, önemli bir kimsenin gördüğü, yaptığı, düşündüğü şeyleri de tanık olduğu olayları naklederek yazdığı eser*” olarak tanımlamaktadır.³

Anı (hatırat) kelimesi hatıra gelen, hatırdaki kalan şey demek olup köken olarak Arapça “hutûr”dan gelmektedir.⁴ Çalışmamızda “hatıra” ve “anı” aynı anlamda kullanılmıştır.

¹ Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988, s. 618.

² Emin Özdemir, **Sözlü-Yazılı Anlatım Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974, s.259-260.

³ Seyit Kemal Karaalioğlu, **Sözlü-Yazılı Kompozisyon Konuşmak ve Yazmak Sanatı**, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1972, s.219.

⁴ Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007, bkz. Hatıra Maddesi.

Anı, bir edebi tür olarak, tarih ve sosyoloji başta olmak üzere başka bilimlerle de ilgili olduğundan diğer edebiyat türlerinden farklılık göstermektedir. Bu farklılık, yazılan dönemin ve o dönemi yaşayan kişilerin, düşünce, psikolojik ve kültürel yapılarını yansıtması bakımından ortaya çıkmaktadır.

2. Anının Yazılma Nedenleri ve Önemi

Anı eserlerine baktığımızda, insanların anılarını çok farklı nedenlerle yazdıkları görülmektedir. Genel olarak, insanoğlunun yaşantılarını, sahip olduğu edinimlerini başkalarıyla paylaşma gereksiniminden dolayı yazılmaktadır. Salih Sarıca ve Mustafa Gündüz “Güzel Yazma ve Konuşma” isimli eserinde, anı yazmanın nedenlerini şu şekilde belirtmişlerdir:

- *“Geçmişini bir kez daha yaşamak ve yazma alışkanlığı kazanmak.*
- *Anıları unutulmaktan kurtarmak.*
- *Yok olup gitmesini göze alamadığımız bir gerçeğe kalıcılık kazandırmak.*
- *Anıyı oluşturan olayı, durumu, yerleri, kişileri söz konusu edip, başkalarının bilgisine, yararına sunmak.*
- *Gelecek kuşaklara geçmişten sonuçlar çıkarıp sunmak.*
- *Gerektiği zaman bir eleştiride bulunmak.*
- *İnsanoğlunun; yaşantılarını, deneyimlerini başkalarıyla paylaşmak gereğini duymak.”*⁵

İbrahim Olgun, insanoğlunun anı yazma nedenlerini: *“Birlikte yaşadığı kişilerden kimilerine karşı duyduğu hayranlığı belirtmek; tarih ve kamuoyu karşısında hesaplaşmak, pişmanlık duygularını anlatarak rahatlamak, bir çeşit günah çıkarmak; siyasal hasımlarını kötülemek ya da kendini savunmak.”* şeklinde

⁵ Salih Sarıca, Mustafa Gündüz, **Güzel Konuşma, Yazma (Kompozisyon)**, Fil Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 375.

ortaya koymuştur.⁶

Yukarıda belirtilen hususlar bir anlamda anıların değerlendirilmesi esnasında dikkat edilmesi gereken unsurları içermektedir. Bu nedenle, her ne sebeple kaleme alınıralsa alınsın, anılarda dürüstlük, samimiyet ile birlikte sorumluluk duygusunun ön planda olması gerekmektedir. Duygu ve düşünceler içtenlikle gerçeği yansıtmalıdır.⁷

Anı yazabilmek, yaşamın bir bölümünü, başkalarının yaşamına girmeden, toplumsal çevreyi vermeden mümkün olamamıştır. Ama asıl amacın, daha çok kişinin kendi kendini, yaşadıklarını içtenlikle, yansız, tarihçiyi asla yanıltmayacak bir tarafsızlık ve dikkat içinde anlatması olmalıdır. Anı yazarının, yaşamını, gördüklerini olduğu gibi anlatması onu tarihçiye yaklaştırır, ama bir tarihçiden çok, bir romancı gibi kişisel tutum içinde bulunmalıdır. Bu tarzda bir anlatım, tarihin cansızlığını, kuruluşunu giderir, onu olaylar ve tarihler kalabalığı olmaktan kurtarır. Bu durum, anı türünün tarihe karşı önemini de ortaya koymaktadır.⁸

Ayrıca anı; geçmişte yaşananlara sanatsal, siyasal ve bilimsel açıdan ışık tutması, anlatılan dönemin yaşayış biçimini, o dönemin önemli olaylarını dile getirmesi açısından da önem taşımaktadır.

1.3. Anının Özellikleri

Anı özellikleri açısından değerlendirildiğinde yazarının, tarihi ya da ibret alınabilecek bir olayı bu yolla işleyebilmesi için, olaylarda rol alması ya da olayların önemli bir tanığı olması gerekmektedir. Dolayısıyla anılar, yaşanan olguların, olayların insan belleğinde bıraktığı izler olması nedeniyle, anı yazarı da bu izleri

⁶ İbrahim Olgun, "Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı", *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi Anı Özel Sayısı*, Cilt XXV, Sayı 246, Ankara, 1972, s. 405.

⁷ Ahmet Kıymaz, *Türk Dili ve Kompozisyon-II*, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1999, s.42.

⁸ Olgun, a.g.m., s. 404-405.

canlandırarak geçmişî dilde sergilemektedir.⁹

Anı türü, tarihi gerçeklerin açıklanmasında yardımcı olan önemli unsurlardan birisidir. Anı; tarih değilse de, tarihe yardımcıdır. Devirlerin özelliklerini anlatan anılar, o devrin tarihini yazacaklar için önemli bir kaynaktır. Bu nedenle anı yazarının, anılarını yansıtırken tarihi gerçeklerin bozulmamasına çok dikkat etmesi gerekmektedir.¹⁰

Tarihe, topluma, sanata şekil ya da yön vermiş kimselerin hayatı daima insanların ilgisini çekmiştir. Bu kişilere ait anılar, dönemlerine ait genel bilgilerin dışında kamuoyunun pek bilmediği özel bilgiler de vermektedirler. Bu özelliğinden dolayı anılara daima ilgi duyulmaktadır.

Anı yazarı, başından geçen olayları kendi gözlem ve izlenimlerine bağlı kalarak anlatmaktadır. Anı yazarı, geçmişî ele alırken unutmaları önlemek amacıyla, belge, mektup, gazete ve dergi gibi kaynakları da kullanmaktadır. Yazarın, başından geçen olayları samimi bir dille gerçeklere bağlı kalarak anlatması, inandırıcılığı açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Anı yazarları, anılarını kaleme alırken kendi bakış açılarını daima esas almaktadırlar. Kişiler ve tanık olunan olaylar, yazarın görüşlerine göre yeniden ifade bulmaktadır. Aynı olaylarla ilgili farklı kişiler tarafından kaleme alınmış hatıralar karşılaştırılacak olursa, bu özellik açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Anılarını kaleme alan yazar tarafsız olmak zorunda değildir. Fakat tarih, önemli ölçüde anılara dayalı olarak kurulduğu için anılarını kaleme alanlar gördüklerini, duyduklarını ve bildiklerini olabildiğince tarafsız olarak ortaya koymalıdır.

⁹ Emin Özdemir, "Anı ve Anı Dilimiz Üzerine", *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi Anı Özel Sayısı*, Cilt XXV, Sayı 246, Ankara, 1972, s. 399.

¹⁰ H. Fethi Gözler, *Örnekleriyle Türkçe ve Edebiyat Bilgileri*, 2. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1984, s. 528.

Anılarını yazanlar, olayları meydana geldikleri zamanın şartlarına göre değil, olup bitenleri yaşamış oldukları tarafı ve tecrübeli bakış açılarıyla dile getirdiklerinden, anılar hep yazıldıkları zamanın şartlarına bakılarak kaleme alınmışlardır. Bu bakımdan anıların mutlaka gerçeği anlattığı söylenemez ve onlara sağlam tarihi belgeler olarak bakılamaz. Başka bir ifadeyle, anılar önemli olduğu kadar dikkatle okunması gereken kaynaklardır; çünkü bunlar kimi zaman bir savunma belgesi, kimi zaman da bir taarruz belgesi olabilmektedirler.¹¹

Anı yazıları, edebiyat ve tarih başta olmak üzere çeşitli alanlara da kaynak oluşturmaktadırlar. Bu yazılar, geçmişte kalmış olayların gizli, bilinmeyen yönlerine ışık tuttıkları gibi, yazıldıkları dönemin koşullarını da yansıtmaktadırlar. Ayrıca yazarın yaşamı, zevkleri, çalışmaları, ilişkileri ve psikolojik durumu hakkında da bilgi vermektedirler.

Yazılan anının okunurluğunu sağlayan ana etkenlerden biri de yazarın kullandığı dildir. Yaşanılan ya da gözlemlenen olaylar ne denli ilginç olursa olsun, dilin anlatım olanaklarıyla şekillendirilmezse ilginçliğini yitirir. Bunun içinde anı yazarının, güçlü bir bellek, gözlem gücü yanında, iyi bir anlatım diline de sahip olması gerekir. Geçmişe yönelmek, yaşananı değil, yaşanmışı okuyucuya iyi bir dil anlatımıyla vermek, anı türünün belirleyici özelliklerinden biridir.¹²

1.4. Anı, Biyografi, Otobiyografi, Günlük Arasındaki Farklar

Anı, Biyografi, Otobiyografi, Günlük arasındaki farklara değinmenin, bu kavramlar arasındaki ayrımların görülmesi açısından önemli olduğu değerlendirilmektedir.

¹¹ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, (Çev., Özden Arıkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2005, s. 31.

¹² Özdemir, a.g.m., s. 399.

Anı, gazete ve dergilerin bir iki sütununu aşmayacak çapta hazırlanabileceği gibi, yayın organlarının birkaç sayısında bölüm bölüm yayınlanacak uzunlukta, hatta bir kitap halinde de yazılabilir. Anı yazılarının dışında belleğin korunduğu izlerden, izlenimlerden yola çıkarak geçmişe yönelen başka yazınsal türler de vardır ve bunlar genellikle birbiriyle karıştırılmaktadır. Anı türü; genellikle biyografi (yaşamöyküsü), otobiyografi (özyaşamöyküsü), günlük ile birbirine karıştırılmaktadır.

Bakıldığında bir bütünsellik gösteren bu türler arasındaki farkların daha iyi anlaşılması bakımından, bu farklara kısaca değinilecektir. Ağca “Yazılı Anlatım” isimli eserinde “biyografiyi”, “*Toplumların çeşitli alanlardaki gelişim ve değişiminde önemli roller üstlenmiş olan kişilerin, yetişme tarzları, yaşadıkları olaylar, bu olaylardaki lider veya grup üyesi olarak etkinlikleri, fikir, duygu ve hayal dünyaları ile eserlerinin ele alınıp anlatıldığı yazılı anlatım türü*” olarak tanımlamaktadır.¹³ Kıymaz “Türk Dili ve Kompozisyon” isimli eserinde “otobiyografiyi”, “*Yazarın kendisi tarafından yazılmış biyografi*” olarak tanımlamıştır.¹⁴

Anı ile otobiyografi şu noktada ayrılmaktadır: Otobiyografi’de yazının merkezi doğrudan doğruya yazarın kendi hayatıdır, kendi özel duygu ve eğilimleridir; anıda ise yazar kendi hayatıyla birlikte yaşadığı dönemi ve çevresini de anlatır; hatta kimi zaman kendini geriye çekip sadece çevresini anlattığı da olur.¹⁵

Otobiyografi ile anı arasındaki farklara baktığımızda; otobiyografide, yazar salt kendisinden bahseder ve anlatılanın odak noktasında kendi kişiliği vardır. Anlatılanlar tümüyle bu kişiliğin oluşumunu hazırlayan etkenlerin çevresinde dögümlenir. Bu türde, yazarın bakışı kendine yöneliktir. Yazar kendi özel yaşamından, özel duygu ve eğilimlerinden söz etmektedir.

¹³ Hüseyin Ağca, **Yazılı Anlatım**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 174.

¹⁴ Kıymaz, **a.g.e.**, s. 44.

¹⁵ Cevdet Kudret, **Örneklerle Edebiyat Bilgileri II**, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1980, s.330.

Anı yazılarında ise yazar, kendi iç dünyasına yönelmesine rağmen dış dünyadan kopuk bir yönelim içinde değildir. Yazarın ana gayesi kendini değil, yaşadığını anlatmaktır. Belleğindeki izleri yoklarken bunları bırakan olay ve olguları da anımsamaya çalışır. Nedenlerini bulmaya, bütünlemeye özen gösterir, değerlendirme ve yorumlar yapar. Bu da, onu yaşadığını bütün boyutlarıyla anlatmaya yöneltir. Ancak anlatım belgesel ya da yüzde yüz nesnel bir nitelik taşımaz. Yorumlar da yargılar da kişiseldir.

Gücünü belleğinden, gözlemlerinde alan anı yazarı, bunlara bağlı kalarak gördüğü, yaşadığı olay ve olguların dışına çıktığı da olmaktadır. Yazar anılarını yazarken çoğu kez değerlendirmelere, yorumlara girişmekte, kimi durumlarda da kendi kişiliğini silerek nesnel bir tavır yaratmaktadır. Kısaca, anı yazıları, yazarın eğilimine, kişiliğine, bakış açısına ve işine göre değişik biçimler göstermektedir. Bu yazılar; yaşanmakta olanı değil, yaşanmışı yansıtması, eleştiriden yaşamöyküsüne, romandan şiire değin yazınsal türlerin çoğuna kaynaklık etmesini sağlamıştır.

Anı türü ile otobiyografi türünü birbirinden ayıran diğer bir özellikte, anının yazarın yaşamının bir bölümünü hedef alması ve daha çok önemli olayların yer aldığı dönemi anlatmasıdır. Otobiyografide ise, yazarın hayatının tümü anlatılmasıdır.

Anı türü ile karıştırılabilen diğer edebi tür ise günlüklerdir. Çotuksöken günlük türünü, *“Bir yazarın duygularını, düşüncelerini, yaşadığı olayları, gözlemlerini tarih belirterek günü gününe yazmasıyla oluşur”* şeklinde tanımlamıştır.¹⁶

Günlükler yaşarken, anılar ise yaşandıktan sonra yazılmaktadır. Günlükler yaşanan olay ve olguların günü gününe not edilmesi ile oluşmaktadır. Günlük yazılarında, yazarın olayları yazarken kendi kişiliğini gizlemeye çalışmadığını,

¹⁶ Yusuf Çotuksöken, *Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 85.

tepkilerini, eğilimlerini saptamalarıyla birlikte verdiğini görülmektedir. Ayrıca günlükler, yazarın günlük ilişkilerine, yaşamına tutulmuş bir ayna gibidir.

1.5. Anı Eserlerinin Tarihsel Gelişimi

Anı eserlerinin tarihsel gelişimine baktığımızda, edebiyat tarihi için en verimli kaynaklardan biri olan “Anı” türü, ilkçağlardan beri yazıla gelmiştir. Tarihsel gelişimine baktığımızda anıların yazılması çok eskilere dayanmaktadır.

Batıda eski Yunan sanatçısı Ksenophon’un, “Anabasis” adlı eseriyle anı türünde ilk örneğini vermiştir. O dönemlere baktığımızda Romalılar’ın da anı türüne önem verdiklerini görmekteyiz. Bu hususu: Sezar’ın “İç Savaş” ve “Gallia Savaşı” adlı yapıtlarından; günümüze kadar gelmemiş olsa da Tacitus, Suetone gibi tarihçiler tarafından yararlanılmış, o döneme ait anılardan anlaşılmaktadır.¹⁷

Sonraki çağlarda bütün dünya edebiyatlarında, özellikle batı edebiyatında, anı türünün zengin örneklerine rastlanmaktadır. Bunlar arasında özellikle; Andre Gide’nin “Tohum Ölmeyince”, J. J. Rousseau’nun “İtiraflar”, Chateaubriand’ın “Mezar Ötesi Anıları”, Goethe’nin “Şiir ve Gerçek”, Victor Hugo’nun “Gördüklerim”, Stendhal’ın “Bencillik”, Verlaine’nin “İtiraflar”, Rus yazar Tolstoy’un “İtirafım” 18. ve 19. yüzyıla ait batıda kaleme alınan en önemli anı eserleridir.¹⁸

Türk edebiyatında ise anı türüne gereği kadar yer verilmediği kanısı oldukça yaygın olmuştur. Konu hakkında Olgun, “...*Bu iddiaları geniş zaman çerçevesinde bir yere dek haklı görmek olağan sayılırsa da, gerek bu konuda yaptığımız yüzeysel bir araştırma, gerek yayımladığımız eksik anı yapıtları biyografyası bu konulara tümüyle katılmayı olanaksız kılmaktadır. Öyle sanıyoruz ki, asıl eksik olan dağınık*

¹⁷ Salah Birsal, “Anı Üzerine”, *Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi Anı Özel Sayısı*, Cilt XXV, Sayı 246, Ankara, 1972, s. 382-383.

¹⁸ Salim Çonoğlu, *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Nobel Yayınları, Ankara, 2009, s. 237.

çeşitli kaynakların araştırılarak gerekli belgeleri toplayıp değerlendirmek konusundaki yetersiz ve yöntemsiz çalışmalarımızdır.” diyerek önyargıların abartılı olduğunu ifade etmiştir.¹⁹

Türk edebiyatında anının ilk örneğine Türk dilinin ilk yazılı belgeleri olan ve 8. yüzyıldan kalma “Orhun Yazıtları (Kültigin Yazıtı, Bilge Kağan Yazıtı, Tonyukuk Yazıtı)”nda rastlanılmaktadır. 16. yüzyılda Hindistan’da kurulan Babür İmparatorluğunun kurucusu Babür Şah’ın yazdığı “Babürname” ile 17. yüzyılda Ebul Gazi Bahadır Han’ın yazdığı “Şecere-i Türk”te anının bizdeki ilk örnekleri olarak kabul edilebilir. Ayrıca Katip Çelebi ve Naima’nın bir çok eseri ile eski edebiyattaki “Vakayinameler”, “Gazavatnameler” ve “Sefaretnameler” de anının bizdeki örnekleri sayılırlar. 20. yüzyıl ve günümüzde ise dünyanın tüm ülkelerinde ve ülkemizde anı eserleri giderek yaygınlaşmaktadır.²⁰

Batı edebiyatımızda, anı türünün edebiyatçılarımızın yaşamlarına Tanzimat döneminde girdiği söylenebilir. Bu dönemde edebiyat alanında öne çıkan pek çok sanatçı ve yazar; dönemlerinin siyasi, sosyal, edebi, kültürel hayatlarına ilişkin bizlere zengin bir malzeme bırakmışlardır. İlk olarak Ebu Ziya Tevfik ve Ali Suavi çıkardıkları gazetelerde anılarını yayımlamışlardır. Daha sonraları ise Namık Kemal’in “Mağaza Mektupları”, Ziya Paşa’nın “Defter-i Amel”, Muallim Naci’nin “Ömer’in Çocukluğu”, Ahmet Mithat Efendi’nin “Menfa” adlı eserleri yayımlanmıştır.²¹

Bunun yanı sıra, Devlet yönetiminde bulunmuş önemli kişiler arasında anı yazma geleneği, Tanzimat döneminden itibaren yaygınlaşmıştır. Bu tür anı eserleri, daha çok siyasi ve askeri olayların ağırlıklı olarak ele alınması nedeniyle Osmanlı Devleti’nin son dönemlerini ayrıntılı olarak inceleyebilmemiz açısından büyük önem taşımaktadırlar. Bu dönemde yazılan anıların önemiyle ilgili Ağca şunları belirtmiştir: “*Tanzimat dönemi edebiyatının önde gelen isimlerinin özellikle*

¹⁹ Olgun, a.g.m., s.406-407.

²⁰ a.g.m., s. 405-410.

²¹ a.g.m., s. 416-420.

yurtdışında buldukları dönemlere ait hatıraları olmasaydı, o dönemin pek çok önemli olayı bizim içi karanlıkta kalacaktı.”²²

Cumhuriyet dönemi tarihine baktığımızda siyasetçilerin, gazetecilerin, yazarların ve askerlerin kaleme aldığı anılar en değerli kaynaklar olmuştur. Özellikle toplum ve siyasi olaylar üzerinde etkili isimlerle ilgili anılar, onların doğrularıyla birlikte yanlışlarını da görmemiz açısından önemli kaynaklardır. Bu dönemle ilgili Celal Bayar’ın “Ben de Yazdım”, İsmet İnönü’nün “Hatıralarım”, Kazım Karabekir’in “İstiklal Harbimiz”, Rauf Orbay’ın “Cehennem Değirmeni”, Ali İhsan Sabis’in “Harp Hatıralarım” gibi siyasi ve asker kişilerin yazdıkları anılar, yakın tarihimizi aydınlatması bakımından önemli eserlerdir.

Özellikle, 1950’li yıllardan sonra Türk siyasi hayatına yön veren askeri müdahaleler içerisinde ilk müdahale olan 1960 askeri müdahalesine giden süreci, meydana gelen olayları, eski başbakanlardan Adnan Menderes’in neden ve nasıl idam edildiğini ve olayın bilinmeyen yönlerini kamuoyu bu dönemi anlatan siyasetçi, asker, gazeteci ve dönemin tanıklarının anılarından öğrenmiştir. Yetmişli yıllarda ise anı-romanlar ön plana çıkmıştır. O dönemi anlatan kitaplar 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin etkisi geçtikten sonra yayımlanmaya başlamış, doksanlı yıllardan itibaren giderek artmıştır.

Doksanlı yıllarda keşfedilen tür ise daha çok “popüler” politikacılarla ya da ünlü kişilerle ilgili üçüncü şahıslar tarafından yazılan kitaplar olmuştur. Özellikle Turgut Özal, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan gibi son dönemlerde siyasete damgasını vurmuş siyasilerin siyasi yaşamlarını, özel yaşamlarını, düşünce yapılarını, aile hayatlarını konu alan çalışmalar ortaya çıkmıştır. Bunları değerlendirirken, bu isimlere yakın olan gazetecilerin eserlerinde “övgü, onaylama, sevgi”, karşı olanların eserlerinde öfke ve eleştiri öne çıkmaktadır. Günümüzde ise özellikle gazetecilerin sıklıkla başvurduğu ve daha çok gözlemlere

²² Ağca, a.g.e., s. 167.

dayanan “yorumlu hatıralar” ön plana çıkmaktadır.

Anı kitapları ve günlükler, son dönemde okurların oldukça ilgisini çekmektedir. Ülkemizde son zamanlarda giderek artan sayıda yayımlanan anı kitapları, toplumumuzun tarihi ve sosyal yaşamının aydınlanmasına katkı sağlamaktadır. Geçmişte yaşamış kimi edebiyatçı, siyasetçi, felsefeci, sanatçıların anıları, günlükleri bugün yavaş yavaş gün yüzüne çıkmaktadır. Anılar ya da günlüklerdeki bir bilgi, azıcık bir ipucu ya da küçük bir itiraf, bir dönemin karanlıkta kalan olaylarına ışık tuttuğu gibi bugün de tartışılan bir konunun fikri temellerini göstermesi bakımından önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Tarih, edebiyat ve siyaset üzerine bugün de devam eden tartışmalara, bir de bu tür anı kitapları ve günlüklerden bakmanın yararı vardır. Çünkü pek de yeni sayılamayacak bu tartışmalara bakıldığında, bunların geçmişte yaşanan olayların ve fikirlerin devamı olduğu görülecektir. Geçmişten ders çıkarmak, benzer olayları tekrar yaşamamak için gerekli görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ORDUNUN SİYASET ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

1.1. Ordu-Siyaset İlişkisi

İnsanlık tarihini meydana getiren en önemli olguların başında, insanoğlunun kendi veya ait olduğu topluluğun güvenliğini sağlamaya ve başka toplulukları etkisi altına almaya çalışması gelir. Bu amacın gerçekleşebilmesi için, insanlık tarihinin başlangıcından bu yana silahlanma gereksinimi gittikçe artan bir ihtiyaç olmuştur.

İnsanoğlunun toplumsal yaşama geçmesiyle ortaya çıkan iş bölümü ihtiyacı, toplumda silahlı kuvveti meydana getirmiştir. İş bölümü, beraberinde toplumsal sınıfların meydana gelmesini ve silahlı kuvveti oluşturan ordunun, etkin bir sınıf olarak toplum hayatında yerini almasını sağlamıştır.

Günümüze kadar, toplumların ve kurdukları devletlerin yapısına göre ordunun, ülke yönetimindeki etkinliği bazı farklılıklar gösterse de önemini korumuştur. Söz konusu önem, ordunun ülkeyi dış tehditlere karşı koruma ve ulusal saygınlığı sağlama gibi işlevlerinin yanı sıra, gerektiğinde ülke içindeki kamusal düzeni sağlama amacıyla kullanılmasından ileri gelmektedir. Bu durum, ordunun siyasetten uzak kalmasını imkansız kılmıştır.²³ Başka bir ifadeyle, ordu en yüksek otorite olan devletin – daha geniş anlamda ülkenin - iç ve dış güvenliğini sağlamakta kullandığı araçtır. Bu niteliği ile siyasi bir kurum olarak değerlendirilen ordunun, siyasetin dışında tutulması mümkün olmamıştır.²⁴

²³ Birsen Örs, *Türkiye’de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli)*, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.7.

²⁴ Ümit Özdağ, “*Türkiye’de Ordu-Demokrasi-Siyaset İlişkisi*”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 61, Eylül 1992, s. 26.

Ordunun kurumsal bir yapı olarak devlet mekanizmasının önemli bir parçasını oluşturması, bütün ülkelerde siyasal sistem içindeki etkinliğinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bu durum ordunun, devlet mekanizması içinde bir unsur olarak siyasal sürece katılmasını ve kararların oluşum sürecinde etkinlik kazanmasını sağlamaktadır. Siyasal sistem ve gelişme düzeyi ne olursa olsun, ordunun her ülkede kendine özgü baskı grubu olarak siyasal yaşamda bir ağırlığı vardır.

Birçok ülkede ordu; sahip olduğu savaş gücü, almış olduğu eğitim, toplum içinde sosyal itibarı bakımından, toplumun en güçlü sosyal grubu durumundadır.²⁵ Sahip olduğu bu güçlü nitelikleri nedeniyle ordu, ülkenin siyasi hayatına değişen ölçülerde etki yapmaktadır.

Özellikle II: Dünya Savaşı sonrası dönemde tüm dünyada artan askeri darbeler ve askeri rejimler nedeniyle, siyaset bilimciler tarafından ordu-siyaset ilişkisini ortaya koyabilmek amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu siyaset bilimcilerinden biri olan Huntington, ordu-siyaset ilişkisini kısaca şu şekilde yorumlamaktadır:

“Herhangi bir toplumun askeri kurumları iki güç tarafından şekillenir: toplumun güvenliğine yönelik tehditlerden kaynaklanan işlevsel zorunluluk ve toplumda başat durumundaki toplumsal güçlerin, ideolojilerin ve kurumların yol açtığı toplumsal zorunluluk. Sadece toplumsal değerleri yansıtan askeri kurumlar, askeri işlevlerini ortaya koymada yetersiz kalabilirler. Öte yandan, sadece işlevsel zorunluluğun şekillendirdiği askeri kurumları toplum çerçevesinde sınırlamak imkansız olabilir. Bu iki gücün karşılıklı etkileşimi sivil-asker ilişkileri meselesinin özünü oluşturur. Bu güçlerin birbiriyle çatışma düzeyi, toplumun güvenlik ihtiyaçlarının genişliğiyle, toplumdaki değer kalıplarının yapısı ve kuvvetliliğine bağlıdır...”²⁶

²⁵ Örs, a.g.e., s. 83-84.

²⁶ Samuel. P. Huntington, *Asker ve Devlet Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti*, (Çev., Kazım Uğur Kızılaslan), Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2004, s. 5.

Ordu-siyaset ilişkisi açısından incelenilen kaynaklardan, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasında, ordunun ülke yönetiminde sahip olduğu konumuyla ilgili tespitler yapılmıştır. Bu ülkelerdeki ordu-siyaset ilişkisinden yola çıkılarak, Türkiye'deki durum ortaya konulacaktır. Bu nedenle, aşağıda bu ülkelerdeki ordu-siyaset ilişkileri öncelikli olarak ele alınmıştır.

1.1.1. Gelişmiş Ülkelerde Ordu-Siyaset İlişkisi

Siyasi bir sistemin sivil bir otoriteye dayanabilmesi için iki önemli özelliğe sahip olması gerekmektedir. Birincisi, siyasi iktidarın değişimini düzenleyen yönetimin, halk tarafından kabul görmesi ve bu yöntem dışında iktidarı ele geçirmenin gayri meşru kabul edilmesidir. İkincisi, meşru iktidarın kim olduğuna dair genel bir fikir birliğine varılması ve bunun dışındaki kişilerin veya merkezlerin meşru iktidar olmadığına inanılmasıdır. Olgunlaşmış bir siyasi kültüre sahip bu ülkelerde, bu kurallar herkes tarafından benimsendiği için ordunun rolü edilgendir. Gelişmiş ülkelerde sivil politik seçkinler, askerler üstündeki denetimlerini, resmi kurallar içerisinde yürütmektedirler. Hükümetler kararlarını alırken ordunun düşüncelerini dikkate almaktadırlar. Böyle bir yapıda ordu, sadece kendi alanı ile ilgilidir ve önemli politik kararlar alınırken görüşüne başvurulana mercidir. Bunun dışında ordunun politik hayata müdahalesi söz konusu olmamaktadır.²⁷

Günümüzde gelişmiş ülkelerde; gerek ordunun yerini, gerekse ordunun siyasal iktidarla olan ilişkisini belirleyen ayırıcı özellik, sivil denetim ve ordunun profesyonelleşme düzeyinin yüksekliğidir.²⁸ Serim de bu özelliğin önemini şu şekilde belirtmiştir: *“Teknolojik gelişimin sonucu olarak bu ülkelerde mesleki ihtisaslaşma olduğundan askerler mesleklerinin dışında bir işle, özellikle siyasetle ilgilenmek istemezler. Bu ülkelerde, silahlı kuvvetlerin siyasal iktidara bağlı olmasını*

²⁷ Ahmet Cemil Ertunç, *Cumhuriyetin Tarihi*, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004, s. 398.

²⁸ Mazıcı, a.g.e., s. 48.

sağlayan faktörlerden birisi de sivil kontrolüdür.”²⁹ Sivil kontrolü kavramından kast edilen; bu ülkelerde ordunun, devlete bağlı bürokratik bir kurum gibi işleyerek, sivil siyasal yönetime hizmet anlayışı ile hareket etmesi değerlendirilmektedir.

Gelişmiş ülkelerde sivil kontrolün başarıya ulaşması, ordunun siyasal hayata müdahalesini azaltır. Siyasi iktidar ve ordu arasındaki ilişki modern demokrasinin gereği olarak demokratik kurallar çerçevesinde devam eder. Bu durum, gelişmiş ülkelerde ordunun, ulusal çıkarlar doğrultusunda işlev gören, ancak; siyasal bakımdan pasif ve tarafsız bir kurum olmasını sağlamaktadır.³⁰

Gelişmiş ülkelerdeki orduların sahip oldukları niteliklere, genel olarak baktığımızda, göze çarpan bazı ortak temel özellikler görülmektedir. Bu özellikleri ortaya koymak; gelişmiş ülke ordularıyla ve az gelişmiş ülke orduları arasındaki farkları görmek ve bunu Türk ordusuyla karşılaştırmak açısından önemlidir.

Gelişmiş ülkelerde ordular güçlerini sadece sahip oldukları silahlarından değil, tek merkezden yönetilen, disiplinli örgütlenmelerinden de alırlar. Ordu; gerek maddi gücü, disiplini, güçlü bir teşkilat üzerine kurulmuş emir ve komuta zinciri, gerekse ülke bağımsızlığının bir sembolü olarak moral gücüne de sahiptir. Bu moral gücünün en önemli kaynağı halkın ona duyduğu saygı ve güvenden gelir. Bunun seviyesi ordunun tarihsel etkinliğine ve ülkenin içinde bulunduğu koşullara bağlı olarak ülkeden ülkeye değişir. Ülke savunmasındaki başarısı ve iç siyasetteki yıpranmamışlığı bu önem ve etkiyi artırırken, savaşlardaki yenilgiler ve iç siyasete fazla karışmanın vermiş olduğu yıpranmalar bu durumu olumsuz yönde etkiler.³¹

Ordu, yapısı ve görevi gereği ülkenin bağımsızlığına, sahip olduğu yapının

²⁹ Ekrem Serim, *Türkiye’de Anayasal Hukuk Yönünden 27 Mayıs Devriminden Bu yana Siyasal İktidar Ordu İlişkisi*, Ankara, 1974, s. 9-11.

³⁰ Gencay Şaylan, “*Ordu ve Siyaset*”, *Kanun-i Esasi’nin 100. Yılına Armağan*, Ankara, AÜSBF. Yay. No: 243, Ankara, 1978, s. 390.

³¹ Ahmet Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 257.

bir düzen içerisinde yürütmesine ve ulusal bütünlüğün korunmasına önem verir. Orduda verilen eğitim, özellikle de subayların yetiştirilmesindeki öz ve biçim, askerlerin sivil kurum ve kuruluşlara, ülkeyi yönetenlere bakış açılarını ve yaklaşımlarını yakından etkiler. Bağımsızlık, egemenlik, eşitlik gibi değerlerin başka hiçbir ulusal kurumda olmadığı kadar orduda sembolleşmesi, askerlerin milliyetçi ideolojiyi tam anlamıyla içselleştirmelerini sağlamaktadır.³²

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde askeri eğitimin en temel amaçlarından biri, askerlere milliyetçi ideolojinin benimsetilmesidir. Bu ideoloji, askerlerin kendini topluma karşı sorumlu hissetmelerinin ve ulusal çıkarların en önde gelen savunucusu olarak kendilerini görmelerinin önemli bir nedenidir. Bu görüş, askerlerin hem sivil siyasete olan güvensizliklerinin artmasına, hem de ulusal çıkarların tehlikede olduğunu düşündükleri dönemlerde ülke yönetimine el koymayı kendilerinin bir görevi olarak görmelerine neden olmaktadır.³³ Bu bağlamda, askerlerin kendilerini temel değerlerini sembolize ettikleri ulusları ile özdeşleştirmeleri, askeri müdahale yapmanın ulus adına, ulus ve ülkelerini korumalarının kaçınılmaz bir sonucu olduğunu düşünmelerini sağlamaktadır.³⁴

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde, askerlere verilen eğitim ve temel değerler, bazı ortak özellikler gösterebilir de; gelişmiş ülkelerin sahip olduğu olgunlaşmış siyasi kültür, ordunun siyasete müdahale etme güdüsünü edilgen duruma getirmektedir. Bu anlayışın sonucu, gelişmiş ülkelerde ordu siyaset ilişkisi, sivil iktidarın denetimi altında ve belirlenmiş kurallar çerçevesinde yürütülmektedir.

³² Morris Janowitz, *The Professional Soldier*, New York, The Free Press of Glencoe, 1961, s. 13.

³³ Samuel Finer, *Man On Horseback*, London and Dunmow, Pall Mall Press, 1962, s. 38.

³⁴ Eric A Nordlinger, *Soldiers in Politics Military Coups and Governments*, New Jersey, Prentice-Hall, 1977, s. 65-66.

1.1.2. Az Gelişmiş Ülkelerde Ordu-Siyaset İlişkisi

Dünya tarihine baktığımızda, özellikle 19. yüzyıldan itibaren az gelişmiş ülkelerde ordu, çoğu zaman toplumdaki en gelişmiş güç olarak, toplumun modernleştirilmesi işlevini yerine getirmeye başlamıştır.³⁵ Böylece ordu, ülkenin korunması ve caydırıcılık olan temel görevinin dışına çıkarak toplum içerisinde varlığını olması gerekenden daha etkili konuma getirmiştir. Bu durum, ordunun siyasal sistem içindeki etkinliğini artırarak sosyal bir güç olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Günümüzde de bu ülkelerde, ordunun sahip olduğu gücün sürekliliğini, ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasi yapısının yeterli gelişim derecesine ulaşamaması sağlamaktadır. Ayrıca, bu ülkelerin toplumsal ve siyasal sistemleri içerisinde, ordunun gücünü dengeleyecek başka bir güç bulunmamasının etkisi de önemlidir. Bu durum, ordunun hem siyasal sistem içinde etkinliğini arttırmakta, hem de darbe ve müdahalelerle siyasete yön veren temel faktör veya tek güç olmasına neden olmaktadır.

Az gelişmiş ülkelerde, sermaye sahipleri ve emekçi kesimlerin güçsüz olması, ordunun rejim içindeki ağırlığını ve daha bağımsız hareket etme olanağını arttırmaktadır. Ordunun toplumsal güçler dengesindeki önemi, geri kalmışlık ölçüsünde ve bunalım dönemlerinde daha da artmaktadır. Güçlü partilerin, sendikaların, derneklerin, etkili ve bağımsız kitle iletişim araçlarının bulunmayışı karşısında; iyi örgütlenmiş tek güç olarak ordu, siyasete yön veren ana faktör olmaktadır.³⁶

Az gelişmiş ülkelerde, genellikle ordunun mesleklaşma düzeyi çok düşüktür.

³⁵ Samuel. P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, New Haven, Yale University Press, 1969, s. 201.

³⁶ Kışlalı, a.g.e., s. 256.

Bu duruma, ülkenin politik bilinçsizliğinin ve ekonomik seviyesinin yetersizliği de eklenince, askeri müdahale sayılarının arttığı görülmektedir. Bu ülkelerin çoğunda, politik iktidarlar, askeri müdahaleler yoluyla görevlerinden uzaklaştırılmakta ve bunun sonucunda askeri yönetimler kurulmaktadır. Bunların bir kısmında ise, askeri müdahaleler birbirini izlemekte, iktidardaki askeri yönetim yeni bir askeri yönetim ile görevinden uzaklaştırılmaktadır.³⁷

Az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkeler için geçerli olan ordu-politika ilişkileri modellerinden hiçbirini tam olarak uygulayabilme olanağı yoktur. Siyasal bilinçlenme düzeyinin düşük olduğu bu ülkelerde, meşruluk önemli görülmediğinden askeri müdahalelerin sıkça tekrarlanması sonucunu doğurmaktadır. Diğer taraftan siyasi elitlerin içinde ortaya çıkan hiziplerin destek aramaya başlaması da bu ülkelerde askeri müdahalelere uygun bir ortamın ortaya çıkmasına neden olduğu gibi askeri yönetimlere karşı müdahalelere de neden olabilmektedir.³⁸

Yukarıdaki bilgilerin ışığında, genel bir değerlendirme yaptığımızda şunu görmekteyiz. Ülkenin gelişmişlik seviyesi ile ordunun siyasal sistemdeki ağırlığı arasında zıt bir ilişki vardır. Ordu: Gelişmiş ülkelerde, siyasal sistemin denetimi altında yasalar çerçevesinde kendisine verilen görevi yerine getirirken; az gelişmiş ülkelerde ise siyasal sistemi denetleyen ve düzenleyen baş aktör konumundadır.

1.1.3. Türkiye’de Ordu-Siyaset İlişkisi

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerdeki orduların, belirtilen genel karakteristik özellikleri çerçevesinde, Türk ordusuna baktığımızda şunları söyleyebiliriz. Askere verilen eğitim ve temel değerler, gelişmiş ülkelerdeki ordularla benzerlik göstermektedir. Ancak, Türkiye’nin gelişmiş ülkelerdeki olgunlaşmış siyasi kültür

³⁷ Türker Alkan, *Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset*, O.D.T.Ü. İdari İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977, s. 108.

³⁸ Osman Metin Öztürk, *Ordu ve Politika*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993, s. 32.

seviyesine çıkamamış olması, Türkiye’de ordunun siyasete müdahale etme güdüsünün etken durumda kalmasına neden olmuştur.

Türkiye’de ordunun neden bu kadar güçlü ve etkili olduğunu anlayabilmek için, duruma birçok açıdan bakmak gerekmektedir. Durumun bir yandan tarihsel boyutları, bir yandan hem ordunun hem de sivil siyasal sürecin yapısı ile ilgili boyutları, diğer yandan kültürel boyutları gibi farklı nedenler bulunmaktadır.³⁹

Tarihsel açıdan baktığımızda, Türk Devlet geleneğinde, milletin ve devletin gözünde ordunun önemli bir yeri vardır. Ordu, Türk tarihinin en eski sosyal kurumudur. Ordunun karakteri ve gelenekleri, Orta Asya Türk mirasının, İslam’ın ve Osmanlı İmparatorluğu ile Cumhuriyet deneyimlerinin ortak ürünüdür.⁴⁰ Gerek Osmanlı imparatorluğu döneminde, gerek imparatorluk öncesi kurulan diğer Türk devletlerinde, “*askerlik müessesesi, ya büyük bürokrasiyi bizzat teşkil etmiştir, ya da bürokrasinin hakim unsuru olmuştur, ya da sivil sevk ve idareye bir miktar tesir eden bir unsur olmuştur.*”⁴¹

Özellikle Osmanlı’nın son dönemlerinde ordunun yönetim üzerindeki etkisi ve müdahalesi artmıştır.⁴² Ordunun siyasi nedenlere dayanarak iktidarı değiştirme çabaları I. Meşrutiyet ile ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet ile ülke yönetiminde sivil bürokrasinin etkinliği azalmış ve ordu ön sırayı almıştır.⁴³ II. Meşrutiyet döneminde

³⁹ Birsan Örs, “*Geç Modernleşen Ülkelerde Ordunun Rolü: Türkiye Örneği*”, **Yeni Türkiye Dergisi (Cumhuriyet Özel Sayısı II, Siyasal Değerlendirme)**, Sayı 23-24, Ankara, Eylül-Aralık 1998, s. 1219.

⁴⁰ Kemal H. Karpat, **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi (1876-1980)**, (çev.: Esin Soğancılar), İmge, Ankara, 2007, s. 159.

⁴¹ Bahri Gencay Savcı, “*Türkiye’de Devlet Hayatında Askeri Mahiyetin Tesirin Seyrine Bir Bakış*”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, Cilt XVI/3, Eylül 1961, s. 39.

⁴² Osmanlılar döneminde tam beş Padişah ve 43 Vezir Yeniçeriler tarafından değişik zamanlarda ve değişik nedenlerle alaşağı edilmiş veya öldürülmüştür. Örneğin, Yeniçeriler 1622’de Yeniçeri Ocağı’nı lağvetmek isteyen Sultan Osman II’yi, ardından reformları hızlandırmayı planlayan Sultan Selim III’ü 1808 yılında öldürmüşlerdir. Ancak I. Meşrutiyet’e kadar Yeniçeriler tarafından çıkartılan ayaklanmalar siyasi nedenlere değil, çıkarlara dayanmıştır. Bkz. Mehmet Ali Birand, **Emret Komutanım**, 5. Baskı, Milliyet Yayınları, Kasım 1986, s. 149.

⁴³ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 33. Özellikle, II. Meşrutiyet’in ilanından bir yıl sonra 13 Nisan 1909 tarihinde meydana gelen ve “31 Mart

İttihat ve Terakki ile ideolojik ve siyasal bir yakınlığa sahip olan ordu, Meşrutiyet rejiminin koruyucusu ve siyasetçiler arasındaki mücadelede hakem haline gelmiştir.⁴⁴ Bu siyasetüstü ve vesayetçi anlayış ordunun, özellikle Balkan Savaşları'nda politik olarak ayrışmasına, beraberinde Balkan Savaşları'nda ve Birinci Dünya Savaşı'nda ağır yenilgiler almasına neden olmuştur.

Ordunun Cumhuriyet dönemindeki konumu ve geniş halk kitleleri arasındaki itibarı ise yüksek olmuştur. Bunun nedeni, askeri bürokrasinin ulusal hareketin oluşması, başarı kazanması ve Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulmasında asli unsur olarak yer almasından kaynaklanmaktadır. Zaferin kazanılmasından sonra cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte ordunun işlevi de farklı bir niteliğe bürünmüştür. Bu döneme kadar temel işlevi ulusal bağımsızlığın kazanılmasını sağlamak olan ordu, cumhuriyetin kurulması ile yeni rejimi ve devrimleri muhaliflere ve isyanlara karşı koruma görevini de yüklenmiştir.⁴⁵

Ordunun bu görevi, 10 Haziran 1935 tarih ve 2771 sayılı Ordu Dahili Hizmet Kanunu'nun 34. maddesi ile yasalaştırılmıştır.⁴⁶ Bu maddeye göre ordunun vazifesi, "*Türk Yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır.*"⁴⁷ Bu madde aynı zamanda, Türkiye'de ordunun günümüze kadar devam eden rejimin korunması görevinin, yasal temel çıkış

Vakası" denilen olay bir askeri darbeyle bastırılmış ve sonucunda padişah Abdülhamit II tahttan indirilmiştir. 23 Ocak 1913'te "Babıali Baskını" diye anılan olayla yine ordu mensubu bir grup tarafından hükümet darbesi yapılmıştır. Bu olaylar, Cumhuriyet dönemi öncesi Osmanlı Devleti'nin son döneminde, ülke yönetiminde ordunun etkisini net bir şekilde ortaya koymaları açısından önemlidir. "31 Mart Vakası" ve "Babıali Baskını" için bkz. Mete Tunçay, "*Siyasal Tarih (1908-1923)*", **Türkiye Tarihi IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, (Der.: Sina Akşin), 4. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, Ekim 1995, s. 31-33.

⁴⁴ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Çev: Fatmagül Berktaş, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996, s.24.

⁴⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 242-253.

⁴⁶ 27 Mayıs askeri müdahalesine yasal dayanak olarak gösterilen bu kanun, 4 Ocak 1961 günü çıkarılan 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu 35. maddesi ile değiştirilmiştir. Bu madde, "*Ordunun vazifesi, Türk Yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamaktır.*" şeklinde düzenlenmiştir. Bkz. Mustafa Erdoğan, "*Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa Düzeni İçinde Yeri*", **AÜSBF Dergisi**, C. XLV, No. 1-4, Ocak-Aralık 1990, s. 313.

⁴⁷ Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, s. 270-271.

noktasını oluşturmuştur.⁴⁸

Kısacası, Cumhuriyetin ilk döneminde ordunun konumu ve işlevinin biçimlenişiyle ilgili gelişmeler ve genel olarak siyasal sistemin aldığı biçim, ordunun 1920'lerden bugüne kadar uzanan süreçte siyasetle ilişkisinin temel taşlarının oluşmasında büyük öneme sahiptir. Bu nedenle, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren devleti temsil eden bürokrasinin siyasal sistemin belirlenmesinde kazandığı belirgin rol, ordunun siyaset ve siyasal sistem üzerindeki etkinliği açısından önem taşımaktadır. Atatürk ve bir ölçüde İnönü dönemlerinde, bürokraside özellikle sivil kanadın yüklendiği siyasal sistemin ve rejimin biçimlendirilmesi işlevi, 27 Mayıs askeri müdahalesi ile birlikte büyük oranda askeri bürokrasiye geçmiştir.

27 Mayıs askeri müdahalesi ile başlayan ve ordunun bundan sonra gerek doğrudan gerekse dolaylı yaptığı müdahalelerle yerine getirdiği bu işlevde, İç Hizmet Kanununun 35. maddesi vazgeçilmez meşruluk aracı olarak kullanılmıştır. Milli çıkarı, milleti ve ülkeyi savunma görevini içeren 35. madde; yönetimin başarısızlığı sonucunda meşruluğunu yitirmesi; ülkede terör ve şiddetin artması gibi nedenlerin bir araya gelmesi, 1960, 1971 ve 1980 müdahalelerinin meşrulaştırılmasındaki en önemli faktör olmuştur.⁴⁹

1.2. Ordunun Siyasete Müdahale Nedenleri

19. ve 20. yüzyıllarda dünyanın birçok yerinde askeri darbeler meydana gelmiştir.⁵⁰ Tüm Latin Amerika ülkeleri, bazı Arap ülkeleri, birçok Afrika ve

⁴⁸ Batur, " *Türk Yurdunu korumak ve kollamak*" ifadesinin orduya askeri içerikli bir görev; " *Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak*" ifadesinin ise siyasal içerikli bir görev verdiği ve askeri müdahalelerin Silahlı Kuvvetlerin siyasal içerikli görevlerinin doğal sonucu olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. Muhsin Batur, *Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)*, 4. Baskı, Milliyet Yayınları, İstanbul, Kasım 1985. s. 555-556.

⁴⁹ Öztürk, a.g.e., s. 116.

⁵⁰ 1945-1970 yılları arasında dünyada 229 askeri darbe meydana gelmiştir. Bkz. Nordlinger, a.g.e., s. 86.

Güneydoğu Asya ülkeleri ile bazı Akdeniz ülkelerinde darbeler ve karşı darbeler birbirini takip etmiştir. Bu müdahalelerin bir kısmında, ordu siyasete doğrudan müdahale etmiştir. Bir kısmında ise, ordunun siyasete dolaylı olarak müdahalesi olmuştur.⁵¹

Ordunun siyasete müdahale nedenlerine girmeden önce, müdahale şekillerine baktığımızda; doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Birincisinde ordu ülke yönetimini fiilen devralarak siyasete etki ederken, ikincisinde ise siyasi iktidara gerekli uyarıları yaparak, ordunun durumdan rahatsızlığı bildirilmektedir. Her iki müdahale şeklinde de ordu siyasi iktidarı etkileyerek, yönlendirerek alınması gereken kararları ya bizzat kendisi almakta veya politik iktidarın kendisine aldirtmaktadır.

Ordunun siyasete müdahale nedenlerine baktığımızda ise iki farklı neden görmekteyiz. Birincisi sivil rejimin yapısından kaynaklanan nedenler, ikincisi ordunun kurumsal özelliğinden kaynaklanan nedenlerdir. Sivil rejimin zayıflığından kaynaklanan nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz: Bir toplumsal sistemde, mevcut seçeneklerin yokluğunda ordunun, devletin siyasal gücü haline gelmesi; kararsızlığın hüküm sürdüğü yerde ordunun yönetimi ele alabilmesi; sivil politikaların bozulmuş olduğu dönemlerde ordunun, işleri yerine getirmede tek örgüt olarak görülmesi; siyasal şiddet ortaya çıktığında çözümün orduda aranmasıdır. Burada göz ardı edilmemesi gereken önemli husus, çözüm yolu olarak ordunun yönetimi ele alması, ordunun güçlü olmasından değil, sivil rejimin zayıflığından kaynaklanmaktadır.⁵²

Ordunun kurumsal özelliğinden kaynaklanan nedenler ise: Ordunun sivil örgütlenmeden ayrı bir varlık olarak benliğinin bilincini idrak etmesine; sahip olduğu fiziki gücü ve önlerinde kendilerini durdurabilecek hiçbir kuvvetin olmamasına; ordunun, herhangi bir toplumsal sorundan dolayı ciddi bir şekilde rahatsız olmasına

⁵¹ Örs, a.g.e., s. 7.

⁵² Nurşen Mazıcı, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri*, Gür Yayınları, İstanbul, 1989, s. 68.

bağlıdır.⁵³

Müdahaleyi gerektiren nedenlerin oluşması sonucunda, darbe yaparak iktidara el koyan ordularda, devlet yönetiminde kendi anlayışlarına göre düzenleme yapma yoluna gittikleri görülmektedir. Kurulan bu askeri rejim döneminde ordu, siyasi iktidarı bizzat kendisi ele alarak, sorunları kendi bakış açısında çözmeye çalışmaktadır. 12 Eylül askeri rejiminin anlayışını ortaya koymak açısından, burada askeri rejimlerin ortak özelliklerine yer vermenin uygun olacağı değerlendirilmiştir.

Mazıcı, askeri rejimlerin ortak özelliklerini şu maddeler altında ortaya koymaktadır:⁵⁴

- Toplumun çoğulcu yapısını ortadan kaldırmaya yöneliktir.
- Sivil olan tüm kurumların işlevsel özelliklerini ya askıya alarak ya da tümüyle ortadan kaldırarak kesintiye uğratmaktadır.
- Sivil kesimle ya doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki kurmaktadır.
- Sivil toplum ordu hiyerarşi gibi emir komuta zinciri içinde dikey örgütlenmeye zorlanmakta, askerin sivil bağımlılığının yerini sivilin askere bağımlılığı almaktadır.
- Birey düzeyinde bakıldığında, askeri rejimlerin siyasal katılma kanallarını tıkaması sonucu, bireyin sorununu askeri rejim kendi dile getirmektedir.

Bu uygulamaların sonucunda, askeri rejimlerde siyasal rekabet yerini siyasal teslimiyete; siyasal mücadele yerini siyasal durağanlığa; siyasal uzlaşma yerini siyasal tekelciliğe; iletişim kopukluğu yüzünden kamuoyu yerini suskun kitlelere

⁵³ Ertunç, a.g.e., s. 401.

⁵⁴ Mazıcı, a.g.e., s.78.

bırakmaktadır.⁵⁵

Yararlanılan kaynakların genel bir değerlendirilmesi yapıldığında, bir orduyu siyasal iktidara el koymaya iten nedenler için şunlar söylenebilir:

- Ülkede sivil düzenin bozulup siyasal şiddet ve terörün tırmanması,
- Siyasal kutuplaşmanın ve çatışmanın artması ve bunlarla sivil iktidarın baş edememesi ve bu durumdan sivil yöneticilerin sorumlu tutulması,
- Ekonomik gelişmenin durması veya gerilemesi, yüksek enflasyon, gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve milli gelirin azalması,
- Yeterince kurumsallaşmamış sivil siyasal yönetimin toplumda artan sosyal ve siyasi talepleri karşılayamaması,
- Gelişen olaylar karşısında siyasi kurumların idari etkisini ve meşruiyetini yitirmesi,
- Ordunun yapısı, gelenekleri ve kendini algılayış biçimi,
- Toplumun genel kesiminde, kötü giden gidişat sadece ordunun düzeltebileceği düşüncesinin olması ve bunun açıkça ifade edilmeye başlanması.

Ordunun siyasete müdahalede bulunabilmesi için, öncelikle çok sayıda değişken durumun bir araya gelerek bu nedenleri oluşturması gerekmektedir. Müdahale ise, bu nedenlerin ya hepsinin ya da birden fazlasının oluşması neticesinde ortaya çıkmaktadır.

Mesela, bir yandan ordunun yapısal özellikleri (disiplin, hiyerarşi, profesyonellik gibi) ve bu özelliklerle ilişkili olan orduya özgü müdahaleci dürtüler (ulus ile özdeşleşme ve ulusçuluk, ulusu savunma görevi, askeri ortak çıkar ve askeri

⁵⁵ Aynı yer.

özerkliği koruma gibi), karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu siyasal kültürle bir araya gelerek askeri müdahaleye zemin hazırlamaktadır. Diğer yandan ülke ekonomisinin bozulması, siyasal yönetimin başarısızlığı ve bunun sonucunda da siyasal otoritenin meşruiyetini yitirmesi orduyu fiilen müdahaleye sevk eden nedenler arasındadır.⁵⁶

1.3. Türkiye’de Orduyu Müdahaleye İten Nedenler

Bugün dünyanın hemen her ülkesinde devlete bağlı bir ordu bulunmaktadır. Yapısal özellikleri, sahip oldukları silah gücü, toplum içindeki sosyal itibarları açısından ordu, birçok ülkede toplumun en güçlü sosyal grubu durumundadır. Bu gücün sivil iktidara müdahale edebilmesi için, yukarıda belirtilen bazı faktörlerin bir araya gelmesi gerekmektedir. Bu faktörler ülkeden ülkeye değişebilmekte, her ülkede farklılıklar gösterebilmektedir.⁵⁷

Bu fikirler ışığında, Türkiye’de orduyu askeri müdahaleye sevk eden faktörlerin ve ordunun müdahalesini kolaylaştıran faktörlerin neler olduğu ortaya konulacaktır. 12 Eylül askeri müdahalesinin anlatımına geçmeden önce, bu nedenlerin ortaya konulması, bu dönemde yaşanan olaylara daha geniş bir açıdan yaklaşımı sağlayacaktır.

1.3.1. Müdahaleyi Kolaylaştıran Faktörler

1.3.1.1. Ordunun Yapısı

Ordunun yapısal özelliklerini; hiyerarşi, disiplin, profesyonellik, uzun süreli

⁵⁶ Örs, a.g.e., s. 84.

⁵⁷ Aynı yer.

sıkı bir eğitim ve öğretim, sosyal sorumluluk ve misyon, grup bilinci ve dayanışma başlıkları altında toplayabiliriz. Bütün bu özelliklere, sahip olduğu silah ve teçhizata sahip olma özelliği de eklendiğinde ordu, toplumda devlete karşı sorumlu ve ona bağımlı olmak kaydıyla, şiddetin kontrolünü elinde tutan tek güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu haliyle ordu, hem fiziksel olarak en güçlü örgütlenmedir, hem de sosyal olarak diğer toplumsal örgütlenmelerin dışında ve üstündedir.⁵⁸

Ülkesini dış güçlere karşı savunmak, gerektiğinde iç güvenliği sağlamak ve devletin saygınlığını yükseltmek gibi görevler yüklenmiş olan ordu, bu görevlerinden dolayı devlete ve topluma karşı bir sorumluluk taşımaktadır. Bu sorumluluk, ordu için, ne olursa olsun, ülkeyi ve ulusu savunmak anlamına gelmektedir. Bu nedenle, ordunun gözünde mevcut düzenin korunması, genellikle sivil siyasetin üstünde bir öneme sahiptir. Bu nedenle, düzene ve ulusal çıkarlara zarar geleceğini düşündüğü her siyasal ortamda, bunu engellemek için müdahale eğiliminde olmuştur. Ordunun siyasete müdahalelerdeki amacını, mevcut düzenin ve rejimin korunması şeklinde ifade etmesi, bu anlayışın yansıtılmasıdır.⁵⁹

Türk subayında, demokrasiye bağlılığın ve ülkenin en iyi şekilde demokrasiyle yönetileceği inancının çok yaygın olduğunu belirten Birand, askerlerin arzuladıkları demokrasi modelini şu şekilde ifade etmektedir:

“... Subayın kendi dünyasına uygun, sivillerin dünyası ile tamamen ayrı bir demokrasi. Eğitimden kaynaklanan, askerliğin verdiği hayat şekli, düşünce metodunun karışımı bir dünya. Yani disiplinli, son derece iyi organize olmuş, herkesin sadece milleti ve vatani kendi gibi düşünerek, el ele birlik ve beraberlik içinde yürütülecek, kırıcı olmayacak bir demokrasi modeli...Devletin nasıl olması, nasıl yönetilmesi, hedef ve amaçlarının ne olması ve bu hedeflere varışta ne tipte bir politikacı ve nasıl politikalarla gidileceği hakkında kesin (esnekliği ve hoşgörüsü sivil kesim kadar olmayan) fikirlerle yetişen subayımız, ülkeyi yönetenlerin de kendisi gibi düşünmesini ve bu şekilde bir demokratik hayat kurulmasını arzuluyor.

⁵⁸ a.g.e., s. 30.

⁵⁹ a.g.e., s. 88-89.

Bulamadıkça da hayal kırıklığına uğruyor.”⁶⁰

Müdahalenin kendisi ve yarattığı ortama bakıldığında, bu ortam kendi başına anti-demokratiktir. Müdahalenin, demokrasiyi savunmak amacıyla yapıldığının öne sürülmesi ve böyle olduğuna askerlerce samimi olarak inanılması, askerlerin arzuladıkları demokrasi modeli düşüncesinin bir yansıması olarak görülebilir.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) kuruluş ve görevleri yasalarla belirlenmiş bir kamu kurumudur. TSK'nın bağlı olduğu İç Hizmet Kanunu'nda, kendisine verilen ülkeyi ve Cumhuriyeti koruma ve kollama görevi, politik süreç ile zorunlu ilişkisinin bir aracı olmuştur. Başka bir ifadeyle, bu durum TSK'nın politik hayattaki önemli unsurlarından biri haline gelmiştir.⁶¹ Bu görevin verdiği sorumluluk, TSK'nın müdahalelerdeki öncelikli meşruiyet kaynağı olurken, İç Hizmet Kanunu da bu sorumluluğun aracı olmaktadır.

TSK İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesi, ordunun yapmış olduğu müdahalelerde vazgeçilmez bir meşruluk aracı olarak kullanılmıştır. 12 Eylül 1980'de gerçekleşen askeri müdahale için “12 Eylül Cumhuriyeti koruma ve kollama hareketi” adının kullanılması bu anlayışın bir göstergesi olmuştur.⁶²

1.3.1.2.Siyasi Kültür

Siyasi kültür, bir toplumun siyasete yönelik tavır, inanç, duygu ve değer yargılarının oluşturduğu bütündür.⁶³ Bundan dolayı siyasi kültür, vatandaşların birey olarak siyasete etkilerinin sınırlarını da dolaylı olarak ortaya koymaktadır. Ancak

⁶⁰ Birand, a.g.e., s. 132.

⁶¹ Öztürk, a.g.e., s. 125.

⁶² a.g.e., s. 116.

⁶³ İlder Turan, “Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Siyasal Kültür”, *Yeni Türkiye Dergisi (Cumhuriyet Özel Sayısı II Siyasal Değerlendirme)*, Sayı 23-24, Ankara, Eylül-Aralık 1998, s. 826.

vatandaşların siyasi sistem üzerinde etkili olabilmesi için, belirli ve doğrudan bir siyasi katılma içinde bulunmaları gerekmektedir.⁶⁴

Kamuoyunun zayıf ve kendi içinde bölünmüş, sosyal uyumun ve bütünlüğün bozulduğu, sivil örgütlenmenin yetersiz olduğu, siyasi iktidarın ve siyasetin görev yapamaz hale geldiği bir toplumda, siyasi kültürün yeterince gelişmemiş olduğunu söyleyebiliriz. Siyasi kültürü yeterince gelişmemiş ülkelerde, askeri müdahaleye siyasi kültürü gelişmiş ülkelerdeki kadar karşı koyuş olmamasına rağmen, zayıfta olsa bir siyasi kültürün bulunması sivil iktidarın tamamen orduya geçmesine izin vermemektedir.⁶⁵ Kısacası, askeri müdahalelerin, siyasi kültürü yeterince gelişmeyen ülkelerde gerçekleşme olasılığı daha da artmaktadır.

1.3.2. Müdahaleye Sevk Eden Faktörler

1.3.2.1.Siyasi Yönetimin Başarısızlığı

Askeri müdahaleye yol açan nedenlerin başında, sivil otoritenin sorunları çözememesi gelmektedir. Böyle bir durumun yaşanması askeri müdahale için en önemli nedeni oluşturmaktadır. Siyasi iktidara müdahale, yaşanan sorunların sivil yöneticiler tarafından çözülemediği gerekçesi ile yapılmakta ve kolay bir şekilde meşruiyet kazanmaktadır. Siyasi yönetimin başarısızlığından kaynaklanan böyle bir durumda müdahalenin nedenin, siyasi kaynaklı olduğu söylenebilir.⁶⁶

Toplumda siyasi şiddetin ve terörün tırmanması, siyasi kutuplaşmanın ve çatışmanın artması ve bu sorunlara sivil yönetimin çözüm bulamaması, ordunun siyasete müdahalesini kolaylaştırmaktadır. Bunun yanı sıra, ekonomik gelişmenin

⁶⁴ Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1998, s. 175.

⁶⁵ Örs, *a.g.e.*, s. 50.

⁶⁶ Ertunç, *a.g.e.*, s.414.

durması veya gerilemesi, yüksek enflasyon, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, yüksek dış ticaret açığı, kişi başına düşen gelirin düşüklüğü ve milli gelirin azalması gibi ekonomik sorunların da varlığı, toplumdaki ideolojik şiddet ve terör olaylarına da ivme kazandırmaktadır. Türkiye’de 1960 ve 1980 askeri müdahaleleri sonrasında askeri yönetim, iç siyaset ve ekonomik durumun ülkedeki rejimi tehdit edecek boyutta bozulması karşısında müdahalede bulduklarını belirtmiştir.⁶⁷

1.3.2.2.Meşruiyetin Yitirilmesi

Bir ülkede, sivil yönetimin meşruiyetini yitirmesi, otoritenin ve yönetimin sorumluluklarını yerine getirmemesinden kaynaklanmaktadır. Birçok devlette meşruiyet krizi, doğrudan doğruya anayasal bir problemdir. Bu sorunlara örnek olarak; merkezi ve yerel otoriteler arasında ilişkinin niteliği, milletin politik yaşamında bürokrasinin veya ordunun sınırlarının ne olması gerektiği gösterilebilmektedir. Demokrasi bilincinin yeni yeni oluşmaya başladığı devletlerdeki meşruiyet sorunu daha yaygın olup, hükümetin birincil amaçlarının neler olması gerektiği konusunda ortak görüş birliği bulunmamaktadır. Bununla birlikte, hepsinden önemlisi, geçiş toplumlarında ciddi bir otorite krizi yaşanmaktadır.⁶⁸

Sivil yönetimin meşruiyetini yitirmesinin çeşitli nedenleri olabilmektedir. Birincisi, iktidardaki yönetim kadrolarının toplumdaki sınıfların çıkarlarını temsil niteliği bulunmayabilir. İkincisi, iktidarda bulunanların meşruluğunu sağlayan unsurlar önemlerini yitirmiş olabilir. Bunların yanı sıra; ülkedeki iç güvenliğin hükümet tarafından sağlanamaması, aşırı politikleşme, ülkenin önemli konularında siyasi partilerin anlaşamamaları ve ekonomik durumun bozulması gibi birçok neden meşruiyetin yitirilmesinde önemli olarak görülen faktörlerdir.⁶⁹

⁶⁷ Örs, a.g.e., s. 93.

⁶⁸ a.g.e., s.57.

⁶⁹ a.g.e., s.58.

Türkiye'deki askeri müdahalelere genel olarak bakıldığında, bir müdahale durumunu gerektiren şartlar oluştuğunda, toplumun yapılacak bir müdahaleye bakış açısı, ordu açısından göz önünde bulundurulmuş önemli bir etken olarak görülmüştür. Çünkü ülkede yaşanan sorunlar karşısında, halk tarafından ülkeyi yöneten siyasiler sorumlu olarak görülmüş ve orduya kurtarıcı gözüyle bakılmıştır. Bu durum da halk gözünde, müdahalenin olumlu karşılanmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak, dünya genelinde ordunun sivil iktidara müdahalesi; sivil rejimin yapısından kaynaklanan nedenler ile ordunun kurumsal özelliğinden kaynaklanan nedenlerin bir araya gelmesi sonucu oluştuğu görülmektedir. Orduların sahip olduğu yapısal özellikler, bu kurumlarda milli çıkar, milli savunma ve milli güvenlik gibi dürtülerinin sürekli etken durumda olmasına sebep olmaktadır. Bu özellikler, ülkedeki sivil rejimin yönetimde yetersiz kalması gibi nedenlerle bir araya geldiğinde, askeri müdahalenin gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'de ise orduyu müdahaleye iten nedenler; müdahaleyi kolaylaştıran faktörler ve müdahaleye sevk eden faktörler olarak ele alınmıştır. Türk ordusunun yapısal özelliklerinden kaynaklanan müdahaleci dürtüler ve bu dürtülerin harekete geçmesini tetikleyen Türk siyasal kültürü müdahaleyi kolaylaştıran faktörleri oluşturmaktadır. büyük oranda etkisinin olduğu değerlendirilmektedir. Müdahaleye sevk eden faktörler; ülke yönetiminde siyasi iktidarın başarısız olması, ekonomide yaşanan ciddi krizler ve toplumsal olaylar neticesinde sivil yönetimin meşruiyetini yitirmesi olarak kıymetlendirilmektedir. Kısacası Türkiye'de, müdahaleyi kolaylaştıran faktörler ve müdahaleye sevk eden faktörler bir araya geldiğinde ordunun ülke yönetimine müdahale ettiği görülmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL 1980'E GİDEN SÜREÇ

2.1. 12 Eylül'ü Hazırlayan Nedenler

12 Eylül'e giden sürecin ayrıntılarına girmeden önce, genel hatlarıyla 12 Eylül askeri müdahalesini oluşturan nedenlerin belirtilmesinin ve irdelenmesinin, bu sürece nasıl gelindiğinin anlaşılmasını kolaylaştıracağı değerlendirilmektedir. O dönemi yaşamış siyasi, asker, akademisyen, gazeteci gibi kişilerin anılarına baktığımızda, 12 Eylül askeri müdahalesinin nedenleri genel olarak birbiriyle benzerlikler göstermesine rağmen, bazı ayrılıklar da bulunmaktadır. Bu ayrılıkların temelinde, söz konusu kişilerin o dönemde sahip oldukları ideolojik düşüncelerinin, mesleklerinin ve olaylardan etkilenme şekillerinin önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir.

Asker kökenli kişilerin anılarını incelediğimizde genel olarak: 1970'li yıllarda yaşanan anarşi, terör ve bölücülüğün milli birlik ve beraberliği yok edecek duruma gelmesi; siyasi partiler arasındaki uzlaşmazlık; devlet otoritesinin bozulması ve demokratik sistemin işlemez hale gelmesi; ülke ekonomisinde yaşanan ciddi sorunlar müdahale nedenleri arasında görülmektedir.⁷⁰

⁷⁰ Bkz. Sabri Yirmibeşoğlu, *Askeri ve Siyasi Anılarım II*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1999; Nevzat Bölügiray, *Sokaktaki Asker (Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları)*, Milliyet Yayınları, 1989; Batur, *Anılar ve Görüşler*; Orhan Erkanlı, *Askeri Demokrasi (Orhan Erkanlı'nın Anıları 1960-1980)*, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987; Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990; *Kenan Evren'in Anıları II*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991; *Zorlu Yıllarım I*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994; *Zorlu Yıllarım II*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994. Kamil Karavelioğlu, *Bir Devrim İki Darbe (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül)*, Gürer Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007; Alaattin Parmaksız, *Türk Ordusu'nda General Olmak*, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2010; Kemal Yamak, *Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, Ocak 2006.

Siyasetçilerin anılarına baktığımızda, genel olarak müdahale nedenleri arasında; ülkedeki siyasi, sosyal, ekonomik sorunların bir çıkmazda olduğu dile getirilmekle beraber, özellikle sağ görüşlü siyasetçiler anarşi ve terörün artmasında 1961 Anayasası'nın ülkeye fazla özgürlük tanınmasının etkisi olduğu üzerinde durmaktadırlar. Bununla beraber, ordunun birçok ilde uygulanan sıkıyönetim süresince anarşiyi durdurmak için kasıtlı olarak gerekli tedbirleri almadığı ve bu suretle artan anarşinin müdahalenin meşru zeminini hazırladığı ifade edilmektedir. Ayrıca, yaşanan dış gelişmelerin, özellikle ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarının, Türkiye'yi müdahale noktasına getirdiği belirtilmektedir.⁷¹

Gazeteci ve akademisyenlerin anılarına baktığımızda genel olarak, müdahale nedenleri arasında; ülkedeki siyasi, sosyal, ekonomik sorunların ülkeyi bir iç savaşın eşiğine getirdiği düşünülmektedir. Ayrıca, ordunun sıkıyönetim süresince anarşiyle etkili bir şekilde mücadele etmediği, siyasilerin ülke yönetimindeki öngörüsüzlüğü ve toplumda yarattıkları siyasi gerginlik ile 1980 askeri müdahalesinde dış ülkelerin telkinlerinin Türkiye'yi müdahale noktasına getirdiği ifade edilmektedir.⁷²

Bu değerlendirmeler ışığında 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine giden süreci anlamak için, öncelikli olarak 1970'li yıllardaki Türk toplumunun, sosyal, ekonomik, politik gelişmelerini ve mevcut demokrasi anlayışı içerisinde karşılaştığı güçlükleri aşmak için kullandığı yöntemleri incelemek gerekir. Daha sonra, Türkiye'deki sivil ve askeri bürokrasi arasındaki dengeleri ve anlayış farklılıklarını, nihayet Türkiye'yi

⁷¹ Bkz. Recai Kutan, *Kirazhdere Tutukevi Penceresinden 12 Eylül*, Risale Yayınları, İstanbul, 1989; Yaşar Okuyan, *O Yıllar (12 Eylül'den Anılar, Mektuplar ve Belgeler)*, Doğan Yayıncılık, İstanbul, Mart 2010; Osman Çakır, *Nevzat Köseoğlu ile Söyleyişler (Hatıralar Yahut Bir Vatan Kurtarma Hikayesi)*, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010; Cüneyt Arcayürek, *Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985; *12 Eylülle Doğru Koşar Adım (Kasım 1979-Nisan 1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986; *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 (Nisan 1980-Eylül 1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990; *Demokrasi Dönemecinde Üç Adam*, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, Mart 2000; Davut Dursun, *12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler)*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005.

⁷² Bkz. Arcayürek, *12 Eylülle Doğru Koşar Adım*, Ankara, 1986; *Demokrasi Dur*, Ankara, 1990; Yavuz Donat, *Yavuz Donat'ın Vitrininden I (Sandıktan İhtilale 1977-1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987; Davut Dursun, *12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler)*, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005; Orhan Oğuz, *80 Yıl Cumhuriyet'le Yaşıt Bir Hayat*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004; Hatice Kurtuluş, Mehmet Türkay, *Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım (Mübeccel Belik Kıray ile Söyleyişi)*, 2. Basım, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2002.

kolaylıkla etkileyen dış politik gelişmeleri göz önünde tutarak bu süreci anlayabiliriz. Bu sebeple, o dönemi yaşamış siyasi, asker, akademisyen, gazeteci gibi kişilerin anılarına bakarak genel bir değerlendirme yaptığımızda, askeri müdahale nedenlerini “iç etkenler” ve “dış etkenler” adı altında iki başlık altında toplamanın uygun olacağı değerlendirilmektedir.

Konuyu, anılarına başvurduğumuz kişilerin anlatımlarından yola çıkarak, iç etkenler açısından genel anlamda ele aldığımızda, askeri müdahale nedenleri arasında yetmişli yıllardaki sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi kargaşanın önemli etkileri olduğunu söyleyebiliriz. Yetmişli yıllarda Türk siyasi hayatına, bölünmüşlük ve partilerin temel sorunların çözümünde bile işbirliği, ortak çalışma beceresi gösterememiş olması ve toplumdaki huzursuzluğu artıran sert kavgalar hakim olmuştur.⁷³ Bunun yanı sıra, olumsuz sosyal ve ekonomik gelişmeler siyasi sistem üzerinde baskılar yaratmıştır. Karşılanamayan taleplerin sebep olduğu arayışlar ve işsizlik, toplumda hızla artan bir memnuniyetsizliğe sebep olmuştur. Ayrıca, ülkede önlenemeyen ve giderek artan terör olaylarının meydana getirdiği kargaşa, sorun çözemeyen siyasi kurumlar, Türkiye’yi demokratik mekanizmalarla aşılması mümkün olmayan bir sürece getirmiştir. Belirtilen bu nedenler, Türkiye’yi 12 Eylül askeri müdahalesine taşımada öne çıkan nedenler olarak görülmektedir.

Konuyu dış etkenler açısından genel anlamda ele aldığımızda, 12 Eylül askeri müdahalesini, sadece iç etkenlerin yol açtığı bir sonuç olarak görmek

⁷³ Financial Times muhabirinin bu dönemdeki siyasilerin durumlarını; “Ülke iç savaşa doğru giderken, batan bir gemide kabin kavgası yapan yolcular gibiydiler” ifadesiyle ortaya koyması, ülkedeki siyasetin içinde bulunduğu ortamı göstermesi açısından önemlidir. Ayrıntı için bkz. William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, (Çev.Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 200. Ayrıca, Ecevit’in CHP’de Genel Başkan olmasıyla başlayan, 12 Eylül 1980 gününe kadar devam eden Demirel ile Ecevit’in çekişmesi ve bunun kamuoyunda yarattığı olumsuz havayla ilgili Toker şunları belirtmiştir:

“Bir süreden beri hükümette, dolayısıyla politika hayatında tedirginlik baş göstermişti. Ecevit ve Demirel ta 12 Eylül 1980’e kadar devam edecek ve o darbeye yol açacak kısır, huysuz kavgalarına CHP’de genel başkanlık değişir değişmez girişmişlerdi. Bir gün biri bir şey söylüyor, ertesi gün öteki cevap veriyor, tekrar birincisi konuşuyor, tekrar ikincisi mukabele ediyordu... ‘dedim – dedi’ kavgası her gün TRT’de ve gazetelerde kamuoyunu fena halde rahatsız ediyordu. Bu bir çekişme havası veriyordu.” Bkz. Metin Toker, **İsmet Paşa’nın Son Yılları 1965-1973**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1993, s. 308.

eksik bir açıklama olur. Dünyada yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkan bölgesel güvenlik sorunlarının, Türk siyaseti üzerinde krizi derinleştirme hususunda önemli etkilere yol açtığı, Silahlı Kuvvetlerin müdahalesinde büyük bir rol oynadığı ve askeri müdahalenin dünyadaki meşruiyetini sağlama noktasında olumlu katkıda bulunduğu ileri sürülebilir.

Bu dönemde iç etkenlerin tetiklenmesinde öne çıkan dış nedenler: Dünyadaki kapitalizm ve komünizm mücadelesinin Türkiye’de sağ-sol çatışmasına dönüşmesi,⁷⁴ 1973 Dünya petrol krizi; Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye’ye uygulanan silah ambargosu;⁷⁵ 1967 yılında Albaylar Cuntası’nın yönetimi ele geçirmesi ile NATO’dan çekilen Yunanistan’ın tekrar NATO’nun askeri kanadına dönmesi zorunluluğu; Afganistan’ın Sovyetler Birliği’nin kontrolüne geçmesi; İran’daki rejim değişikliği olarak görülmektedir.⁷⁶

2.1.1. İç Etkenler

İç etkenleri oluşturan nedenlerin 12 Eylül askeri müdahalesine etkilerini ayrıntılı bir şekilde irdelediğimizde; özellikle, 14 Ekim 1973’ten, darbenin gerçekleştiği 12 Eylül 1980 gününe kadar devam eden gelişmelerin önemi ve etkisi ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte, 14 Ekim 1973 ve 5 Haziran 1977 tarihlerinde iki genel seçim yapılmış ve toplam yedi hükümet kurulmuştur. Her iki seçimde de hiçbir parti mecliste salt çoğunluğu elde edemediğinden dolayı hükümet kurma konusunda ciddi krizler yaşanmıştır. Kurulan hükümetlerin hepsi koalisyon veya azınlık

⁷⁴ M. Ali Birand, Fikret Bila, Rıdvan Akar, **12 Eylül Türkiye’nin Miladı**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2006, s. 41. Ayrıca bkz. Ufuk Güldemir, **Kanat Operasyonu**, 2. Baskı, Tekin Yayınları, 1986, s. 22-24.

⁷⁵ Şengün Kılıç Hristidis, Ersel Ergüz, **İsmail Hakkı Birler’in Anılarında CHP’li Yıllar 1946-1992**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 544.

⁷⁶ Mehmet Ali Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, Karacan Yayınları, 1984, s. 190. Ayrıca bkz. Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (Türkçesi: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 2007, s. 497-545.

hükümetleri olmaları nedeniyle fazla ömürlü olamamışlardır.⁷⁷

Bu dönem de sağ temsil eden partiler olarak; Süleyman Demirel'in önderliğinde Adalet Partisi (AP), Necmettin Erbakan'ın önderliğinde Milli Selamet Partisi (MSP) ve Alparslan Türkeş'in önderliğinde Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) geniş halk kitlelerine sahip olmaları sebebiyle ön plana çıkmış olan partilerdir. Solu temsil eden parti olarak ise, Bülent Ecevit'in önderliğinde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ön plana çıkmıştır.

Yetmişli yıllarda Türkiye'deki sosyal ve siyasi gelişmeleri incelemeyen önce, bu dönemin şartlarını hazırlayan 1960-1970 arasındaki gelişmeleri kısaca ele aldığımızda şunları görmekteyiz. 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri müdahaleden sonra Türk toplumundaki değişim, sınıfların fonksiyonel olarak yavaş yavaş ayrılmaya başlaması ve siyasette de ilk defa sağ-sol yelpazesinin oluşması biçiminde kendini göstermiştir.⁷⁸ Toplumda sağ ve sol politik ayrışımın oluşmaya başladığı bu dönemde sol kesimin, özellikle CHP'nin 1965 yılından itibaren "*ortanın solunda*" yer almasıyla bu partiye doğru kaymaya başladığı anlaşılmaktadır. Sağ kesim ise genel olarak AP'de toplanmıştır.

1961-1965 koalisyon hükümetleri döneminde toplumsal dayanağın giderek eridiğini, buna karşılık solun güçlendiğini gören İsmet İnönü, ilk kez gazeteci Abdi İpekçi'ye 29 Temmuz 1965'de, CHP'nin "*ortanın solunda*" yer aldığını açıklamıştır.⁷⁹ Özellikle CHP, 1965 ve 1969 seçimlerindeki başarısızlıkları

⁷⁷ Bu dönemde kurulan hükümetler şunlardır: I. Bülent Ecevit hükümeti (28 Ocak 1974-17 Kasım 1974), Sadi İrmak hükümeti (17 Kasım 1974-31 Mart 1975), IV. Süleyman Demirel hükümeti (31 Mart 1975-21 Haziran 1977), II. Bülent Ecevit hükümeti (21 Haziran 1977 -21 Temmuz 1977), V. Süleyman Demirel hükümeti (21 Temmuz 1977-5 Ocak 1978), III. Bülent Ecevit hükümeti (5 Ocak 1978-12 Kasım 1979), VI. Süleyman Demirel hükümeti (12 Kasım 1979-12 Eylül 1980). Bkz. Dursun, a.g.e., s. 17.

⁷⁸ Ahmet Turan, **Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, Anılar-Gözlemler-Tanımlıklar)**, Resital Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 79-85.

⁷⁹ İnönü "Ortanın solu" ifadesiyle, CHP'nin laik, cumhuriyetçi, devletçi ve halkçı vasıflarıyla sosyal ve iktisadi vasıfların uygulayıcısı ve takipçisi olarak, Altı Ok'una bağlı ve ortanın solunda bir parti olduğunu belirtmiştir. Bkz. Hristides, Ergüz, a.g.e., s. 88-92. Ayrıca bkz. Cem Eroğlu, "*Çok Partili*

karşısında, parti politikalarını değiştirme ihtiyacı hissetmiştir. Bu dönemde CHP'nin Genel Sekreterlik görevini yürüten Bülent Ecevit'in, parti içinde önderlik ettiği sol eğilimler parti iktidarını ele geçirmeye başlamıştır. 1966 yılında yapılan CHP'nin 18. Kurultayı,⁸⁰ parti içinde ortanın solcuları ile ortanın sağcılarının ilk defa kesin bir şekilde hesaplaşmalarına sahne olmuştur.⁸¹

Ecevit ve ekibinin tam başarıyla çıktığı Kurultay'da CHP, sahip olduğu politik çizgide radikal kararlar alarak "*Ortanın Solu*" politikasını 1970 yılında "*Sosyal Demokrat*" çizgiye taşımıştır.⁸² Önemli bir değişim içerisine giren CHP, bu döneme kadar yürüttüğü klasik politikalarını sorgulamıştır. Bunun neticesinde, siyasal merkezci, devletçi, asker-bürokrat-aydınlardan oluşan parti görüntüsünden; halkçı, değişimci, sosyal demokrat söylemleri netleşen ve geniş toplum kesimlerine hitap eden bir parti durumuna gelmiştir. Mevcut siyaset anlayışında tam bir düzen değişikliği programına giden CHP, her alanda farklı öneriler getirerek, toplumun değişim, adalet ve hakça düzen taleplerine tercüman olmaya çalışmıştır.⁸³

Bu dönemde, sağ siyasetteki bölünmüşlük ise özellikle sağ siyasetin hakim partisi olan AP'de meydana gelmiştir. 1965 genel seçiminde, AP geçerli olan oyların yüzde 52.9'unu alarak tek başına iktidar olmuştur. 1969 seçimlerinde, oyları azalarak yüzde 46.6'ya düşmüş olsa bile, AP yine de tek başına hükümet kurabilecek sayıda

Düzenin Kuruluşu (1945-1971)", Geçiş Sürecinde Türkiye, (Derleyenler: Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), 5. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 149.

⁸⁰ İnönü bu kurultayın önemini belirtmek için, "*Bu kurultay yeni bir sahaya açılış kurultayı olmuştur.*" ifadesini kullanmıştır. Yirmibeşoğlu, a.g.e., s. 19.

⁸¹ Şeref Bakşık, *CHP ile Bir Ömür*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009, s. 231-235. Ayrıca bkz. Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)*, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, Nisan 2004, s.155. CHP'nin 18. Kurultay'ında, "*yenilikçiler*" adı verilen ortanın solcularının ve "*göbekçiler*" adı verilen ortanın sağcılarının yaptıkları konuşmalar ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Hristides, Ergüz, a.g.e., s. 89-141.

⁸² "Demokratik sol" kavramı ilk kez CHP Gençlik Kolları'nca 20-22 Kasım 1970'te İstanbul'da düzenlenen Birinci Demokratik Sol Düşünce Formu'nda ifade edilmiştir. Ayrıntı için bkz. Hristides, Ergüz, a.g.e., s. 509.

⁸³ a.g.e., s. 159. Ayrıca bkz. Suna Kili, *1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler: Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976, s. 211-219.

sandalye kazanmıştır.⁸⁴

Bütün sağ görüşlü kitleleri hemen hemen şemsiyesi altında toplamayı başarmış olan AP, Demirel'in zamanla parti içerisindeki güç dengelerini tamamen kendi lehine çevirme girişimi neticesinde, parti içerisinde çatışmalar ve bölünmeler yaşamıştır. Nitekim 1969 seçimleri sonrasında Demirel'in AP'nin önde gelen isimlerini hükümetin dışında tutması, 1970 yılı başlarında partinin bölünmesine varan süreçte etkili olmuştur.⁸⁵ Bu süreçte sağ siyasette ideolojik kimlikleri ve hitap ettikleri toplumsal kitleleri farklı olan yeni partiler ortaya çıkmıştır.⁸⁶

12 Mart 1971 tarihinde ordu tarafından verilen muhtıra, yetmişli yılların Türk siyasi hayatındaki önemli gelişmelerinden biri olmuştur. Verdiği muhtıra ile müdahale gerekçelerini belirten ordu,⁸⁷ iktidarda bulunan AP'ni yönetimden uzaklaştırmıştır. 1973 genel seçimlerine kadar olan süreçte kısa süreli dört hükümet kurulmuştur.⁸⁸

1973 seçimlerinden 12 Eylül 1980 askeri müdahalesine kadar geçen sürede, Türk siyasetinin koalisyonlarla yönetilmesi ülkede beklenen siyasi istikrarın sağlanamamasına sebep olduğu değerlendirilmektedir. Ülkedeki siyasi istikrarsızlığın kötü giden ekonomik sorunları düzeltmemesi ve bunların toplumu sağ-sol olarak politik kamplaşmaya iten yansımaları beraberinde anarşi ve terörün artmasında etkili olduğu görülmektedir.

⁸⁴ Deniz Bölükbaşı, *Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı*, 2. Baskı, Doğan Kitap, İstanbul, 2005, s. 367 ve s. 404. Ayrıca bkz. Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (Çev.: Yavuz Alogan), 6. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2007, s. 172.

⁸⁵ 1969 genel seçimleri sonrasında AP içerisinde yaşanan çatışmalar ve bölünmeler ile ilgili bkz. Sadettin Bilgiç, *Hatıralarım*, 3. Baskı, Akasya Kitap, Ankara, Temmuz 2007, s. 199-227. Ayrıca bkz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, *Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyle*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 349.

⁸⁶ Dursun, a.g.e., s. 24.

⁸⁷ 12 Mart Muhtırası metni için bkz. Batur, a.g.e., s. 297-298.

⁸⁸ 26 Mart 1971 yılında Nihat Erim başkanlığında kurulan hükümet yedi ay, sonraki hükümet dört ay görev yapmıştır. 22 Mayıs 1972 yılına Ferit kurulan hükümet 11 ay, Naim Talu başkanlığında kurulan hükümet ise 10 ay görev yapmıştır. Ayrıntı için bkz. A. Turan, a.g.e., s. 89.

İç etkenleri oluşturan nedenler arasında sadece Türkiye'deki siyasi ve ekonomik istikrarsızlık değil, yetmişli yıllarda Türk toplumunda yaşanan hızlı değişim sürecinin de etkileri görülmüştür. Bu değişimin sosyal ve ekonomik yapıda meydana getirdiği değişikliklerle beraber, kırsal kesimden şehir merkezlerine göç eden kitlelerin artan taleplerinin karşılanamamasının sistem üzerinde yarattığı baskılar ve çözümsüzlüklerinin de önemli etkileri olmuştur.⁸⁹

Kentleşme hızı endüstrileşmenin çok önünde giden yetmişli yılların Türkiye'sinde, sosyal alandaki tatsızlıklar, sorunların ekonomik alandaki sorunlarla iç içe geçmiş olması ve bunların sistem üzerinde yarattığı baskılar ve çözümsüzlükler toplumsal olayların artmasında başlıca nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik nedenlerden dolayı, kırsal kesimden şehir merkezlerine göç eden kitlelerin sahip oldukları bilgi, görgü ve değer yargıları, şehir kültürü ve geçim sıkıntılarıyla birleşince büyük bir değişime uğramıştır.⁹⁰ Toplumda ortaya çıkmış sağ-sol fikir akımlarının, bir yere ait olma duygusunun boşluğu içerisinde olan bu kesimi etkisi altına alması ve birbirine düşman etmesi kolaylaşmıştır. Toplumda yaşanan bu kısır döngünün, sağ ve sol tarafların kendilerine daha fazla taraftar bulmalarına ve yaşanan anarşinin, bu sayede daha büyük kitleleri içine almasına sebep olduğu değerlendirilmektedir.

Kısacası, yetmişli yıllardaki Türk siyasi hayatına, siyasi bölünmüşlüğün ve partilerin temel sorunların çözümünde bile işbirliği ve ortak çalışma beceresi gösterememiş olmasının hakim olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki Türk siyasi ve toplum yapısında; kamuoyunun zayıf ve kendi içinde bölünmüş olduğu, sosyal uyumun ve bütünlüğün bozulduğu, sivil örgütlenmenin yetersiz olduğu, siyasi iktidarın görev yapamaz hale geldiği bir toplumda, demokrasi kültürünün de

⁸⁹ Bkz. Emre Kongar, *12 Eylül Kültürü*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1995, s. 289-294. Ayrıca Kongar, eserinin aynı kısmında, Türkiye'nin o dönemde sosyo-ekonomik yapısındaki problemlerin, henüz feodal değerlerin egemenliğinden tam kurtulmamış olmasından ve kentleşme hızının endüstrileşme hızının çok önünde gitmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra, Türk toplumunun tüketim toplumunun değerler sistemi bombardımanına maruz kalması ve kendi içindeki uyumsuz değişim bu problemlerin artışına neden olduğunu belirtmiştir.

⁹⁰ Çakır, *Nevzat Köseoğlu ile Söyleşiler (Hatıralar Yahut Bir Vatan Kurtarma Hikayesi)*, s. 268-276.

yeterince gelişmemiş olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, olumsuz sosyal ve ekonomik gelişmeler toplumda hızla artan bir memnuniyetsizliğe sebep olmuştur. Ayrıca, ülkede önlenemeyen ve giderek artan terör olaylarının meydana getirdiği kargaşa ve sorun çözemeyen devlet kurumları, Türkiye'yi demokratik mekanizmalarla aşılması mümkün olmayan bir sürece taşıdığı ifade edilebilir. Söz konusu bu nedenler, Türkiye'yi 12 Eylül askeri müdahalesine götüren iç nedenler olarak değerlendirilmektedir.

2.1.2. Dış Etkenler

Konuyu, dış etkenler kapsamında ele aldığımızda; bu etkenlerden bir tanesi, 1973 yılında OPEC ülkelerinin uygulamaya koydukları petrol ambargosuyla başlayan ve petrol fiyatlarında yaklaşık dört kat artışla küresel bir ekonomik bunalıma dönmüş petrol krizidir.⁹¹ Petrol krizi, Türkiye'yi iki açıdan olumsuz etkilemiştir. Bir taraftan yol açtığı ekonomik bunalım nedeniyle Batı ülkelerinde artan işsizlik, Türk ekonomisinin döviz rezervinin büyük bir bölümünü oluşturan yurtdışındaki işçilerin gönderdikleri dövizlerin ciddi oranda azalmasına sebep olmuştur.⁹² Diğer taraftan Türkiye'nin mal sattığı Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan enflasyon, ithal ürünlerin pahalılaşmasına neden olmuş ve bu da Türkiye'nin ihracat ürünlerini olumsuz yönde etkilemiştir.⁹³ Yetmişli yıllarda devamlı açık veren Türk ekonomisi, giderek yükselen bu açığı kapatacak performansa sahip olamadığı için ülkenin siyasi rejiminde ciddi krizlere neden olmuştur.

Türkiye için yetmişli yılların en önemli politik sorunlarından biri de 1974 Kıbrıs Barış Harekati nedeniyle, 5 Şubat 1975'te ABD Kongresinin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosu olmuştur. ABD tarafından Kıbrıs harekatiyle ilişkilendirilen ambargonun kaldırılması, Türk ordusunun adadan çekilmesi ve Kıbrıs

⁹¹ Yirmibeşoğlu, a.g.e., s. 169.

⁹² Ahmet Kılıçbay, *Türk Ekonomisi*, 5. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 153-158.

⁹³ Bkz. Emin Çölaşan, *24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası*, Milliyet Yayınları, 1984, s. 311-312.

görüşmelerinde ilerleme kaydedilmesi koşuluna bağlanmıştır.⁹⁴

ABD'nin uyguladığı ambargonun yanı sıra, Dünya Bankası ve IMF gibi uluslar arası kuruluşların ABD politikası paralelinde hareket ederek Türkiye'ye kredi vermemesi sonucu,⁹⁵ Türkiye'deki ekonomik sorun dış borçların ödenememesi ve hatta dış temsilciliklerdeki personelin maaşlarının zamanında ödenememesi, gittikçe büyüyen bütçe açıkları gibi sebeplerle büyük boyutlara ulaşmıştır. Ambargo yüzünden Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyon programı uygulanmadığı gibi, ABD'den alınmış silah, araç ve malzemenin yedek parçaları bu ülkeden gelmediği için, her geçen gün arızalı olan silah ve teçhizat sayısında artış meydana gelmiştir.⁹⁶ ABD'nin koyduğu bu ambargo, 1973 Dünya ekonomik krizinin son derece olumsuz yönde hissedildiği bir dönemde, ulusal güvenliğin sağlanması ve Batı'dan aldığı askeri ve ekonomik yardımlarla kalkınma sürecini devam ettirmek isteyen Türkiye'nin ciddi bir bunalıma girmesine neden olmuştur.⁹⁷

⁹⁴ Ecevit'in, silah ambargosu ve Kıbrıs konularındaki değerlendirmeleri için bkz. Arcayürek, **Müdahalenin Ayak Sesleri**, s. 364.

⁹⁵ Kıbrıs dolayısıyla 1974 sonrasında, Türkiye'ye silah ambargosu ile iç içe uygulanmış olan ekonomik ambargonun ülke ekonomisine etkisini yakından izlemiş olan Özal, ülkeye dış kredi verilmesine karar verecek kurum ve kuruluşların arkasındaki gücün Amerikan sermayesi olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: "*Dünya banka sisteminin ağırlığı Amerika'dadır. Kim ne derse desin böyledir. Türkiye'ye gelen bankaların ağırlığı da Amerikan bankalarıdır. Hatta yatırımların da ağırlığı o kanaldadır. Başka memleketten gelse bile, gerisinde Amerikan sermayesi vardır.*" Bkz. Hasan Cemal, **Özal Hikayesi**, 5. Baskı, Bilgi Yaynevi, Ankara, Ekim 1989, s. 288-289.

⁹⁶ Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s. 182.

⁹⁷ Bkz. Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 13. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 273-274. Ayrıca, ekonomik sıkıntılara ordu açısından baktığımızda, ambargonun olumsuz etkisinin çok fazla olduğunu görürüz. Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik çıkmaz, orduyu hareket edemeyecek duruma getirmiştir. Öyle ki, döviz gereksinimindeki sıkışmadan dolayı, bir ara Merkez Bankası'na gidilip açıkça ilk gelen dövize el konulmuş ve bu şekilde yedek parça alınabilmiştir. Silahlı Kuvvetlerin o dönemdeki silah, araç ve teçhizatının durumu, ordunun temel görevi olan ülke savunmasını karşılayacak seviyenin çok altında kalmıştır.

1983 yılında Amerikan Savunma Bakan Yardımcısı R. Perle'nin ABD Kongresi'nde yaptığı konuşma, müdahale öncesi Türk Ordusu'ndaki lojistik yetersizliği bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır: "*Tank, gemi, uçak, destek kuvvetleri ve haberleşme sistemleri eskilikten dolayı artık kullanılamaz duruma gelmişti. Tank toplarının hemen tamamı 90 mm'lik, yani çok kısıtlı etkinliklerde ve motorları benzinle çalıştığından dolayı kısa menzilli kalıyorlardı. Tanksavar silahlarının sadece yüzde 1'i modern, geri kalanın büyük bir bölümü son derece eskiydi. Kısa menzilli hava savunma silahlarının yüzde 89'u 1940'lardan kalma, FM radyoların (haberleşme) yüzde 90'ı işe yaramaz durumdaydı. Deniz Kuvvetleri'ndeki tüm destroyerler İkinci Dünya Savaşı'ndan kalma, denizaltıların yüzde 75'i sürelerini doldurmuş 35 yıllık teknelerdi. Hava Kuvvetleri'ndeki avcı uçaklarının yüzde 70'i 1960'lardan kalma olduğu gibi, onların hava savunma sistemleri de yoktu. Kıbrıs hareketinde karşılaşılan güçlükler daha herkesin aklındaydı, ancak bir türlü düzeltilemiyordu. Zira para yoktu.*" Ayrıntı için bkz. Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s. 50-51.

Silah ambargosu ve Batıdan yalıtılmışlık, yetmişli yılların ikinci yarısında Türkiye'nin hem iç hem de dış politikasında önemli sonuçlar doğurmuş ve bu durum Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni yönelişlere sebep olmuştur. Batıda karşılaştığı yalnızlığı, özellikle İslam, Üçüncü Dünya ve Sovyet Bloğu ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirmeye çalışarak dengelemek isteyen Türkiye, beklediği desteği bu ülkelerden bulamamıştır. Ambargonun kaldırılması 1 Ağustos 1978 yılında olmasına rağmen, Türkiye'nin asıl ihtiyacı olan destek, Afganistan'ın Sovyetler tarafından işgali ve 1979 yılında İran'da Batı yanlısı Şah rejiminin yıkılması sonucu, bölgedeki güç dengesinin Batı aleyhine gelişmesi neticesinde olmuştur.⁹⁸

Bu esnada Batı kamuoyunda, Türkiye'de de benzer gelişmelerin olabileceği düşüncesiyle Türkiye'nin de kaybedilme korkusu hakim olmuştur. Doğu-Batı ilişkilerinde, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana çok önemli bir yeri bulunan Türkiye'nin kaybedilmesi sadece bölgenin değil, dünyanın güvenlik sistemini çökertecek bir gelişme olarak görülmüştür. Bunun için Türkiye'nin, Batı ittifakı içerisinde tutulması ve güçlendirilmesi ihtiyacı duyulmuştur. Bu gelişmelere karşılık alınacak tedbirlerin gerçekleşmesi, konumu itibarıyla, Türkiye'nin anahtar rol oynamasıyla sağlanacağı düşünülmüştür.⁹⁹

Yunanistan'da 1967 yılında Albaylar Cuntası darbe ile iktidarı ele aldıklarında NATO'nun askeri kanadından ayrılmış ve 1974 yılında Kıbrıs Barış Harekatı neticesinde demokratik sivil rejim kurulunca Yunanistan'ın tekrar NATO'ya dönüşü gündeme gelmiştir. O dönemde Hem Washington, hem de Batı Avrupalılar için NATO'nun güçlenmesi denilince ilk söylenen söz, "*Yunanistan'ın askeri kanada geri dönüşünü engelleyen Türk vetosunun kaldırılması*" olmuştur.¹⁰⁰

⁹⁸ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 550.

⁹⁹ Parmaksız, a.g.e., s. 139-140. Ayrıca bkz. Ufuk Güldemir, *Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye 1980-1984*, 2. Baskı, Tekin Yayınları, İstanbul, 1987, s. 22-24.

¹⁰⁰ Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, s.190. Vetonun kaldırılması için Türkiye açısından çözüm bekleyen başlıca sorunlar, Kıbrıs meselesi, azınlıklar, Yunan adalarının silahlandırılması, kıta sahanlığı ve karasuları konuları ile hava sahası anlaşmazlığıdır. Ayrıntı için bkz. Kamuran Gürün, *Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar)*, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1983.

Dış etkenler kapsamında ele aldığımız, Afganistan'ın 28 Aralık 1979'de SSCB tarafından işgali ve İran'da 15 Ocak 1979 tarihinde rejim değişikliği, özellikle NATO'nun güneydoğu kanadını daha da önemli hale getirmiştir. Bu iki ülkenin kaybedilmesi, ABD'nin Soğuk Savaş'ın başlangıcından itibaren izlediği ve yeşil kuşak adı verdiği SSCB'yi çevreleme politikasının çöküşü anlamına gelmiştir.¹⁰¹ Bu gelişmeler ABD politikasında, bölgenin tamamen SSCB'nin kontrolüne girmemesi için, Yunanistan'ın NATO'ya dönmesi yönünde belirgin değişikliklere yol açmıştır. Bu noktada Türkiye'nin tutumu Yunanistan'ın dönüşünü zorlaştırmıştır. Bölgesel güvenlik sorunları ve bu çerçevedeki gelişmeler nedeniyle stratejik olarak daha da önemli hale gelen Türkiye'nin, bu konuda ikna edilmesi için ABD ve Avrupa'nın baskıları artmıştır.¹⁰²

Dış etkenlerden bir tanesi olan ve 1978'den beri çözüme kavuşturulamayan bu konu, 12 Eylül müdahalesinden yaklaşık bir ay sonra NATO Başkomutanı B. Rogers'ın Kenan Evren ile yaptığı görüşme neticesinde çözümlenmiştir. Nitekim bu konu, uzun yıllar polemik konusu olmuş ve Rogers'ın Yunanistan'ı ikna etme sözü gerçekleşmeyeceğinden Evren zor durumda kalmıştır. Yunanistan'ın tekrar NATO'ya dönüşüne Türkiye'nin onay vermesiyle ilgili Evren'in anılarına baktığımızda, bu onayın Türkiye'ye sağlayacağı avantajları Evren şu şekilde ifade etmiştir:

*“En büyük kazancımız Ege'nin hava ve deniz sahalarında 1974'ten evvel Yunanistan'a verilmiş olan komuta kontrol yetkisi kaldırılmış oldu. İkinci kazancımız Yunanistan'ın NATO'ya dönüşüne mani olmaktan ve çeşitli baskılardan kurtulmuştuk.”*¹⁰³

Evren'in bu açıklamaları doğrultusunda konuyu değerlendirdiğimizde, Yunanistan'ın tekrar NATO'ya geri dönmesinin, sadece NATO Başkomutanı Rogers'ın sözlü olarak verdiği güvenceye dayanarak Evren tarafından onaylanması

¹⁰¹ Parmaksız, a.g.e., s. 140. Ayrıca bkz. Atacan, Ercan, Kurtuluş, Türkay, a.g.e., s. 232.

¹⁰² Birand, 12 Eylül Saat: 04.00, s. 92-93.

¹⁰³ Evren, Kenan Evren'in Anıları II, s. 98.

ve böylece Türkiye'nin elindeki bir politik kozun kaybedilmesi çok önemli bir siyasi hata olarak görülmektedir. Nitekim Evren ile Rogers arasında varılan bu anlaşmanın, Evren'in de anılarında belirttiği gibi iktidara gelen Papandreu tarafından kabul görmemesi, Ege'deki komuta kontrol ve saha sorumluluklarının çözümsüz kalmasına sebep olmuştur. Böylece, Türkiye'nin elindeki bu önemli siyasi koz basit bir iyi niyet göstergesi olarak kolayca Yunanistan lehine kullanılmıştır.

Müdahaleden sonra Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünün Evren tarafından kabul edilmesi, 12 Eylül müdahalesinden sonra ABD ve İngiltere gibi bölgede etkin küresel güçlerin askeri rejime destek vermeleri, gelişmelerden memnuniyet duymaları, toplumda bazı kesimler tarafından her zaman şüpheyle yaklaşmıştır. Bu kesimde, Yunanistan'ın tekrar NATO'ya dönmesinin sağlanabilmesi açısından 12 Eylül müdahalesinin gerçekleştirildiği düşüncesi hakim olmuştur.¹⁰⁴

Yunanistan'ın NATO'dan ayrılmış olmasının yarattığı tehlikeye Batı açısından baktığımızda, 12 Eylül müdahalesine olumlu yaklaşımlarının sebebi, sivil hükümetlerin taviz vermiş olmamak için bir türlü çözemedikleri bu sorunun askeri yönetim sırasında kolayca çözümlenebileceği beklentisi olarak değerlendirilmektedir. Çünkü sivil siyasetçilerin yerine askeri şahsiyetlerin karar alma sorumluluğunu

¹⁰⁴ Gazeteci Mehmet Barlas da, dış nedenlerin 12 Eylül müdahalesindeki önemine dikkat çekmiş ve etkisini şöyle ifade etmiştir: "12 Eylülün dış konjonktürü çok önemli. 1980 12 Eylülünden çok kısa süre önce, 1979'un 1 Şubatında Humeyni İran'a geldi. Amerika Birleşik Devletleri'nin Ortadoğu'daki kalesi ne Türkiye idi ne de başkası, İran idi. Birdenbire İran ABD çemberi dışına çıktı. Arkasından 1979 yılının Ağustos ayında Sovyetler Birliği Afganistan'a girdi. İran ABD'den gitti, Afganistan Sovyetler Birliği'nin eline düştü. Aynı yılın sonunda Polonya'da askeri darbe oldu. Solidarite Sendikası komünist iktidarı devirdi. Meşhur (John Foster) Dulles kuşağı adı verilen Uzakdoğu'da SEATO ile başlayıp Avrupa'da NATO ile devam eden Kuzeyin Güneye inmesini engelleyen ABD kuşağı çok sarsıldı. Türkiye Kıbrıs savaşından beri Yunanistan ile arasını açmış. Yunanistan NATO'nun askeri kanadından, biz Kıbrıs'a müdahale ettikten sonra 1975 yılında çıkmış. Birdenbire ABD telaşa düştü. Afganistan gitmiş, Hindistan tehlikeye giriyor. Bütün sıcak denizlere iniş yolları tehlikeye giriyor. İran düşmüş, Türkiye ile arası iyi olmadığı için NATO'nun güney kanadı bozuk. 12 Eylül bu ortamda yapıldı. Türkiye böyle bir iç savaş havasındayken Fatsa 'da kurtarılmış bölge ilan edilmiş. Türkiye'nin yarısı solcuların, yarısı sağcıların elindeyken böyle örtülü bir iç savaş havasındayken. Bu askeri müdahaleyi ABD çok mutlu karşıladı. Askeri yönetiminin 12 Eylülün ertesindeki ilk icraatı Rogers Planının kabul edilmesi olmuştur. Yani Türkiye ile Yunanistan'ın barışması oldu. 12 Eylülde dış konjonktürün çok büyük etkisi var. 12 Eylül'den çok kısa bir zaman sonra İran-Irak savaşı başladı. Bu savaşta Batı Irak'ı tuttu. Türkiye'de İskenderun limanı vasıtasıyla bütün olayların merkezi oldu. Dış konjonktür 12 Eylülü adeta zorunlu kılıyordu. Türkiye'nin demokratik disiplini kalmamıştı." Bkz. Dursun, a.g.e., s. 137-138.

elinde tuttıkları bir rejimde, güvenliğe ilişkin kararların alınma ve uygulanma ihtimali yüksektir. Bu nedenle, 12 Eylül müdahalesinin dünyada memnuniyetle karşılanmasına, bölgesel güvenlik sorunlarının olumlu katkıda bulunduğu ifade edilebilir.

2.2. Haziran 1977 Seçimleri ve İktidar Boşluğu

12 Eylül askeri müdahalesini hazırlayan iç etkenler kapsamında, 1960-1980 arasındaki siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelere kısaca değinilmiştir. Özellikle 12 Eylül'e giden süreçte, 14 Ekim 1973 tarihinde yapılan genel seçimler ve sonrasındaki gelişmelerin belirleyici özellikleri olduğu görülmektedir. 1973 genel seçimlerinden müdahale tarihine kadar olan dönemde, Türk siyasi hayatında yaşanan gelişmeleri ayrıntılı bir şekilde incelediğimizde, müdahale noktasına nasıl geldiğinin daha kolay anlaşılacağı değerlendirilmektedir.

12 Mart ara rejiminden sonra, 14 Ekim 1973 ve 5 Haziran 1977 tarihlerinde yapılan iki genel seçimin sonuçlarına baktığımızda, hiçbir parti tek başına hükümet kuracak yeterli oyu alamamıştır. Bu durum, ülkede büyük bir ümitle beklenen siyasi istikrarı getirememiş ve her ikisi de “*kazananı olmayan*” seçimler olmuştur. 1973 seçimleri ile birlikte, ülkede ikinci kez koalisyonlar devri açılmış ve yıllarca devam edecek siyasi istikrarsızlık dönemi başlamıştır. Oysa 1973 seçimlerinden herkesin beklentisi, bir türlü çözülemeyen ülke gündemindeki sorunları çözüme kavuşturacak tek parti iktidarının kurulması olmuştur. Ancak seçim sonuçları tüm kesimleri hayal kırıklığına uğratmıştır. Bu sonuçlar Türk siyasetinin, bundan sonra istikrardan uzak koalisyon hükümetleriyle karşı karşıya kalacağının ilk ipuçlarını vermiştir.¹⁰⁵

¹⁰⁵ Seçim sonuçlarına göre; CHP 185, AP 149, Milli Selamet Partisi (MSP) 48, Demokratik Parti (DP) 45, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP)13, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) 3, Türkiye Birlik Partisi (TBP) 1, bağımsızlar da 6 milletvekili kazanmıştır. Buna göre, AP çok ciddi bir oy ve sandalye kaybına uğrarken, ciddi bir kimlik değişimine uğrayan ve yeni bir liderle seçimlere giren CHP ise, en çok oyu almakla beraber tek başına hükümet kuracak sayıya ulaşamamıştır. DP ve MSP ise oyların dörtte birini alarak ülkenin üçüncü ve dördüncü partileri olmuşlardır. CGP ile MHP mevcut

1973 seçimlerinin hemen arkasından yeni hükümeti kurma konusunda yaşanan sorunlar ve gelişmeler bu dönemin ne kadar sorunlu geçeceğini herkese göstermiştir. Hükümet kurma çalışmaları devam ederken kamuoyunda, toplumun geniş bir kesimin beklentilerini karşılar düşüncesiyle AP ve CHP'nin ortak bir hükümet kurması fikri oluşmaya başlamıştır. Özellikle Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, bu ortaklığın gerçekleşmesi için büyük bir çaba sarf etmiştir. Ancak Ecevit ve Demirel'in böyle bir hükümeti oluşturmaları mümkün olmamıştır.¹⁰⁶ Çünkü her iki liderin temel stratejileri, bu doğrultuda hazırlanan kadro yapıları ve programlarındaki maksat, sorunların ortak kararlarla ve karşılıklı destekle değil, kendi görüşleri doğrultusunda alınacak tedbirlerle çözülmesi üzerine kurulmuştur.¹⁰⁷

Seçim tarihinden itibaren yaklaşık olarak iki buçuk ay süren hükümet kurma çalışmalarında, uzun pazarlıklardan sonra CHP-MSP koalisyon hükümeti kurulmuştur. Kimi çevrelerin aralarında fazla bir fark görmedikleri CHP ve MSP, her ne kadar bazı ortak görüşlere sahip olsalar da, temel politikalarında çok büyük anlayış farklılıkları içinde olmalarından dolayı, kurulan koalisyon hükümeti uzun ömürlü olamamıştır.¹⁰⁸

Koalisyonun sona ermesi için fırsat arayan Ecevit bu fırsatı Kıbrıs Barış Harekatı'ndan sonra bulmuştur. Ecevit, politik kariyerini doruğa çıkartan Kıbrıs başarısını, politik bir seçim zaferine dönüştürmek için harekete geçmiş ve ilk adım olarak, zaten ciddi sıkıntılar içinde olan koalisyonu bozmaya karar vermiştir. CHP Parti Meclisi Üyesi Tokat milletvekili İsmail Hakkı Birler, Ecevit istifa ederek

durumlarını korumuşlardır. Bkz. Ali Baransel, **Bıçak Sirtında Çankaya Köşkü Yılları**, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, Şubat 2006, s. 38-40.

¹⁰⁶ Bu konuda Demirel o dönemle ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: "*Bizim CHP ile bir araya gelmemiz o gün kimsenin aklından geçmezdi. Yapamazdık da zaten. Ne meclis kadrolarımız, ne halk kadroları ona hazır değildi. Zaten hem CHP, hem de biz kadrolarımızı birbirine karşı hazırlamıştık. O manevrayı yapamazdık.*" Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 27.

¹⁰⁷ Hristidis, Ersöz, a.g.e., s. 514-523. Aynı konu hakkında bkz. İhsan Tomuş, **Politikada 41 Yıl**, İzgi Yayınları, Ankara, 2004, s. 269-270 ve Cezmi Eraslan, "*Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası*", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005, s. 618.

¹⁰⁸ Yirmibeşoğlu, a.g.e., s. 84-85. Ayrıca bkz. Doğan Duman, **Demokrasi Sürecinde Türkiye'de İslamcılık**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1997, s. 87.

koalisyonu bozsa da sağ partilerin kendi aralarında bir hükümet kurup, bir erken seçime gidilmesine izin vermeyeceklerini ifade etmiş ve bunun yanlış bir karar olacağı konusunda Ecevit'i ikaz etmiştir.¹⁰⁹ Fakat Ecevit 18 Eylül 1974'te Cumhurbaşkanına istifasını sunarak iktidardan çekilmiştir.¹¹⁰

Ecevit'in, erken seçime gidebilmek için hükümetten çekilme kararını o günün koşulları içerisinde doğru bulmayan CHP'li milletvekili Kemal Anadol, bu koalisyonun bozulmasının sonuçlarını şu şekilde değerlendirmektedir:

*"Hükümetten çekilmiştik. Ama bir türlü erken seçim yaptırılmamıştı. O günün koşullarında o parlamentodan erken seçim kararı çıkartmak eşyanın tabiatına aykırıydı. Erken seçim yaptırıp tek başımıza iktidar olamadık, ama parça parça olmuş sağı birleştirip Türkeş'ten Feyzioğlu'na kadar herkesin içinde olduğu birinci MC'yi iktidara getirmeyi başardık!.. Ülkeyi 12 Eylül'e götüren kapıyı o gün hükümetten çekilip birinci MC'yi kurdurarak aralamıştık."*¹¹¹

Ecevit'in istifasından sonra meydana gelen ve Cumhuriyet döneminin en büyük hükümet krizi,¹¹² 31 Mart 1975 tarihinde Demirel'in ilan ettiği AP, MSP, CGP ve MHP'nin birleşmesiyle oluşan, "Birinci Milliyetçi Cephe (I. MC)" hükümetinin kurulmasıyla son bulmuştur.¹¹³ I. MC Hükümeti 5 Haziran 1977 tarihinde yapılan

¹⁰⁹ Hristidis, Ersöz, a.g.e., s. 575. Ayrıca Ahmad da, Ecevit'in istifa yanılığısıyla ilgili şu yorumu yapmıştır:

"Ecevit, sağ partilerin yeni bir koalisyon kurmasına olanak vereceğine ve erken bir genel seçim yapılacağına inandıysa da çok kötü bir şekilde yanılmıştı. Hiçbir parti CHP'lilerle bir hükümet kurmaya ve Aralık'ta seçime razı olmaya istekli değildi; çünkü CHP'nin seçimi silme kazanacağı bekleniyordu. Sağ partiler, başkanlığında bir hükümet kuracakları lider konusunda henüz anlaşabilmiş değildi ve Ecevit'in bir azınlık hükümeti kurmasına da izin vermiyorlardı. Böylece Türkiye bir kez daha Meclis desteği olmayan bir hükümetle baş başa kaldı." Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s.423-424

¹¹⁰ Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi (Orhan Erkanlı'nın Anıları 1960-1980)**, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 358.

¹¹¹ Kemal Anadol, **12 Eylül Günleri**, 2. Baskı, Yalçın Yayınları, İstanbul, Mayıs 1987, s. 240.

¹¹² Ecevit'in istifasından sonra başlayan hükümet kurma çalışmalarında ne Demirel ne de Ecevit yeni hükümeti kurmayı başaramamışlardır. Cumhurbaşkanı bu krizi aşmak için partiler üstü bir hükümet kurma görevini Kontenjan Senatörlüğüne yeni atanan Sadi Irmak'a vermiştir. CGP'nin dışındaki partilerin bakan vermeyi kabul etmediği Irmak'ın başkanlığındaki teknokratlardan ve memurlardan oluşan hükümet, Meclisteki güven oylamasında sadece 17 oy alabilmiştir. Bunun üzerine istifasını Cumhurbaşkanına sunan Irmak, yeni hükümetin kurulacağı 31 Mart 1975 tarihine kadar geçici bir hükümet olarak görevde kalmıştır. Bkz. Hikmet Özdemir, *"Siyasal Tarih (1960-1980)"*, **Türkiye Tarihi (Çağdaş Türkiye 1908-1980)**, Cilt: 4, Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 240.

¹¹³ 6 Nisan 1975 tarihinde, IV. Demirel hükümetinin programı TBMM'de ve Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuş, 12 Nisan 1975 tarihinde de TBMM'de güven oylaması yapılmıştır. Oylamaya

genel seçimlere kadar iktidarda kalarak, bu krizi nispeten istikrara kavuşturmuş gibi görünse de bu dönemde yaşanan gelişmeler, bunun son derece aldatıcı bir görüntü olduğunu ortaya koymuştur.

Bu dönemde, Demirel'in başkanlığında kurulan I. MC hükümetinin sola karşı izlediği sindirme politikaları, toplumda yükselen solun sesini kendi şemsiyesi altında toplayan CHP'nin tek başına iktidara gelememesi, sol kesimlerde ciddi bir tepkisel reflekse dönüşmüştür. Yapılan gösteri ve mitinglerde bu tatminsizliğin ve sağ siyaset tarafından engellenme girişimlerinin şiddetli ve tepkisel davranışları görülmüştür. I. MC hükümetinin komünizme karşı mücadele kapsamında sola karşı izlediği politikalar, ülkeyi hızla bir sağ ve sol kamplaşmasına doğru sürüklemiştir.¹¹⁴

I. MC hükümeti döneminde toplumsal kamplaşmanın artmasındaki en önemli nedenin, bu hükümetin kurulma amacındaki temel düşünceden ileri geldiği değerlendirilmektedir. I. MC hükümetinin kurulma şekline ve kuruluş mantığına bakıldığında, hükümetin kurulma amacının ülkenin içinde bulunduğu sorunlara gerçek anlamda çözüm bulmanın ötesinde, bir iktidar mücadelesinde yönetimde kalmak olduğu söylenebilir. Bu kuruluş mantığının hükümetin uygulamalarına yansımaları sonucunda da, toplumsal gerginliğin ve kamplaşmanın daha da arttığı görülmektedir. O dönemde farklı partilerde görev yapmış olan siyasetçilerin ifadelerinde de, bu sonuç net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

O dönem AP milletvekili olan ve I. MC hükümetinin kuruluş çalışmalarında bizzat yer almış bulunan Nahit Menteşe, bu hükümetin CHP'nin erken seçime giderek tek başına iktidar olmasının önünü kesmek maksadıyla bir aritmetik toplama

442 milletvekili katılmıştır. IV. Demirel hükümeti; 2 çekimser, 218 red oyuna karşılık, 222 kabul oyuyla güvenoyu almıştır. Bkz. *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem 4, C. 11, s. 457-460.

¹¹⁴ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 37-41. Ayrıca Karpat, MHP ve MSP'nin sol bir darbeye karşı önlem olarak üyelerini çeşitli devlet kurumlarına yerleştirmeye başlamasını iktidar partilerin kamu kurumlarını ideolojik amaçları için kullanma eğilimlerinin başlangıcı olarak ifade etmiştir. Kemal H. Karpat, *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi: 1876-1980*, (Çev.: Esin Soğancılar), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s. 341.

mantığıyla kurulduğunu şöyle anlatmıştır:

“...Bizim Adalet Partisi olarak 149 milletvekilimiz var. MSP'nin milletvekili sayısı 48, üç tane de Türkeş'in var. Turhan Feyzioğlu'nun da 17-18 kadar. Gene tutmuyor. Sol adam akıllı bastırıldığı için Demokratik Partili arkadaşlarımız kurulsun, solun Ecevit'in eline geçmesin istiyorlar. Hatta Sayın Demirel 'Saddettin Bilgiç ile konuş' dedi. Bir yerde baş başa yemek yedik. Menderes'in oğlu Mutlu Menderes ile daha evvelden görüşmüştük. 222-223'ü ancak bulabildik. 226'yı bulamadık. Ama hükümet olduk. Çok parçalı bir hükümetti. Birinci Milliyetçi Cephe hükümeti böyle doğdu. Onun isim babası da Rahmetli Feyzioğlu'ydu. Milliyetçi Cephe kuralım, kime karşı? Komünistlere karşı.”¹¹⁵

O dönemde MHP merkez karar yönetim kurulunun en etkili isimlerinden Taha Akyol da, hükümetin kuruluş mantığını ve toplumsal sorunlara karşı yaklaşımındaki temel yanlışlığını şu şekilde ifade etmektedir:

“MC kurulurken bütün Türkiye'nin partisi olma, tansiyonu düşürmek gibi bir rasyonellilikle değil, Ecevit ile birlikte yükselen solu durdurmak, solun karşısında bir baraj oluşturmak için negatif bir duyguyla kurulmuştur. Dolayısıyla yükselen solun peşindeki milyonlar bu hükümeti kendisine karşı düşman olarak görmüştür. MC'nin temel hatası cephe olmasıydı. Cephe mantığı ile hareket etmesi idi.”¹¹⁶

I. MC hükümetinin kurulma amacını doğru bulmayan Demokratik Parti lideri Ferruh Bozbeyle, bu hükümete katılmama sebebi olarak şunları ifade etmiştir: *“Milliyetçi Cephe hükümetinin iddiası neydi? Sol iktidara gelecek, tüm milliyetçi partiler birleşmeli, solun iktidara gelmesini önlemeliyiz. Bütün iddia buydu.”¹¹⁷*

Demirel'e hükümeti kurma görevini veren Cumhurbaşkanı Korutürk, farklı düşünce yapılarına sahip dört parti liderinin bir arada bu koalisyonu yürütmesinin mümkün olamayacağı değerlendirmesini, daha hükümet kurulmadan önce yapmıştır. Kurulacak koalisyon hükümeti ile ilgili Korutürk şunları ifade etmiştir:

“Demirel, Erbakan, Feyzioğlu ve Türkeş bir arada nasıl çalışacaklar doğrusu çok merak ediyorum. Düşünebiliyor musunuz; Atatürk'ün arkasına sığınan ve o yüce

¹¹⁵ Ayrıntı için bkz. Dursun, a.g.e., s. 258-259.

¹¹⁶ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 38.

¹¹⁷ Dağı, Uğur, a.g.e., s. 383.

insanın pazarlamasını yapan Feyzioğlu, Atatürk'ü inkar eden, örümcek kafalı Erbakan, 27 Mayıs'ta DP iktidarına son veren askeri hareketin önde gelen isimlerinden Türkeş ve DP'nin mirasına sahip çıkan ve bu hareketi kınayan Demirel... Demokrasiyi bu tür kaypak zihniyet sahiplerinin yıpratabileceğinden endişe duyuyorum"¹¹⁸

1977 seçimlerine doğru yaşanan siyasi ve terör olayları,¹¹⁹ artık Türkiye'nin bütünüyle siyasi kutuplaşmaya kaydığını göstermektedir.¹²⁰ Hızla tırmanan toplumsal anarşi ve terörün yanı sıra, ekonomik sorunlar hükümeti içinden çıkılması zor bir duruma sokmuştur. Sıkıntıları aşmak için genel seçimleri erkene alıp siyasi tabloyu yenilemek siyasi bir çözüm olarak aranmıştır. Kamuoyunda, erken seçimin bir partiye tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu vereceği ve bunun bir çıkış yolu olacağı beklentisinin hakim olduğu görülmektedir. Fakat seçim kampanyası sırasında parti liderlerinin karşılıklı yıkıcı ve ağır suçlamaları, ülkede artan terör olayları toplumdaki siyasi kamplaşmayı giderek derinleştirmiştir.¹²¹

Ülkenin içinde bulunduğu bunalıma bir çözüm getireceği ümit edilen 5 Haziran 1977 erken seçimleri, sonuçları açıklandığında ortaya çıkan tablo ülkede tam bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Hiçbir partinin Mecliste tek başına çoğunluğu elde edememesi Türk siyasetini yeni bir koalisyon hükümetine mahkum etmiştir.¹²²

¹¹⁸ Baransel, a.g.e., s. 73-74.

¹¹⁹ Seçimlerden bir ay önce 1 Mayıs günü, İstanbul Taksim meydanında, DİSK tarafından bir miting düzenlenmiştir. Burada yaşanan olaylarda 34 kişinin ölmesi terörün hızla artan acı boyutunu gözler önüne sermiştir. Bkz. Baransel, a.g.e., s. 183 ve Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2003, s. 121.

¹²⁰ Terör odaklarının, başvurdukları eylemlerle devlet otoritesini sarsarak anarşi ve terör yaratmak suretiyle ülkeyi yönetilemez hale getirme çabaları her geçen gün artış göstermiştir. Bkz. **Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, s. 79. (yazar belirtilmemiştir)

¹²¹ Bakşık, a.g.e., 424-425.

¹²² CHP tarihinin en büyük başarısını yakalamış ve oylarını yüzde 41.4'e çıkarmıştı, ancak elde ettiği 213 sandalye tek başına hükümet kurmasına yetmemiştir. AP yüzde 36.9 oyla 189 sandalye, MHP yüzde 6.4 ile 16 sandalye, MSP yüzde 8.6 oy ile 24 sandalye, DP ise yüzde 1.8 oy ile 1 sandalye, bağımsızlar ise 4 sandalye kazanmıştır. Bkz. **Resmi Gazete**, 19 Haziran 1977.

Seçim sonuçları, Türk toplumunun siyasi eğiliminin solda ve sağda iki güçlü partinin çatısı altında toplandığını göstermiştir. Sol yükselmeye devam ederken, sağdaki bölünmüş tablo kendini korumakla birlikte, AP ve MHP oylarını artırmışlardır. CGP, DP, TBP ve TİP (Türkiye İşçi Partisi) silinirken, MSP'nin oylarında da önemli ölçüde azalma olmuştur. Ayrıntı için bkz. **Günaydın Gazetesi**, 6 Haziran 1977.

Seçimlerden sonra hükümet kurma görevini alan Ecevit kendi başkanlığında bir koalisyon hükümeti için hiçbir partiyi razı edemeyince azınlık hükümeti kurmayı tercih etmiş, ancak Meclis'ten güvenoyu alması mümkün olmamıştır. Ecevit'in başarısızlığı üzerine hükümet kurma görevi Demirel'e verilince yoğun eleştirilere rağmen İkinci Milliyetçi Cephe (II. MC) olarak isimlendirilen AP, MHP ve MSP'nin yer aldığı hükümetin kurulması 21 Temmuz 1977 tarihinde gerçekleşmiştir.¹²³

Kurulan II. MC hükümetinin karşı karşıya kaldığı ekonomik sorunlar ancak, güçlü bir iktidarın alacağı kararlarla çözüm bulunabilecek tarzda sorunlar olmuştur. Geleceği hassas dengelere bağlı bir hükümet tarafından altından kalkılmasının zor olduğu bu sorunları, hükümeti kuran Demirel şu şekilde ifade etmiştir:

“Hükümeti kurdurmayan hükümeti kursun. İşte o bizdik, çıktık hükümeti kurduk. Göreve başladık. Fevkalade, hani bir tabir vardır; yer bakır, gök demir. Çok sıkıntılar var. Kıbrıs ambargosu devam ediyor. Petrol, varili 15 dolara çıkmış. Bütün ihracatımız, petrole yetmiyor. Böyle bir sıkıntılar içerisinde bir de ambargo. Borç alamıyoruz. Altın dahi rehin edemiyoruz. Böyle sıkıntıların içindeyiz.”¹²⁴

İki defa kurulan MC hükümetlerinin genel olarak toplumda bıraktığı izlere baktığımızda, ülke içerisinde siyasi kargaşaların arttığı, siyasilerin devlet bürokrasisine kendi sempatanlarını yerleştirme çabası sonucunda toplumsal kargaşanın çoğaldığı görülmektedir. Eski siyasetçilerden İsmet Sezgin de, MC hükümetlerinin kurulmalarının bir hata olduğu konusunda şu açıklamayı yapmıştır:

“O günün MC hükümetleri keşke kurulmasaydı ve keşke 1962 yılında kurulduğu gibi CHP ve AP bir hükümet kurabilseydi. Ve keşke öylesine bir hükümetlerin kurulmasına zemin hazırlanmasaydı. Yani böyle yamalı bohça gibi hükümetler olmasaydı...”¹²⁵

¹²³ 27 Temmuz 1977 tarihinde, V. Demirel hükümetinin programı TBMM'de ve Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuş, 1 Ağustos 1977 tarihinde de TBMM'de güven oylaması yapılmıştır. Oylamaya 448 milletvekili katılmış ve V. Demirel hükümeti 229 oyla güvenoyu almıştır. Bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, C. 1, s. 213-216.

¹²⁴ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 59.

¹²⁵ a.g.e., s. 64.

Ciddi ekonomik ve toplumsal sorunlarla karşı karşıya olan ve hassas bir denge üzerinde duran II. MC'nin uzun ömürlü olacağına kimse ihtimal vermemiştir. Hükümetin kurulmasından yaklaşık beş ay sonra, Ecevit'in hükümet aleyhine verdiği gensoru görüşmeleri sonunda yapılan güven oylamasında, istifa eden milletvekillerinin CHP ile güvensizlik oyu kullanmaları hükümetin düşmesine yol açmıştır.¹²⁶ Böylece, İkinci Milliyetçi Cephe hükümeti Cumhuriyet tarihinin gensoru ile düşürülen ilk hükümeti olmuştur.¹²⁷

II. MC hükümetinin düşmesi üzerine, Ecevit yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ecevit, hassas dengeler üzerine kurulacak yeni hükümette sorumluluk almalarını sağlamak amacıyla DP'den Faruk Sükan ile CGP'den Turhan Feyzioğlu'na, AP'den ayrılan 12 kişiden 11'ine bakanlık vererek güvenoyu için gerekli desteği sağlamıştır. AP'den istifa eden ve biri dışında hepsinin hükümette yer almaları, bunlarla İstanbul Florya'daki Güneş Moteli'nde yapıldığı iddia edilen pazarlıklar muhalefette ciddi eleştirilere neden olmuştur.¹²⁸

Bu konu hakkında iktidar ve muhalefet liderlerinin ifadelerine baktığımızda, Demirel ve Ecevit'in açıklamaları birbirine tamamen zıttır. Demirel, II. MC hükümetinin kurulmasından yaklaşık olarak 2 ay sonra, CHP'nin AP'den bazı milletvekillerini kendi taraflarına çekme çalışmaları içerisinde olduklarını ifade

¹²⁶ Bölükbaşı, a.g.e., s. 452-453. II. MC hükümeti 11 Aralık 1977 tarihinde yapılan yerel seçimlerde, elde edilen sonuçlarla büyük bir sarsıntı geçirmiştir. Bu durum AP içerisinde rahatsızlıklara yol açmış ve yılsonuna doğru AP'den 12 milletvekilinin, "Cephe hükümetinin performansı, öldürme olayları (İkinci Cephe Hükümeti sırasında 126 kişi) ve Güneydoğu'da (Kürtlere) yapılan baskıları" neden göstererek istifa etmesiyle hükümet Mecliste azınlığa düşmüştür. Bkz. Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 448.

¹²⁷ Demirel başkanlığındaki AP-MSP-MHP Koalisyon Hükümeti 1977 yılının son gününde TBMM'de 228 güvensizlik oyuyla düşürülmüştür. Bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, C. 2, s. 117. Bunun üzerine Demirel, 31 Aralık 1977 tarihinde istifa mektubunu Cumhurbaşkanına arz etmiş ve Cumhurbaşkanı tarafından bu mektup kabul edilmiştir. Bkz. **Resmî Gazete**, 3.1.1978, Sayı: 16158.

¹²⁸ Bkz. Karavelioğlu, a.g.e., 277-278 ve Orhan Tokatlı, **Güvercinli Yıllar**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004, s.252. Ayrıca, Milliyet bu konuda, muhalefetin eleştirilerine şu şekilde yer vermiştir:

AP: "AP yayınladığı bildiriye 'Devlet Başkanı'nın bu ahlak dışı hileleri onaylaması darbe olacaktır"

MHP: "13 başlı konfederatif bir hükümet kuran Ecevit'in davranışı ibret vericidir."

İnkaya: "Bir koltuk uğruna CHP'ye koltuk değneği olmayı kabul ettiler." Ayrıntı için bkz. **Milliyet Gazetesi**, 4 Ocak 1978.

etmiştir. Ecevit ise, yapılan suçlamaları reddederek, bunun aksini iddia etmiştir.

Demirel: “(...) Böyle sıkışıklıkların içine giderken, bir taraftan da bizim içimize kanca atıldığını hissettik. Eylül ayının sonuna doğru, -ki hadise Ekim, Kasım, Aralık içerisinde patlamıştır- AP grubundan bir milletvekili bana geldi. Dedi ki, ‘Efendim beni yanlış anlamayın. Beni Büyük Ankara Oteli’nin arkasında bir büroya çağırdılar. Girdim. Bir başka kapıdan da Ecevit girdi. Ve bana AP’den ayrılmak suretiyle bağımsız kalarak kendisine yardımcı olduğum takdirde, milletvekilliğimi garanti ettiğini, kurulacak bir hükümette bakanlık vereceğini söyledi. Ben, bunu gelip size söylemeyi vicdan görevi saydım. Daha başka arkadaşlarımız da gitti’ dedi.”¹²⁹

Ecevit: “Takdir edersiniz ki, bir başka partinin milletvekiline, durup dururken, ‘Partinizden ayrılıp bizim kuracağımız hükümete katılın veya destek olun’ denmez. Onlardan böyle bir öneriyi, böyle bir çağrıyı teşvik edici işaretler gelmiş olması gerekir. Buldukları partiden ayrılmak istediklerini, buldukları partiyle sağlanamayacak bir çözüm arayışı içerisinde olduklarını gösteren belirtilerin ortaya çıkmış olması gerekir. Biz de, 1977 sonlarına doğru, o yönde işaretler, haberler aldık, onun üzerine kendileriyle temas olanaklarını aradık.”¹³⁰

Bu konuda, anılarına başvurduğumuz kişilerin o süreci anlatan ifadelerini incelediğimizde, yazılanların Demirel’in ifadelerini doğrular tarzdadır.¹³¹ MC

¹²⁹ Donat, **Yavuz Donat’ın Vitrininden I (Sandıktan İhtilale 1977-1980)**, s. 153-154. Ayrıca, kurulan Ecevit hükümetini zorlama usulü kurulan bir pazarlık hükümeti olarak gören Demirel, bu hükümetin zaaflarıyla ilgili şunları belirtmiştir: “(...) Burada, desteğe karşı Bakanlık alma şartı vardı. Bunun, açık açık, pazarlığı yapılmıştı. AP’den kopan kişi, Bakan olduğu takdirde, yeni kabineyi destekleyecektir. İşte bunu, Ecevit kuvvet sayıyordu. Aslında bu, bir temel kusurdu., bir zaafı... Ayrıca, ikinci zaaf, bir zorlama yöntem ile doğuyordu. Bu yöntem, Bakanlar kurulu kadrosunu otuz beşe çıkarmak idi.. Türkiye Cumhuriyeti’nde, azami Bakanlık sayısı, yirmibeşi geçmezdi... Fakat, Ecevit kabinesinde, işte bir dizi Devlet Bakanı vardı. Bunlar, destek oyu karşılığında, takas usulü ile kurulmuş, dağıtılmıştı...” Bkz. Süleyman Demirel, **Bayrağımın Altında**, Göktürk Yayınları, İstanbul, 1979.s. 71-72.

¹³⁰ Arcayürek, **Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979**, s. 350.

¹³¹ AP’den ayrılan 12 kişi arasında bulunan Tuncay Mataracı, Güneş Motel’de yapılan görüşmelerle ilgili şunları ifade etmiştir: “...Burada 11’ler partilerinden kopmalarının kararı orada verilmedi. Partilerinden kopan 11’ler kararlarını Ankara’da vermiş, Ankara’da binanın temeli atılmıştı. Hükümetin çatısı çatılmış, İstanbul’ a gelinmiş, burada nasıl bir hükümet modeli, nasıl bir hükümet programı yapılacak, nasıl bir şekil olacak diye bunların çalışmaları yapıldı.” Ayrıntı için bkz. Dursun, a.g.e., s. 249.

Yirmibeşoğlu anılarında bu süreçle ilgili şunları belirtmiştir: “(...) Güneş Motel pazarlıkları dedikoduları ayyuka çıkmıştı. Bazı milletvekillerinin belli bakanlıklara talip olduğu gözleniyordu. Herhalde getirisi fazla olduğu için Gümrük Bakanlığı gözde bakanlık olmuştu. Partilerden ayrılanların birçoğu bakanlık pazarlığı ile gelmiş, 11 bağımsızdan 9’u ve öteki bağımsız M. Vekili Ali Rıza Septioğlu’na, CGP’nin Meclis’teki 2 ve DP’nin 1 üyesine karşılık bunlara da bakanlık verilmişti. Tam bir milletvekili pazarı ve bakanlık pazarı oluşmuştu...” Ayrıntı için bkz. Yirmibeşoğlu, a.g.e.,

hükümetlerinin kurulma şeklindeki aritmetik hesabın, bu sefer CHP tarafından yapıldığını görmekteyiz. İktidar hesapları nedeniyle hassas dengeler üzerine kurulmuş olan MC hükümetleri, nasıl ülkede beklenen siyasi ve ekonomik istikrarı sağlayamamış ise, benzer hesaplarla kurulan, dış destekli Ecevit hükümeti de bu istikrarı sağlayamamış ve hezimete uğramıştır.

Toplumun geniş bir kesimi tarafından büyük bir destekle göreve başlayan III. Ecevit hükümeti, büyük siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde, hiçbir iç ve dış soruna çözüm bulunamadığı gibi ekonomik kriz, terör ve anarşi her geçen gün artarak devam etmiştir.¹³² Ekonomide karaborsacılığın ve enflasyonun bir türlü önüne geçilememiş, margarin yağları, şeker gibi en temel maddeler bile piyasada bulunamaz olmuştur. Dövizsizlikten ülkeye petrol girişinin çok az olması ulaşımı durma noktasına getirmiş, fabrikalar hammadde yetersizliği ve işçi grevlerden dolayı kapanma noktasına gelmiştir. 227 bankaya, 58 ülkeye ve 98.000 ihracatçı firmaya borcu olan devlet, tam bir ekonomik iflasın içine girmiştir.¹³³ Bununla birlikte bazı bakanların yolsuzluk yaptığı yönünde söylentiler de hükümeti iyice yıpratmıştır. Ülkede istikrar sağlaması beklenen hükümet kendi içinde istikrar sağlayamamıştır.¹³⁴

s. 140-141. Ayrıca bkz. Bölükbaşı, a.g.e., s. 452-453; Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s.181; Karavelioğlu, a.g.e., s. 278; Bakşık, a.g.e., s. 440.

¹³² Bilgiç, a.g.e., s. 255-256.

¹³³ Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s. 72-73.

¹³⁴ Yirmibeşoğlu, a.g.e., s. 142-143. Bu dönemde toplumun yaşadığı ekonomik sorunlar için ayrıca bkz. Alpay Kabacalı, **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 244 ve Tanzer Sülker Yılmaz, **Türkiye'de Gençlik Hareketleri**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997, s. 327.

Bunun yanı sıra, 1978 yılında ülkedeki terör, aşırı sağ ve sol grupların karşılıklı işledikleri cinayetlerden toplumun önde gelen isimlerine yönelmiştir. Belli bir aşamadan sonra da kitlesel cinayetlerin işlenmesi tüm toplum kesimlerinde ciddi bir kaygıya ve korkuya yol açmıştır. Polis teşkilatının sol ve sağ diye iki karşı kutba bölünmüş olmasının, terörün kontrol altına alınamaması ve her geçen gün tırmanışını sürdürmesinde payı büyüktür. Aralarında tanınmış akademisyenlerin, siyasetçilerin, sendikacıların ve gazetecilerin bulunduğu pek çok kişinin teröre kurban gitmesi toplumda ciddi bir güvensizlik problemini öne çıkarmıştır. Doğan Öz, Orhan Yavuz, Bedrettin Cömert, Bedrettin Karafakioğlu, Cavit Orhan Tütengil, Ümit Doğanay, Abdi İpekçi, Nihat Erim, Kemal Türkler, Gün Sazak gibi isimler farklı tarihlerde düzenlenen suikastlarda hayatlarını kaybetmişlerdir. Diğer yandan, Çorum, Sivas, Kahramanmaraş gibi illerde sağ-sol kamplaşması, Alevi Sünni çatışmasına dönüşürken, terör olayları kitlesel bir boyut kazanmakta gecikmemiştir. Bütün bu gelişmeler karşısında hükümetin bir şey yapamaması ülkenin sürüklendiği terör olaylarının bir iç savaşa doğru gidişin habercisi olduğu şeklinde, orduda ciddi kaygıların doğmasına yol açmıştır.

1978 yılına damgasını vuran ve anarşinin vardığı noktayı gösteren, tüm toplum kesimlerinde gelecek ve güvenlikle ilgili ciddi bir kaygıya yol açan “Kahramanmaraş Olayları” patlak vermiştir.¹³⁵ Kahramanmaraş katliamı da denilen bu olayda, 98 kişinin hayatını kaybettiği, yaralı sayısının da 1002’ye çıktığı, birçok ev ve işyerinin ateşe verildiği saptanmıştır.¹³⁶ Asıl feci olan ise, olayları yerinde gören Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun’un da belirttiği gibi, bazı hamile kadınların karınlarının deşilmiş olması, bazı gençlerin öldürüldükten sonra ağaçlara asılması ve yeni doğmuş bir çocuğun bacaklarının birbirinden ayrılarak öldürülmesi olmuştur.¹³⁷

Olaylar karşısında çaresiz kalan Başbakan Ecevit, istemeyerek de olsa, 13 ilde Sıkıyönetim ilan edilmesine razı olmuştur.¹³⁸ Bir kez daha sivil siyasetin acizliği ortaya çıkmış, ordu sıkıyönetim yoluyla kamu yönetimine ortak olmuştur. Bu olaylar göstermektedir ki kamu yönetiminin içinde bulunduğu zaaf, bölünmüşlük ve kamplaşmanın yaratmış olduğu adaletsiz uygulamalar toplumdaki derin nefret, düşmanlık ve kitlesel terörü artırmıştır.

1973 genel seçimlerinden, 14 Ekim 1979’da kadar olan dönemde, Türkiye’deki siyasi, ekonomik ve sosyal gelişmelere genel olarak baktığımızda; hükümetlerin ekonomiden teröre, toplumsal sorunlardan siyasi istikrarsızlığa kadar büyük sorunlarla karşı karşıya kaldıklarını görmekteyiz. Sorunların karşısında, aritmetik hesaplarla ve hassas dengeler üzerine kurulan hükümetlerin bulunması, bu sorunların gün geçtikçe büyümesine ve ülkenin her yönden bir çıkmaza itilmesine sebep olmuştur. Partiler arasındaki fikirsel ayrılıkların, çatışmaya, düşmanlığa ve

Çorum, Sivas ve Kahramanmaraş’ta yaşanan olaylarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 83-100.

¹³⁵ Olayların gelişimi için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 22-26 Aralık 1978; Tercüman, 23-26 Aralık 1978.

¹³⁶ Bakşık, a.g.e., s. 441. Ayrıca Maraş Olayları ile ilgili bkz. Ökkeş Şendiller, **Kanlı Oyun Maraş Olaylarının Perde Arkası**, İbre Yayınevi, Ankara, 2007 ve Cemal Anadolu, **Alparslan Türkeş Olaylar, Belgeler, Hatıralar ve MHP**, Burak Yayınevi, İstanbul, 1995.

¹³⁷ Evren, **Kenan Evren’in Anıları I**, s. 230.

¹³⁸ Ecevit hükümeti tarafından 26 Aralık 1978 tarihinde sıkıyönetim ilan edilen 13 il şunlardır: İstanbul, Ankara, Kahramanmaraş, Adana, Elazığ, Bingöl, Erzurum, Erzincan, Gaziantep, Kars, Malatya, Sivas, Urfa. Bkz. Bakşık, a.g.e., s. 441.

kıyasıya iktidar mücadelesine dönüşmesi, toplumdaki gerginliğin daha da artmasına sebep olduğu değerlendirilmektedir.

Ülkedeki ekonomik krizin derinleşmesi, beraberinde toplumsal sorunların da büyümesine sebep olmuştur. Devlet kurumlarındaki yoğun parti kadrolaşmalarının, devlet kurum ve kuruluşlarının işleyişini zayıflatmıştır. Terörün, aşırı sağ ve sol grupların birbirine karşı işledikleri cinayetlerden toplumun tanınmış simalarına yönelmesi ve belli bir aşamadan sonra kitleselleşmesi tüm toplum kesimlerinde ciddi bir endişeye ve korkuya sebep olduğu görülmektedir. Toplumda huzuru sağlayacak ve terörü önleyecek olan emniyet teşkilatının, sağ-sol olarak iki kutba ayrılmış olmasının, ülke asayişinin kontrolden çıkma noktasına gelmesinde büyük bir öneme sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Ülkedeki bütün bu sorunlar karşısında başarı gösteremeyen Ecevit hükümetinin devamı artık imkansız hale gelmiştir. Çünkü gelişen olaylar karşısında yetersiz kalan hükümetin hiçbir toplumsal dayanağı kalmamıştır. Kendisine başta büyük destek veren ve Türkiye'nin sorunlarını çözme konusunda büyük umut besleyen TÜSİAD gibi büyük iş çevreleri temsilcileri bile desteğini çekerek, Mayıs 1979 itibarıyla günlük gazetelere verdikleri ilanlarla Ecevit hükümetinin istifasını istemişlerdir.¹³⁹ Hükümet tam bir iflas içinde kalmış ve makul bir çıkış yolu da bulamamıştır.

2.3. 1979 Ara Seçimleri ve Demirel'in Azınlık Hükümeti

14 Ekim 1979'da yapılan Kısmi Cumhuriyet Senatosu ve boş olan beş milletvekili için yapılan ara seçimlerde CHP'nin uğradığı büyük hezimet Ecevit'e

¹³⁹ a.g.e., s. 443. Ayrıca, artık III. Ecevit hükümetinden desteğini çekmiş olan işadamlarının gazetelere verdikleri boy boy ilanlarla ilgili, Hürriyet'in birinci sayfadaki manşet başlıkları:

“Hükümet ve işadamları karşı karşıya geldiler!..”

“Başbakan gezisi sırasında yapacağı konuşmayı son anda değiştirdi ve işadamlarının gazete ilanlarını ‘Hükümete saldırı’ olarak niteledi.” Bkz. Hürriyet Gazetesi, 14 Mayıs 1979.

istifadan başka bir seçenek bırakmamıştır. Bu seçimlerde AP'nin gerisinde kalan CHP, 1977'deki oy oranını da koruyamamıştır. AP'nin oy oranı yüzde 36.9'dan yüzde 46.3'e yükselirken CHP'ninki yüzde 41.4'den yüzde 29.1'e düşmüştür.¹⁴⁰ MSP ile MHP fazla bir varlık gösterememişlerdir.¹⁴¹

Bu sonuçlar Türk seçmeninin altmışlı yılların ortasında olduğu gibi yeniden AP'ye yöneldiğini ve umut olarak gördüğü CHP'den ise onun döneminde yaşanan sıkıntıların her yönden bir bunalıma dönüşmesi sebebiyle artık desteğini çektiğini göstermiştir.

Bu sonuçlardan sonra istifa eden III. Ecevit hükümetinin yerine AP lideri Demirel, MHP'nin ve kerhen MSP'nin dışarıdan desteğini alarak azınlık hükümeti kurmuştur.¹⁴² Göreve başlayan hükümet ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin her tarafından yaşanan terör ve anarşik olaylar toplumsal güvenliği tamamen ortadan kaldırmıştır. Ekonomik sorunlar dayanılmaz hale gelmiş, hatta temel ihtiyaç mallarının karaborsadan çok yüksek fiyatlarda ve zor temin edilmesi toplumun bütün kesimlerinde içinden çıkılmaz bir krize dönüşmüştür.¹⁴³

Demirel iktidara gelir gelmez öncelikle çözülmesi gereken iki konuyu hükümet programında da ilk planda ele almıştır: *"Enflasyonu düşürecek, yoklukları giderecek önlemleri almak ve anarşik olaylarda akan kanları durdurup can ve mal*

¹⁴⁰ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi V**, Bilgi Yayınları, Ankara, 2002, s. 384.

¹⁴¹ Seçim sonuçlarıyla ilgili 15 Ekim tarihli Milliyet gazetesi, *"Kartlar, Demirel'in eline geçiyor"* başlıklı yorumunda sonuçlarla ilgili şunları belirtmiştir: *"(...)14 Ekim sonuçlarının ortaya koyduğu gerçek, siyasal oyunda kartların bu kez Demirel'in eline geçmiş bulunduğu. 1977 seçimlerinin 'umut' Ecevit'i ile Demirel adeta yer değiştirmişlerdir..."* Ayrıntı için bkz. **Milliyet Gazetesi**, 15 Ekim 1979.

¹⁴² 19 Kasım 1979 tarihinde, VI. Demirel hükümetinin programı TBMM'de ve Cumhuriyet Senatosu'nda okunmuş, 25 Kasım 1979 tarihinde TBMM'de güven oylaması yapılmıştır. VI. Demirel hükümeti 229 kabul oyuyla güvenoyu almıştır. Bkz. **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 5, Cilt 13, s. 230

¹⁴³ Ülkenin içinde bulunduğu ağır ekonomik ve toplumsal bunalımın farkında olan Demirel, seçimleri kazanmayı amaçlamış fakat iktidara gelmek konusunda pek istekli görünmemiştir. Bkz. Kurtul Altuğ, **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 25-26.

*güvenliğini sağlamak.*¹⁴⁴ Demirel terörün önlenmesi ve ortadan kalkan kamu otoritesinin yeniden tesisi için göreve geldiğinin ilk Sıkıyönetim Koordinasyon toplantısında komutanlara, *“Yetki lazımsa yetki, silah lazımsa silah, para lazımsa para, insan lazımsa insan bulalım. İllaki bu yangını söndürelim. Zira sıkıyönetim devletin son çaresidir”* diye hitap etmiş ve komutanlardan bu sorunun çözümü için gerekenin yapılmasını istemiştir.¹⁴⁵ Fakat yaşanan olaylar, Sıkıyönetim tarafından da terör ve anarşinin önlenmesinin mümkün olmadığını ve ülkenin bir iç savaşa doğru sürüklendiğini göstermiştir.¹⁴⁶

Demirel hükümeti, acil çözülmesi gereken öncelikli sorunlardan biri olarak gördüğü ve ülkeyi bir iç savaşın eşiğine getirmiş olan anarşik olayları engelleme konusunda başarılı olamamasına rağmen,¹⁴⁷ ekonomide cesur ve radikal kararlar alıp uygulamaya koymayı başarmıştır. Baş mimarı Turgut Özal olan ve 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe konulan ekonomik istikrar tedbirleri, iflas etmiş ekonominin son çözüm yolu olarak görülmüştür. Bu tedbirlerin sıkı bir şekilde takip edilmesi sonucu yılın ortasından itibaren ekonomide kısmi bir toparlanmanın görülmesi, temel ihtiyaç mallarının piyasaya çıkması, fiyat artışının makul seviyelere gerilemesi toplumda memnuniyetle karşılanmıştır.¹⁴⁸ Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve OECD gibi kuruluşlarla sıkı bir işbirliği içerisinde olunması, bu kuruluşların öngördüğü programların dikkate alınması, kredi bulma ve borç erteleme konularına

¹⁴⁴ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 5, C. 13, s. 85-87.

¹⁴⁵ Evren, Kenan Evren'in Anıları I, s.300.

¹⁴⁶ 2 Ocak 1980 günü, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk Demirel ve Ecevit'le yaptığı görüşmede kendilerine, Türkiye'nin artık bir iç savaş noktasına geldiğine dair Batı kamuoyunun yorumlarından bahsetmiştir. Ayrıntı için bkz. Cüneyt Arcayürek, **12 Eylülle Doğru Koşar Adım**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s. 285. Ayrıca, Yirmibeşoğlu anılarında bu dönemle ilgili şunları belirtmiştir: *“(...)Türkiye 1979'a girerken, iç savaş ortamında idi. Sağ ve sol çatışması yaşıyordu. Erzurum ve Kars'ta sıkıyönetim vardı. Erzurum'da sağcılar, Kars'ta da solcular hakimdi. Devlet otoritesi üzerinde idiler. İnsanlar Kars'tan Erzurum'a gidemiyordu...”* Bkz. Yirmibeşoğlu, **a.g.e**, s. 150-151. Basında da yaşanan anarşinin ülkeyi bir iç savaşa götüreceğine dair yazılar artık manşetlere taşınmıştır. Mesela, *“İç savaş tuzağı”*, başlıklı yazısı için bkz. **Günaydın** Gazetesi, 23 Temmuz 1980.

¹⁴⁷ Özellikle 1980 yılına gelindiğinde, anarşinin ve terörün gidışı ile ilgili olayların ülkeyi bölünme noktasına getireceğine dair birçok yazı görülmektedir. Mesela, Hürriyet gazetesinde *“Neredesiniz?”* başlıklı bir yazı, *“...Nerede bu vatani sevenler, bu rejimde birlikte yaşamak isteyenler? Nerede geleceğin Türkiye'sini yaratmak ve yaşatmak isteyenler? Nerede Atatürk nesli ve O'nun ülkeyi emanet ettiği gençlik? Eğer bir gün rejim yıkılır, bu ülke parçalanırsa enkaz altında ilk kalanlar hepimiz olacağız. Liderleri, parlamenterleri, bürokratları ve diğerleri.”* Bkz. **Hürriyet** Gazetesi, 15 Ocak 1980.

¹⁴⁸ Donat, **Yavuz Donat'ın Vitrininden I**, s. 442.

olumlu katkıda bulunmuş ve bu durum ülke ekonomisine geçici de olsa rahat bir nefes aldirmiştir.¹⁴⁹

2.4. 24 Ocak Kararları

Türkiye ekonomisi 1973'te başlayan petrol krizi nedeniyle, 1970'li yılların ikinci yarısında, dış ödeme güçlükleri ve yüksek oranda fiyat artışları biçiminde görünen ağır bir bunalıma sürüklenmiştir.¹⁵⁰ Ekonomik bunalımın toplumsal ve siyasal boyutlar kazanarak daha da ağırlaşması üzerine, Demirel hükümeti tarafından 24 Ocak 1980'de alınan kararlarla yeni bir ekonomi politikası uygulamaya konulmuştur.¹⁵¹

Özellikle 1978 yılında Türk ekonomisinin durma noktasına gelmesinde, 1973 yılı sonunda petrol ihraç eden ülkeler tarafından yapılan ve dünya ekonomik dengelerini alt üst eden petrol fiyatlarındaki yüksek artışın doğrudan etkisi söz konusudur. 1978 krizinin temelinde, uluslararası ekonominin petrol fiyatlarındaki yüksek artış sonrası aldığı biçim kadar, Türkiye'nin 1960'lı yıllarda benimsediği "İthal İkameci Sanayileşme (İİS)" modelinin tıkanıklığına neden olan yapısal sorunları da görmekteyiz.

Bu modelin kısa bir değerlendirmesini yapmak hem temelindeki sorunları, hem de 24 Ocak Kararları'nın alınma sürecine nasıl geldiğimizi anlayabilmek açısından önemlidir. Kısaca, "Daha önceden ithal edilen malları imal eden yerli sanayinin gümrük duvarları arasında korunması" anlamına gelen İİS modelinin Türkiye tarafından benimsenme nedenine baktığımızda,¹⁵² hızla yerli sanayi kurarak

¹⁴⁹ Cemal, *Özal Hikayesi*, s. 28-30.

¹⁵⁰ Yirmibeşoğlu, *a.g.e.*, s. 169.

¹⁵¹ Mehmet Ali Birand, Soner Yalçın, *The Özal Bir Davanın Öyküsü*, 11. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, Temmuz 2009, s. 77. Ayrıca bkz. Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 13. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 193-196.

¹⁵² Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.207.

az gelişmişlik sürecinden kurtulup gelişmiş ülkeler seviyesine ulaşma arzusunu görmekteyiz. Bunun yanı sıra, ülkenin sahip olduğu fiziki büyüklük, bol ve değişik doğal kaynaklar ile tarihi ve kurumsal şartlar bunu destekleyen sebepler arasında görülmüştür.¹⁵³

Türkiye ekonomisi, 1960 yılına gelinceye kadar plansız ve dengesiz bir şekilde büyümüş, 1950'lerin ikinci yarısından sonra sektörlerin bu arada sanayi sektörünün de büyüme hızı yavaşlamıştır. Kamu kesiminin ekonomideki ağırlığının azaltılması amaçlanmasına rağmen, bu sağlanamamıştır. Yürütülen projeler arasında bir koordinasyon sağlanamamış, projeler sağlam kaynaklarla finanse edilememiş ve Türkiye dağınık bir şantiye görünümüne bürünmüştür. 1961 yılında çıkarılan bir yasa ile Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuş ve kalkınma planlarını hazırlamak ve yürütmekle görevlendirilmiştir.¹⁵⁴

1 Ocak 1963 tarihinde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yürürlüğe girmesiyle, Türkiye'de planlı kalkınma dönemi başlamıştır.¹⁵⁵ 1960 sonrası planlı dönemde sanayileşme politikası ithal ikameci sanayileşme modeli olarak benimsenmiştir ki bu model, aynı zamanda Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi genel sanayileşme modelini oluşturmaktadır.¹⁵⁶

Bu dönemde hazırlanmaya başlanan kalkınma planlarının Devletçi dönemde hazırlanan sanayi planlarından farkı, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin tüm yönlerini kapsamış olmasıdır. Planların ekonominin tüm yönlerini içermesi, ekonominin makro büyüklükleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesine dayanmış olmasıdır. Bu planların en önemli özelliği ise 15 yıllık perspektif planlar içermesi, kamu kesimi için emredici, özel sektör için yönlendirici olması ve kalkınma

¹⁵³ Bülent Ruscuklu, *Demokrat Parti'den 12 Eylül'e*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008, s. 367.

¹⁵⁴ Rıdvan Karluk, *Türkiye Ekonomisi*, 7. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2002, s. 231.

¹⁵⁵ Ahmet Şahinöz, *Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz*, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001, s. 518

¹⁵⁶ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000, s. 115.

planlarının ekonomik istikrar amacı üzerine kurulmuş olmasıdır.¹⁵⁷

Özel yerli sanayi önceleri sermaye birikiminin yetersizliği sebebiyle kurulamamış, ancak 1960 sonrası kurulabilmiştir. Fakat sermaye ve teknoloji yetersizliği sebebiyle dışa bağımlı, hafif montaj sanayi olmanın ötesine geçememiştir. Oluşan sanayinin yapısal özelliklerinden biri de tüketim malları üretimine dayanmasıdır. Ara malları üretiminde yeterli büyüme sağlanamamış, tüketim malları üretimindeki artışa paralel biçimde ara malları talebi arttığından ve büyüyen tüketim malları sanayinin makine ile teçhizat üretimi talebinin her geçen yıl yükselmesi nedeniyle ithalat büyük bir artış göstermiştir.¹⁵⁸ Sermaye ve teknoloji yetersizliği nedeniyle ithalat temeline dayalı İİS modelinin ayakta kalması, ülkeye döviz girişine bağlıdır. İhracat ve döviz kazandırıcı işlemler teşvik edilmediğinden, geleneksel ihrac ürünleriyle ithalat finanse edilememiştir. Bu durum, bu modelin çelişkisidir. Çünkü döviz tasarrufu amacıyla yola çıkılmakta, fakat daha sonra çok daha büyük ölçüde dövize ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁵⁹

İİS modelinin, sürekliliğine ihtiyaç duyulan dövizin ihracat yapılarak kazanılması ve bunun ithalata kullanılması esasına dayalı olduğunu görmekteyiz. Bu model, Türkiye gibi o dönemde uluslararası rekabet gücüne sahip olmayan bir ülkede, ancak uzun ve kısa vadeli krediler, dış yardım ve yurt dışında çalışan işçilerin göndermiş olduğu dövizlerle 1970'li yılların sonuna kadar devam edebilmiştir. 1973 yılında yüksek oranda artan petrol fiyatları, Kıbrıs meselesi sebebiyle ABD ve Batıyla bozulan ilişkiler, yurt dışında çalışan işçilerin gönderdiği dövizlerde önemli miktarda azalış, alınan dış borçların azalması İİS modelinin yapısal tıkanıklığına sebep olmuş ve bu durum da ülkeyi ciddi bir ekonomik bir krize sürüklemiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Ömer Eroğlu, Mesut Albeni, *Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye*, Bilim Kitabevi Yayınları, Isparta, s. 187.

¹⁵⁸ Mustafa Sönmez, *Türkiye Ekonomisinde Bunalım 24 Ocak Kararları ve Sonrası*, Belge Yayınları, İstanbul, 1980, s. 45.

¹⁵⁹ Yirmibeşoğlu, *a.g.e.*, s. 16-17. Ayrıca bkz. Karluk, *a.g.e.*, s. 231.

¹⁶⁰ Ülkeyi ekonomik krize sürükleyen diğer nedenlere baktığımızda: enflasyon artışına rağmen hükümetlerin Türk Lirası (TL)'ni olması gereken değerlere indirmemesi sonucu TL'nin aşırı değer kazanması; oy kaygısı sebebiyle hükümetlerin popülist politikalar takip etmesi nedeniyle iç piyasada

Toplum açısından yaşanan ekonomik krizin şiddeti; üretimin durma noktasına gelmesi sebebiyle işsizliğin hızla artmasına, temel ihtiyaç maddelerinin çok az miktarda piyasada bulunmasına, bunların ihtiyacın çok altında temin edilebilmesi için dahi halkın uzun süre kuyruklarda beklemesine ve zaten enflasyon altında ezilen piyasanın bir de karaborsacıların eline düşmesine varan boyutlarda olmuştur.

1977 ve 1980 yılları arasında kurulan hükümetler tarafından, tam anlamıyla tıkanan ekonomiyi kurtarmak için Türkiye’de toplam beş adet “istikrar programı” hazırlanmıştır. Bunlar içinde en ciddi bir biçimde uygulanan ve ömrü uzun olan 24 Ocak Kararları olmuştur. Hazırlanan bu paket ve programların en büyük özelliği, büyük ölçüde zamlara ve kur ayarlamalarına dayanmaları olmuş, böylece dış kredi çevrelerinin hoşnut kalmaları ve Türkiye’ye yeni dış krediler ve borç erteleme olanakları sağlanması amaçlanmıştır.¹⁶¹ Söz konusu ekonomik paketlerin uygulanması istikrarlı ve sağlam bir siyasi yapıyı gerektirdiğinden, bu dönemde kurulan hükümetlerin bundan yoksun olması nedeniyle alınan tedbirler hem geçici hem de durumu kısa süreli kurtarmaya yönelik olmuştur. Ayrıca, 1970’li yıllardan itibaren açmaza giren ekonomik sorunlar OECD, IMF, Dünya Bankası, yabancı bankalar gibi kuruluşlardan yardım alarak çözüme ulaştırılmaya çalışılmış, bu durum da ülkeyi içinden çıkılmaz bir borç sarmalının içine sokmuştur.

Kasım 1979’da kurulan AP azınlık hükümeti, ekonomide yapılacak köklü bir

sübvansiyon, ücret ve kambiyo politikalarındaki yanlış uygulamalar; hükümetlerin KİT’ler vasıtasıyla ürettiği temel maddelere düşük fiyat uygulaması güçlü bir mali yapıyı gerektiren devlet ekonomisinin hızla bozulmasında başlıca nedenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bkz. Çölaşan, **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**, s. 311-322.

¹⁶¹ Bu dönemde hazırlanan ekonomik istikrar tedbirleri şunlardır:

1- 1977 Ağustos ayında Demirel hükümeti tarafından uygulanmaya konulan “ Enflasyona Karşı Mücadele Paketi”.

2- 1978 yılı Mart ayında Ecevit hükümetinin “Yapısal Değişim” programı.

3- Aynı yılın Eylül ayında Ecevit hükümeti tarafından yürürlüğe konulan “Para Kredi Tedbirleri” paketi.

4- 1979 Mart ayında yine Ecevit hükümeti tarafından getirilen “Ekonomiyi Güçlendirme” programı.

5- 1980 yılı Ocak ayında Demirel hükümeti tarafından alınan “24 Ocak Kararları”. Bkz. a.g.e., s. 7-8.

değişimle ekonomik krizi çözüme kavuşturulabileceğini öngörmüştür.¹⁶² Başbakan Demirel, Başbakanlık Müsteşarlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'na Turgut Özal'ı atayarak, bu sorunu çözme görevini kendisine vermiştir.¹⁶³ Özal, Türk ekonomisinin dış rekabete kapalı İİS modelinden, dışa açık serbest ekonomi modeline geçmesini, devletin ekonomi üzerinde etkinliğinin azaltılmasını, ihrac edilecek ürünlerin desteklenmesini prensip olarak benimsemiş ve 24 Ocak Kararlarını geliştiren ve son şeklini veren olmuştur.¹⁶⁴

Kamuoyu tarafından Özal'a mal edilen 24 Ocak Kararlarının çıkış noktasına baktığımızda, bu kararların esaslarını oluşturan programın, 1977 yılında II. MC hükümeti döneminde Demirel'in görevlendirdiği Adnan Başer Kafaoğlu tarafından kaleme alındığını görmekteyiz. II. MC hükümeti tarafından alınamayan bu kararlar, 1979 yılında tekrar Demirel'in azınlık hükümeti döneminde tekrar gündeme gelmiştir. Demirel'in verdiği görevle Adnan Başer Kafaoğlu ve Coşkun Kırca tarafından hazırlanan taslak program, daha sonra Özal tarafından geliştirilmiş ve son şekli verilmiştir. Özal çerçevenin çizildiği ilk çalışmalarda yer almamış, fakat bu kararların oluşumunda, teknik içeriğin tümüyle belirlenmesinde, yürütülmesinde, içte dışta tanıtılmasında birinci derece rol almıştır.¹⁶⁵

¹⁶² Burada, Türk ekonomisinde köklü bir değişikliğe gidildiğinden bahsedilse de şu gerçeğin göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Dünya ekonomisinde iki temel sanayileşme stratejisi vardır: İthal ikameci (korumacı, ulusal, müdahaleci-devletçi) ve ihracata dönük (dışa açık, entegrasyoncu ve piyasa serbestine dayalı) sanayileşmedir. Boratav, aslında ihracata dönük sanayileşme ve ithal ikameci sanayileşme politikaların yeni politikalar olmadığını, Osmanlı'nın son dönemlerinden beri tartışma konusu olan iktisat politikaları oluşunu ileri sürmektedir. Bkz. Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, İmge Kitabevi Yayınları, 12. Baskı, Ankara, 2008.

¹⁶³ Birand, Yalçın, **a.g.e.**, s. 61.

¹⁶⁴ Programın ortaya koymak istediği tedbirler şunlardır: İhracatın teşvik edilmesi, faizlerin ve fiyatların serbest bırakılması, yabancı sermayenin gelmesi için tüm önlemlerin alınması, döviz kurlarının günlük olarak belirlenmesi, ücret artışlarında ve tarımsal ürünlerin desteklenmesinde ölçülü davranılmasıdır. Bunun yanı sıra, vergilerin yükseltilmesi, kambiyo ve ticaret kısıtlamalarının liberalizasyonu, döviz kurunda devalüasyon, yüksek faiz ve banka kredilerinde denetim, harcamaların düşürülmesi ve Kamu İktisadi Teşekküllerin ürettiği malların fiyatlarının piyasa şartlarında belirlenmesidir. Ayrıca, tüketicilere yönelik sübvansiyonlara son verilmesi, ücretlerin kontrolü, para arzının kısıtlanmasıdır. Ayrıntı için bkz. **Milliyet Gazetesi**, 25 Ocak 1980.

¹⁶⁵ Özal 1985'te Cumhuriyet Gazetesine verdiği demeçte, "*Benim 1970 para operasyonunda ve 24 Ocak kararlarında bulunmam, bir tesadüftür, tesadüf*" diyerek bunu belirtmiştir. Ayrıntı için bkz. Cemal, **Özal Hikayesi**, s. 301-303.

Demirel, bu kararların, ülke ekonomisinin batma noktasına geldiği bir durumda, hayatı daha fazla çekilmez bir hale getirmek ve pahalılığı daha da artırmak için yapılmadığını, rejim ve devletin korunabilmesi maksadıyla alınmak zorunda olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Demirel kararların alınma gerekçesi olarak şunları ifade etmiştir.¹⁶⁶

“Tedbirler alınmadığı takdirde ekonomik durumun süratle bugünkünden kötüye gideceği muhakkaktır. Enflasyon artışı 1979’un son aylarındaki tempoyla devam etse bile, 1980 yılında muhakkak yüzde 120’yi aşacaktır. Enflasyon artışı, ücretle çalışan büyük grubu dayanılmaz sıkıntılara sokacaktır. Karaborsa, kaçakçılık genişleyecek, haksız kazanç sağlayanlar artacaktır. Gelir dağılımı fevkalade bozulacaktır. Yatırımlar iyice azalacak, işsizlik dayanılmaz boyutlara varacaktır. Orta gelir grubu ortadan kalkacaktır. Bu suretle hızla gelişen ekonomik anarşi, yurt içindeki anarşi ve terörü süratle artıracaktır. Neticede rejim ve devlet, çok daha büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalacaktır.”

Uygulamaya konulan bu kararlara, muhalefet lideri olarak Ecevit’in tepkisi sert olmuştur.¹⁶⁷ Demirel’in rejimi değiştirmeye çalıştığını ileri sürerek, işçilere haklarını almaları ve bu değişikliğe müsaade etmemeleri çağrısında bulunması toplumdaki siyasi tansiyonu daha da artırmıştır.¹⁶⁸

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında, bu kararların alınma sebebine baktığımızda; karma ekonomiyi ve planlamayı esas alan ve ithal ikamesine dayanan

¹⁶⁶ Arcayürek, **12 Eylülle Doğru Koşar** Adım, s. 369.

¹⁶⁷ Bu uygulamaların demokratik düzen içerisinde işletilmesini mümkün görmeyen Ecevit, şu açıklamayı yapmıştır:

“Bu modelin parlamenter demokrasiyle yürütülmesi mümkün değildir...Ekonomi hatta devlet büyük çıkar çevrelerine teslim edilmiştir. Hükümet modası geçmiş bir Güney Amerika modelini, üstelik daha sakıncalı ölçülerde Türkiye’de uygulamak istiyor...” Ecevit’in bu açıklaması için bkz. Orhan Koloğlu, **Kim Bu Ecevit**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.573-574 ve **Milliyet** Gazetesi, 30 Ocak 1980. Bunun yanı sıra, bu kararlara ilgili Uğur Mumcu, *“Yaşasın Sermaye”* isimli köşe yazında şunları belirtmiştir: *“...AP hükümetinin giriştiği, bir çeşit düzen değişikliğidir. Bu düzen değişikliği, güçlü sermaye gruplarına, holdinglelere yöneliktir. Azınlık hükümeti, Anayasayı aşarak parlamentonun plan ile ilgili kararını hiçe sayarak, devalüasyonlu, enflasyonlu düzeni, bu kararla, daha da değiştirerek, daha da yozlaştırarak, yeni siyasal ve ekonomik etkilere yol açıyor...”* Ayrıntı için bkz. **Cumhuriyet** Gazetesi, 29 Ocak 1980.

¹⁶⁸ Ecevit’in, işçileri alan kararlar karşı protestoya çağırması, ülkenin çeşitli yerlerinde etkisini göstererek toplumsal gerginliği daha da artırmıştır. Ayrıntı için bkz. Evren, **Kenan Evren’in Anıları I**, s. 354.

büyüme ve sanayileşme politikaları Türk ekonomisinin büyük bir krize girmesi nedeniyle, 1980 yılından itibaren terk edilmek zorunda kaldığını görmekteyiz. Başka bir ifadeyle, dünya genelinde ithal ikameci sanayileşme modelinin tükenmesi sonucu, ihracata dönük sanayileşme modeline geçiş, Türkiye açısından da teknik bir zaruret haline geldiği değerlendirilmektedir.

Türk ekonomisinin karşı karşıya kaldığı döviz darboğazının sebep olduğu dış ödemeler sorununu çözmek için Özal'ın, 24 Ocak kararları ile oluşturmak istediği yapı, Türkiye'nin dışalımını (ithalat) ve büyümesini finanse edecek bir dış satım (ihracat) yapısı oluşturmaktır. Bunun içinde ülkeye dış kaynak ve yabancı sermaye girişini hızlandırmak gerektiğini belirten Özal, alınan kararların gerekliliği konusunda şunları ifade etmiştir:

“Türk ekonomisini çok eskiden beri biliyorum, tarihi iyi inceledim, Osmanlı Devletinin en büyük sıkıntısı ödemeler dengesi meselesidir. Cumhuriyet idaremizde de devamlı olarak ödemeler dengesi meselesi, en önemli problemimiz haline gelmiştir. Bu problem aşılmadan Türkiye'nin gelişmesi ve kalkınması için büyük mesafeleri almamız mümkün değildir. Her seferinde bir miktar gideriz, ondan sonra olduğumuz yerde duruyoruz. Geçtiğimiz 30-35 seneye baktığımız zaman bu durum açık bir şekilde görülecektir.”¹⁶⁹

24 Ocak Kararları'nın başlangıç hedefinin; enflasyonu kontrol altına almak, yoklukları kaldırmak ve döviz gelirlerini artırarak ekonomik darboğazları aşmak olarak belirlenmiştir. Bunu, mevcut tesislerin üretim artışının hızlanması ve daha sonra da yeni veya tamamlama yatırımları takip edecektir. Böylece nihai amaç olarak, ülkenin ekonomik gelişiminde ileri seviyelere ulaşılması sağlanmış olacaktır.¹⁷⁰ Çözüm olarak sunulan bu modelin, teknik anlamda temelinde yatan mantığın şu olduğu görülmektedir. İlk etapta, yapılacak büyük bir kur ayarlamasıyla Türk lirasının piyasa değerinin ayarlanması hedeflenmiştir. Daha sonra yüksek faiz uygulanmış ve emisyonun bankalara çekilerek ülkede tüketimin kısıtlanmasına gidilmiştir. Emisyonun bankalara çekilmesi ve yüksek faiz sonucu, iç tüketim fazlası

¹⁶⁹ Cemal, *Özal Hikayesi*, s. 298.

¹⁷⁰ Arcayürek, *12 Eylülle Doğru Koşar Adım*, s. 367.

ürünün teşvik yöntemiyle dış piyasaya ihraç edilmesi amaçlanmıştır. Bunun sonucunda ihracat girdisinin döviz stokunu oluşturması, belli süreçte faizlerin indirilmesi ve sağlanan birikimin yatırıma kaydırılması öngörülmüştür.

Bu modelin uygulanmaya başlaması ile halk tarafından hissedilen en olumsuz taraf, ücret artışlarının bir süre askıya alınması olmuştur. Ücret artışlarının askıya alınması, iç piyasanın dondurulması anlamına gelmiş, bunun neticesinde halk bir süre daha yüksek enflasyonun altında ezilmek zorunda kalmıştır.¹⁷¹ Bu durumun, zaten terörün yoğun bir şekilde yaşandığı ülkede, ekonomik olarak halkın daha fazla bunalmasına ve kitlesel olayların daha da artmasına neden olduğu değerlendirilmektedir.

Bu kararları uygulamaya koyan Demirel hükümeti, Batı dünyasının bu modeli desteklemesi nedeniyle Batı'dan aldıkları krediler sayesinde, kısa vadede piyasada ki mal darlıklarını önlemiş, fiyat artışlarını disipline etmeyi başarmıştır. Ancak istikrar tedbirlerinin uygulanmasıyla birlikte yükselen fiyatlar alınan kararlara karşı ciddi bir memnuniyetsizlik yaratmış, eleştirilerin yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bir ülkede ekonomik istikrarı gerekli kılan bu kararlar, orta ve uzun vadede zaten istikrarsız olan ekonomide; temel çarpıklıklara, işsizliğin artmasına, tekelleşmeye, hayali ihracat ve gelir dağılımında dengesizliklerin artması sebep olmuştur.¹⁷²

¹⁷¹ Kongar, 24 Ocak Kararları'nın sonuçlarının toplumdaki yansımaları ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

"Bu tür kararlar, genellikle istikrara yönelik olduklarından, ulusal gelirin büyüme hızını düşürürler, işsizliği artırır, yoksul kitleleri daha da yoksullaştırırlar. Nitekim Türkiye'de de bütün bu klasik sonuçlar ortaya çıkmıştır. Fiyatların aşırı yükselmesi sonunda talep o denli kısalmıştır ki, vitrinler mal ile dolmuştur. Çünkü tüketim düşmüştür. Tüketim düşünce, ihracat olanakları iyice artmıştır. Dış ülkelerden inanılmaz krediler alınmış, ülke tarihindeki en büyük borç yükünün altına sokularak, piyasa ithal malına doyurulmak istenmiştir. İzlenen fiyat politikası ve sürekli devalüasyon ile talep son derece gerilemiş, böylece, gerçekten de piyasa doyurulmuştur. Piyasa doyurulmuş fakat bu doygunluk, insanların aç bırakılması pahasına gerçekleştirilmiştir." Bkz. Kongar, a.g.e., s. 31-32.

¹⁷² 24 Ocak Kararlarının uygulamaya başlandığı dönemde Mersin'de Siyasi Şube adı verilen Terörle Mücadele biriminde görev yapan Hanefi Avcı, devletin döviz ihtiyacını karşılamak için yaptığı uygulamaların çarpık bir ekonomik düzen içerisinde kısa sürede yolsuzluklara sebep olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

"(...) Gözaltına aldığımız ihracatçıları zamanın hukukuna göre üç ay gözaltında tutabiliyorduk. Bu üç ay içerisinde onlarla samimiyeti ilerletip, bu konudaki sorunları bize anlatırlarsa yukarıya rapor edeceğimizi söyleyince yapılan usulsüzlükleri anlatmaya başlıyorlardı. Onların anlatımlarına

24 Ocak Kararlarının, sermayenin uygun kaynaklara aktarılmaması ve siyasi anlamda popülist yaklaşım nedeniyle orta ve uzun vadede Türkiye’de yarattığı ekonomik yapının durumu, işadamları Dündar Soyer’in, 1984 yılı ortalarında Özal’ın özel sektör ile yaptığı bir toplantıdan sonra kendisiyle görüşmesinde her yönüyle ifade edilmiştir. Soyer, 24 Ocak kararları ile ekonominin canlandırılması için yapılan uygulamaların ve alınan yasal düzenlemelerin, ekonomide ve toplumda onarılması zor yaralar açtığını belirtmiştir.¹⁷³

24 Ocak Ekonomik Kararları; getirdiği yeni ekonomik düzen, bu düzenin

göre devlet ihracatı teşvik etmek için bankalar aracılığı ile düşük faizli ihracat kredisi veriyordu. Bu düşük faizli krediler ihracatçının durumunu avantajlı hale getirirken, kredi almasına rağmen ihracat yapamayanların kredileri üzerinde cezalı olarak normal faiz işletiliyor, ayrıca kambiyo hukukuna göre de başka cezalar alıyorlardı.

Ihracatı teşvik için verilen ölçsüz krediler iyi hesaplanmadığı için amaçlananın aksi sonuçlar doğuruyordu. Örneğin, Türkiye’nin üretimi on birim olan narenciye için yirmi birimlik ihracat kredisi verilebiliyordu. Bu ise iç ve dış piyasalarda rekabeti şiddetlendiriyordu. Cezalı hadde düşmemek için on birimlik ülke içi üretimi erken almak isteyen tüccarlar önce iç piyasada fiyatları yükseltiyorlar, sonra dış piyasada malı satmak için fiyatları düşürüyorlardı. Rekabet o kadar şiddetlenmişti ki bir önceki yıla göre dış satım fiyatları yarı yarıya inerken, yurt içi fiyatlar iki katına çıkabiliyordu.

Böylece Türk halkı bir yandan vergileriyle toplanan parasını kaybediyor, diğer yandan da kendisi içeride daha yüksek fiyatla ürün almak zorunda kalıyordu... İyi niyetle alınan kararlar, incelik ve hassasiyet gösterilemeyince zıddına dönüşüyordu...” Bkz. Hanefi Avcı, Haliç’te Yaşayan Simonlar, 10. Baskı, Angora Yayıncılık, Ankara, 2010, s. 88-89.

¹⁷³ Soyer ile Özal arasında geçen diyalog, o dönemdeki ekonomik yapının ve toplumdaki yansımalarının ortaya konulması açısından önemli görülmesi sebebiyle buraya alınmıştır.

Soyer: “Türkiye’nin kaderini elinize aldınız. Bu dönem içerisinde 24 Ocak kararları uzantısında ihracatı arttırmak ve dış ülkelerde yaşayan Türklerin yabancı bankalardaki milyarları aşan paralarını Türk ekonomisine katabilmek için hovardaca teşvik primleri ödediniz. Bu uygulama, aşırı müsamaha ve yasal olmayan yollarla hayali ihracata dönüştü. Haksız kazanç ve iktisap yoluyla devletin hazinesi soyuldu. Böylece düzenbazlara, kaçakçılara, fırsatçılara gün doğdu. Hayali ihracatçılar ile namuslu ve haysiyetli iş adamları bir arada yaşamaya başladılar. Biz bunlardan huzursuzluk ve utanç duyuyoruz. Vergisini ödeyen dürüst ve namuslu iş adamları olarak, hayali ihracatçılarla bir arada toplum önüne çıkmaktan utanıyoruz. Hükümetiniz bu kaçakçıları adeta himaye ediyor. Yasaları değiştirdiniz. Hapis cezalarını kaldırdınız. Buna karşılık olayı para cezasıyla hafıflettiniz. Yüz milyar liralık haksız kazancı 1 milyar lira para cezası ile affediyorsunuz. Devlet bunları himaye ediyor. Sizden rica ediyorum. Bu konuda hazırladığım dosyaları Cumhurbaşkanına takdim ettim. Sizin de tetkikinize sunmak istiyorum. Lütfen bu yağmayı durduralım.”

Özal: “Sayın Soyer, siz de yapınız.”

Soyer: “Sayın Özal, ben yapmam. Ama şunu biliniz ki topluma yön veren ve örnek olan bir makamdasınız. Sözleriniz ve davranışlarınız topluma örnek olmalıdır. Size bazı örnekler vermek istiyorum bir zamanlar Süleyman Demirel ‘Sokaklar yürümele aşınmaz’ demişti, bu sözünden hemen sonra kendisi dahi sokaklara inemedi. Bir başka örnek de Bülent Ecevit’ten vermek istiyorum, Başbakanlığı sırasında; “toprak işleyenin, su kullananın” sloganından hemen sonra kapıcılar çalıştığı apartmanın sahibi olmaya kalktılar, ortakçılar arazi sahiplerini tarlalarına sokmadılar. On binlerce dava açıldı hep bunları yaşadık. Hayali ihracat, ülkemizi bir ahlak buhranına götürür. Mukaddes kavramlar anlam değiştirir. Her şeyi düzeltebiliriz. Ekonomiyi canlandırabiliriz. Ama toplum çökerse, bozulan ahlak kolay kolay düzelmez.” Bkz. Dündar Soyer, Cumhuriyet’le Adım Adım Olaylar, Anılar, Bükre Yayınları, İstanbul, 2001, s. 285-286.

müdahaleden sonra askeri rejim tarafından devam ettirilmesi ve bunun için Özal'ın sorumlu bakan mevkiine getirilmesi farklı yorumları da beraberinde getirmiştir.¹⁷⁴ Özellikle, “*Bu kararların getirdiği ekonomik düzenin gerçekleşmesi için askeri müdahale yapıldı*” şeklindeki değerlendirme günümüzde de yapılmaktadır.¹⁷⁵

Bu değerlendirmenin altında yatan nedene baktığımızda; müdahale ile birlikte askeri rejimin her şeyi yeniden düzenlemeye girişirken, ekonomiyi 24 Ocak 1980 tarihinde alınmış liberal politikalarla sürdürmesini görmekteyiz. Askeri rejimin ekonomik düzeyde sermayenin iz düşümünde bir politika uygulaması, bazı çevreler tarafından 12 Eylül'ün derin anlamı olarak ifade edilmiştir. Ekonomik politikalara bakarak, ordunun belirli bir sosyal sınıfın güdümüne girdiği ileri sürenler olmuştur. Ancak bu durumun askeri rejimi, tamamen bir sosyal sınıfın siyasal aracı olduğu anlamına getirmediği düşünülmektedir.

Askeri rejim uygulamalarında, sol parti ve politikacıları devre dışı bırakırken, sağdakileri korumamıştır. Ekonomi dışındaki bütün kadrolar yönetimin her düzeyinde dışlanmış ve sivillere derin bir güvensizlikle bakılarak, önemli önemsiz kamu işlerinde geniş biçimde eski askerler görevlendirmiştir. Başka bir deyişle askerler, devletin yönetsel ve işlevsel kademelerinde kendi personel ve anlayışlarını egemen kılmışlardır. Belirli bir ekonomik anlayışın parelerinde hareket etmiş olsalar

¹⁷⁴ 12 Eylül öncesinde Özal'ın ekonomiyi bilen bir kişi olarak önemli bir mevkide söz sahibi olması nedeniyle, askerler müdahaleden sonra ekonominin iplerini kendisinin eline bırakmışlardır. Cemal, **Özal Hikayesi**, s. 28. Ayrıca Evren bu konuda, şu açıklamayı yapmıştır: “(...)Ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığına Turgut Özal'ı getirdik. Çünkü bugüne kadar bütün dış kredi teminlerinde, borçların ertelenmesinde çok çalışmaları oldu. Ve dış ilişkileri de bu bakımdan olumlu bir safhaya getirdi... Ekonomi hakikaten bir yola girmiş. O yola girmişken yeni bir kararla bunu altüst etmenin doğru olmayacağını düşündük...” Bkz. Birand, Yalçın, **a.g.e.**, s. 108-109.

¹⁷⁵ Müdahale amacının farklı noktalara çekilmesinin, kendi ifade ettiği bir cümleden yola çıkılarak yapıldığını belirten Evren, konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “24 Ocak Kararları alındığında Başbakan Demirel ile arada bir konuşuyoruz, daha 12 Eylül hareketi yapılmadı, ondan evvelki safhada başbakanla konuşuyoruz, bana diyor ki biz bu kararları aldık ama eğer bazı kanunları çıkaramazsak belediyeler kanunu, vergi kanunu... Bunları çıkaramazsak bunu biz yürütemeyiz dedi. Şimdi 12 Eylül Harekatı'ndan sonra bizim ilk işimiz bu vergi kanunlarını çıkartmak oldu. Geceli gündüzlü çalışarak hemen bu vergi kanunlarını çıkardık. Ve o zaman ben konuşmalarında demiştim ki eğer 12 Eylül olmasaydı, 24 Ocak Kararları'nın muvaffak olması mümkün değildi. Çünkü başbakan şikayet ediyordu. Çıkaramıyorum ben kanunları, Meclis'te köstekliyorlar diyordu... O yüzden bundan kinaye olarak diyorlar ki biz 12 Eylül'ü bunun için yaptık. Hayır öyle bir şey yok...” Birand, Yalçın, **a.g.e.**, s. 111.

da, söz konusu ekonomik çevrelerin siyasal temsilcilerini de yönetimdeki sempatanlarını da iş başında tutmamışlardır. Toplumdaki güç dengelerinden, çoğunluk temsilcilerinden, temel siyasal eğilimlerden bağımsız olarak, kendi görüşlerine yakın olan ve oluşturmak istedikleri sistemi benimseyen kişilerle çalışmışlardır.

2.5. Önlenemeyen Terör ve Silahlı Kuvvetlerin Müdahale Kararı

Ordu, 12 Eylül 1980 günü ülke yönetimine müdahale amacını; ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak olarak bildirmiştir.¹⁷⁶ Bu amacın gerçekleştirileceği tarihe kadar, ülkede yaşanan terör ve anarşinin ulaştığı boyut, ülkeyi bir iç savaşın ve bölünmenin eşiğine getirmiştir. Müdahalenin yapıldığı tarihe kadar yaşanan bu süreç, beraberinde birçok soruyu da beraberinde getirmiştir.

Ordunun askeri müdahale yapmaya ne zaman karar verdiği, ne tür hazırlıklar yürüttüğü, ülkede her geçen gün artarak devam eden anarşiye karşı neden sıkıyönetim zamanında gereken müdahaleyi yapmadığı veya yapamadığı ve 12 Eylül 1980 tarihini beklediği kamuoyunda merak edilen sorular arasında olmuştur. Ayrıca, 11 Eylül günü devam eden anarşi ve terörün nasıl oluyor da 12 Eylül günü son bulduğu gibi sorular da toplumda günümüze kadar merak konusu olmanın ötesinde tartışma konusu olmuştur. 12 Eylül'e giden olayların tarihsel sıralamasını adım adım incelemek, genel olarak bu sürecin daha net görülmesini ve bu soruların cevaplandırılmasını sağlayacaktır.

¹⁷⁶ 12 Eylül 1980 müdahalesinin amacı, Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 numaralı bildirisinde ifade edilmiştir. Ayrıntı için bkz. *Milliyet* Gazetesi, 13 Eylül 1980.

2.5.1. Genel Durum ve Silahlı Kuvvetlerde Müdahale Hazırlıkları

2.5.1.1. Orgeneral Kenan Evren'in Genelkurmay Başkanı Olması

Bazı çevreler tarafından, 12 Eylül askeri müdahalesinin baş aktörü olan Org. Kenan Evren'in Genelkurmay Başkanlığı görevine gelmesinde dış güçlerin etkisi olduğu belirtilmektedir. Atanma sürecini incelediğimizde, Org. Evren'in bu görevlere gelmesinin dış güçlerin değil, bilakis iç siyasi çekişmelerin bir sonucu olduğunu görürüz. Bu konunun kısaca irdelenmesi, sürecin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

1977 Ağustos ayında yapılacak ordudaki atamalarda Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevine atanabilecek üç aday, bunlar terfi sırasına göre: 1. Ordu Komutanı Org. Adnan Ersöz, 2. Ordu Komutanı Org. Şükrü Olcay, 3. Ordu Komutanı Org. Ali Fethi Esener'dir. I. MC hükümetinin bu görev için istediği kişi Org. Esener olmuştur. Dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Semih Sancar da hükümetin isteği yönünde Org. Esener'i önermiştir.¹⁷⁷ Cumhurbaşkanı Korutürk, ordudaki kıdem ve sicili dikkate almadan yapıldığını değerlendirdiği bu öneriyi kabul etmemiştir. Terfi sırasına göre Org. Ersöz'ün bu göreve gelmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁸ Devletin üst seviyesindeki bu görüş ayrılığı ve ısrarı nedeniyle, hükümet tarafından hazırlanmış Kara Kuvvetleri Komutanı'nın atama kararnameyi Cumhurbaşkanı tarafından 30 Ağustos tarihine kadar imzalanmamıştır.¹⁷⁹ Bu tarih itibarıyla görev için atama bekleyen üç ordu komutanı orgenerallikte görev sürelerinin bitmesi nedeniyle emekli edilmişlerdir.¹⁸⁰ Ortaya çıkan bu durum sebebiyle Ege Ordu Komutanı ve dördüncü sırada olan Org. Kenan Evren,

¹⁷⁷ Baransel, a.g.e., s. 196.

¹⁷⁸ Bilgiç, a.g.e., s. 252-253.

¹⁷⁹ Demirel, bu konuda Cumhurbaşkanı ile aralarında geçen diyalogu şu şekilde ifade etmiştir: "Florya'ya gittim. O deniz köşkünde oturuyordu... Dedim ki, bizi çok sıkıntıya sokarsın çünkü bu adam atılmıştır, yazışmalar da olmuştur. Bu hükümetin prestiji haline gelmiştir. Yapmam dedi, imzalamam, dedi." Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 64.

¹⁸⁰ Tokatlı, a.g.e., s. 239.

31 Ağustos 1977 günü Cumhurbaşkanı'nın kararnameyi imzalaması ile sürpriz bir şekilde Kara Kuvvetleri Komutanlığı görevine atanmıştır.¹⁸¹

Ordudaki teamüller gereği, Kara Kuvvetleri Komutanlığı'ndan sonra Genelkurmay Başkanlığı görevi gelmektedir. 6 Mart 1978 günü dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Sancar'ın görev süresi bitecektir. Genelkurmay Başkanı olarak normal süresi 6 Mart 1976 günü dolmuş olan Org. Sancar, Demirel'in I. ve II. MC hükümetleri zamanında görev süresi birer yıl uzatılmıştır. Hükümetin, Genelkurmay Başkanı'nın görev süresini yasal olarak birer yıl olmak üzere üç defa uzatma hakkı vardır. 1978 yılında kurulmuş olan Ecevit hükümeti, elinde bir yıllık yasal uzatma hakkı olmasına rağmen, bu süreyi uzatmamış ve kendisini emekliye ayırmıştır. Org. Kenan Evren'i Genelkurmay Başkanı yapmıştır. Org. Sancar'ın emekliye ayrılmasında, dönemin İçişleri Bakanı olan Emekli General İrfan Özaydınlı'nın etkisi görülmektedir. Özaydınlı, kendisinin zamanında emekliye ayrılmasına neden olan Org. Sancar'ın süresini uzatan kararnameyi imzalamayacağını Başbakan'a bildirmiş ve bu konuda etkili olmuştur.¹⁸²

2.5.1.2.Sıkıyönetimin İlanı

1978 yılının sonuna gelindiğinde, mezhep (Alevi-Sünni) ayrımlarının tahriki ile terörün kitlesel cinayetlere varması sonucu Ecevit, ne kadar istemese de,¹⁸³ sıkıyönetim uygulamasını 23 Aralık 1978 tarihinde 13 ilde ilan etmek zorunda

¹⁸¹ Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s. 178-180. Ayrıca Evren, Cumhurbaşkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşaviri olan Ali Baransel'le yaptığı bir görüşmede, bu atamanın kendisi açısından sürpriz olduğunu belirtmiş ve o süreci şu şekilde anlatmıştır: "*Doğrusunu söylemem gerekirse, Kara kuvvetleri Komutanlığı'na atanacağım aklımın ucundan bile geçmiyordu. Önümde benden kıdemli üç orgeneral vardı. Ben Ege Ordu Komutanlığı'ndan süremi tamamladıktan sonra emekli olacaktım. Hazırlıklarımı ona göre yapmıştım. İzmir'de bir ev almıştık. Eşimle beraber evin eşyalarını yavaş yavaş yerleştirmeye başlamıştık. Hatta emir subayım Cevat ertem de benimle birlikte emekli olmaya karar vermişti. O da İzmir'de oturmak için ev arıyordu. 30 Ağustos 1977 günü öğleden sonra makam odamda çalışırken, Cumhurbaşkanlığı hukuk Müşaviri Amiral Fahri Çoker telefonla Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na atanma kararnamemin imzalandığını söyleyince çok şaşırđım. Böyle bir şey beklemiyordum. Sürpriz oldu.*" Bkz. Baransel, a.g.e., s. 196-197.

¹⁸² Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s. 186-187.

¹⁸³ Arcayürek, **Müdahalenin Ayak Sesleri 1978-1979**, s. 14.

kalmıştır.¹⁸⁴ 19-26 Aralık 1978 tarihleri arasında Kahramanmaraş'ta, Alevi ve Sünni vatandaşlar arasında yaşanan ve kitlesel katliamlarla sonuçlanan olaylar sıkıyönetim uygulama kararının alınmasına neden olmuştur.¹⁸⁵

Olaylar hakkında Demirel, "*Kahramanmaraş olayları doğrudan doğruya mezhep kavgasıdır. Alevi-Sünni kavgasıdır. Kahramanmaraş'ın 23 mahallesi var. 21 mahallesi Sünni, 2 mahallesi Alevi'dir (...) Kahramanmaraş gibi fevkalade hassas bir yerde mezhepçilik biziatihi hükümet tarafından yapılmıştır...*" yorumuyla hükümete yüklenmiştir.¹⁸⁶

Başbakan Ecevit ise, "*Bazı çevreler bizi ısrarla ve sistemli olarak sıkıyönetim ilanına zorluyorlardı. Kahramanmaraş olayları CHP'nin kurduğu hükümeti sıkıyönetime zorlamak isteyenlerin tahriklerinin sonucuydu. Nitekim zorlanmış olduk. Kahramanmaraş olaylarında hükümetin bir sorumluluğu olduğunu düşünmem. Bir hayli askeri birlikler yardıma çağrılmıştı. Fakat güvenliğin sağlanmasına doyurucu bir katkıları olmamıştı. Geniş ölçüde pasif kalmışlardı.*" diyerek muhalefeti ve orduyu suçlamıştır.¹⁸⁷

Evren ise, olaylar başlar başlamaz, 23 Aralık günü İçişleri Bakanı İrfan Özyıldırım ile Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'un Kahramanmaraş'a gittiklerini, olaylara yerinde müdahale etmeye çalıştıklarını belirtmiştir. Fakat anarşistlerin şehrin muhtelif yerlerindeki katliam ve tahribatları, ancak Gaziantep'ten mekanize birliklerin gönderilmesi sonucu 27 Aralık günü durdurulabilmiştir. Evren bu olayların ortaya çıkma nedenlerini: Mevcut yönetimlerin partizanlığa ağırlık vermesine; devleti, mevcut devlet kuruluşları yerine parti teşkilatındaki görevlilerin etkisiyle yürütmeye kalkmasına; halkın kutuplara bölünmesine bağlamıştır.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Milliyet, "*TBMM 13 ilde sıkıyönetim ilanını onayladı*" ifadesiyle konuyu manşetten vermiştir. Ayrıntı için bkz. *Milliyet Gazetesi*, 27 Aralık 1978. Ayrıca, yurt genelinde artan olaylar sebebiyle 19 Şubat 1980 tarihinde İzmir ve Hatay'da, 20 Mart 1980 tarihinde de Ağrı'da sıkıyönetim ilan edilmiştir. Ülkede giderek artan anarşi sebebiyle, 20 Nisan günü yapılan Milli Güvenlik Kurulunda sıkıyönetim uygulama alanı Diyarbakır, Mardin, Hakkari, Siirt, Tunceli ve Adıyaman'a kadar genişletilmiştir. Bütün bu bölge için bir sıkıyönetim komutanlığı kurulmuş ve başına da Korg. Cemalettin Altınok getirilmiştir. Ayrıntı için bkz. *Milliyet Gazetesi*, 20 Şubat 1980 ve 21 Nisan 1980.

¹⁸⁵ Baransel, a.g.e., s. 239.

¹⁸⁶ Donat, *Yavuz Donat'ın Vitrininden I*, s. 279.

¹⁸⁷ a.g.e., s. 281.

¹⁸⁸ Kahramanmaraş olaylarının geniş değerlendirmesi için bkz. Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, s. 230-234 ve Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, s.112.

Bu dönemde artan terör ve anarşi olayları karşısında, sıkıyönetim ilan edilerek ordunun olayların üstesinden gelmesi istenmiştir. Ancak gelişen olaylar karşısında, sıkıyönetim uygulamasının başarısız olması ve bu durumun orduyu yıpratmaya başlaması nedeniyle, orduda bu işin çözümünün demokratik düzen içerisinde imkânsız olduğu kanaatinin güçlenmeye başladığı söylenebilir. Zira bu dönemle ilgili beyanatlara, değerlendirmelere ve hatıralara bakıldığında Silahlı Kuvvetlerde müdahale fikrinin güçlenmesi ve yönetime bütünüyle el koyma eğiliminin artması sıkıyönetimin ilanından sonra olmuştur.

Sıkıyönetim ilan edilmesine rağmen, ülkede 12 Eylül 1980'e kadar terör olaylarının önlenmeye çalışılmasında, sıkıyönetim uygulamalarının başarılı olamaması, müdahale sonrasında özellikle sivil kesimde birçok eleştirinin yapılmasına sebep olmuştur. Sivil kesimin, ordunun sıkıyönetim süresince anarşiyi durdurmak için kasıtlı olarak gerekli tedbirleri almadığı, bu suretle artan anarşinin müdahalenin meşru zeminini hazırladığı yönünde eleştirileri günümüzde de devam etmektedir.¹⁸⁹ Bu konuda, asker kesimin yapmış olduğu değerlendirmelerde ise ortaya farklı bir tablonun çıktığı görülmektedir.

Müdahale öncesinde başbakanlık görevini yürüten Demirel'in sıkıyönetim ile ilgili değerlendirmesine baktığımızda, sıkıyönetim komutanlarına yeterli yetkilerin verildiği, buna rağmen gerekli tedbirlerin müdahalenin meşru zemininin hazırlanması maksadıyla komutanlar tarafından kasıtlı olarak alınmadığı yönünde olmuştur.¹⁹⁰ Bu

¹⁸⁹ Çetin Yetkin, *Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika*, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995, s.168. Ayrıca, bu fikri savunanlardan birisi olan siyasetçi Şevket Kazan, konu hakkında şu değerlendirmede bulunmuştur: "...Türkiye'de anarşi bir türlü önlenemiyordu. Önlenemez miydi? Önlenebilirdi. Sıkıyönetim ilan edildikten sonra eğer asker görevini yapsaydı, bunu Demirel her zaman söylemiştir, haklı olarak söylemiştir, asker gerçekten görevini yapsaydı, olaylara tarafsız bir şekilde yaklaşsaydı bu olaylar önlenebilirdi. Bir fırsat daha doğsun, Türkiye'de bir, ihtilal daha yapılsın diye bir beklentiye girildi." Ayrıntı için bkz. Dursun, a.g.e., s. 235.

¹⁹⁰ Demirel konuyla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: "Efendim sıkıyönetim ilan edilmiş, sıkıyönetim komutanlarına yetkiler verilmiş, hükümet olarak bizim yapacak bir şeyimiz yok ki. Askerler isteselerdi anarşi ve terörü önleyebilirlerdi, nitekim 12 Eylül günü bıçakla kesilir gibi kesildi. İdareye el koymaya kararlı oldukları için bilerek anarşinin üzerine gitmediler." Bkz. Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, s. 517. Bunun yanı sıra, konu hakkında Demirel'in müdahaleden önce Başbakan olarak görev yaparkenki bakış açısını ise farklı görmekteyiz. 9 Temmuz 1980 günü Cumhurbaşkanı vekili Çağlayangil, tıkanmış olan siyasi gidişata bir çözüm bulmak için AP-CHP arasında uzlaşma ve ortak

konuda Kenan Evren, 12 Eylül'den sonraki dönemde Demirel'in yapmış olduğu bu değerlendirmeyi doğru bulmamaktadır. Evren, konuyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmış ve Demirel'i suçlamıştır.

Evren: "Hükümeti devir aldığı tarihten sonra yaptığı ilk Sıkıyönetim Koordinasyon toplantısında, 'Para istiyorsanız para, insan istiyorsanız insan, kanun istiyorsanız kanun, yetki istiyorsanız yetkiyi vereceğim; yeter ki sizler bu anarşi yangını söndürünüz.' diyen Demirel, aradan altı ay geçtikten sonra kanunları çıkarmak ve dolayısıyla yetki ve cezaları artırmak gücünün kendisinde bulunmadığını, bu gücün Türkiye Büyük Millet Meclisinde olduğunu söylüyor. İktidara geldiği zaman da meclisin aritmetiği aynı idi. Bu aritmetiği bile bile iktidar oldu. Bize karşı acz ifade edeceğine, kendisine destek vaat eden Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi liderlerine gidip, eğer şu, şu kanunların çıkarılmasında bana yardımcı olmazsanız ben bu yükümlülüğü daha fazla taşıyamam demesi daha doğru olmaz mı idi? O zaman millete hesap vermesi daha kolay olmaz mı idi? Mevcut kanunlarla bu yangını söndürmenin mümkün olmadığı 18 aylık sıkıyönetim uygulamasından anlaşılmıştı. Hala daha aynı kanunlarla bu arabayı yürütmeye çalışmanın ne millete ne de kendilerine bir yarar sağlamayacağı ortada değil miydi? Artık iyice anlaşılmıştı ki Demirel'in de bir şey yapacağı yoktur. Onun taktiğinin

koalisyon hükümeti kurulmasını sağlamak maksadıyla, Başbakan Demirel'i ve CHP Genel başkanı Ecevit'i bir araya getirmiştir. Çağlayangil-Demirel-Ecevit görüşmesinde, Demirel'in anarşi ve teröre karşı sıkıyönetim ve ordunun bakış açısını ortaya koyan ifadeleri yukarıdaki suçlamaya tezat oluşturması açısından düşündürücüdür.

"Demirel: '... Sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bu en son alınacak güvenlik tedbirimizdir. Buna rağmen olaylar bir yıl yedi aydır durmuyor, kan dökülmeye devam ediyor. Silahlı Kuvvetler bunalmıştır. Üçümüzün arasında bunları konuşmakta mahsur görmüyorum ama bütün gayretlere rağmen yangının söndürülemediği olması askerimizi çok üzüyor. Rejime atılan kurşunlar, hepimizden ziyade askeri üzüyor. Peki, ne istiyorlar dersiniz? Yeni yasalara ihtiyaç olduğu kanaatindeyiz. Teklif fiilen bu görevi yapan kumandanlardan gelmiştir. Onlar, 'Daha ne yapalım ki bu yangın sönsün' ün araştırması içindedirler. Bu arayışlarının özeti olarak bugünkü mevzuat içinde yapabileceklerimiz ancak bu kadardır neticesine varmışlardır.

Cephede harp yapan askerler, bir saat içinde müessir hale gelebilir. Ama şehir gerillalarına karşı yapılan savaşta güçlükler kolay kolay aşılamıyor. Fevkalade Hal Kanunu netice almak için istiyorlar. Askerlerimiz hassastır. Bir neferin düğmesi kopuk olsa, onlara göre ordunun düğmesi kopmuştur. Asker, ordu yıpranıyor kaygısına kapılınca tedirgin olur. Bir avuç caninin peşinde koşar hale gelmek onları üzmektedir. Cinayetlerin devamını gördükçe eza duyuyorlar.

Netice, 'Silahlı Kuvvetler bu haliyle uzun müddet bu işin içinde muhafaza edilemez' e varıyor. Yeni bir şey bulmak lazım. Askerlerimize bir güç vermek lazım. Silahlı Kuvvetleri bu işin içinden çıkarmak kolay. Sıkıyönetimi uzatmayız, mesele hallolur. Ama Türkiye bu işin üstesinden gelmedikçe, ordu bu işin içinden sıyrılmış sayılamaz. Bunun içindir ki sıkıyönetim ilgililerinin görev ve yetkilerini yeniden tanzim ihtiyacı doğdu. Görevler belirlenmeli, yetkiler takviye edilmelidir. Hükümet kim olursa olsun, buna acilen ihtiyaç vardır. İstenilen şeylerde makuldür. Bu devirde istiklal mahkemeleri kurulamaz. Tunceli kanunları, Takrir-i Sükun Kanunları çıkarılamaz. Fakat işin oralara varmasını istemiyorsak, mutlaka bir şeyler yapılmalıdır.

Mahkemeler 18 aydır sürüp gidiyor. Öldürme işlerine karışmaktan 1750 kişi tutuklu bulunuyor. Hiçbirisi hala neticeye bağlanamadı. Bunların azılları kaçıyor, yeni yeni cinayetlere başlıyorlar. Devlet ceza veremez bir görüntüye giriyor. Suçluya ceza veremeyen bir devlet düşünülemez..." Baransel, a.g.e., s. 272-273.

zaman kazanmak ve seçimlere kadar durumu idare etmek olduğu artık iyice belli olmuştu.”¹⁹¹

27 Mayıs askeri müdahalesinin etkili isimlerinden olan Orhan Erkanlı, sıkıyönetim ile ilgili askerlerin yaşadıkları sıkıntıları, eğitim ve teçhizat konusundaki eksiklikleri anılarında şu şekilde ortaya koymuştur:

“Bu günlerde Demirel ile yakın temaslarımız oldu. Sıkıyönetimden şikayetçiydi. Sıkıyönetime rağmen anarşinin tırmanmasını, askerlerin işi sıkı tutmamasına bağlıyor, ‘İsteseler anarşiyi durdurabilirler; bütün istediklerini yerine getiriyoruz, daha ne yapalım?’ diyordu. Ayrıca bilhassa Ankara Sıkıyönetim Kumandanı’nın tarafsız hareket etmediği, solcuları koruduğu ve sağcılara ise çok katı davrandığı kanısındaydı. Tesadüfen o tarihlerde Ankara Sıkıyönetim Kumandanı olan Korgeneral Nihat Özer benim sınıf arkadaşım. Görevini yansız bir tutum içinde yaptığından şüphem yoktu, ancak sıkıyönetim sivillerin anlamakta güçlük çektikleri, temelden, yapıdan kaynaklanan güçlükleri, yetersizlikleri vardı. Bunları gidermek ise uzun zaman eğitim ve donatım isteyen çalışmalara bağlıydı.”¹⁹²

Bölügiray, o dönemde Sıkıyönetim Komutanlığı yapmış birisi olarak terörle mücadelede başarıya ulaşabilmesi için, devletin ilgili birimlerinde uzmanlaşmanın gerekliliğini, bu konunun basit ve kolaycı yorumlarla sonuca bağlanamayacağını şu şekilde belirtmiştir:

“Toplantılarda, sıkıyönetim komutanlarının sürekli olarak MİT’ten somut ve yeterli istihbarat alamadıklarından yakınmaları üzerine, sanırım Başbakan’ın emriyle, MİT Müsteşarlığı Sıkıyönetim Komutanlıklarına birer dosya gönderdi. Bu dosyada, terör örgütlerinin; örgüt şemaları, ilişkileri, yapısal özellikleri, bilinen liderleri genel çizgileriyle anlatılıyor ve bazı isimlerde bildiriliyordu. Bu dosyanın gönderilmesinden sonra, artık teröristlerin belirlendiğine ve gerisinin sıkıyönetimlerin çabasına kaldığına inanmış görülen büyüklerimiz, bizim hemen davranıp teröristleri yakalamamızı bekler gibiydiler. Ne çare ki, güvenlik güçlerinin, bir kişiyi suçlayıp adaletin önüne çıkarılabilmesi için, bazı somut tanık ve kanıtlara gereksinmesi vardı. Yoksa Ahmet Dev Yol’cudur, Mehmet Ülkücü’dür denilmekle Ahmet, Mehmet yakalanıp mahkemeye verilemezdi. Verilirse kısa sürede bırakılırdı. MİT’in çalışmalarının düğüm noktası da burada toplanıyordu. MİT genel bilgiler sağlar, genel durum hakkında komutanları aydınlatırdı. Ancak, teröristleri tek tek

¹⁹¹ Evren, Kenan Evren’in Anıları I, s. 455.

¹⁹² Erkanlı, a.g.e., s. 343-344.

yakalamak için gerekli olan hedef istihbaratını, genellikle kanıtlarıyla veremezdi. MIT'in verdiği genel çerçeve ve bilgiler ışığında, yasal istihbarat birimleri, yapacakları operasyonlarla teröristleri yakalamak durumundaydılar. Bunların da başında emniyet ve jandarma gelmekteydi. Onların bölgesinde çok güçlü istihbarat ağları bulunması gerekirdi. Ne yazık ki, ağdan vazgeçtik, 3-5 kişinin dışında, uzman istihbaratçıları dahi yoktu. Böyle olunca, bu konu her zaman ortada kalmış ve karşılıklı savlar da sürüp gitmişti. Bütün bu nedenlerle, üst kademelerin büyük bir umutla bel bağlayarak gönderdikleri bu tür dosyalar ve bilgilerin, bizlere fazla bir yarar sağladığı söylenemezdi.”¹⁹³

Müdahale öncesinde Harp Akademileri Komutanı olarak görev yapan Org. Bedrettin Demirel, sıkıyönetim süresince ordunun terör ve anarşi karşısında başarısızlığını, sıkıyönetim komutanlarının gerekli yetkiye sahip olamamasına bağlamaktadır. Anarşiyi engelleme konusunda Demirel hükümetinin yaklaşımı ve sıkıyönetim komutanlarının yetki sorunu konusunda Org. Demirel şunları belirtmiştir:

“Sıkıyönetim komutanları çekiniyorlardı. Verilen görevde ateş açarlarsa -tıpkı Mustafa Muğlalı olayında olduğu gibi- sonradan haklarında soruşturma açılmasından, dava açılmasından çekiniyorlardı. Bunu izale edecek yasa istiyorlardı, 1402 sayılı sıkıyönetim yasının değiştirilip kendilerine geniş yetkiler verilmesini istiyorlardı. Ama, o yasa da bir türlü çıkmıyordu. Hükümetin elinden geleni yaptığı doğrudur. Ama askerlerin anarşide gerektiği gibi hareket etmeleri, silah kullanabilmeleri, yakalananları içerde tutabilmeleri için yetki istekleri bir türlü karşılanmadı... Doğrusu, 12 Eylül'den sonra 1402 sayılı yasa değiştirilip yetkiler genişletilince bir komutan olarak ben de çok rahatladım...”¹⁹⁴

Ayrıca, 12 Eylül müdahalesinde Kara Kuvvetleri Lojistik Başkanı olarak görev yapan Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu, anılarında sıkıyönetim komutanlarının terör olaylarına karşı yetersiz kalma sebebini, sorunun sadece askerlerin çözebileceği tek nedenden kaynaklanan bir problem olmadığını, sosyal, ekonomik ve siyasi birçok nedenden beslenen bir problem olduğunu savunmuştur. Yirmibeşoğlu konuyla ilgili

¹⁹³ Sıkıyönetim uygulamalarında yaşanan sorunlar ve müdahale sonrası anarşi ve terörün kontrol altına alınma sebeplerinin ayrıntılı açıklamaları için bkz. Nevzat Bölügiray, **Sokaktaki Asker (Bir Sıkıyönetim Komutanının 12 Eylül Öncesi Anıları)**, Ankara, 1989; Nevzat Bölügiray, **Geçmişten Geleceğe**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2009. Ayrıca, 12 Eylül'e varan süreçte yaşanan olaylardan yola çıkarak yapılan, anarşi ve terörün nasıl engelleneceğine dair durum tespiti ve çözüm yolları için bkz. Nevzat Bölügiray, **Anarşi ve Terör Nasıl Önlenir?** Tekin Yayınevi, (basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir).

¹⁹⁴ Arcayürek, **12 Eylül'e Doğru Koşar Adım**, s. 270.

şunları ifade etmiştir:

“Sıkıyönetim Komutanlıkları emrine güvenlik kuvvetlerini veriyorsunuz ve bununla şiddetin üstünden gel diyorsunuz. Huzur ve sükunu yalnız güvenlik kuvvetleriyle sağlamak olanağı dünyanın neresinde mümkün olmuştur. Güneydoğu olaylarında PKK terörüne karşı olmuş mudur 15 yıldır? Neden Güneydoğu'ya sosyal ve ekonomik tedbirler istiyoruz? Terörizmin gerçek nedeni olmasa da sosyal ve ekonomik sıkıntı, insanların teröre yandaş olmalarına yol açıyor çok az ölçüde de olsa. 12 Eylül'de şiddet hareketlerini yaratanlar da, ekonomik ve sosyal bozukluktan, partizanlıktan, dış destekli azınlık hükümetinin politika oluşturamamasından, halkın Meclis ve Hükümete güvenini yitirmesinden güç alıyorlardı. Sıkıyönetim Komutanlıkları toplumdaki bu bozulmuşluğu düzeltecek güce sahip midir ki, şiddet olaylarını bastırabilsin.”¹⁹⁵

Sonuç olarak, 23 Aralık 1978 gününden başlayarak müdahale tarihine kadar birçok ilde sıkıyönetim uygulaması olmasına rağmen, terör olaylarının önlenmeye çalışılmasında, sıkıyönetim uygulamaları başarılı olamamıştır. Ancak müdahale sonrası terör ve anarşinin, müdahale öncesine göre kontrol altına alınmış olması beraberinde bazı kesimler tarafından, “12 Eylül'e kadar süren terör ve anarşi nasıl oluyor da 12 Eylül'de duruyor?” sorusunun ortaya konulmasına sebep olmuştur. Bu durum da, ordunun sıkıyönetim süresince anarşiyi durdurmak için kasıtlı olarak gerekli tedbirleri almadığı, bu suretle artan anarşinin müdahalenin meşru zeminini hazırladığı yönünde değerlendirmelere sebep olmuştur.

Sıkıyönetim uygulamalarına karşı terör ve anarşi olaylarının kontrol altına alınamamasına ve engellenememesine, bunları ortaya çıkartan ve besleyen nedenler açısından baktığımızda, sadece askeri tedbirlerle alınacak önlemlerin terörü ve anarşiyi ortadan kaldırmada yeterli olamayacağı değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra, bu dönemde anarşi ve terörün engellenememesinde emniyet ve asayiş sağlayacak güçlerin, kurumsal ve personel olarak yetersizlikleri göz ardı edilmemesi gereken bir konudur. Bu eksiklere baktığımızda; eğitim yetersizliği, teknik donanım yetersizliği, personelin nicelik ve nitelik yetersizliği, kurum içinde ve kurumlar arası birbirine olan güvensizlik, kurumlar arası koordine eksikliği, polis teşkilatının

¹⁹⁵ Yirmibeşoğlu, a.g.e, s. 182.

içerisindeki siyasi bölünmüşlük, yürütme ve yargı gücünün yetersiz kalması önemli nedenler arasında görülmektedir.¹⁹⁶ Ayrıca, ülkede meydana gelen anarşinin ve terörün, tek bir sebepten ve bir anda ortaya çıkan bir olgu olmadığı, ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısındaki eksikliklerin zamanında çözümlenmemesi sonucu meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Müdahale öncesi ülkedeki siyasi, ekonomik ve toplumsal olayların gidişatına baktığımızda, devlet yapısının her yönden zayıf olduğu bir noktada sorunun çözümünü sadece sıkıyönetim komutanlarından beklemenin doğru bir yaklaşım olmadığı düşünülmektedir. Ayrıca, siyasetin bir uzlaşma arayışından çıkarak partizanlık anlayışı içerisine büründüğü ve bu durumun devletin hemen hemen bütün kurumlarına, topluma yansımaları sonucu ülkenin bir kaosa sürüklendiği noktada, sıkıyönetimlerce alınan tedbirlerle bu sorunun üstesinden gelinemeyeceğinin açıkça ortada olduğu kıymetlendirilmektedir. Müdahale günü ve sonrasında ise şoka girmiş olan terör ve anarşi gruplarının, demokrasi pahasına büyük bir baskı ve güçlü bir güvenlik düzeni altında, sadece bir süre için kontrol altında tutulabildiği anlaşılmaktadır.

2.5.1.3. Müdahale Fikrinin Doğuşu

Evren'in anılarına baktığımızda, müdahale fikrinin, 1979 yılının Temmuz ayı içerisinde ordunun üst kademesinde açıkça konuşulmaya başlandığı görülmektedir (yaklaşık olarak müdahale tarihinden 14 ay önce). Evren Temmuz ayında, ülkenin içinde bulunduğu durumu ve ne yapılması gerektiği konusunu Kuvvet Komutanları ile tek tek görüşmüş ve müdahale ile ilgili düşüncelerini almıştır. Bu görüşmelerde herkesin ortak fikri, hükümetin anarşiyi engellemek için gerekli tedbirleri almadığı yönünde olmuştur. Ayrıca Komutanlar, kendilerine gelen yoğun mektuplardan ve

¹⁹⁶ Bu dönemde Türkiye'deki terör ve anarşinin sebepleri, terör ve anarşiye karşı emniyet ve asayiş sağlayacak güçlerin neden yetersiz kaldıklarına dair, uzun süre AP'de milletvekilliği ve bir sürede İçişleri Bakanlığı görevinde bulunmuş olan Faruk Sükan'ın ayrıntılı açıklamaları için bkz. Cemal Kutay, **Dr. Faruk Sükan İhanetin Mirası**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 84-130.

çeşitli kesimlerin söylemlerinden, toplumda büyük bir kesimin bu gidişatı sadece ordunun düzeltebileceği yönünde fikre sahip olduğu sonucuna varmıştır. Askerin politikaya bulaşmasının zararlarına yakın zamanlarda bizzat kendisi de tanık olmasından dolayı, mecbur olmadıkça bıçak kemiğe dayanmadıkça müdahale yapılmasını düşünmediğini belirtmiştir. Özellikle sıkıyönetim uygulamasına geçildikten sonra, vahim olan gidişatı bizzat içinde yaşayarak gören komutanların düşüncelerinin, mevcut siyasi sistem içerisinde bu sorunların düzeltilemeyeceği yönünde olduğu düşünülmektedir.¹⁹⁷

Ayrıca, 1978 yılında anarşinin sağ sol örgütlerin birbirlerine saldırılarından, toplumun önde gelen isimlerine yapılan suikastlara dönüşmesi, özellikle 1979 yılında öldürme olaylarının kitlesel boyutlara ulaşması ve bölücülük olaylarının doğu bölgelerinde artması, Genelkurmay'da ülkenin bir bölünmeye ve iç savaşa doğru sürüklendiğine dair derin kaygılar yaratmaya başlamıştır. Bu olaylar da orduda, müdahale fikrinin benimsenmesinde önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısacası, ordunun üst kademelerinde, yaşanan olaylardan dolayı demokratik kurum ve süreçlere karşı açık bir güvensizlik olduğu görülmektedir. Ordunun üst kademesinde müdahale fikrinin oluşmasını, müdahaleyi kolaylaştıran ve müdahaleye sevk eden faktörler açısından değerlendirdiğimizde şu sonuca varılmaktadır. Müdahaleyi kolaylaştıran faktörler açısından baktığımızda; ordu ülkede yaşanan siyasi, toplumsal ve ekonomik sorunlardan dolayı, mevcut düzenin ve rejimin tehdit altında olduğunu düşünmekte ve mevcut gidişat içerisinde siyasilerin bu sorunlara çözüm bulamayacakları kanaatindedir. Toplumda ise, büyük bir kesimin bu gidişatın demokratik sistem içerisinde çözülemeyeceği, bu durumu sadece ordunun düzeltebileceği düşüncesi hakim olmaya başlamıştır.

Müdahaleye sevk eden faktörler açısından baktığımızda ise, ülke sorunları karşısında, toplumun ve ordunun gözünde siyasi yönetimin başarılı olduğu

¹⁹⁷ Evren, Kenan Evren'in Anıları I, s. 276-277.

söylenemez. Ancak, sorunlara çözüm bulma ümidiyle toplumun ve ordunun gözünde, hala siyasi meşruiyet devam etmektedir. Bunun yanı sıra orduda, her ne kadar sorunların demokratik sistem içerisinde çözülme beklentisi varsa da, “*Silahlı Kuvvetler olarak her zaman bir müdahaleye hazır*” olunması gerektiği kanaatinin pekiştiği de görülmektedir.

2.5.1.4.Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Haydar Saltık Grubunun Çalışmaya Başlaması

Genelkurmay Başkanı Evren, Kuvvet Komutanları ile yaptığı görüşmeler sonucunda, Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Haydar Saltık’a bir çalışma grubu kurması emrini vermiştir. Başkanlığını Saltık’ın yapacağı bu grupta, iki de kurmay subay bulunmaktadır. Evren, üç kişiden oluşan bu gruptan, “*Bir müdahale zamanı gelmiş midir? Müdahale mi daha iyi netice verir, yoksa ilgilileri ikaz mı daha munasıptir?*” sorularını araştırmalarını istemiştir. Ayrıca gruba, zaman zaman kendisine rapor vermeleri ve çalışmaların büyük bir gizlilik içinde yürütülmesi talimatı vermiştir.¹⁹⁸

Bu durum askeri müdahale sürecinin artık işlemeye başladığının açık bir kanıtı olarak değerlendirilebilir. Org. Saltık tarafından belirlenen çalışma grubunun içindeki iki kurmay subaydan biri olan Cumhur Evcil yapılan çalışmalarla ilgili şunları belirtmiştir:

“O zaman kurmay albaydım, Sayın Haydar Saltık beni davet etti ve içinde bulunduğumuz durum nedeniyle bir özel çalışma yapmamız gerektiğini ifade ettiler. Tabii heyecanlandım, duygulandım. Hemen kısa bir süre sonra çalışma grubunu oluşturduk. Ve çok gizli olarak, hiç kimse bizim böyle bir çalışma yaptığımızdan, Sayın Haydar Saltık’tan ve komutanlardan başka hiç kimsenin haberi olmadı. Biz devamlı onların ihtiyaç duyduğu fikirleri ürettik. Alternatifler halinde ürettik, seçim

¹⁹⁸ a.g.e., s. 283-284.

daima onlara aittir."¹⁹⁹

Nitekim 11 Eylül 1979 tarihinde çalışmaya başlayan bu grubunun araştırma ve raporları komutanları yönlendirmiş, askeri müdahaleye karar verildikten sonra müdahaleye ilişkin hazırlıklar, genişletilen bu çalışma grubu tarafından yürütülmüştür.

2.5.1.5.İstanbul Toplantısında Müdahalenin Tartışılması

Her yılın Aralık ayı içerisinde, Brüksel'de yapılan ve genelkurmay başkanlarının katıldığı NATO Askeri Komite Toplantısına gitmeden önce, Evren Genelkurmay II. Başkanına, dönüşte toplantı yapacağını belirtmiştir. İstanbul'da 1. Ordu Karargahında yapılacak toplantıya, Kuvvet Komutanları, Harp Akademileri Komutanı, Ordu ve Kolordu Komutanlarının katılmasını istemiştir. Brüksel dönüşü 21 Aralık 1979 tarihinde komutanlarla yaptığı toplantı, müdahale sürecinde önemli bir başka aşama olmuştur. Toplantıda "*Türkiye'nin kurtarılması için ne yapılabileceği?*" sorusu tartışılmıştır.²⁰⁰

Toplantıya katılan bazı askerler, ekonomik sorunların her geçen gün içinden çıkılmaz bir hale gelmesi ve toplumdaki anarşi olayları sebebiyle daha fazla can kaybının olmaması için müdahalenin derhal yapılmasını istemiştir.²⁰¹ Başta Evren olmak üzere toplantıya katılanların büyük kısmı ise, bu safhada bir askeri müdahalenin doğru olmayacağı fikrini benimsemiştir.²⁰² Müdahalede bulunmak

¹⁹⁹ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 104.

²⁰⁰ Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, s. 328-329.

²⁰¹ Toplantıda müdahalenin derhal yapılmasını savunanların başında, dönemin Harp Akademileri Komutanı olan Org. Bedrettin Demirel gelmektedir. Org. Demirel toplantıyla ilgili şunları ifade etmiştir: "*(...) Durumu konuştuk. Ben gene derhal müdahale etmemiz gerektiğini söyledim. O sırada korgeneral di, Fikret Oktay bu isteği şiddetle dile getirdi. Recep Ergun Paşa, pek yanlı değil gibiydi. Ötekilerin pek çoğu fazla konuşmadılar, ama Sayın Evren gene 'müdahalenin zamanı konusunda müteredditti'. İçerdeki ve dışarıdaki siyasetin gelişmelerini izlemekten söz ediliyordu. Benim dirençli isteklerimle, fakat demokratik düzen içinde ne yapılırsa yapılmalı gibi bir anlayışla sona erdi bu toplantı...*" bkz. Arcayürek, *12 Eylül'e Doğru Koşar Adım*, s. 270.

²⁰² 12 Eylül müdahalesiyle ilgili eleştirilen konularından bir tanesi de "*Neden 12 Eylül 1980 gününe*

yerine, yaşanan sorunlar karşısında Parlatentonun, siyasi partilerin ve diğler bütün Anayasal kuruluşlarının birlik ve beraberlik içinde hareket etmeleri ve terörün önlenmesi için her kuruluşun üzerine düşen görevi yerine getirmesi konusunda bir uyarıda bulunulmasına karar verilmiştir.²⁰³ Evren, 26 Aralık günü Kuvvet Komutanları, Jandarma Genel komutanı ve Genelkurmay II. Başkanının katılımıyla yaptığı başka bir toplantıda, uyarı mektubunun bizzat kendisi tarafından Cumhurbaşkanına verilmesi konusunda karar vermiştir.²⁰⁴

Sonuç olarak ordunun üst kademesi, önce bir uyarı mektubu verilmesine ve sonrasında mektubun neticelerinin beklenmesine karar vermiştir.²⁰⁵ Bu aşamada, üst seviyedeki askerler müdahale fikrine hazır olmalarına rağmen hemen müdahale etmek yerine, gelişen durumlara göre hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Komuta kademesinin hemen müdahaleye karar vermemesi, bu konuda bazı tereddütler yaşadığını göstermektedir. Bu tereddütlerin temelinde yatan sebebin, yaşanan anarşi ve teröre karşı ülkenin son gücü olan ordunun kullanılmasına rağmen başarı elde edilememesi durumunda, ülkenin bir iç savaşa kayma kaygısı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca böyle bir durumda, zaten kötü halde olan ekonomik gidişatın içinden çıkılmaz bir hal alabileceği kaygısı ve müdahale ile birlikte ordunun siyasetin içine girerek yıpranma korkusu da göz ardı edilmemektedir.

kadar beklendi, daha önceden müdahale yapılmayarak bu kadar can kaybına seyirci kalındı?" Bu konuda yine Org. Evren'in 24 Nisan 1980 günü not defterine yazdıklarına baktığımızda şunu görmekteyiz:

" (...) Mecbur kalmadıkça müdahaleye başvurmamaya ben kararlıyım. Zira bundan evvel yapılan 27 Mayıs 1960 müdahalesi ve 12 Mart 1971 müdahalesinin yurdumuza ve özellikle Silahlı Kuvvetlerimize verdiği maddi ve manevi zararları görmüş ve içinde yaşamıştım. Tekrar böyle bir durumla karşı karşıya kalmamamızı gönülden temenni ediyordum. Derhal bir müdahalenin gerekli olduğuna inanan çevrelerin beni korkaklık, pısrıklıkla itham ettiklerini tahmin ediyordum. Bu yönde mektuplar da alıyordum. Fakat ne derlerse desinler, en son dakikaya kadar, meşhur tabirle, bıçak kemiğe dayanuncaya kadar sabretmeye kararlı idim. İstiyordum ki; eğer müdahaleden başka bir yol kalmadığından dolayı müdahale gerçekleştirilecek olursa, millet de buna inanmalı ve kabul etmeliydi. Çünkü bu sefer gerçekleştirilecek bir müdahaleyi 27 Mayıs'ta olduğu gibi bir partiye dayanarak, ondan güç alarak değil, milleti arkamıza alarak, onun desteğini sağlayarak yapmamız gereklidi."

Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s. 428

²⁰³ Arcayürek, **12 Eylülle Doğru Koşar Adım**, s. 270.

²⁰⁴ Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s. 329-330.

²⁰⁵ Arcayürek, **Demokrasi Döneminde Üç Adam**, s. 49.

2.5.1.6.Uyarı Mektubunun Verilmesi

Genelkurmay Başkanı, İstanbul'daki toplantıyı takip eden hafta içerisinde yaptığı ziyaretlerle; Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerindeki bütün Ordu, Kolordu ve Kolordu seviyesindeki komutanların mutabakatlarını alarak, Silahlı Kuvvetlerin görüşünü yansıtan bir uyarı mektubu hazırlatmıştır. Uyarı mektubu hazırlanırken dikkat edilen husus, bunun muhatabının sadece mevcut hükümet veya belli partiler değil, tüm siyasi partiler ve Anayasal kuruluşlar olmasıdır. Hazırlanan bu mektubun, 12 Mart 1971'de yapıldığı gibi radyodan okunmasına değil, doğrudan Cumhurbaşkanına verilmesi kararlaştırılmıştır. Genelkurmay Başkanı Evren tarafından imzalanan bir üst yazı ile 27 Aralık 1979 Perşembe günü haftalık yapılan görüşmede Cumhurbaşkanına sunulan mektup, Türk Silahlı Kuvvetlerinin görüşünü yansıtmaması sebebiyle Kuvvet Komutanları tarafından da imzalanmıştır.²⁰⁶

Burada asıl önemli olansa üst yazının ekinde verilen ve Türk Silahlı Kuvvetlerin görüşünü yansıtan mektup olmuştur. Bu mektupta öncelikle, ülkenin içinde bulunduğu krizlere değinilmiş ve bunda herkesin sorumluluğu olduğu hatırlatılmıştır. Ayrıca, ülke yönetiminde etkili ve sorumlu Anayasal kuruluşları ve özellikle siyasi partileri ısrarla göreve davet edilmiştir.²⁰⁷

Genelkurmay Başkanı Cumhurbaşkanı ile yaptığı görüşmede, yurt genelinde yaptığı gezi ve denetlemelerde Silahlı Kuvvetlerde subayların büyük bir çoğunluğunun gidişattan son derece rahatsız olduğunu, kendilerinin 27 Mayıs gibi alttan gelebilecek bir hareketten çekindiklerini belirtmiştir. Ayrıca, siyasi sistem içerisinde AP ve CHP koalisyonu hariç bütün koalisyonların denenmesine rağmen bir netice alınmadığı, bu nedenle iki büyük partinin birleşerek bir çıkış yolu bulması

²⁰⁶ Bkz. *Milliyet* Gazetesi, 3 Ocak 1980. Genelkurmay Başkanı Evren tarafından imzalanan üst yazının tam metni için bkz. EK-1, mektubun tam metni için bkz. EK-2.

²⁰⁷ Cezmi Kartay, *11 Eylül 1980'den Günümüze Siyasal Anılar*, Sanem Matbaacılık, (Basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir), s. 16-17.

gerektiğini ifade etmiştir.²⁰⁸

Cumhurbaşkanı Korutürk, 1 Ocak günü Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı ile mektup hakkında görüşmüştür. Genelkurmay Başkanı Cumhurbaşkanıya, sorunların nedenleri ile ilgili genel bir durum tespiti, çözüm yollarını gösteren “*yasal ve idari tedbirlerden*” oluşan yazılı bir teklif metni sunmuştur.²⁰⁹ Komutanlarla Cumhurbaşkanı arasında yapılan bu görüşmede, komutanlar artık bir müdahale niyetinde olduklarını açıkça ifade etmişler ve Cumhurbaşkanı’nın da kendilerine katılmasını istemişlerdir. Korutürk ordunun üst kademesi ile yaptığı görüşme hakkında şunları ifade etmiştir:

*“Komutanlar bana uyarı mektubunu vermek için geldiklerinde, ‘Bu işler böyle gitmiyor. Siz yaşça ve kıdemce bizden büyüksünüz. Hepimizin komutanısınız. Geniş tecrübe sahibisiniz. Gelin başımıza geçini Türkiye’yi içine düştüğü badireden kurtaralım!’ demişlerdi. Ben de, ‘Haklısınız ülkemizin büyük sıkıntıları var. Ancak, askeri rejimle bunların halledilmesi mümkün olmayabilir. Dış kamuoyunun tepkileri Türkiye’yi güç durumda bırakabilir. Yalnızlığa sürüklenebilirsiniz. Ama sizler ihtilal yapmaya kararlıysanız, ben bu işte yokum. İsterseniz şimdi istifa etmeye de hazırım.”*²¹⁰

Netice olarak Cumhurbaşkanı, komutanlar, ordunun yönetime el koymasının doğru olmayacağını, beraberinde birçok sorunu da getireceğini ve işleri daha da kötüye götüreceğini, sorunların parlamenter sistem içerisinde halledilmesinin doğru olacağını belirtmiştir. Cumhurbaşkanı 2 Ocak günü de Başbakan Demirel ile CHP lideri Ecevit’i çağırarak, kendileri ile gelişmeler hakkında görüşmüş ve mektubun birer suretini vermiştir.²¹¹

²⁰⁸ Birand, 12 Eylül Saat: 04.00, s. 139-143.

²⁰⁹ Evren, Kenan Evren’in Anıları I, s 336-340.

²¹⁰ Korutürk, müdahaleden 1,5 ay sonra Cumhurbaşkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Müşaviri olan Ali Baransel’le yaptığı bir görüşmede, komutanlarla arasında geçen bu konuşmayı anlatmıştır. Bkz. Baransel, a.g.e., s. 250.

²¹¹ Arcayürek, 12 Eylülle Doğru Koşar Adım, s. 285-288 Cumhurbaşkanına. 27 Aralık tarihinde uyarı mektubu verilmesine rağmen, 2 Ocak tarihine kadar bunu bekletmesi ve bu konu hakkında hükümete herhangi bir bilgi vermemesi sonradan eleştirilen konulardan biri olmuştur. Cumhurbaşkanı Korutürk

mektubu bekletme sebebiyle ilgili şu açıklamayı yapmıştır: “*Kamuoyuna, ‘Yılbaşına gölge*

Mektubun kamuoyuna açıklanmasından sonra, toplumda yoğun bir tartışma ortamı yaşanmıştır. Uyarı Mektubu'nun darbe yönünde atılmış bir adım olduğunu anlayan basının önde gelen köşe yazarlarının, duyarlı bir şekilde mektubun hassasiyetini ortaya koymaları, siyasi kadroları uyarmaları yeterli olamamıştır.²¹² Bu arada kamuoyu ve siyasiler ilk defa uyarı mektubunu, 2 Ocak 1980 tarihli Hürriyet gazetesinde “*Ordu Uyarı Mektubu Verdî*” başlığı altında çıkan yazıdan öğrenmişlerdir. Gazeteci Cüneyt Arcayürek tarafından verilen bilgiler doğrultusunda çıkan bu yazıda dikkat çeken husus, isim verilmeden bir ordu yetkilisi olarak belirtilen kişinin ifadeleridir. Arcayürek'in sonradan dönemin Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülend Ulusu olduğunu söylediği bu yetkili kişinin, mektubun içeriği hakkında bilgi verdikten sonra yaptığı şu açıklama, artık ordunun müdahaleye hazır olduğunu açıkça göstermektedir:

*“...Eğer uyarımızı içeren önemli hususlar yerine gelmeyecek olursa, geriye elbette tek alternatif kalıyor. Yazılı metnin içinde bu alternatiften bahsedilmemektedir. Ancak düşününüz ki, bir yandan anarşi, öte yandan ekonomi ve ülkeyi bölmeye yönelik hareketler karşısında Türkiye'nin tek güvencesi ve bir anayasal kuruluş olan Ordu, susup kalamazdı...”*²¹³

Bu arada, Türkiye'nin kan ve intikam çemberi içinde, ekonomik sorunlar altında uçurumun eşiğine geldiği ve bu durumun ülkeyi bir askeri müdahaleye götüreceği yabancı basın tarafından da net bir şekilde ortaya konmuştur.

“THE TIMES:

‘...Türkiye bugün yavaş yavaş dağılmaya yüz tutmuştur. Haftada ortalama 25 kişi öldürülmekte, devlet devamlı iflas durumu içinde bulunmaktadır...

düşürmemek için’ dedik. Gerçi pek de iyi bir gerekçe bulamadık ama esas neden başkaydı. Önce komutanların görüşünü alayım istedim. Bu komutanlar hakikaten hepsi bu muhtıranın etrafında birleştiler mi, yoksa değişik görüşler var mı? Muhtırayı sadece hükümete verdiği zaman, ordu ile hükümet arasında bir ihtilaf yaratıyorsun. Muhtırayı bütün siyasetçilere yayabilmek için biraz bekledim. Bekletmemim sebebi budur.” bkz. Baransel, a.g.e., s. 253-254.

²¹² Uyarı Mektubu ile ilgili basının önde gelen köşe yazarlarının yazıları için bkz. Oktay Ekşi'nin “*Muhatap*” başlıklı köşe yazısı, *Hürriyet Gazetesi*, 4 Ocak 1980; Oktay Akbal'ın “*Otuz Günlük Hükümetmiş*” başlıklı köşe yazısı, *Cumhuriyet Gazetesi*, 4 Ocak 1980; Hasan Pulur'un “*Bu Muhtıra Kime Verildi?*” başlıklı köşe yazısı, *Milliyet Gazetesi*, 4 Ocak 1980.

²¹³ Arcayürek, *12 Eylül'e Doğru Koşar Adım*, s. 274-275. Ayrıca bkz. Arcayürek, *Demokrasi Döneminde Üç Adam*, s. 46-47.

Demirel bir keresinde savaş halinde Ecevit ile işbirliği yapacağını söylemişti. Şimdi Türkiye'nin karşısında bulunduğu durum bir savaştan daha vahimdir, ülke çıkarlarının parti çıkarları önüne konacağı bir zaman varsa, o şimdidir. Komutanların politikacılara mesajlarında da bu belirtilmiştir...'

WALL STREET JOURNAL-THE BALTIMORE SUN:

'...Türk askeri liderlerin sivil kuruluşlara uyarıda bulunması, bu kanlı iç sürtüşmelerle ve ciddi ekonomik sorunlarla dolu NATO ülkesindeki politik hayata bir askeri müdahale daha olabileceği ihtimalini akla getiriyor...'

BBC (World Service):

*'...Bu tenkitlerin çok ciddiye alınması gerekir. İlk anda bildirildiği gibi bir ultimatome değil bu, fakat son derece açık ve katı bir uyarı. Politikacılar şimdi ülkenin sorunlarını ciddi bir biçimde çözebilmek için harekete geçmeleri gerektiğini, ya da bu yıl sona ermeden bir tür askeri müdahale olacağını biliyorlar...'*²¹⁴

Yerli ve yabancı basın tarafından açıkça, bir sonraki adımın askeri müdahale olacağı ifade edilmesine rağmen, hükümet ve muhalefet arasında devam eden körler ve sağırlar diyalogu uyarı mektubuna rağmen son bulmamış, “*Kime verildi, suçlu kim?*” tartışmalarının ardı arkası kesilmemiştir. Dolayısıyla mektup devam eden kısır çekişmeler nedeniyle ortada kalmış, kimse üzerine alınmamıştır. Burada ister istemez akla gelen soru şudur: Silahlı Kuvvetlerden gelen böyle bir uyarı mektubunun, 27 Mayıs ve 12 Mart tecrübesinin yakın bir zamanda yaşanmış olduğu bir ülkede, ne anlama geldiğinin basın dahil herkes tarafından az çok tahmin edilmesine rağmen nasıl oluyor da siyasi kadrolar bunu engelleme yönünde herhangi bir tedbir alma yoluna gitmemişlerdir? Bu soru Türk siyasetindeki işleyişin ortaya konulması açısından önemlidir. Ancak bir adım ileri giderek belki şunu da sormak gerekiyor: Siyasi kadroların bu aşamada davranış ve tutum değişikliğine giderek dönen müdahale çarklarını durdurabilecek etkinlikte bir tedbir almaları mümkün müdür? Bu durum siyasi kadroların geleceği okumadaki noksanlığını mı, ülke siyasetini bir kan davası noktasına getirmelerini mi, yoksa belli bir aşamadan sonra yapılacak bir şeyin olmadığını mı göstermektedir?

²¹⁴ Ayrıntı için bkz. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, *12 Eylül Öncesi ve Sonrası*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, Aralık 1981, s.140-142. (Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği tarafından hazırlanan eserde yazar ismi belirtilmemiştir. Bundan sonra yazar kısmına “Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği” yerine, kısaca “MGK Gensek.” yazılacaktır.)

Bu sorulara, o günlerdeki siyasi gelişmeler açısından baktığımızda; Başbakan uyarı mektubunun hükümete verilip verilmediğini ve ordunun niyetini anlamak için Genelkurmay Başkanı ile birebir, ayrıca mektupta imzası olan komutanlarla topluca görüşmeler yapmıştır. Bunun dışında, başkaları vasıtasıyla da asıl niyetlerini öğrenmeye çalışmıştır.²¹⁵ Demirel, bu görüşmelerden şu sonuca varmıştır: “*Mektup hükümete karşı değil, tam aksine yardımcı nitelikte verilmiştir. Bütün siyasi partilere ve Anayasal kuruluşlara uyarı niteliğindedir. Hükümetin istifa etmemesi de özellikle istenmektedir.*”²¹⁶

25 Kasım 1979 tarihinde Meclis’ten güvenoyu alarak göreve başlayan Demirel hükümetinin, acil çözülmesi gereken sorunlardan biri olarak gördüğü ve ülkeyi bir iç savaşın eşiğine getirmiş olan terör ve anarşiyi engellemek için büyük bir çaba içerisine girdiği görülmektedir. Ancak anarşi ve terör olaylarının büyük bir artış göstermesi, toplumun sağ-sol diye iki kutbu ayrılmış olması, bu ayrılığın ülkede asayişin sağlanması gereken başta Emniyet Teşkilatı olmak üzere diğer devlet kurumlarında da var olması ülkeyi bir iç savaşın eşiğine getirmiştir. Bu sorunların çözümüne yönelik alınması gereken yasal tedbirler, başta Meclis çoğunluğuna sahip güçlü bir hükümetin varlığını gerektirmektedir. Fakat o günkü siyasi şartlarda ve Meclis aritmetiğinde bu tedbirlerin, bir azınlık hükümeti tarafından alınmasının imkânsız olduğu ortadadır.²¹⁷ Bu gerçeğin Demirel tarafından göz ardı edilmesi, basının uyarı mektubunun maksadını ve ordunun sonraki adımını açıkça ortaya koymasına rağmen, sadece mektubun hükümete karşı verilip verilmediğine odaklanması bir hata olarak değerlendirilmektedir.

²¹⁵ Cumhurbaşkanı tarafından uyarı mektubunun kendisine verilmesini müteakip Başbakan Demirel, öncelikli olarak ordunun niyetini anlamak için 4 Ocak’ta Evren’le, 7 Ocak’ta da mektupta imzası olan komutanların hepsiyle görüşmüştür. Bu görüşmede, mektubun verilmesini mecbur bırakan gelişmeler değerlendirilmiş, Cumhurbaşkanı’na 1 Ocak’ta verilen yazılı metin ile ilgili gerekli açıklamalar yapılarak bir sureti de Başbakan’a verilmiştir. 9 Ocak günü yapılan toplantıda ise, teklifler üzerinde tekrar görüşülmüştür. Ayrıntı için bkz. Arcayürek, **12 Eylülle Doğru Koşar Adım**, 289-316.

²¹⁶ Birand, **12 Eylül Saat: 04.00**, s. 158-162.

²¹⁷ 7 Ocak 1980 günü mektupta imzası olan komutanlar ile bir araya gelen Demirel’in yapmış olduğu toplantıdan sonra Genelkurmay Başkanı’nın not defterine yazmış olduğu; “(...) *Öyle zannediyorum ki bu iş böyle yürümeyecek. Zira Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi hareket Partisinin dıştan desteği ile bu isteklerimizin yerine getirilmesi mümkün değil. Allah vere de bize askeri bir müdahaleyi mecbur etmeseler*” ifadesi, bu durumun başka bir ispatıdır. Bkz. Evren, **Kenan Evren’in Anıları I**, s. 345

Bunun dışında, devletin otoritesini yitirdiği ve aritmetik hesaplarla ayakta duran bir hükümetin olduğu bir ülkede, yeniden demokratik otorite tesisinin sadece ordunun vereceği bir uyarı mektubuyla sağlanamayacağı açıkça görülmektedir. Zaten Silahlı Kuvvetlerin aslında uyarı mektubundan ne beklediğini Orgeneral Evren'in şu fikirleri ortaya koymaktadır:

“ Bu mektubun bir yarar sağlayacağı ve işlerin düzeleceği inancında değildim. Bu inancımı her zaman Kuvvet Komutanı arkadaşlarıma da ifade ettim. Onlar da bu düşünceme katılırlardı. Ama biz bu görevimizi de yerine getirelim ki ileride tarih bizi bu yönden tenkit etmesin. Zira Meclisteki partiler o hale gelmişlerdi ki, en mantıklı ve anlaşılabilir sağlanabilecek konularda bile anlaşamayan bu partilerin bu mektupla anlaşmaları elbette mümkün değildi. Fakat yine de içimde bir umut yok değildi. Olur ya bir müdahale korkusu ile belki anlaşılabilir diye düşünebiliyordum. Bir müdahale yapılamasını hiç arzu etmiyordum. Çünkü müdahalenin ne getirip ne götüreceği belli değildi. Müdahale sonucu memleket bir iç savaşa da sürüklenebilirdi. Ekonomik durumumuz zaten berbat, büsbütün kötüye gidebilirdi.”²¹⁸

Sonuç olarak uyarı mektubuyla, sadece iktidar partisi hedef alınarak hükümeti düşürmek için bir ikaz yapılmamış, Meclis'teki bütün siyasi partiler ile anayasal kuruluşların da ülkenin hayati sorunları karşısında beraber hareket etmesi vurgulanmıştır. Ancak mektup hazırlanmadan önce zaten ordunun üst kademesinde hakim olan düşünce, sivil kesimin artık demokratik yollardan ülkenin içinde bulunduğu sorunlara bir çözüm getiremeyeceğidir. Nitekim gelişmeler de göstermiştir ki, uyarı mektubunun umulan etkiyi göstermemesi, ordunun müdahale düşüncesini daha da pekiştirmiştir ve müdahalenin çarkları daha hızlı işlemeye başlamıştır.

2.5.1.7.Orgeneral Saltık Grubunun Müdahale Çalışmasına Ait Dosyaları Teslim Etmesi ve Dosyalar Üzerindeki Çalışmalar

Genelkurmay Başkanı, Mart ayı başında İngiltere ve Norveç gezisine

²¹⁸ a.g.e., s. 333.

çıkmadan önce, yerine vekalet edecek olan Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin'e Org. Saltık'ın hazırlıklarını tetkik etme emrini vermiştir. Org. Saltık tarafından 4 Mart 1980 günü Org. Ersin'e, 10 Mart 1980 günü de diğer Kuvvet Komutanlarına takdim edilen hazırlıklar 25 dosyadan oluşmuştur.²¹⁹ Bu takdim sonunda, Komutanlar, ülke sorunlarının çözümü için yönetime tam müdahale edilmesi hususunda fikir birliğine varmışlardır. Yurt dışındaki gezisinden dönüşte hazırlıkları inceleyen Evren de bu fikre katılmıştır. Genelkurmay Başkanı Evren Org. Saltık'a, *“Evet durum gittikçe vahim bir durum alıyor. Eninde sonunda bu işi temizlemek bize düşecek, bunda hiç şüphem yok. Ancak henüz o noktaya gelmedik. Daha beklemek zorundayız. Hazırlıklarınızı yürüttünüz.”* emrini vermiştir.²²⁰

Orgeneral Evren, İkinci Başkan H. Saltık'tan, hazırlıkları yürütmesini isterken, aynı zamanda müdahale durumunda yasama görevini yapacak organının Milli Güvenlik Konseyi (MGK) olacağını belirtmiştir. Bunun dışında, bu konseyin Genelkurmay Başkanının başkanlığında Yüksek Askeri Şura üyeleri ile üniversite, basın, işçi ve işveren, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, milletvekilleri ile anayasal kuruluşların temsilcilerinden oluşturulması gerektiğini ifade etmiştir. Hatta hükümette görev alacak bakan isimleri üzerinde hazırlık yapılması, Haziran veya Temmuz aylarına göre hazırlıkların bitirilmesi gerektiği belirtilmiştir.²²¹

Bu bilgilerden de anlaşılmaktadır ki, komuta kademesi 1980 yılının başlarında yönetime tam müdahale edilmesi konusunda kesin bir fikir birliğine varmış ve buna göre hazırlıklar hızlı bir şekilde yürütülmüştür. Bu aşamadan sonra askerinin müdahaleden vazgeçmesi mümkün görülmemektedir. Çünkü müdahale şartları her geçen gün daha da oluşmuştur.

²¹⁹ Org. Saltık tarafından takdim edilen ve hazırlıkları kapsayan sunumda, ordu içinde hemen müdahale edilmesi yönünde bir baskının olduğu, aşağıdan yapılacak bir müdahalede orduda bölünmelerin olabileceği belirtilmiştir. Ayrıntı için bkz. Ruscuklu, a.g.e., s. 383.

²²⁰ Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, s. 391

²²¹ Aynı yer.

2.5.1.8.İkinci İstanbul Toplantısı

5 Mayıs 1980 günü Genelkurmay Başkanı Genelkurmay II. Başkanı Org. Saltık'a, iki gün sonra Brüksel'de icra edilecek Askeri Komite ve SHAPEX tatbikatına gideceğini ve dönüş zamanı olan 13 Mayıs gününe kadar radyo ve televizyona verilecek tebliğler, beyanatlar dahil bütün hazırlıkların bitirilmesi emrini vermiştir.²²²

18 Mayıs günü Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Jandarma Genel Komutanı ve II. Başkanın katıldığı bir toplantıda ülkenin gidişatı ile ilgili tekrar bir durum değerlendirmesi yapmışlardır. Bu değerlendirme neticesinde; ikinci bir ikaz mektubunun fayda sağlamayacağına, müdahaleden başka çıkar yol olmadığına, Ordu Komutanları ve Kolordu seviyesindeki komutanların da mutabakatının alınmasını müteakip bütün hazırlıkların Temmuz'un ilk haftasına kadar bitirilmesine karar verilmiştir. Konu hakkında komuta kademesiyle 24 Mayıs günü 1. Ordu Karargahı'nda yapılan toplantıda herkes aynı kanaatte olduğunu belirtmiştir.²²³

2.5.1.9.Müdahale Kararının Sıkıyönetim Komutanlarına Sözlü Olarak Tebliğ Edilmesi

Devlet yönetimine el koyma hareket planının hazırlıklarını tamamlayan Org. Saltık, 4 Haziran 1980 günü Genelkurmay Başkanı'na planı takdim etmiştir. "BAYRAK HAREKATI" ismi verilen planı tetkik eden Org. Evren,²²⁴ planın en kritik noktasını İstanbul oluşturduğu için, 1. Ordu Komutanı ile hareket emri

²²² Ruscuklu, a.g.e., s 395.

²²³ Birand, 12 Eylül Saat: 04.00, s. 203.

²²⁴ Müdahale planına "Bayrak Harekatı" isminin verilmesinin nedeni, ülkenin tek bayrak altında toplanması amaçlandığından dolayı verilmiştir. Bu plan, Genelkurmay'da ülkenin Başbakanı veya yetkili durumunda bulunan önemli bir kişisine suikast girişimi veya bölücü nitelikte bir harekete karşı 'Devleti Kurtarma' ve 'Emniyet, Asayiş, Savunma' planlarındaki bazı bölümlerin alınarak ve gerekli yeni eklerin yapılması ile ortaya çıkmıştır. Bkz. a.g.e., s. 200.

üzerinde görüşmüş ve tekliflerini almıştır.²²⁵

17 Haziran 1980 günü yapılan 6. Sıkıyönetim toplantısından sonra, Genelkurmay Karargah'ında Kuvvet Komutanları, Sıkıyönetim Komutanları ve İkinci Başkanla yapılan toplantıda, kendilerine plan hakkında bilgi verilmiş ve teklifleri alınmıştır. Bölügiray anılarında o gün Org. Evren'in kendileriyle yaptığı konuşma hakkında şunları belirtmiştir.

“Evren: ‘Arkadaşlar sizlerin de gördüğü gibi isteklerimizin büyük çoğunluğu yapılmadığı için terör durmak bilmiyor. Kaç kez uyardık, olmadı... Memleket felakete gidiyor. Zaten baktım sizler de bu toplantıda konuşmalarınızı kısa kestiniz. Biz, Kuvvet Komutanı arkadaşlarımızla beraber, yönetime el koymaya karar verdik. Bunu daha önce yapacaktık ama bazı nedenlerle erteledik.”²²⁶

2.5.1.10. Bayrak Harekat Planı'nın Sıkıyönetim Komutanlarına İlk Gönderilişi

Komuta kademesinde yapılan değerlendirmeler sonucunda 20 Haziran 1980 günü son şeklini alan planın hareket günü boş bırakılmıştır. Hazırlık aşaması büyük bir gizlilik içerisinde yapılmış olan planın ayrıntılarından, 27 Haziran gününe kadar Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları, Genelkurmay II. Başkanı, gerekli görülen üst seviyedeki komutanlar ve iki kişilik ekipten başka hiç kimse haberdar olmamıştır. Müdahale zamanı yaklaştıkça plana son şeklinin verilmesi ile ilgili Genelkurmay Karargahı'nda bazı başkanlıklarında devreye girme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Org. Evren'in bilgisi dahilinde, Org. Saltık 27 Haziran günü Harekat ve Eğitim Başkanını, bir iki gün ara ile İstihbarat Başkanını, Plan ve Prensipler Başkanını devreye sokmuştur. 30 Haziran günü emir yayımlanmak üzere hazırlanmıştır.²²⁷ Komutanların hareketin başlangıç gününü belirleyebilmek için siyasi gelişmeleri yakından takip ettiklerini de görmekteyiz.

²²⁵ Evren, Kenan Evren'in Anıları I, s. 442.

²²⁶ Bölügiray, Sokaktaki Asker, s. 580-581.

²²⁷ Evren, Kenan Evren'in Anıları I, s. 456-457.

Bayrak Harekat Planı'nın özel kuryelerle sıkıyönetim komutanlarına dağıtılmaya başlanması ile birlikte, bu planı alanlardan biri de Korg. Nevzat Bölügiray olmuştur. Adana'daki 6'ncı Kolordu Komutanı ve Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep ve Adıyaman illeri Sıkıyönetim Komutanı olan Bölügiray planın içeriği ile ilgili şunları ifade etmektedir:

“Gen. Kur. Bşk'ı Org. Sayın Kenan Evren'in, müdahalenin gerekçesini anlattığı Baş Emir ile başlayan Bayrak Harekat Planı'nda, yine Gen. Kur. Bşk'nun müdahale ile birlikte yapacağı konuşma ve TRT'den yayımlanacak ilk 5-6 Bildiri yer alıyordu. Sonraki bölümlerde, müdahalenin yapılması ile ilgili anahatlar, bölgede gözaltına alınacak kişilerin isim listeleri bulunuyordu.”²²⁸

1 Temmuz 1980 günü komuta heyeti tarafından yapılan toplantıda hareket günü 11 veya 12 Temmuz olarak belirlenmiş, fakat Genelkurmay'dan verilecek uygulama emrinde belirtilen tarihte yürürlüğe girecektir diye de belirtilmiştir. Bu tarihin nedenine baktığımızda, basında CHP ve MSP'nin hükümeti düşürmek için beraber bir gensoru vereceklerine dair haberler Haziran sonu itibariyle gazetelerde boy göstermeye başlamıştır. Ayrıca 8-10 Temmuz tarihleri arasında devlet borçlarının üç sene ertelenmesi için Paris'te yapılacak toplantının da etkisini görmekteyiz. Bu tarihten önce yapılacak bir müdahale, bu toplantının ertelenmesine sebep olabilir ve zaten ekonominin zorda olduğu bir dönemde borç ödeme sıkıntısıyla karşı karşıya kalınabilirdi. Alınan karar gereği, hareket emri 3 Temmuz günü itibariyle özel kuryeler vasıtasıyla ilgili komutanlıklara iletilmiştir.²²⁹

Bu süreçte gelişen olayların müdahaleyi kolaylaştıran faktörler açısından katkısına baktığımız zaman, aritmetik hesaplarla iktidarda bulunan azınlık hükümetinin ülke sorunları karşısında zor günler yaşamakta olduğunu görmekteyiz. Ülkeyi bunalıma sokan sorunlar karşısında siyasi iktidarın başarısızlığı, toplumun gözündeki meşruiyetini ortadan kaldırmıştır. Toplumun bütün kesimlerinde, sorunlar karşısında çözüm olarak artık bir askeri müdahalenin gerekliliği kabul edilmiş

²²⁸ Bölügiray, *Sokaktaki Asker*, s. 582.

²²⁹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları I*, s. 457-458.

durumdadır. Komutanlar müdahale tarihini kesinleştirmek için ülkedeki gelişmeleri çok yakından takip ederek, müdahalenin akışına engel olabilecek gelişmelerin artık sonlanmasını beklemeye başlamıştır.

2.5.1.11. Bayrak Harekat Planı'nın Geri Toplanması

Komuta kademesinin, hareket gününü belirlerken göz önünde bulundurduğu iki durumun da beklenenin aksi şekilde gelişmesi, planın uygulama tarihini ertelemiştir. Bu gelişmelerden ilkinde baktığımızda, CHP ile beraber hükümeti düşürmek için verilecek gensoruda MSP'nin fikir değiştirerek hükümete güvenoyu verdiğini, ikincisinde de Paris'te yapılacak borç erteleme toplantısının 22 Temmuz tarihine alındığını görmekteyiz.²³⁰

Komutanlar, güvenoyu alarak iktidarda kalan hükümetin devrilmesine, yapılacak müdahalede toplumun ordunun CHP ile beraber hareket ettiği izlenimine kapılmasını istememişlerdir. Meydana gelen gelişmeler neticesinde, Ağustos ayının ilk haftası icra edilecek olan Yüksek Askeri Şura toplantısındaki atamaları da düşünerek müdahalenin uygulama gününü değiştirmişlerdir. Harekat emrini içeren dosyaların toplatılması 4-7 Ağustos tarihleri arasında olmuştur.²³¹

4 Ağustos günü yapılan Yüksek Askeri Şura Toplantısındaki atamalara baktığımızda komuta kademesinde bazı değişiklikler olduğunu görmekteyiz. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Bülend Ulusu bir yıl uzatılmış olan görev süresinin dolması nedeniyle emekliye sevk edilmiş, yerine Oramiral Nejat Tümer atanmıştır. Görev süresi dolan Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya'nın süresi bir yıl uzatılmıştır. Genelkurmay II. Başkanı Org. Haydar Saltık Ege Ordu Komutanlığına atanmış, yerine Org. Necdet Öztoran getirilmiştir.²³² Ankara'daki

²³⁰ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 123.

²³¹ Evren, Kenan Evren'in Anıları I, s. 505.

Kolordu ve Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Nihat Özer'in yerine, Korgeneral Recep Ergun atanmıştır.²³³

Ordu üst kademesi, yeni atamalarla müdahale edecek son kadrosunu oluşturmuştur. Bu atamalarda komutanları endişelendiren konuların başında, emekliye ayrılanlardan birisinin çıkışta müdahale ile ilgili her şeyi açıklaması olmuştur. Ancak sonraki gelişmelere baktığımız zaman, bu korkulan durumun gerçekleşmeyeceğini göreceğiz. Artık müdahale kadrosu ile müdahale hazırlıkları genel olarak son şeklini almış ve son safha için müdahale zamanı beklenmeye başlamıştır.

2.5.1.12. Bayrak Harekat Planı'nın İkinci Kez Sıkıyönetim Komutanlarına Gönderilmesi

Komuta heyeti tarafından 26 Ağustos günü icra edilen toplantıda harekatla ilgili son kontroller yapılmış ve harekate başlama zamanı 12 Eylül 1980 Cuma günü saat 03.00 olarak belirlenmiştir. Ayrıca toplantıda; yasama görevlerinin hangi kuruluş tarafından yapılacağı, müdahaleye karşı gelebilecek güçler ve bunlara karşı alınacak tedbirler, siyasilerle ilgili yapılacaklar, yayımlanacak bildirimler, müdahale tarihinin ast kademelere bildirileceği zaman üzerine kararlar alınmıştır. Bu toplantıda yasama görevinin, Genelkurmay Başkanı'nın başkanlığında kurulacak, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından teşkil edilecek beş kişilik bir konsey tarafından yürütülmesine karar verilmiştir. Konseye "Milli Güvenlik Konseyi" isminin verilmesi kararlaştırılmıştır. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine Org. Haydar Saltık getirilmiştir.²³⁴

²³² Birand, *12 Eylül Saat: 04.00*, s. 246.

²³³ Arcayürek, *Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 (Nisan 1980-Eylül 1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s. 308-309.

²³⁴ Org. Saltık'ın belirlemiş olduğu Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği şu dairelerden oluşturulmuştur:

1. *"İhtisas Komisyonları Dairesi*
2. *Yürütme Organı ile ilişkiler Dairesi*

Harekat emri Sıkıyönetim Komutanlarına tekrar 28, 31 Ağustos günleriyle, 1,2,3,4 Eylül günlerinde bütün komutanlıklara bizzat özel kuryelerle gönderilmiştir. Harekatın başlangıç tarihi ve saati belli olmasına rağmen her türlü olasılık göz önüne alınarak, gün belirtilmemiş ve 5 Eylül'den itibaren her an hazır olunması bildirilmiştir. 8 ve 9 Eylül günleri Evren başkanlığında kuvvet komutanlarının katıldığı toplantılar yaparak son hazırlıklar gözden geçirilmiş, Gizlilik prensibi hassasiyetle ön planda tutulan Bayrak Harekat Emri'nin 12 Eylül 1980 tarihinde saat 03.00'de icra edilmesi kararı alınarak ilgililere bildirilmiştir.²³⁵ 11 Eylül günü haftalık görüşmesi için Çankaya Köşküne çıkan Evren ile Cumhurbaşkanı Vekili Çağlayangil arasında Ordu'nun durumu konuşulmuş, Evren, "Orduda önemli bir sıkıntı olmadığı" cevabı ile açık vermemeye özen göstermiştir. Genelkurmay Karargahında, 12 Eylül saat 03.00'te başlayacak harekatın uygulanmasına yönelik olarak muammalı bir çalışma bütün hızıyla devam etmiştir.²³⁶

12 Eylül'e yaklaşırken meydana gelen iki önemli gelişme, müdahalenin meşruluğunu artıran olaylar olmuştur. Bunlardan birincisi, 5 Eylül günü Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen'in verilen gensoruyla bakanlıktan düşürülmüş olmasıdır. Erkmen, İsrail'in işgal altında tuttuğu Kudüs'ü ebedi başkent ilan etmesi karşısında gerekli tepkiyi vermemekle suçlanmıştır. Verilen gensorunun kabul edilmesiyle Cumhuriyet tarihinde ilk defa bir Dışişleri Bakanı gensoruyla düşürülmüştür.²³⁷ Bu

3. *Silahlı Kuvvetlerle İlişkiler Dairesi*

4. *Müşterek İstihbarat Dairesi*

5. *İcra Dairesi*

6. *Basın ve Halkla İlişkiler Dairesi*

7. *Müracaat ve Şikayetler Dairesi* Bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s. 540.

²³⁵ Emrin ikinci defa kendisine teslim edilen tarihin 8 Eylül olduğunu belirten Bölügiray, gizlilik prensibi üzerinde hassasiyetle durulduğunu belirtmiştir. Planın, sadece ilk kademelerdeki komutanlara açıklanabileceğini, alt kademelere ise uygulama gecesi emir verileceğini ifade etmiştir. Bölügiray, **Sokaktaki Asker**, s. 568.

²³⁶ Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s. 537-541.

²³⁷ Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 5, C. 16/1, s. 561. Bu konuyla ilgili Gazeteci Oktay Ekşi, şu yorumu yapmıştır: "Süleyman Demirel iktidarda kalacağım diye arkadaşı Hayrettin Erkmen'i feda etti. O tarihte MSP'nin talebiydi gensoru, uydurma bir talepti. Kudüs bilmem ne olmuş da, tanımış mı, başkent mi ilan edeceğim demiş İsrail. Buna bizim Dışişleri Bakanımız yeter tepkiyi göstermemiş, bu yüzden gensoru veriyoruz dediler. Sayın Demirel arkadaşını, kabine arkadaşını herkesin gözü önünde kurban etti. Feda etti. Üç gün daha iktidarda kalacağım diye. Hayrettin Erkmen'i ortada bıraktı, sahipsiz bıraktı. Meclisin içinde. MSP ile CHP muhalefet kanadı Erkmen'i düşürdüler." Ayrıntı için bkz. Dursun, **a.g.e.**, s. 194-195.

gelişme Türkiye’de İslamcı siyasetin etkinliğinin ortaya konması açısından önemlidir. Olayın içeride ve dışarıdaki yankısı büyük olmuştur. Özellikle yurt dışında yapılan yorumlar Türkiye’nin İran’da olduğu gibi İslamcıların eline mi geçmekte olduğuna dair yorumlara sebep olmuştur. Muhalefetin gensoru ile Dışişleri bakanını düşürmesi, Demirel hükümetinin Batı yanlısı politikasına karşı İslamcılardan gelen açık bir tehdit olarak algılanmıştır.²³⁸

İkinci olay ise, bu olaydan bir gün sonra Konya’da MSP tarafından organize edilen “Kudüs’ü Kurtarma Mitingi”nde sergilenenler olmuştur. Mitingde açılan pankartlar, atılan sloganlar ve konuşmalar Cumhuriyete karşı bir girişim olarak değerlendirilmiş, özellikle İstiklal Marşı söylenirken bir grubun ayağa kalkmayıp protesto etmesi toplumda büyük tepki yaratmıştır. Parti yetkilileri devamlı olayın provokasyon olduğunu iddia etmişlerdir.²³⁹ Her iki olayı müdahaleyi hazırlayan iç ve dış nedenler kapsamında ele aldığımızda, bu olaylar müdahaleyi hazırlayan gerçek nedenler arasında görülmemektedir. Ancak bu olayların, alınmış olan müdahale kararının meşruluğuna, toplum gözünde katkısı olduğu değerlendirilmektedir.

Bu süreçte siyasette yaşanan bir diğer gelişme ise, Ağustos ayının başlarında erken seçim tartışmalarının gündeme gelmesidir. MSP’nin erken seçim önergesini 16 Ağustos’ta Meclise vermesine AP Genel İdare Kurulu destek vermiş ve erken seçimin 15 Ekim 1980 tarihinde yapılabileceği kararı alınmıştır. Ancak CHP bu kararı desteklememiş ve Ecevit’in “*Bu hükümetle ne erken, ne normal seçim olur*” diyerek destek vermemesi işi çıkmaza sokmuştur. CHP dışındaki diğer partiler erken seçimi bir çözüm yolu olarak görürken CHP erken seçimin AP’ne yarayacağı düşüncesiyle, erken seçimden önce geniş tabanlı bir “onarım hükümeti” kurulması konusunda ısrar etmiştir.²⁴⁰ 17 Ağustos günü Meclis Başkanlığına AP tarafından verilen erken seçim önergesinin Anayasa Komisyonunda görüşülmesi sırasında, CHP

²³⁸ Evren, **Kenan Evren’in Anıları I**, s. 534.

²³⁹ Kudüs’ü Kurtarma Mitingi ile ilgili bkz. Turgut Yılmaz Güven, **Demirel’li Yıllar (Hamzakoy’dan Demokrasi Mahzenine)**, Başak Matbaacılık, (Basım yeri ve basım yılı belirtilmemiştir), s. 8-10 ve Okuyan, **a.g.e.**, s. 164-166.

²⁴⁰ Evren, **Kenan Evren’in Anıları I**, s. 520-521.

ve MSP üyelerinin erken seçimin Anayasaya aykırı olduğunu ileri sürerek yaptıkları oyalama çalışmaları, demokrasinin bunalımdan çıkış yolu olarak görülen bu son çareyi de etkisiz bırakmıştır.²⁴¹

Türk demokrasi krizlerinde erken seçim tartışmalarının en son anda gündeme gelmesi, ancak bir türlü erken seçimin kararının alınamaması tarihin bir cilvesi olarak tekrar yaşanmıştır. 27 Mayıs ve 12 Mart öncesinde de erken seçim tartışmaları gündeme gelmiş ancak karar alınamamıştır. Demokratik rejimin tıkanmasının önünü açacak faktörlerden biri olan erken seçimin işletilememesi, müdahale sürecine katkıda bulunan bir gelişme olarak değerlendirilebilir.²⁴² Anlaşılan siyasi partiler, bu tür durumlarda erken seçimin bunalımdan bir çıkış yolu olacağını düşünmeleri gerekirken seçimin kime yarayacağını önemsemektedirler. Seçimin kendilerine değil de rakiplerine yarayacağı yönünde bir eğilim varsa erken seçimi engellemeyi sürdürmektedirler. Bu durum, parti menfaatlerinin ülke menfaatlerinin önünde görülmesine somut bir örnek olarak değerlendirilmektedir. Siyasetin tıkanıdığı zamanlarda çözüm yolu olarak görülen erken seçimin işletilebilmesi, siyasileri dar ve kısa vadeli düşünme alışkanlıklarını terk edip daha geniş ve uzun vadeli hareket etme alışkanlığını kazanmalarıyla mümkün olacağı düşünülmektedir.

2.5.2. Cumhurbaşkanı Seçilememesi

1980 yılının Nisan ayında görev süresi sona eren Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine, yeni Cumhurbaşkanı'nın Meclis tarafından seçilememesi, bunalım zinciri halkalarına bir yenisini eklemiştir. Siyasetteki bölünmüşlük, partiler

²⁴¹ Komisyonda görevli olan AP Genel Sekreteri Nahit Menteşe, komisyon görüşmelerinde yaşanan sorunlarla ilgili şunları ifade etmiştir: “Anayasa komisyonunda MSP’li başkan ve CHP’li üyelerin uyguladıkları engelleme, meşru ve hukuki ve hatta ahlaki olmaktan çıkmış, kendilerini, partilerini ve parlamentoyu gülünç bir duruma düşürecek hale gelmiştir.” Ayrıntı için bkz. Güven, a.g.e., s. 5-6.

²⁴² Partilerin erken seçim konusunda anlaşamamaları müdahale hazırlığı içerisindeki askerlerin işini kolaylaştırmıştır. Müdahale hazırlığı içerisinde olan Evren’in erken seçimi “bunalımdan çıkaracak en akıllı yol” olarak görmesi ve “Türkiye, bu gibi kriz dönemlerinde seçime gidebilmeyi öğrenmiş olsaydı, belki de müdahalelere gerek kalmadan problemler halledilebilirdi” demesi dikkate alınması gereken bir değerlendirmedir. Bkz. Evren, **Kenan Evren’in Anıları I**, s. 520

arasındaki diyalog eksikliği ve tek başına bir partinin yeni Cumhurbaşkanı seçebileceği güçte olmaması, sorunu derinleştiren başlıca faktörler arasındadır.²⁴³

1961 Anayasasına göre, Cumhurbaşkanı yedi yıllık bir süre için, TBMM tarafından üye tam sayısının üçte iki çoğunluğun müspet oyu ile seçilmiştir. 1973 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine baktığımızda Korutürk'ün seçilmesi Meclisteki partilerin işbirliği yapmaları ile gerçekleşmiştir. O dönemde Meclis, askerlerin adayı olan Faruk Gürler'e sıcak bakmamıştır. Onun yerine kendi içerisinde ve Ordu'nun da hayır diyemeyeceği Fahri Korutürk'ü aday göstererek Cumhurbaşkanı yapmıştır.²⁴⁴ Yedi yıllık görev süresinden sonra, 6 Nisan 1980 günü Korutürk'ün görev süresi sona ermiştir. Ancak Meclis tarafından yeni cumhurbaşkanı seçilemediği için, 1961 Anayasası'na göre boşalan Cumhurbaşkanlığı makamına Cumhuriyet Senatosu Başkanı vekalet edecektir. O sırada Senato Başkanı AP'den İ. Sabri Çağlayangil'dir.²⁴⁵

Cumhurbaşkanlığı seçimi, 22 Mart 1980 günü seçim turları başladığında hala AP ve CHP'nin bir adayı yoktur.²⁴⁶ Partiler ortak bir aday çıkaramayınca, her bir parti kendi içinden çıkardıkları adaylara oy vermeyi tercih etmiştir. CHP, Muhsin Batur'u aday olarak ileri sürerken, AP de önce Sadettin Bilgiç'i, ilerleyen turlarda Bilgiç'in yerine emekli generallerden Faik Türün'ü aday göstermiştir.²⁴⁷ MSP'nin

²⁴³ Gazeteci Oktay Ekşi; siyasilere aralarındaki mücadeleleri, siyasi bir husumet ve düşmanlık haline getirmelerinin, Türk siyasi hayatının maalesef çok yerleşik bir geleneği olduğunu belirtmektedir. Ayrıca Ekşi, 1980 öncesi siyasi tükenmişlikle ilgili şu değerlendirmeleri yapmaktadır: "*Milliyetçi Cephe husumet karanlığı ile kurulmuş bir cephedir. Kazanamadığı seçimin içinden Süleyman Bey iktidar oluşturmak için, iktidar yaratabilmek için birinci Milliyetçi Cephe hükümetini kurarken, MHP, MSP ve CGP'ni AP etrafında toplayabilmek için bir husumet cephesi oluşturdu. Onunla iki sene iktidar olarak kaldı. Birbirlerini terörü, tedhişi besleyen unsurlar olarak görmeye ve suçlamaya devam ettiler. Aynı zihniyet Türkiye'yi cumhurbaşkanı seçemez noktaya getirdi. Aday gösterdiler, Demirel aday gösterdi, Ecevit aday gösterdi. İktidarın de gösterdiği adaylar seçilmemek şartıyla gösterilen adaylardır(...)* Sonuç, husumet üzerine inşa edilen bir siyasi yaşamda başka bir şey beklemek mümkün değildi. O husumet Türkiye'yi askeri müdahalelere sürükledi." Ayrıntı için bkz. Dursun, a.g.e., s. 192.

²⁴⁴ 1973 Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde yaşananlarla ilgili bkz. Arcayürek, **Demokrasi Döneminde Üç Adam**, s. 32-41; Süleyman Demirel, **1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru**, Doğu Matbaası, Ankara, 1973. s. 362-370; O. Oğuz, a.g.e., s. 263-271.

²⁴⁵ Baransel, a.g.e., s. 256.

²⁴⁶ Batur, a.g.e., s. 507.

²⁴⁷ Bilgiç, a.g.e., s. 271.

adayı ise Diyanet İşleri eski Başkanı Lütfi Doğan olmuştur. MHP ise, AP adayı olan Sadettin Bilgiç'i destekleyeceğini belirtmiştir.²⁴⁸ Nisan ayından itibaren Meclis Cumhurbaşkanlığı seçimi gündemiyle toplanmış, ancak yapılan oylama turlarından hiçbir sonuç alınamamıştır.²⁴⁹

Bu süreçte, Çağlayangil'in vekaleten de olsa Cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturması AP açısından önemli olmuştur. Çünkü AP hükümette olması sebebiyle, Cumhurbaşkanlığında kendileriyle uyumlu çalışacak birinin olmasına, onlar avantaj olarak bakmışlardır. Ayrıca, genel seçimlere bir yıl kalmış ve Cumhurbaşkanı seçimi genel seçimlerden sonraya bırakılırsa, AP tek başına yeni Cumhurbaşkanı seçebilecek veya seçilmesini sağlayacak gücü kendisinde görmüştür. Bu nedenle, AP'nin Cumhurbaşkanlığı seçiminin mümkün olduğu kadar ağırdan alması, siyasi hesaplarına yönelik bir strateji olarak değerlendirilmiştir. Mecliste en çok oya sahip CHP'nin ise, tek başına veya AP dışındaki küçük partilerin desteğiyle Cumhurbaşkanı seçmesi mümkün görülmemiştir.²⁵⁰ Bu nedenle, her durumda AP ve CHP'nin işbirliği yapmaları bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.²⁵¹

Seçim turları devam ederken, 30 Mayıs 1980 günü emekli Oramiral Kemal Kayacan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken'i ziyaret etmiştir. Yapılan görüşmede Kayacan, turların uzamasının orduyu rahatsız ettiğini, bu iş uzarsa sonunun bir müdahale ile biteceğini belirtmiştir. Ayrıca, bu durumun Cumhurbaşkanı Vekili Çağlayangil'e aktarılıp aktarılmadığını sormuştur. Bayülken,

²⁴⁸ Batur, a.g.e., s. 508. Bilgiç, AP'nin adayı olmasına ve MHP'nin de onu destekleyeceğini açıklamasına rağmen, seçimlerde AP ve MHP milletvekillerinin toplamından daha az oy almıştır. Bu durum, kendi partisinin bile Bilgiç'i tam olarak desteklemediğini göstermektedir. Bkz. Yirmibeşoğlu, a.g.e., s. 177.

²⁴⁹ 2 Nisan 1980 tarihinde Ecevit, Belçika televizyonuna verdiği beyanatta, Cumhurbaşkanı seçiminin neticelenmemesinin doğurabileceği sonuçlarla ilgili şu yorumu yapmıştır: "*Cumhurbaşkanı seçimi gecikirse darbe dahil başka ihtimaller ortaya çıkabilir. Demirel bunalım üstüne bunalım yaratıyor.*" Bu yorum, ana muhalefet partisi liderinin ülkenin gidişatının neyle sonuçlanabileceğini ortaya koyması açısından önemlidir. Bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s. 415.

²⁵⁰ Gazeteci Yavuz Donat, Ecevit'in aslında Cumhurbaşkanı adayı olarak CHP Kars milletvekili Kemal Güven'i düşündüğünü ve bu nedenle Muhsin Batur'u gerçek anlamda desteklemediğini, ancak CHP'de partililerin Batur'u aday göstermeleri nedeniyle partiyle ters düşmemek için mecburen resmi aday olarak onu gösterdiğini belirtmiştir. Bkz. Batur, a.g.e., s. 526.

²⁵¹ Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s. 438.

bu durumu Çağlayangil'e aktardıklarını, Çağlayangil'in de durumu Başbakan'a ilettiğini belirtmiştir.²⁵² Bu tür durumlar, "Devletin sivil kesiminin askerinin müdahale hazırlıkları hakkında bilgileri olsaydı, müdahaleyi önlerdi" şeklindeki yorumları boşa çıkarmaktadır.

Yaklaşık olarak beş buçuk ay süresince devam eden seçimlerde, 115 tur yapılmasına rağmen bir netice elde edilememiştir. Siyasetin en önemli kurumu olan Meclis, toplumun sefaletten ve anarşiden bunaldığı bir dönemde, Cumhurbaşkanı seçimi ile oyalanmaktan iş yapamaz durumu gelmiştir.²⁵³ Meclisteki partiler arasında da ortak bir tavır olmadığı gibi, işbirliği yapılmadan yeni Cumhurbaşkanının seçilmesine imkan olmamıştır.

Bu süreçte, sırada bekleyen yasa tasarıları, acil görüşülmesi gereken konular sistemin tıkanması nedeniyle hiçbir biçimde aşılamamıştır. Siyasi partiler devletin en yüksek makamının seçimini dahi istismar ederek, siyasi çıkar hesaplarıyla meclis işlerliğini çıkmaza sürüklemişlerdir. Zaten istikrarsızlık içinde bulunan siyaset, bu olay nedeniyle daha da istikrarsızlaşmış, toplumun güvenini tamamen kaybetmiş ve çözümsüzlüğünü herkese çok açık şekilde göstermiştir.²⁵⁴

²⁵² Arcayürek, **12 Eylül'e Doğru Koşar Adım**, s. 484-485.

²⁵³ Metin Toker, Meclisin Cumhurbaşkanlığı oylamalarında işin ciddiyetinden ne kadar uzaklaştığını şu şekilde ifade etmiştir: "*Ben senatör olarak 60 defa Cumhurbaşkanı seçiminde oy kullandım. Hepsinde boş oy verdim. Neden boş verdim? Çünkü iki büyük partinin lideri cumhurbaşkanı seçilmesini istedikleri kişileri adamı aday göstermiyorlardı. Bizim önümüze bir takım faso fiso adamlar getiriyorlardı onlar. Veyahut partide kıymetli olan bazı kimseler adaylıklarını koyuyorlardı. Ama partinin desteği yoktu. Onun için boş verdim bazı arkadaşlar da Ajda Pekkan'ın ismini yazıyordu. Zeki Müren'in ismini yazıyorlardı.*" Ayrıntı için bkz. Birand, Bila, Akar, **a.g.e.**, s. 112.

²⁵⁴ Bu dönemde basının, bir buhran halini alan siyasi istikrarsızlık ve çözümü ile ilgili, siyasetçilere yönelik ikazları da artmaktadır. Mesela, 21 Temmuz 1980 günü Hürriyet gazetesinin "*Ecevit ve Demirel'e Mektup*" başlıklı yazısı: "...Size düşen bir görev olmalı. Dünya anlayışınız farklı da olsa, teröre karşı birleşmeli, teröristlerin umutlarını kırmalısınız. Aslında buna mecbursunuz da... Yoksa terör er geç sizleri ve sizlere güç veren partinizi yok edecektir(...) Bunca yıldır birbirinizi suçlayarak vardığınız sonuç ortada. İktidar mümkün ama yaşamamız, yaşayabilmeniz için yeterli değil. Bir kere de başka yolu deneyiniz. Ortak kararlara varınız. Güvenlik kuvvetlerine güç katınız, sonra bu gücü uygulayacaklarla beraber olunuz. Ara rejim, kara rejim yerine "ortak rejim" deyiniz. Bunları yaparak Türkiye'yi, Türkiye'de yaşayanları koruyabilirsiniz. Aksi halde hep birlikte yok olacağız." **Hürriyet Gazetesi**, 21 Temmuz 1980.

Cumhurbaşkanlığı görev süresinin yedi yıl olduğu ve Korutürk'ün görevinin 6 Nisan 1980 günü sona ereceği bilinen bir gerçek olmasına rağmen, devlet başkanı konumunda bulunan kişinin uzun süre seçilememesi, bir askeri müdahalenin yolda olduğunun kamuoyunda ifade edilmesine rağmen, Mecliste bulunan partilerin içinde bulunduğu çıkmazı göstermesi açısından önemlidir. 22 Mart 1980 günü seçim turları başladığında, hala AP ve CHP'nin bir aday olmaları ve ilerleyen zamanlarda adaylarını belirlemelerine rağmen, parti liderlerinin bu adayları gerçek anlamda desteklememesi düşündürücüdür.

Ülkenin içinde bulunduğu ciddi bunalım içerisinde bile siyasi hesaplar peşinde koşulmuş, acil çözüm bekleyen sorunlar için Mecliste gereken yasaların görüşülüp çıkarılması gerekirken, yaklaşık beş buçuk ay boyunca Mecliste sadece sonuç alınamayan turlarla zaman geçirilmiştir. Bu durum, toplumun her kesiminde artık bir askeri müdahalenin yolda olduğunun bilinmesine rağmen,²⁵⁵ ülkeyi içinde bulunduğu sorunlardan kurtarmak için her şeyi yaptıklarını ifade eden siyasilerin bu ifadelerindeki inandırıcılığı ortadan kaldırmaktadır. Bunun yanı sıra, iç ve dış kamuoyunda ülkenin itibarının daha fazla zedelenmesine sebep olan Cumhurbaşkanlığı nafie turlarının, ordunun siyasilere olan güvensizliğini daha da pekiştirdiğini görmekteyiz. Cumhurbaşkanının seçilememesinin müdahaleye etkisine baktığımızda, komuta kademesinin zaten müdahaleye önceden karar verdiğini, bu olayın sadece komutanların müdahaleye yönelik kararlılığını arttıran bir faktör olduğunu söylemek mümkündür.

Verilen bilgiler ışığında genel bir değerlendirme yaptığımızda, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesini, tek bir açıdan ele alarak sebeplerini ortaya koymak mümkün olmamıştır. Bu süreci belirleyen çok sayıda değişken mevcuttur. Türkiye'de orduyu,

²⁵⁵ Dönemin AP Genel Sekreteri Nahit Menteşe, bir askeri müdahale olacağını Demirel'in de beklediğini şu şekilde ifade etmiştir: "Esasında daha önceden hareketin olacağını biliyordum. Sayın Demirel de biliyordu ... Biz zaman zaman Botanik bahçesinde yürürdük. İhtilal fikrini askerlerden bir türlü söylemediğini hep ifade ederdi. Ve de seçime gitmek suretiyle belki ihtilali önleyebileceğimizi beyan ederdi." Bkz. Güven, a.g.e., s. 30. Ayrıca, o dönemi anılarından incelediğimiz kişilerin ve o dönemki basının ortak kanısı, artık bir askeri müdahalenin yapılacağı yönünde bütün kamuoyunun beklenti içerisinde olduğudur.

12 Eylül müdahalesine iten nedenler olarak, müdahaleyi kolaylaştıran faktörler ve müdahaleye sevk eden faktörler gösterilmiştir. Müdahaleyi kolaylaştıran faktörleri, Türk ordusunun yapısal özelliklerinden kaynaklanan müdahaleci dürtüler ile bu dürtülerin harekete geçmesini tetikleyen Türk siyasal kültürünün oluşturduğu belirtilmiştir.

Ülkesinin, ulusal çıkarlarını korumayı ve gerektiğinde iç güvenliğini sağlamayı, devletin saygınlığını yükseltmeyi bir görev olarak yüklenmiş olan Türk ordusu, bu görevlerinden dolayı devlete ve topluma karşı bir sorumluluk taşımaktadır. Bu sorumluluk ordu için, ne olursa olsun, ülke ve ulus çıkarlarını her şeyin üstünde görmek anlamına gelmektedir. Bunun yanı sıra, ordunun gözünde mevcut düzenin korunması, sivil siyasetin üstünde bir öneme sahip olmuştur. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi, sosyal ve ekonomik durumdan büyük bir rahatsızlık yaşayan orduda, bu durum sivil otoriteye karşı ciddi bir kızgınlık yaratmıştır. Ordu, yaşanan süreç içerisinde toplumun müdahaleye tepki göstermeyeceğini ve destekleyeceğini değerlendirmiştir. Bu bağlamda, 12 Eylül öncesi Türkiye'deki gelişmelere ordu açısından baktığımızda; yaşanan sürecin mevcut düzene ve ulusal çıkarlara zarar verdiğinin düşünülmesi, toplumun müdahaleye tepki göstermeyeceğinin ve destekleyeceğinin değerlendirilmesi ordudaki müdahaleci dürtülerin harekete geçmesine sebep olmuştur.

Müdahaleye sevk eden faktörleri ise, siyasi yönetimin başarısız olması ve meşruiyetini yitirmesi oluşturmaktadır. 12 Eylül öncesi sürece baktığımızda, ülkede yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlar karşısında siyasi yönetimin başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Yetmişli yıllarda Türk siyasetinde, bölünmüşlük ve diyalog eksikliği, siyasi partiler arasında yaşanan husumet ve bunun toplumda yarattığı siyasi kampaşma, ülkenin koalisyon hükümetleriyle yönetilmesi ülkedeki siyasi istikrarsızlığı artıran nedenler olmuştur. Toplumda yaşanan hızlı değişim ve toplumun artan taleplerine cevap verilememesi ülkenin sosyo-ekonomik yapısında baskılar yaratmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra, terör ve anarşi ile ekonomik sorunların yarattığı bunalım, Türkiye'deki siyasi istikrarsızlığı derinleştirmiş ve

müdahaleyi gündeme getirmiştir. Ülkedeki sorunlar karşısında siyasi yönetimin başarısız olması, toplumun her kesiminde meşruiyetini yitirmesine neden olmuştur. Bu yaşananlar karşısında ordu; sivil siyasal otoritelerin sorumsuzca davranış ve eylemlerinin, ülke içinde güvenliği ortadan kaldırdığını ve siyasal ortamın milli birlik ve beraberliğe zarar verecek düzeyde bozulduğunu gerekçe göstererek 12 Eylül 1980 tarihinde müdahalede bulunmuştur. Mevcut siyasal ortamdan memnun olmayan halkın gözünde de, bu müdahale yerinde ve haklı görülmüştür.

Bu süreçte dış dünyada yaşanan gelişmeler açısından, Afganistan'ın ve İran'ın batı kontrolünün dışına çıkması, dünya sistemine yön veren güçlerin Türkiye'nin de içinde bulunduğu bölgesel güvenlikle ilgili kaygılarının ve beklentilerinin artmasına sebep olmuştur. Afganistan'ın ve İran'ın kaybedilmesi, ABD ve Avrupa açısından Türkiye'nin önemini artırmıştır. Stratejik önemi artan Türkiye'nin istikrarı, bu ülkeler için her şeyin önüne geçmiştir. Bölgesel güvenlikle ilgili sorunların çözümünü Türkiye'deki sivil otoritede görmeyen Batı bakışlarını Türk Silahlı Kuvvetleri'ne çevirmesinin ve ülke içi yaşanan sorunların aşılması için Türk toplumunun çözümü orduda görmesinin, müdahale sürecini hızlandıran faktörler olduğu değerlendirilmektedir. Sonuçta, 12 Eylül'e varan süreçte iç ve dış dünyadaki gelişmeler ve beklentiler, 12 Eylül müdahalesinin gerçekleşmesinde etkili olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

12 EYLÜL YÖNETİMİ

Bu bölümde, öncelikli olarak 12 Eylül askeri müdahalesinden bir gün önce, Türk Silahlı Kuvvetlerinde müdahale öncesi hazırlıklar ve ertesi günü müdahale olacağı haberini alan siyasilerin bu haberi doğrulamak için neler yaptığı incelenecektir. Sonrasında ülke yönetimine müdahalede bulunan komuta heyetinin, müdahale gününü izleyen günlerde ülke yönetimi ile ilgili aldığı tedbirler, özellikle müdahaleye iç ve dış kamuoyu tepkisinin basın tarafından değerlendirmesine yer verilecektir.

Ayrıca müdahale günü siyasilerin yaşadıkları, müdahaleyi nasıl değerlendirdikleri ve askeri rejim döneminde ordu ile eski siyasetçiler arasındaki ilişkilerin değerlendirmesi ele alınacaktır. Ülke yönetimini ele geçiren ordunun, askeri rejim döneminde izleyeceği politikanın ve tekrar ülke yönetiminin sivillere bırakılıncaya kadar takip edilecek program üzerinde durulacaktır.

3.1. Bayrak Harekatı ve Harekatı İzleyen Günlerdeki Önemli Olaylar

3.1.1. 11 Eylül Günü

Müdahaleden bir gün önce Genelkurmay Başkanlığı Karargahı'ndaki ve ordunun ülke genelindeki faaliyetlerine baktığımızda, hareket planı kapsamında 10 ve 11 Eylül günleri Gölcük'teki donanma harekete geçmiş, Karadeniz, Ege ve Marmara'daki bazı limanlara demir atmıştır. 11 Eylül günü saat 16.00'dan itibaren Ordu ve Kolordu Komutanlıklarından harekate hazır olduklarına dair mesajlar gelmiştir. Komuta heyetine, Genelkurmay Karargahı'ndaki Başkanlıklar tarafından

saat 20.00'de hazırlıkla ilgili bilgi verilmiştir.²⁵⁶ Ayrıca, komuta kademesine saat 21.00'de özel bir brifing verilmiştir. Bu brifingde: Dünyadaki ve Türkiye çevresindeki son genel durum değerlendirilmiş; Türkiye'yi ilgilendiren özel durum durumlar görüşülmüş; müdahaleye karşı yabancı ülkelerin ve uluslararası kurum ve kuruluşların verebileceği tepkiler üzerinde durulmuştur. Müdahaleye karşı, söz konusu ülke, kurum ve kuruluşların önemli bir tepkide bulunmayacakları kanısına varılmıştır.²⁵⁷

Saat 04.00'te bildirilerin okunabilmesi için, TRT Genel Müdürü Doğan Kasaroğlu 11 Eylül günü saat 18.30'da Genelkurmay'a getirilmiştir. Kendisine durum izah edilmiş ve gece yarısından sonra istasyonların çalışır durumda olması istenmiştir.²⁵⁸

Türk Silahlı Kuvvetlerinde bu hazırlıklar yapılırken, Ankara'da gün içerisinde ordunun ertesi gün darbe yapacağına dair söylentiler artmaya başlamıştır.²⁵⁹ O gün Bakanlar Kurulu toplantısı yapan Başbakan Demirel'i, toplantı esnasında telefonla arayan AP Genel Sekreteri Nahit Menteşe müdahale yapılacağına dair duyduklarını kendisine iletmıştır.²⁶⁰ Gün içerisinde Demirel haberi doğrulamak için Cumhurbaşkanı Vekili Çağlayangil'i aramıştır. Kendisinden Genelkurmay Başkanı ile yapacağı haftalık olağan görüşmesinde Org. Evren'in bu konudaki niyetini anlamaya çalışmasını istemiştir. Görüşmeden sonra Demirel'le konuşan Çağlayangil, böyle bir sinyal almadığını kendisine belirtmiştir.²⁶¹ O dönemde AP İstanbul il başkanı olan Cindoruk da gece telefonla Demirel'i arayarak ordunun darbe yapacağına dair aldığı bilgiyi aktarmıştır.²⁶²

²⁵⁶ Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s. 542-543.

²⁵⁷ Necip Torumtay, **Orgeneral Torumtay'ın Anıları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993, s. 78.

²⁵⁸ Yaşar, **Paşalar Politikası**, s. 22.

²⁵⁹ Ayrıntı için bkz.: Arcayürek, **Demokrasi Dur**, s. 384-388; Hasan Cemal **12 Eylül Günlüğü Tanka Sesiyle Uyanmak**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 17-22; Birand, Bila, Akar, **a.g.e.**, s.135; Emin Çölaşan, **12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası**, 10. Baskı, Milliyet Yayınları, Temmuz 1984, s. 17-29.

²⁶⁰ Muammer Yaşar, **Zincirbozan Günleri**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 15.

²⁶¹ Arcayürek, **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980**, s. 384-385.

²⁶² Cindoruk, Demirel ile yaptığı telefon görüşmesindeki konuşmaları şu şekilde aktarmıştır:

Ordunun müdahale yapacağına dair söylentilerden, MHP lideri Alparslan Türkeş'in de haberi olmuştur. Türkeş bu haberin doğruluğunu, ordudan tanıdığı arkadaşlarının bilgi vermesiyle netleştirmiştir.²⁶³

Aynı gün söylentiler Ecevit'in de kulağına gelmiştir. O da duyumların doğru olduğu haberini CHP Genel Sekreteri Mustafa Üstündağ'dan almıştır.²⁶⁴

3.1.2. 12 Eylül Günü

12 Eylül 1980 günü saat 03.00'te uygulamaya giren Bayrak Harekatı gereği önce, TRT, PTT ve diğer haberleşme sistemlerine, ardından İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Polis Koleji, Polis Telsiz İstasyonu, Polis Radyosu gibi kurumların ele geçirilmesiyle icra edilmeye başlanmıştır.²⁶⁵

Harekatın başlamasından sonra saat 03.45'te bütün Silahlı Kuvvetlere teyakkuz durumu verilmiştir. Teyakkuz durumunun verilme sebebi olarak komutanların, harekattan yararlanmak isteyip bazı komşu ülkelerin Türkiye'ye karşı bir saldırıda bulunma ihtimalini düşündüklerini görmekteyiz. Bununla ilgili olarak da hudutlarda ilave tedbirlerin alınması için Harekat emrinde gerekli hususlar

CİNDORUK: "Askeri hakim bir arkadaş bana telefon etti. 'Bizimkiler bu akşam işi bitiriyorlar. Haberin olsun, tedbirini al' dedi. Ne tedbiri alacağım, akşamın o vakti. Demirel'i aradım. 'Böyle bir işaret aldım'".

DEMİREL: "Ne yapacaklarmış kardeşim..."

CİNDORUK: "Ne yapacaklarını bilmiyorum ama darbe yapacakları anlaşılıyor, çocuklar söylüyor..." Hatta Selimiye'den bir pastaneden telefon ediyor."

DEMİREL: "Allah Allah! Sen bunu bulabilir misin?"

CİNDORUK: "Bir daha ararsa bakarım."

DEMİREL: "Bunun istikameti neymiş, kim yapıyormuş?"

CİNDORUK: "Karargaha gittiğine göre eskisi gibi hiyerarşi içinde."

DEMİREL: "Hayırlısı olsun kardeşim, burada da öyle bir izlenim var, hareket var..." Ayrıntı için bkz. Dursun, a.g.e., s. 145.

²⁶³ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 136.

²⁶⁴ Ayrıntı için bkz. Yalçın Doğan, *Dar Sokakta Siyaset 1980-1983*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1985, s. 26-28. Ayrıca bkz. Fikret Bila, *Phoenix Ecevit'in Yeniden Doğuşu*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s. 13.

²⁶⁵ Ruscuklu, a.g.e., s. 438.

belirtilmiştir. Saat 03.45'te Genelkurmay Trabzon hariç, TRT ve mahalli radyo istasyonlarının kontrol altına alındığı yayına hazır duruma getirildiği bildirilmiştir.²⁶⁶

Saat 04.00'te TRT radyolarında okunmaya başlanan Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 numaralı bildirisi ile tüm dünyaya Ordunun emir komuta zinciri içerisinde idareye el koyduğu bildirilmiştir.²⁶⁷ "Yüce Türk Milleti" hitabıyla başlayan bildiriye baktığımızda, ülkenin içinde bulunduğu durum kısaca özetlemiş ve Silahlı Kuvvetlerin son çare olarak ülke yönetimine bütünüyle el koyduğu duyurularak müdahalenin amacı şöyle açıklanmıştır:

*"Girişilen hareketin amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesisi etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır."*²⁶⁸

1 numaralı bildiriye, ayrıca Milli Güvenlik Konseyi tarafından alınan tedbirler hakkında, genel hatlarıyla şunlar ifade edilmiştir:²⁶⁹

- Meclis ve hükümet feshedilmiştir.
- Meclis üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.
- Yurt genelinde sıkıyönetim ilan edilmiştir.²⁷⁰
- Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır.

²⁶⁶ Evren, Kenan Evren'in Anıları I, s. 546.

²⁶⁷ Milliyet Gazetesi, 12 Eylül 1980. Ayrıca, MGK koyduğu kuralları ve kararları, "Bildiri" ve "Karar" biçiminde adlandırarak numaralandırmıştır.

²⁶⁸ Resmi Gazete, 12.09.1980, Sayı: 17103. Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 numaralı bildirisi için bkz. EK-3.

²⁶⁹ MGK Gensek., a.g.e., s.193.

²⁷⁰ 12 Eylül 1980 tarihinden önce, 26 Aralık 1978'de Kahramanmaraş olayları nedeniyle 13 ilde (Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kars, Malatya Kahramanmaraş, Sivas, Şanlıurfa) sıkıyönetim ilan edilmiştir. 13 ilden Sivas (26 Şubat 1980) ve Erzincan'da (20 Nisan 1980) sıkıyönetim daha sonra kaldırılmıştır. Ancak yaygın şiddet olayları sebebiyle, 26 Nisan 1979'da Adıyaman, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Siirt ve Tunceli, 20 Şubat Hatay, İzmir, 20 Nisan 1980'de, Ağrı illerinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. 12 Eylül 1980'e gelindiğinde 19 ilde sıkıyönetim uygulanmaktadır. 12 Eylül'de diğer illerde de (48 il) sıkıyönetim ilan edilmiştir. Sıkıyönetim uygulaması, 19 Mart 1984 tarihinden başlayarak 19 Temmuz 1987 tarihine kadar tüm illerden kaldırılmıştır. Bkz. [www.belgenet.com/12 Eylül/12 sıkıyönetim.html](http://www.belgenet.com/12%20Eylul/12%20sikiyonetim.html).

— Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak için 05.00'ten itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

Bildiride dikkati çeken bir nokta, Meclis ve hükümetin feshedilmesine karşılık, siyasi partiler için böyle bir karar alınmamış olmasıdır. Hatta siyasi partilerin faaliyetlerinin durdurulmasından bile söz edilmemiştir.²⁷¹

Ayrıca Evren, saat 13.00'da TRT'den uzun bir konuşma yaparak, müdahalenin gerekçelerini ve amaçlarını daha ayrıntılı olarak açıklamış, bundan sonraki siyasi süreç hakkında da genel olarak bilgi vermiştir.²⁷²

Müdahalenin amacının gerçekleştirilmesi ile ilgili Sıkıyönetim Komutanlıklarına verilen yetkiler, Milli Güvenlik Konseyi'nin 2 numaralı bildirisinde şu şekilde belirtilmiştir:

*“Sıkıyönetim Komutanlıkları, ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin sağlanması için lüzum görecekları her türlü tertip ve tedbiri almaya yetkili kılınmışlardır. Bütün vatandaşlar Sıkıyönetim Komutanlıklarının aldığı ve alacağı kararlara, tedbirlere ve yayımlanacak bildirilere titizlikle uyacaklardır.”*²⁷³

Milli Güvenlik Konseyi'nin 3 numaralı bildirisinde, gıda ve sağlık hizmetleri konusunda açıklamalar yer almıştır.²⁷⁴ 4 numaralı bildiride de Milli Güvenlik Konseyi'nin kimlerden oluştuğu açıklanmıştır.²⁷⁵ Milli Güvenlik Konseyi'nin

²⁷¹ Müdahaleden yaklaşık üç hafta kadar önce 1 numaralı bildiri taslağını hazırlayan Büyükelçi Coşkun Kırca, kontenjan senatörü Adnan Başer Kafaoğlu “Partiler feshedilmişti” cümlesini de metne koymuşlar, ancak bu ibare komutanlarca metinden çıkarılmıştır. Ayrıntı için bkz. Doğan, a.g.e., s. 42-44.

²⁷² Ayrıntı için bkz. Resmi Gazete, 12.09.1980, aynı sayı. Ayrıca, Orgeneral Kenan Evren'in 12 Eylül 1980 günü saat 13.00'de radyo ve televizyondan yaptığı konuşma için bkz. EK-4.

²⁷³ Aynı yer.

²⁷⁴ Aynı yer.

²⁷⁵ MGK, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in başkanlığında, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan

5 numaralı bildirisi ile ulaşım ve haberleşme konularında alınan önlemlere yer verilmiştir.²⁷⁶

Milli Güvenlik Konseyi'nin 6 numaralı bildirisi,²⁷⁷ Silahlı Kuvvetlere hitaben yayımlanmıştır. Evren bildiride, öncelikli olarak müdahalenin gerekçelerini ortaya koymuştur. Son kısımda ise Evren, TSK'nin bütün mensuplarına;

“... Geçmişte olduğu gibi bugün de emir-komuta zinciri içinde, alacakları görevleri üstün disiplin ruhu ve vatanseverlik duyguları ile güçlerini de aşan gayretle ifa etmelerini, her türlü kışkırtıcı faaliyete karşı kendilerinden beklenen olgunluk ve soğukkanlılığı göstermelerini, Yüce Ulusumuzun nazarında Türk Silahlı Kuvvetlerinin sahip olduğu saygınlığı zedeleyici söz ve davranışlardan kaçınmalarını, iç ve dış tehditlere karşı daima uyanık ve hazır bulunmaları” emrini vermiştir.²⁷⁸

Müdahalenin ülke genelinde yarattığı şok etkisi ve ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmasından dolayı, müdahale günü önemli bir olay meydana gelmemiştir.²⁷⁹ Bu nedenle Sıkıyönetim Komutanlıkları, Emniyet mensupları ile işbirliği yaparak, önceden eylemlere katılmış veya şüpheli olanları gözaltına almışlardır. Milli Güvenlik Konseyi, 7 numaralı bildirisiyle DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetlerini durdurduklarını bildirmiştir. Ayrıca bunların yöneticilerini de gözaltına almıştır.²⁸⁰

Milli Güvenlik Konseyi'nin 8 numaralı bildirisi ile de bütün devlet dairelerinde memur ve işçi statüsünde çalışanların, işverenler tarafından suçlu ve suçsuz ayırımı yapmadan işten atılmalarını önlemek amacıyla işten çıkarılmalar durdurulmuştur. Ancak suçlu olup mutlaka işten çıkarılması gerekenlerle ilgili,

oluşmuştur. MGK Genel Sekreterliği'ne Orgeneral Haydar Saltık atanmıştır. Ayrıntı için bkz. Resmi Gazete, 12.09.1980. Sayı: 17103. Ayrıca, yeni yasama organı oluşturuluncaya kadar yasama ve yürütme yetkileri MGK tarafından kullanılmıştır. Ayrıntı için bkz. Hale, a.g.e., s.208-209.

²⁷⁶ Ayrıntı için bkz. Resmi Gazete, 12.09.1980, aynı sayı.

²⁷⁷ Ayrıntı için bkz. aynı yer.

²⁷⁸ Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s. 548-549.

²⁷⁹ Ayrıntı için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 13 Eylül 1980.

²⁸⁰ Resmi Gazete, 12.09.1980, aynı sayı.

ileride alınan bir kararla işten çıkarılma yetkisi Sıkıyönetim Komutanlıklarına bırakılmıştır.²⁸¹ 9 numaralı bildiri ile de Emniyet teşkilatının Jandarma Genel Komutanlığına bağlandığı açıklanmıştır.²⁸²

Devlet ve hukuk düzenini ilgilendiren kararlar kapsamında, Bakanlar Kurulu teşkil edilinceye kadar, devletin işlerinin aksamaması için bakanlık müsteşarlarına, bakan yetkisini kullanarak görevlerine devam etme yetkisi verilmiştir.²⁸³ Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edildiği için, bu durumun gerektirdiği adli düzenlemeler de yapılarak yeni sıkıyönetim mahkemeleri kurulmuştur. Sıkıyönetim mahkemelerine yargıç ve savcı atama ve görevden alma yetkisi Milli Güvenlik Konseyi'ne verilmiştir.²⁸⁴

Çalışmanın müdahale günü ve müdahaleyi izleyen diğer günlerdeki kısmında, askeri rejim tarafından alınan kararların, ülke yönetimindeki etkilerinin ve kamuoyuna yansımalarının ortaya konulması açısından basında çıkan yazılara geniş yer verme gereği duyulmuştur. Müdahale sabahı basın tarafından, “*Parlamento ve hükümet feshedildi*”, “*Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edildi*”, “*Silahlı Kuvvetler Yönetime el koydu*” gibi başlıklara yer verilerek müdahale desteklenmiştir.²⁸⁵

12 Eylül günü yapılan müdahale, ordu üst yönetim kademesi tarafından önceden yapılan planlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Ülke yönetimine el koyan ordunun ilk günlük icraatlarına baktığımızda, alınmış olan kararların ve kamuoyuna duyurulan bildirimlerin kapsamı itibarıyla, ordunun müdahaleye hazırlık safhasında en ince ayrıntıya kadar planlar yaptığını görmekteyiz.²⁸⁶ Ordunun ilk günlük

²⁸¹ Aynı yer.

²⁸² Aynı yer.

²⁸³ Ayrıntı için bkz. *Milliyet Gazetesi*, 14 Eylül 1980; *Hürriyet Gazetesi*, 16 Eylül 1980.

²⁸⁴ Ayrıntı için bkz. *Milliyet Gazetesi*, 16 Eylül 1980.

²⁸⁵ Ayrıntı için bkz. Gazete başlıkları sırasıyla *Milliyet Gazetesi*, *Tercüman Gazetesi* ve *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Eylül 1980.

²⁸⁶ CHP’li siyasetçilerden İsmail Hakkı Birler’in, gazeteci Hasan Pulur’dan dinlediği bir anekdot bu değerlendirmenin basit bir örneğidir. Birler anılarında, bu anekdotu şu şekilde ifade etmektedir: “*Pulur 12 Eylül sabahı harekatı öğrenir öğrenmez evinden çıkarak güç bela vilayet binasına gelir.*”

icraatlarından, müdahale günü yapılacakları adım adım planlamış olduğu ve ün ufak bir pürüze dahi yer vermeyecek şekilde her şeyi düşünmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Müdahalenin ilk gününde Milli Güvenlik Konseyi tarafından yayımlanan bildirimlerde, ordunun müdahale ile ülke yönetiminin her alanına hızlı bir şekilde nüfuz ederken, aynı zamanda yasama, yürütme ve yargıda oluşabilecek aksaklıklara karşı da merkezi bir otoriter yönetimle çözümler üretmeye çalıştığı görülmektedir. Müdahale öncesi her alanda devletin yavaş işleyen çarklarına, müdahale ile birlikte merkezi bir otorite altında hız verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, basın tarafından müdahaleye ilk günden itibaren geniş yer verilerek ordunun icraatları desteklenmiştir.²⁸⁷

3.1.3. 13 Eylül Günü

Bir gün öncesinden ülke genelinde olay olamaması sebebiyle, gündüzleri sokağa çıkma yasağı bir bildiri ile kaldırılmış, gece sokağa çıkma yasağının hangi saatler arası olacağı Sıkıyönetim Komutanlarına bırakılmıştır. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterlik görevine getirilmiş olan Org. Haydar Saltık, devlet işlerinin Genelkurmay Karargahı'nda yürütülme zorluğundan dolayı Meclis binasına giderek yerleşeceği yerleri tespit etmiş ve tespit edilen yerlere 14 Eylül gününe kadar taşınmıştır.²⁸⁸

Vali Nevzat Ayaz'ın odasına alırlar, biraz sonra vali Ayaz elinde havlu ile gelir, yüzünü yeni yıkamıştır. Çaylar içilirken vali kendisinin telefonla aranıp, birlikte çalışıp çalışılmayacağını sorulduğunu, olumlu cevabı üzerine Valilik konağı'ndan alınıp getirildiğini anlatır. Pulur, eski deneyimlerine dayanarak sokağa çıkma yasağının pek çok hizmete engel olacağını, fırınların geceden ekmek çıkarmış olsalar bile dağıtım yapılamayacağı için şehrin aç kalabileceği, sağlık hizmetlerinin aksayabileceği gibi endişelerini dile getirir. Ayaz 'Gel benimle' diyerek, yandaki vali muavini odalarından birine sokar. Odadaki masalar ve her birindeki yazı makinelerinin başında birer astsubay, başlarındaki bir subayın nezaretinde çalışmaktadır. Önlerinde her meslek grubu için ayrı kartlar vardır; basın, ekmekçi, sucu, havagazı elektrik su idareleri personeli vs. Pulur gördüğü bu manzara karşısında, 'Ağzım açık kaldı' demişti. ” bkz. Hristidis, Ergüz, a.g.e., s. 779.

²⁸⁷ Ayrıntı için bkz. **Hürriyet, Cumhuriyet, Milliyet, Tercüman, Günaydın** Gazeteleri, 12 Eylül 1980.

²⁸⁸ **Milliyet** Gazetesi, 14 Eylül 1980.

Anayasa, seçim ve Partiler Yasası'nda nasıl bir değişiklik yapılacağına dair henüz bir yöntem saptanamamıştır. Bu değişiklikleri gerçekleştirmek için bir Kurucu Meclisin kurulup kurulmayacağı veya başka hangi şekilde yapılacağı sonradan Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlenmesine karar verilmiştir.²⁸⁹

Devlet Başkanı Org. Evren,²⁹⁰ bakanlık müsteşarlarının hepsiyle bir toplantı yapmış ve kendilerine bazı prensip emirlerini iletmiştir. Bu emirler kapsamında; Bakanlıkların çıkarılması gereken ecele kanunları varsa hemen Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine bunları göndermelerini, çalışmaların burasıyla yapılacağını, Sekretaryanın 15 Eylül Pazartesi günü göreve başlayacağını, vatandaşın iyi muamelede bulunulacağını, planda olan yatırımlar varsa devam edileceğini ve ita amirliği yetkisinin kendilerinde olduğunu bildirmiştir.²⁹¹

Gündüzleri sokağa çıkma yasağının kaldırılması ile birlikte evinden dışarı çıkan halk, terör ve anarşiden dolayı yaşadığı korkuyu geride bırakmanın sevinciyle orduyu bir kurtarıcı gibi selamlamıştır. Daha çarpıcı olanı ise, müdahaleye sevinen sadece halk olmamış, Demirel Hükümetinin bakanları arasında bile haberi alınca sevinen kişiler olmuştur.²⁹²

O günlerde sadece halkın değil, aynı zamanda ülke yönetiminde söz sahibi olan kişilerin de yapılan müdahaleye bakışını, Gazeteci Yalçın Doğan'ın şu ifadesi açık bir şekilde ortaya koymaktadır:

“Bir sivil siyasetçi, hükümetin bakanı, ihtilal olmuş, devirmiş onları, sadece bütün Türkiye allak bullak olacak, bambaşka bir yönetim uygulanacak, tarih yeniden yazılacak. Çok şükür bu günleri de gördük diyen iki üç tane bakanla konuştum

²⁸⁹ Milliyet Gazetesi, 14 Eylül 1980.

²⁹⁰ MGK, aynı gün Evren'e “Devlet Başkanı” unvanı vermiştir. Ayrıntı için bkz. Güven, a.g.e., s. 35.

²⁹¹ Ayrıntı için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 14 Eylül 1980 ve Evren, Kenan Evren'in Anıları II, s. 27.

²⁹² Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 143.

maalesef.”²⁹³

Basının yapılan müdahaleye yaklaşımını görmek için ise, müdahaleden bir gün sonrasının gazetelerini incelediğimizde gazetelerde; “Zaten beklenen oldu”, “Görünen köy kılavuz istemez”, “Bu müdahale ülke için bir kurtuluş olmuştur”, “Ordu mecbur kaldı”, “Yeni bir dönem başladı” yönünde başlıklar atılarak müdahaleyi destekler tarzda yorumlar yapılmıştır.²⁹⁴ Köşe yazarları da konuya geniş yer vermişler ve beklenenin olduğu, müdahalenin kaçınılmaz bir sonuç olduğu yönünde yorumlar yapmışlardır.²⁹⁵

²⁹³ Aynı yer.

²⁹⁴ **Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman, Günaydın** Gazeteleri, 12 Eylül 1980. Gazetelerin ayrıntılarına baktığımızda ise, Hürriyet’in ilk sayfasında, “Atam, ne sağ, ne de sol... Atatürk Türkiye’si doğrultusunda bir ülkenin haysiyetli kişileri olarak birlik içinde, dipdiri ve senin yolundayız. Şuna asla şüphen olmasın; Senin emanetin Cumhuriyet, ilelebet payidar olacaktır. Hainler, gafiller, tüm iç ve dış düşmanlar hak ettiklerini bulacaklardır. Müsterih ol Atam.” sözleri yer almıştır. Bkz. **Hürriyet** Gazetesi, 13 Eylül 1980.

Milliyet gazetesinde yer alan haberlerin başlıkları ise şöyledir: “Evren; yeni yönetime herkes yardımcı olmalı”, “Dünya’da bir numaralı haber Türkiye idi”, “Ordunun yönetime gelmesi dışta olumlu karşılandı”, “Ordunun yönetime el koyma hareketi titizlikle hazırlanmış bir planla gerçekleşti.” Bkz. **Milliyet** Gazetesi, 13 Eylül 1980.

Dış basında da müdahale olumlu karşılanmış, müdahaleyi destekler tarzda yorumlar yapılmıştır. Milliyet gazetesi, dış basındaki yankılarını üçüncü sayfasından “Ordunun yönetime gelmesi dışta olumlu karşındı” başlığıyla haber yapmış, içeriğinde de özellikle yabancı radyolar tarafından yapılan yorumlara yer verilmiştir. Bkz. **Milliyet** Gazetesi, 13 Eylül 1980.

Aynı şekilde Hürriyet gazetesi de üçüncü sayfasında dış basındaki yorumlara yer vermiştir. Türkiye’de ordunun iktidarı ele almasının NATO’da belirli bir ferahlama havası yarattığı belirtilen haberin devamında müdahaleye istikrarsızlık ve terörün neden olduğu, Org. Evren’in “ilerici, ülke sever bir asker” olduğu şeklindeki yorumlara yer verilmiştir. Ayrıntı için bkz. **Hürriyet** Gazetesi, 13 Eylül 1980.

Tercüman gazetesi ise, dış dünyanın bakışını ilk sayfasında “Ordu Mecbur Kaldı” başlığı altında vermiştir. Ayrıntı için bkz. **Tercüman** Gazetesi, 13 Eylül 1980.

²⁹⁵ Akbal, 13 Eylül tarihli “Yeni Bir Tarih Yaprağı” başlıklı yazısında şunları belirtmiştir:

“(…) Kaç kez uyardılar! Kaç kez açık açık söylediler! Hepimiz yazdık, hepimiz söyledik! Evlerde, kahvelerde, taşıtlarda, halkımız her sabah her akşam bunları konuşuyordu: Sonu yoktur bu gidişin. Bu anlaşmazlığın, bu düşmanlık havasının. Hele şu ‘her şeyi ben çözümlerim’ diye partizanca bir tutum ve davranış içindeki bir azınlık iktidarının bir kez daha devlet gemisini karaya oturtacağı görülen bilinen bir gerçektir...” Ayrıntı için bkz. Oktay Akbal, **Cumhuriyet** Gazetesi, 13 Eylül 1980.

Ekşi, 13 Eylül günü “Oh Olsun Demeli mi?” başlıklı yazısında şunları yazmıştır:

“İnsan doğrusu merak ediyor: Türk Silahlı Kuvvetlerinin, memleketin yönetimine el koyması karşısında acaba Türkiye’nin dört büyük partisinin liderleri neler hissediyorlar?”

Acaba ‘Türkiye’yi’ bu noktaya biz getirdik. Parti çekişmelerini her şeyden önemli saymasak, ülkenin derin bir uçuruma yuvarlanmakta olduğunu yıllardan beri söyleyenlere, bizi bir araya gelmeye, memleketin yüksek yararları uğruna el ele çalışanlara kulak versek, siyasi mücadeleyi yozlaştırıp kör dövüşü haline getirmesek, bu böyle olmazdı’ diyorlar mı? (...)Bütün kamuoyunun beklentilerini dile getiren bu istekleri de savsaklayan siyasilerimiz, bugünkü sonuçtan başka neyi bekliyorlardı?” Ayrıntı için bkz. Oktay Ekşi, **Hürriyet** Gazetesi, 13 Eylül 1980.

Tamer de 13 Eylül tarihli yazısında şunları belirtmiştir:

Müdahalenin ikinci gününde Milli Güvenlik Konseyi tarafından bakanlık müsteşarlarına, bakanlık yetkilerinin verilmesi devlet yönetiminde işleyişin aksaklığa uğramaması açısından, yerinde bir karar olarak değerlendirilmektedir. Müdahalenin, sadece halkın geneli tarafından değil, aynı zamanda devletin yönetim kademesinde bulunanların birçoğu tarafından da olumlu karşılanması, 12 Eylül müdahalesinin kamuoyunun gözündeki meşruiyetini göstermesi açısından önemlidir.

3.1.4. 14 Eylül Günü

Org. Evren, başbakanlık Müsteşarı Turgut Özal ve Maliye Bakanlığı Müsteşarı ile müşterek bir toplantı yaparak, siyasi partilerin ve kapatılan sendikaların bankalardaki paralarına yapılacak işlem, grev ve lokavtların ertelenmesinden dolayı,²⁹⁶ işçilere verilecek avansların ne kadar olması gerektiği üzerinde çalışmalar yapmıştır.²⁹⁷

Milli Güvenlik Konseyi üyeleri, Genel Sekreteri ve Genelkurmay II. Başkanının katıldığı toplantıda yedi maddelik gündem konuları üzerinde değerlendirmeler yapmışlar ve kararlar almışlardır. Gündem maddesi olarak belirlenen konular şunlardır:²⁹⁸

1. Sıkıyönetim ilan edilen yeni bölgelerde sıkıyönetim mahkemeleri kurulmasına gerekli midir?²⁹⁹
2. İşçi ve işveren ilişkilerinin durumu,

“Biz özgürlük diye diye özgürlükleri yok etme yarışına girmiş bir inat ülkesi olduğumuzdan beri ordu için bu noktaya gelmemesi için çok sabır göstermiştir, ama galiba Türk Devletinin varlığı demokrasiden daha öncelik kazanmıştır. (...) Ordu yabancı bir ülkenin değil, bizim ordumuzdur. Bağrımızdan çıkmıştır.” Ayrıntı için bkz. Rauf Tamer, **Tercüman** Gazetesi, 13 Eylül 1980.

²⁹⁶ Milli Güvenlik Konseyi'nin 15 numaralı bildiri ile grev ve lokavtlar ertelenmiştir. Bkz. **Resmi Gazete**, 14.09.1980, Sayı: 17105.

²⁹⁷ Ayrıntı için bkz. Çölaşan, **12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası**, s. 57-58.

²⁹⁸ Evren, **Kenan Evren'in Anıları II**, s.30.

²⁹⁹ **Tercüman**'da “Sıkıyönetim mahkemeleri kurmaya ve kaldırmaya MGK'nın yetkili kılındığı” bildirilmiştir. **Tercüman** Gazetesi, 16 Eylül 1980.

3. Siyasi parti liderlerinin güvenlik altında tutulma sürelerine ilişkin yapılacak işlemler,
4. Genel Sekreterlik Teşkilatı ve ilişkileri,
5. Vali ve Büyükelçi atamaları,
6. Avrupa Konseyi'nin Türk parlamenter başkan yardımcıları Turan Güneş ve Cevdet Akçal'ın durumları,
7. Genel Sekreterlikte, Yüksek Askeri İdare Mahkemesinde, Askeri Yargıtay'dan askeri hakim görevlendirilmesi.

Bu maddeler hakkında verilen kararlara baktığımızda, sıkıyönetim mahkemeleri ile ilgili ihtiyaç olan yerlerin ve mevcut olan yerlerden artırılması gereken varsa tespit edilmesine karar verilmiştir. İşçi ve işverenlerle ilgili, ülke çapında grev lokavt yasağının devam etmesine, toplu sözleşme zamanı gelmiş işçilere yüzde 75 zam yapılması kararlaştırılmıştır. Siyasi parti liderlerinin buldukları yerlerde ay sonuna kadar kalmaları, TRT'nin görüntü alabilmesi ve beyanat vermeleri uygun görülmüştür. Genel Sekreterlik için düşünülen teşkilat uygun bulunmuş, sivil personelle takviye edilmesi istenmiş, Sekreterliğin Kuvvet Kurmay Başkanlıkları ile sık sık temas ve koordinasyon yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Vali ve Büyükelçi atamaları şimdilik askıya alınmıştır. Avrupa Konseyi Toplantısına Turan Güneş, Cevdet Akçalı ve Metin Toker'in katılımı uygun bulunmuştur.³⁰⁰ Genel Sekreterliğin de Askeri Yargıtay, Yüksek Askeri İdare Mahkemesinden alınacak askeri hakimlerle takviye edilmesine karar verilmiştir.³⁰¹

Bunun yanı sıra, Milli Güvenlik Konseyi tarafından 16 numaralı bildiri yayımlanmıştır. Bu bildiride Konsey, ekonomik durumu düzenlemek ve daha iyiye götürmek maksadıyla yürürlüğe konulan ekonomik programla yapılan anlaşmaların

³⁰⁰ Ayrıntı için bkz. Cumhuriyet Gazetesi, 16 Eylül 1980.

³⁰¹ Evren, Kenan Evren'in Anıları II, s. 30.

ve protokollerin uygulanmasına devam edileceğini belirtilmiştir.³⁰²

Milli Güvenlik Konseyi, müdahalenin üçüncü gününde ülke yönetiminde yürütme ve yargı görevleriyle ilgili acil alınması gereken kararlarla, ülke yönetiminde zafiyetin oluşmasını engellemeye ve halkın askeri rejime bakışının zedelenmesinin önüne geçmeye çalışmıştır. Bunun dışında Konsey'in, müdahale ile birlikte ülke içi yönetime kendi anlayışlarında düzen verirken, dış ülkelerin müdahaleye bakışını da göz ardı etmediği anlaşılmaktadır. Müdahalenin dış ülkelerde yaratacağı kaygıların Türkiye'yi uluslar arası alanda yalnızlığa itmemesi, dış kredileri ve yardımları olumsuz yönde etkilememesi için, Konsey'in zaman kaybetmeden bu konularda gerekli resmi açıklamaları yapma gereği duyduğu değerlendirilmektedir.

Kamuoyunda müdahaleye yönelik değerlendirmeleri yakından görmek için 14 Eylül günü basılan gazetelerin yorumlarına baktığımızda, basının müdahale öncesi yaşananlardan dolayı siyasileri suçladıklarını, müdahaleyi yapan orduyu destekler tarzda yorumlara yer verdiklerini görmekteyiz.³⁰³ Ayrıca, basının önde gelen köşe yazarları da müdahalenin haklılığına geniş yer vermişler, bu müdahaleyi sadece toplumun değil, aynı zamanda ülkeyi yönetmiş olan siyasetçilerin de bir zaruret olarak gördükleri yönünde yorumlar yapmışlardır.³⁰⁴

³⁰² Hasan Cemal, *12 Eylül Günü Tank Sesiyle Uyanmak*, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, Nisan 1986, s. 35-36.

³⁰³ Ayrıntı için bkz. *Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman, Günaydın* Gazeteleri, 14 Eylül 1980.

³⁰⁴ Mumcu, 14 Eylül tarihli yazısında şunları belirtmiştir:

"Silahlı Kuvvetlerin, emir-komuta zinciri içinde yönetime tümüyle el koyması, yağmurun yağması gibi dolay bir olaydır! Kuraldır, belli nedenler, belli sonuçları doğurur. Devlet, devlet olmaktan çıkar, parlamento, onbeş gün içinde seçilmesi gereken Cumhurbaşkanı seçmez ve ülke baştanbaşa örtülü bir iç savaşın kanlı arenasına dönüşürse, Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koymasından doğal ne olabilir ki? Sonuç şaşkıncı değildir.

(...)

Biz çok partili yaşamı, çoğulcu ve özgürlükçü demokrasiyi, Anayasal düzeni yaşatamadık, Hukuk devletini kan gölünde boğduk, demokrasinin ne olduğunu, daha önemlisi, ne olmadığını bir türlü anlayamadık!

Bu bir iflastır. Bu sonuç, otuz yıldır bizleri yöneten, yönettiklerini sanan kadroların ve bunların siyasal düşüncelerinin tam bir iflastır demektir..." Ayrıntı için bkz. Uğur Mumcu, *Cumhuriyet* Gazetesi, 14 Eylül 1980.

3.1.5. 15 Eylül Günü

Toplumun yapılan müdahaleye güvenini gösteren konulardan bir tanesi de bankalarda yaşanan olaylar olmuştur. 12 Eylül günü yayımlanan 10 numaralı bildiri ile banka işlemlerinin, 15 Eylül günü sabahtan normal faaliyetlerine başlayacağı ve her türlü mevduatın devlet teminatı altında olduğu halka tebliğ edilmiştir.³⁰⁵ Komutanları endişelendiren hususlardan bir tanesi de 15 Eylül günü halkın bankalara hücum ederek bankalardan fazla miktarda para çekmeleri ihtimali olmuştur. Fakat yaşananlar bunun tam tersini göstermiştir. Bankalara yatırılan mevduat çekilenlerden daha fazla çıkmıştır.³⁰⁶

Milli Güvenlik Konseyi üyeleri ve Genel Sekreteri, Genelkurmay II. Başkanı ve zaman zaman Emin Paksüt'ün katıldığı toplantıda hükümetin kimlerden oluşacağı konuları görüşülmüştür. Başbakanlık görevi için Turhan Feyzioğlu, Kenan Evren ve Haydar Saltık'ın isimleri geçmiştir. Evren, Devlet Başkanlığı ve Başbakanlık görevinin kendisinde bulunmasının, uygulamaya yönelik olarak önemli sıkıntılar doğuracağından dolayı bu uygulamayı uygun görmemiştir. Evren, bununla ilgili olarak toplantıda şunları ifade etmiştir:

“Konsey Başkanı olarak bir karar alacağız, bu kararı hükümetin uygulaması normaldir. Bazı konular olacak ki doğrudan doğruya hükümet bu konuda karar verip icraya koyacaktır. Ben icranın başı olursam aldığım bu kararı gerektiğinde Konsey nasıl tenkit edecek veya değiştirebilecek. Çok müşkül bir durum ortaya çıkmaz

Arcayürek, 14 Eylül günü köşesinde şunları yazmıştır:

(...)

Ordu 1979'dan bu yana kademeli biçimde yetkilileri uyardığı ve biz, bunları yazdığımız zaman bağınaz ve budala olanların hemen hepsi gerçeği yansıtmıyıp yansıtmadığımıza bakmamış, sanki her işi olabildiğince doğru yörüngede sürdürüyorlarmış gibi, bize siyasetçileri baskı altında tutmak istediğimiz gibi adi iftiraları hak görmüşlerdi.

(...)

*Parti yönetimine katılmış AP'liler ve CHP'liler ile konuştum. Her biri müdahalenin kaçınılmaz olduğunu söyledikleri gibi, 'Önümüzdeki son şansın ordu yönetiminin başarıya ulaşması' olduğunu açık yüreklilikle ifade etti. Üstündağ da böyle dedi, Orhan Eren de böyle konuştu...' Ayrıntı için bkz. Cüneyt Arcayürek, **Hürriyet** Gazetesi, 14 Eylül 1980.*

³⁰⁵ Ayrıntı için bkz. **Milliyet** Gazetesi, 15 Eylül 1980.

³⁰⁶ Ayrıntı için bkz. Çölaşan, **12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası**, s. 42-44.

mi?”³⁰⁷

Org. Haydar Saltık da görevine bir asker olarak devam etmek istediğini belirterek teklifi kabul etmemiştir. Turhan Feyzioğlu ile ilgili Emin Paksüt’ün değerlendirmesi, diğer partilerin kendisini kabul etmeyebileceği yönünde olmuştur. Fakat Komutanların kendisi hakkındaki, “*Atatürkçü kişiliği, açık sözlülüğü, sahip olduğu devlet tecrübesi ve diğer kişilik özellikleri*” gibi değerlendirmeler sonucunda T. Feyzioğlu üzerinde karar kılınmıştır. Zaman kaybetmeden T. Feyzioğlu ile irtibata geçilmiş, kendisinin de onayını almayı müteakip görüşmek üzere davet edilmiştir. Kurulacak Bakanlar Kurulunun kimlerden oluşacağına dair taslak listede Feyzioğlu’nun da fikirleri alınarak düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır.³⁰⁸

Milli Güvenlik Konseyi, ülke yönetiminin sadece bir konsey tarafından yürütülemeyeceği gerçeğinin farkında olduğu için, müdahalenin dördüncü gününde hızlı bir şekilde kendi kontrolünde bir hükümet kurma yoluna gitmiştir. Bu hükümette görevlendirilecek kişilerin, Milli Güvenlik Konseyi ile uyum içerisinde olması ve güvенеbilecekleri şahıslardan oluşması, ayrı bir önem arz etmiştir. Özellikle başbakanın belirlenmesinin zorluğu, Konseyi uğraştıran konuların başında gelmiştir. Konseyin karar vermesini zorlaştıran husus, belirlenecek kişinin hem kendileri ile uyumlu hem de kamuoyunun kabullenebileceği bir isim olması gerektiğini düşüncülerinden kaynaklanmaktadır. Milli Güvenlik Konseyi’nin böyle bir kişiyi başbakan olarak seçmek istemesindeki asıl nedenin, bu özelliklere sahip bir kişinin Konseyin uygulamalarını kolaylaştıracağı düşüncesinden ileri geldiği değerlendirilmektedir.

3.1.6. 16 Eylül Günü

Org. Evren, 16 Eylül 1980 günü yaptığı ilk basın toplantısında yerli ve

³⁰⁷ Evren, *Kenan Evren’in Anıları II*, s. 31.

³⁰⁸ a.g.e., s. 31-32.

yabancı basın mensuplarına, geçmişe yönelik genel bir değerlendirme, hareketin amaçları ve bundan sonraki süreçte yapılacak olanlar ile ilgili genel bilgiler vermiştir. Evren, hareketin amaçlarını şöyle ifade etmiştir:³⁰⁹

1. Milli Birliği korumak,
2. Anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek,
3. Devlet otoritesini hakim kılmak ve korumak,
4. Sosyal barışı, milli anlayış beraberliği sağlamak,
5. Sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyetlere, insan haklarına dayalı laik cumhuriyet rejimini işler hale getirmek,
6. Ve nihayet, uygun bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden kurmak.

Basın mensuplarının sorularına baktığımızda iç politika kapsamında; geçici Anayasa, Kurucu Meclis, siyasi parti liderlerinin politik gelecekleri, uygulanacak ekonomik politikalar hakkında sorular sorulmuştur.³¹⁰ Dış politika kapsamında; Türkiye'nin komşu ülkeler ile ilişkilerinin durumu ve hareket ile ilgili önceden ABD'yle bir görüşmenin olup olmadığı sorulmuştur.³¹¹

“Harekat ile ilgili önceden ABD'yle bir görüşme yapıldı mı, hareketi önceden nasıl öğrendiler?” soruları günümüzde de eleştirilen konuların başında gelmektedir. Evren'in bu sorulara cevabı; ABD ile kesinlikle bir görüşme yapılmadığı, ABD'de bazı ajansların buradaki Amerikan Yardım Kurulu temsilcilerinden aldığı bir haber üzerine, Türkiye'de hareketin başladığı yönünde erken saatlerde açıklamalarda bulunduğu yönünde olmuştur.³¹²

³⁰⁹ Bkz. www.belgenet.com/12eylul/12eylul.html. Ayrıca Evren'in ilk basın toplantısı için bkz. EK-5.

³¹⁰ Basın toplantısından bir gün önce, ekonomi alanında alınması gereken acil tedbirler kapsamında, önceden ekonomik alanda yapılmış olan anlaşmaların ve protokollerin uygulamasına devam edileceği MGK'nın 5 Sayılı Kararı ile tüm dünyaya bildirilmiştir. Bkz. **Resmi Gazete**, 15.09.1980, Sayı: 17105

³¹¹ Ayrıntı için bkz. **Milliyet Gazetesi**, 17 Eylül 1980.

³¹² Evren, o saatlerde olan gelişmeler ile ilgili de şu şekilde bilgi vermiştir: *“11 Eylül akşamı Amerikan Yardım Kurulu Başkanlığı'nın bulunduğu binanın yakınına tank birliklerinin gelmesi*

Ayrıca, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Şahinkaya'nın 11 Eylül günü ABD ziyaretinden dönmesi, günümüzde de tartışma yaratan konulardan bir tanesi olmuştur. Bu durum müdahale ile ilgili önceden ABD ile görüşüldüğü ve bilgi verildiği yönünde yorumlanmıştır.³¹³ Özellikle, ABD'nin askeri yönetime olabildiğince destek vermesi böyle yorumlara neden olmuştur.

Gazeteci Muammer Yaşar'ın 16 Şubat 1989' da Evren'le yaptığı görüşmede, Evren Org. Şahinkaya'nın ABD ziyaretinin daha önceden zaten planlanmış olduğunu, sonradan ortaya çıkan bir durum olmadığını belirtmiştir. Evren konu hakkında şunları ifade etmiştir:

"ABD Hava Kuvvetleri Komutanı'nın Orgeneral Şahinkaya'yı daveti 30 Temmuz 1980'de kabul edildi. Genelkurmay kararname çıkarılması için 22 Temmuz'da Milli Savunma Bakanlığına yazı yazdı. Ziyaret tarihleri olarak 6 ila 14 Eylül tarihleri bildirildi. Davet 7 ila 13 Eylül tarihleri arasında idi. Tabii birer gün yol konuldu. 26 Ağustos günü toplandık. Harekatın 12 Eylül'de yapılmasına karar verdik. Tahsin Şahinkaya dedi ki: '12 Eylül'de harekat yapılacak ben Amerika seyahatini iptal edeyim.' Ben, Hükümete karşı ne diyeceğiz? Kararnameye yazmışız, darbe yapacağız mı diyelim? dedim. Olmaz öyle şey. Sen gideceksin, erken dön, dedim. Bunun üzerine Şahinkaya'nın kararnamesi 11 Eylül olarak değiştirildi. Tahsin Paşa da Amerika'da karımın ameliyatı var. Onun için erken döneceğim demiş. Şimdi de tuttular, Hava Kuvvetleri Komutanı Şahinkaya Amerikan Hükümetine haber vermek için gitti, müsaade almak için gitti, filan dediler. Biz böyle bir şey yok, dedik. İnanıramıyoruz..."³¹⁴

Bu konuda, o dönem ABD Milli Güvenlik Uzmanı olan Paul Henze de

nedeniyle, 'Bu tanklar buraya neden geldi?' diye Genelkurmay Başkanlığı aranmış ve bilgi istenmiştir. Kendilerine, birliklerin NATO tatbikatı kapsamında orada buldukları iletilmiştir. Yoksa harekat başlamadan evvel, böyle bir harekatın yapılacağı hiçbir zaman kendilerine duyurulmamıştır." Ayrıntı için bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları II**, s.47. Ayrıca Ruscuklu'nun 17 Kasım 2007 yılında Evren'le yaptığı görüşmede, Evren konu hakkında şunları söylemiştir. Evren: "12 Eylül günü saat 03.00'den sonra Özel Kalem Müdürü odama girdi. Bana, 'Komutanım, muhabere merkezinden bildirdiler. Amerikalılar'ın Balgat'taki muhabere birliğinden bizim muhabere merkezini aramışlar. Etrafta tanklar varmış. Nedir, tatbikat mı var, diye sormuşlar. Tatbikat diyerek geçiştirmişler.' Söyleyin, harekat nasıl olsa başladı. Yönetime el koyduk, diye söyleyin." cevabını vermiştir. Ayrıca Evren, bu haberin Amerikan Başkanı'na Amerikalılar'ın Balgat'taki muhabere birliği vasıtasıyla doğrudan bildirildiğini ve ABD'nin harekat ile ilgili bu şekilde haberleri olduğunu ifade etmiştir.

Ayrıntı için bkz. Ruscuklu, a.g.e., s. 437-438.

³¹³ Arcayürek, **Demokrasi Dur**, s. 399.

³¹⁴ Yaşar, **Paşalar Politikası**, s. 18-19.

müdahaleyi başladıktan sonra öğrendiğini ve durumun ABD tarafından beklendiğini ifade etmiştir. Henze konu ile ilgili şu açıklamada bulunmuştur.

“Benim darbeden haberim, darbe akşamı NSC’den gelen telefonla oldu. Fakat zaten o sırada bizde gece olmasına karşın, Türkiye’de sabah olmuştu bile, hatırladığım kadarıyla, Başkan Kennedy Merkezi’ndeydi. Ben mesajcıyı hemen haber vermesi için yollamaya karar verdim. Ancak mesajcı gitmedi. Doğrusu gitmesi için bir neden yoktu. Bizim açımızdan bu olay olumlu bir gelişmeydi. Ve ertesi gün Washington’da büyük bir rahatlama vardı.”³¹⁵ Ayrıca Henze şunları belirtmiştir: “Aslında Washington olayların bu şekilde gelişmesine izin verdi. Zira çıkarlarımızı bunu gerektiriyordu.”³¹⁶

Bu konuda dönemin CIA Başkanı Stanfield Turner’in söyledikleri de ABD’nin yapılan 12 Eylül müdahalesine neden sıcak baktığını ve kurulan askeri rejimi desteklediğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Turner şu yorumu yapmıştır:

“Çünkü soğuk savaş sırasında Türkiye’yle ilişkilerimiz hep çok sağlam oldu. Türkiye’yle kurulan dostça ilişkiler, bölgedeki çıkarlarımız açısından çok önemliydi. Bunu insan haklarından daha çok önemsiyorduk. Bizim için öncelik dostça ilişkilerdeydi. İkinci öncelik ise rejimin yapısıydı. Ancak ikisi arasında bir seçim yapmak gerekse, birincisi öne çıkıyordu.”³¹⁷

Evren, 12 Eylül’den sonra yaptığı temaslardan sonra, Amerika, İngiltere ve Fransa’nın yani, müttefik olan ülkelerin bu müdahaleyi zaten beklediklerini belirtmiştir. Ayrıca, Haig’in 12 Eylül’den sonra Dışişleri Bakanı olarak Türkiye’ye geldiğinde, kendisine “Geç bile kaldınız” şeklinde görüş bildirdiğini söylemiştir.³¹⁸

ABD Başkanı J. Carter da, görevinden ayrıldıktan sonra yaptığı bir gezide Türkiye’ye de uğradığında, 12 Eylül müdahalesiyle ilgili ABD’nin ferahladığını, Afganistan ve İran’dan sonra Türkiye’nin istikrarının da kendileri için önemli

³¹⁵ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 138.

³¹⁶ a.g.e., s. 148.

³¹⁷ Aynı yer.

³¹⁸ Aynı yer.

olduğunu ifade etmiştir.³¹⁹

Verilen bilgilerin ışığında Batının, özellikle ABD'nin, müdahaleye etkisi açısından öncelikli olarak şu tespitlerin yapılmasının önemli olduğu değerlendirilmektedir. Müdahale öncesi dış dünyada yaşanan gelişmelere baktığımızda, Afganistan'ın ve İran'ın Batı kontrolünün dışına çıkması, Batının bölgesel güvenlikle ilgili kaygılarının ve beklentilerinin artmasına sebep olmuştur. SSCB'yi kontrol etmeye çalışan Batı için, bu ülkelerin kaybedilmesi stratejik konumu gereği kendilerinin gözünde Türkiye'nin önemini artırmıştır. Türkiye'de bu süreç içerisinde yaşanan ciddi bunalımlar ve bu sorunları çözebilecek güçlü bir sivil iktidarın bulunmaması neticesinde, Batıda askeri bir müdahale ile ülkede istikrarın sağlanabileceği yolunda düşüncelerin oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde özellikle ABD açısından, Türkiye'nin istikrarı her şeyin önüne geçmiştir. Müdahale sonrası, Batı tarafından müdahaleyi destekler şekilde yapılan yorumlar, bunun bir göstergesi olarak düşünülmektedir.

Batının 12 Eylül müdahalesine etkisi açısından baktığımızda, müdahalenin bizzat içerisinde planlayan ve uygulatan olmadığı, ancak yapılması yönünde özellikle komuta kademesine, Çağlayangil'in de belirttiği gibi,³²⁰ farklı bürokratik kanallardan telkinlerde bulunduğu değerlendirilmektedir.

16 Eylül günü gerçekleştirilen basın toplantısına baktığımızda ise Evren, hareketin amaçları ve bundan sonraki süreçte yapılacak olanlar ile ilgili genel bilgiler vermiş ve askeri yönetimin kalıcı olmadığını vurgulamıştır. Yönetimde kalacakları

³¹⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Temmuz 1985.

³²⁰ 12 Eylül darbesinde dönemin Cumhuriyet Senatosu Başkanı ve Cumhurbaşkanı vekili İ. Sabri Çağlayangil, 7 Şubat 1974'te İsmail Cem' verdiği ve bir dönemin dış politika muhasebesini yaptığı olup bitenlerde ABD'nin rolü hakkındaki mülakatta şunları söylemiştir: "*Bakınız İsmail Cem Bey, böyle şeyleri açıkça yapmazlar. Yabancı sefirler, yetkililer en önemli konuları böyle özel temasta söylerler. Bu gibi şeyleri resmi teşebbüs mevzuu yapmazlar. Bizim altı senelik Hariciye Vekilliğimizde çok rastladık...Önemli mesajları, tavsiyeleri, endişeleri, ya kokteyllerde, ya yemeklerde, ya özel hasbıhallerde, ya bu işi sırf söylemek için tertiplenmiş gezilerde duyururlar size. Kayıt ve resmîyet dışı, hasbıhal halinde telkin etmeye çalışırlar.*" Bkz. Özdemir, a.g.e., s. 326-327.

süre içerisinde, yapılacakları net bir şekilde ortaya koyan Evren, bundan sonraki sürecin bilinmemesinin akıllarda oluşturabileceği belirsizliğin önüne geçmeye çalışmıştır.

3.1.7. 17 Eylül Günü

Milli Güvenlik Konseyi tarafından hükümetin yakın bir zamanda kurulacağını bildirilmesinden dolayı, öncelikli olarak başbakanın belirlenmesi üzerinde durulmuştur. Başbakanlığa Feyzioğlu'nun düşünüldüğünün kamuoyu tarafından duyulması üzerine, Feyzioğlu hakkında olumsuz bir izlenim gelmeye başlamıştır.³²¹ Ayrıca Komutanlar da dört siyasal parti lideri gözetim altındayken, beşinci ve en küçük parti liderine başbakanlık görevinin verilmesinin uygun olmayacağını değerlendirmişlerdir.³²² Kamuoyunun istemediği bir ismin seçilmesi, ileride uygulamaları zor durumda bırakabileceği düşüncesiyle kendisinden vazgeçilmek zorunda kalınmıştır. Yapılan değerlendirmeler sonucu, o günde Başbakanın belirlenmesine karar verilememiştir.³²³

Milli Güvenlik Konseyi'nin başbakan olarak görevlendirmeyi düşündükleri Feyzioğlu'ndan vazgeçmeleri, komuta heyetinin kamuoyu tepkisini ve değerlendirmelerini önemseyişinin bir göstergesi olmuştur. Toplumun benimsemeyeceği bir kişinin başbakan olarak atanmasından vazgeçilmesi, müdahale için halkın desteğinin önemli olduğunu düşünen komutanların, müdahale sonrasında sürdürecekleri yönetim için de halkın desteğine önem verdiklerini göstermektedir.

³²¹ Dursun, *a.g.e.*, s. 172.

³²² Ayrıntı için bkz. Doğan, *a.g.e.*, s. 45.

³²³ Evren, *Kenan Evren'in Anıları II*, s. 62.

3.1.8. 18 Eylül Günü

Genelkurmay Başkanı Org. Evren yapılan müdahale sonrası, Devlet Başkanlığı ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı görevlerini de üstlenmiştir. Yasama görevini yerine getirecek olan Milli Güvenlik Konseyi'nin üyeleri ile beraber, Evren 18 Eylül günü TBMM salonunda yemin töreni icra etmiştir.³²⁴ Törenden sonra Evren, Başbakanın belirlenmesi için Yüksek Askeri Şura üyelerini toplamış ve düşüncelerini almıştır. Yapılan değerlendirme neticesinde, Konsey ile uyumlu çalışabilmesi için bu göreve asker orijinli birisinin seçilmesine ve bu kişinin de eski Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülend Ulusu olmasına karar verilmiştir. Karar verildikten sonra Ulusu ile görüşülmüş ve onayı alınmıştır.³²⁵

Yapılan her şeyin hedefine ulaşması, öncelikli olarak ekonominin yoluna girmesiyle bağlantılı olduğunu bilen Komutanlar, müdahale gününden itibaren özellikle Maliye Bakanı ve Ticaret Bakanı üzerinde durmuşlardır. Bu konuda, Feyzioğlu ve Paksüt'ün fikirlerini almışlardır. Feyzioğlu özellikle, ekonomi konusundaki istikrar politikasının yürütülebilmesi için Turgut Özal'ın mutlaka kabinde olması gerektiğini ifade etmiştir. Paksüt ise bu fikre katılmamış ve 12 Eylül'den önceki görevine paralel bir görev verilmesinin uygun olacağını söylemiştir. 12 Eylül'den önce ekonomik konuları Başbakan adına yürütmesi, dış borçların ertelenmesi, yeni krediler bulunması konusunda dış ülkeler ve finans kuruluşları ile müzakerelerde başarılı olması, 24 Ocak Kararları'nın alınmasında önemli rolü olması sebebiyle Komutanlar Feyzioğlu'nun teklifini uygun görmüşlerdir.³²⁶

Ekonominin hassas bir çizgide gitmesinden dolayı 12 Eylül günü Özal'la görüşmüş olan komutanlar, Özal'a ekonomiden sorumlu Başbakan yardımcılığı görevi teklif etmişlerdir. Özal ise, ekonomiden sorumlu Başbakan yardımcılığı ile

³²⁴ Ayrıntı için bkz. Cemal, *Tank Sesiyle Uyanmak*, s. 55-58.

³²⁵ Dursun, *a.g.e.*, s. 172.

³²⁶ Evren, *Kenan Evren'in Anıları II*, s. 64-68.

Maliye ve Ticaret Bakanlıkları görevlerini de istemiştir.³²⁷ Bu görüşmeyi izleyen günlerde Komutanlar, özellikle ekonominin bu kadar sıkıntılı olduğu bir dönemde iplerin tek kişinin elinde olmasını istememişler,³²⁸ sadece ekonomiden sorumlu Başbakan yardımcılığı görevini vermişlerdir.³²⁹

3.1.9. 19 Eylül Günü

Milli Güvenlik Konseyi'nin ilk resmi toplantısı bugün yapılmıştır. Toplantıda ilk çıkarılmak istenen kanun teklifi, Atatürk'ün 100. doğum yılının kutlanması ve Atatürk Kültür Merkezi kurulması olmuştur. Fakat dört madde komisyona iade edilmek zorunda kaldığı için 23 Eylül günü kanunlaştırılmıştır. Ayrıca, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununun bazı maddelerini değiştirilmesine ve bazı maddelerin ilave edilmesine dair kanun çıkarılmıştır.³³⁰ 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununda yapılan değişiklikler şunlardır:³³¹

1. Sıkıyönetim Komutanlığı emrinde görevli ordu mensupları, emniyet ve asayişe ilişkin zabıta kuvvetleri ile diğer güvenlik görevlileri kendilerine verilen görevlerin yerine getirilmesi sırasında; güvenlik kuvvetlerinin teslim ol emrine itaat edilmemesi, silahla karşılık verilmesi veya güvenlik kuvvetlerinin meşru müdafaa durumuna düşmeleri halinde görevli güvenlik kuvvetleri mensuplarının doğrudan ve duraksamadan hedefe ateş edebilecektir.

2. Sıkıyönetim Komutanlıklarının gözetim altında tutma süresi 30 güne

³²⁷ Birand, Yalçın, *The Özal Bir Davanın Öyküsü*, s. 102.

³²⁸ Gazeteci Hasan Cemal Komutanların Turgut Özal konusunda yaşadıkları tereddüdün temelinde yatan sebebi şu şekilde açıklamıştır: "12 Eylül'ü yapanlar, gerçekte Özal'a güvenmezler. Özal'ın takunyaltı geçmişi ve 1977'de MSP'den milletvekili adaylığı bu güvensizliğin temelinde yatar. Ancak 24 Ocak Programı ve bunun dış destekleri açısından Özal'a bir bakıma mecburdurlar." Bkz. Cemal, *Özal Hikayesi*, s. 28.

³²⁹ Ayrıntı için bkz. Mehmet Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, 3. Baskı, Birey Yayınları, İstanbul, 2000, s.17-18; ayrıca bkz. Evren, *Kenan Evren'in Anıları II*, s. 68.

³³⁰ Ayrıntı için bkz. *Milliyet Gazetesi*, 20 Eylül 1980.

³³¹ Evren, *Kenan Evren'in Anıları II*, s. 69.

çıkarılmıştır.

İlave edilen fıkra ile, Sıkıyönetim Komutanlıklarınca ilgili kurum ve organlardan derhal yerine getirilmesi istenen durumlar şu şekilde belirtilmiştir: Bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmalarını sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamuda görevli personelin atanması veya işine son verilmesi; mahalli idarelerde çalışanların işine son verilmesi hakkındaki istekleridir.

Milli Güvenlik Konseyi tarafından müdahalenin hedefleri arasında gösterilen, anarşi ve terörü önleyerek can ve mal güvenliğini tesis etmek ve Devlet otoritesini tekrar tesis etmek konularında, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanununda yapılan değişikliklerin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Ülkeyi yıllardır bunaltan anarşi ve terörü ortadan kaldırmak için, önceden alınmayan radikal kararlar Milli Güvenlik Konseyi tarafından, çok hızlı bir şekilde alınmış ve ülke genelinde asayişin tekrar sağlanması için emniyet güçlerine geniş yetkiler vermiştir. Verilen bu yetkilerin, emniyet güçlerinin terör odaklarıyla mücadelesinde etkili olduğu, ülke genelinde sıkıyönetimin uygulanması ile anarşi ve terör olaylarının hızlı bir şekilde önüne geçilebildiği değerlendirilmektedir.

3.1.10. 20 Eylül Günü

Milli Güvenlik Konseyi tarafından Bülend Ulusu Başbakan olarak atanmıştır. Zeyyat Baykara ve Turgut Özal Başbakan Yardımcılığına getirilmiştir.³³² O sırada bulunabilecek en uygun çare olarak Özal'ın bu göreve getirilmesi konusunda, Genelkurmay II. Başkanı Orgeneral Necdet Öztörün şu yorumu yapmıştır:

³³² Resmi Gazete, 21.09.1980, Sayı: 17112. Ayrıca bkz. Cemal, a.g.e., s. 67 ve Yirmibeşoğlu, a.g.e., s. 181.

“Komutanlar ekonomik durumun hemen kısa zamanda düzelemeyeceğini görüyorlardı. Alınmış olan ekonomik tedbirlerin devam edeceğini dış dünyaya göstermek lazımdı. Radikal bir değişiklik olmayacağına dış ekonomik çevreler inanmıyordu. Sanırım Özal’ın göreve çağrılmasının birinci nedeni buydu.”³³³

20 Eylül’den itibaren ay sonuna kadar hükümetin kurulması ile ilgili gelişen önemli olaylar ise kısaca şunlardır. Ertesi günü Bakanlar Kurulu listesi, Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.³³⁴ Basında Bakanlar Kurulu ile ilgili açıklamalar ve olumlu değerlendirmeler geniş bir şekilde yer almıştır.³³⁵

Başbakan Ulusu, 27 Eylül günü hükümet programını beş kişilik yasama meclisi olarak görev yapan Milli Güvenlik Konseyi’nin önünde okumuştur.³³⁶ Üç gün sonra da Milli Güvenlik Konseyi Bakanlar Kurulu’na oybirliği ile güvenoyu vermiştir.³³⁷ Ayrıca, askeri rejimin hukuki yapılanmasının ilk önemli belgesi olarak, Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü yayımlanmıştır.³³⁸

Sonuç olarak 12 Eylül askeri müdahalesi, ordu üst yönetim kademesi tarafından önceden en ince ayrıntıya kadar yapılmış olan planlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Ülke yönetimine el koyan ordunun ilk günden itibaren icraatlarına baktığımızda, Milli Güvenlik Konseyi’nin müdahale ile ülke yönetiminin

³³³ Yaşar, **Paşalar Politikası**, s. 115.

³³⁴ **Resmi Gazete**, 21.09.1980, Sayı: 17112.

³³⁵ Milliyet “*Bakanlar Açıklandı*” başlığı ile bu haberi manşetten vermiştir. Bkz. **Milliyet Gazetesi**, 22 Eylül 1980.

Hürriyet, “*Hükümet Açıklandı*”, “*Ulus yeni yönetimin kadrosunu seçti*” başlıkları ile bu haberi manşetten vermiştir. **Hürriyet Gazetesi**, 22 Eylül 1980.

Burhan Felek 21 Eylül 1980 tarihli “*Gömlek Yıkamak*” isimli köşe yazısında konu hakkında şu yorumu yapmıştır:

“(...)

Yönetime el koymuş olan ve Genelkurmay Başkanı’nın başkanlığında kuvvet komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi’nin, mali ve ekonomik işlere Sayın Turgut Özal Bey’i ve Dışişleri’ne de bu bakanlık genel sekreteri Sayın İlder Türkmen Bey’i salâhiyetle getirmiş olmasında tam isabet olmuştur. Bundan dolayı muhterem komutanları tebrik ederim...” Ayrıntı için bkz. **Milliyet Gazetesi**, 21 Eylül 1980.

³³⁶ Ayrıntı için bkz. **Milliyet, Hürriyet Gazeteleri**, 28 Eylül 1980.

³³⁷ **Resmi Gazete**, 01.10.1980, Sayı: 17122.

³³⁸ Bir yasama meclisi içtüzüğünü andıran bu metin, 12 bölüm ve 24 maddeden oluşmuştur. Ayrıntı için bkz. **Resmi Gazete**, 28.09.1980, Sayı: 17119.

her alanına hızlı bir şekilde nüfuz ederken, aynı zamanda yasama, yürütme ve yargıda oluşabilecek aksaklıklara karşı da merkezi bir otoriter yönetimle çözümler üretmeye çalıştığı görülmektedir. Bu arada müdahaleye yönelik olarak kamuoyunun yaklaşımına baktığımızda, müdahale sadece halkın geneli tarafından değil, aynı zamanda devletin yönetim kademesinde bulunanların birçoğu ve basın tarafından da olumlu karşılanmıştır.

Bunun dışında, Milli Güvenlik Konseyi'nin müdahale ile birlikte ülke yönetimine kendi anlayışlarında düzen verirken, müdahalenin dış ülkelerde yaratacağı kaygıların Türkiye'yi uluslararası alanda yalnızlığa itmemesi, dış ekonomik desteğin olumsuz yönde etkilememesi için de gerekli tedbirleri almaya çalıştığını görmekteyiz. Evren, 16 Eylül 1980 günü yaptığı basın açıklamasında, Türkiye'nin güvenlik, politik ve ekonomik alanlarda taraf olduğu ikili ve çok taraflı bütün antlaşmaların geçerliliğini koruduğunu ve bunlardan doğan yükümlülüklerin karşılıklılık ilkesi uyarınca yerine getirileceğini tüm dünyaya bildirmiştir.

Müdahalenin amaçlarını açık bir şekilde ortaya koyan Milli Güvenlik Konseyi, bu amaçları gerçekleştirmek için öncelikli olarak, kurulan Bakanlar Kurulu ile askeri rejimin geçici hükümetini belirlemiştir. Konseyi oluşturan beş kişilik yasama meclisi, askeri rejim süresince sadece yasama gücüne sahip olmayacak, yürütme ve yargı erki üzerinde de ağır bir varlık hissettirecektir. Askeri yönetimin, ülke bütünlüğünü korumak ve Devlet otoritesini tekrar sağlamak yönünde müdahalenin ilk gününden itibaren aldığı kararlar, zamanla devlet yönetiminin tekrar tesis edilmesine dönüşecektir. Anlayış gereği kendisini politikanın dışında tutmaya çalışan ordu, askeri rejim döneminde politikanın belirleyici ve asıl unsuru haline gelecektir.

3.2. Siyasilerin Durumu

Komutanlar tarafından 26 Ağustos 1980 günü yapılan toplantıda, siyasi parti

liderlerinin müdahale sonrası nereye gönderileceği karar verilmesi zor konulardan bir tanesi olmuştur. Siyasilere karşı 27 Mayıs tarihinde yaşanmış olan kötü olaylardan ders çıkaran Komutanlar, siyasi liderlerin Ankara dışına çıkarılmalarının uygun olacağı kanaatine varmışlardır. Siyasi liderlerin bulunacağı yerler ile ilgili kriterleri değerlendirdiklerinde; arınan başlıca özellik kimseyle temas edemeyecekleri, aynı zamanda bütün ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri ve emniyetli bir yer olması gerektiği sonucuna varmışlardır. Yapılan değerlendirme neticesinde en uygun yerler; Gelibolu Hamzakoy'daki kamp tesisleri ile İzmir Uzunada'daki Deniz Kuvvetlerinin motelleri olarak kararlaştırılmıştır. Liderler haricinde diğer siyasiler için de Ankara'daki İstihbarat Okulu'na karar verilmiştir.³³⁹

Müdahale günü siyasi liderlerin evlerinden alınması konusunda ise Genelkurmay Başkanı, 11 Eylül 1980 günü Genelkurmay II. Başkanı Org. Necdet Öztörün ile yaptığı görüşmede, en ufak bir sıkıntı olmaması hususunda hassasiyetini dile getirmiş ve siyasi liderlerin evlerine sadece askerlerin değil, partilerinden birisiyle gidilmesini istemiştir.³⁴⁰

Müdahale gününden bir gün öncesine baktığımızda, Genelkurmay Karargahı'nda ve Türkiye genelinde askeri birliklerde müdahaleye yönelik gerekli hazırlıklar tamamlanırken, siyasi liderlere de ertesi gün müdahale olacağına dair duyumlar gelmeye başlamıştır.

11 Eylül günü alınan duyumları gün boyu doğrulamayan Demirel, bu duyumların gerçek olduğunu gece yarısından sonra anlamıştır.³⁴¹ Demirel, 11 Eylül gecesi yaşadıkları ile ilgili şunları ifade etmiştir:

“Saat iki buçuğa doğru da benim telefonlar işlemez hale geliyor, kesiliyor

³³⁹ Evren, **Kenan Evren'in Anıları I**, s. 525.

³⁴⁰ Ruscuklu, **a.g.e.**, s. 432-433.

³⁴¹ Ayrıntı için bkz. Çölaşan, **12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası**, s. 26-29.

telefonlar. Saat 04.00 civarlarında dışarıda gelip, o dışarıda polisler falan var, onların tabancalarını falan istiyorlar. Ben de verin dedim. Sessiz bekleyişi kapının zili bozdu. Başbakan kapıyı açtığında, karşısında genel sekreteri Nahit Menteşe duruyordu. Arkada da Amiral Atilla Tuzman. Menteşe, Demirel'e Genelkurmay'dan gönderilen zarfı uzattı. Tutuklanmıştı.”³⁴²

Aynı gün, 12 Eylül'de müdahale olacağına dair duyumlar Ecevit'e de ulaşmıştır. O da duyumların kesin doğruluğunu CHP Genel Sekreteri Mustafa Üstündağ'dan almıştır. Ecevit'te 11 Eylül gecesi yaşadıklarıyla ilgili şunları ifade etmiştir:

“Rahmetli Üstündağ telefon etti. Pencereden baktım. Bir tank gelmiş, o bizim evin daracık sokağına. Sayın Türkeş'in eviyle bizim evimizin, oturduğumuz apartmanların daracık sokağına koskoca bir tank getirmişler.”³⁴³

Yıllardır MHP destekli bir darbeden çekinen Ecevit, darbenin arkasında kimin olduğunu anlamak için hemen Genelkurmay Başkanı'na telefon etmiş ve Evren'in olduğunu öğrenmiştir.³⁴⁴

12 Eylül sabahı erken saatlerde tutuklananlardan birisi de MSP lideri Erbakan olmuştur. O dönemde MSP Genel Başkan Yardımcılığı görevi yürüten Recai Kutan Erbakan'ın tutuklanmasını şöyle anlatmaktadır:

“12 Eylül 1980 Cuma günü saat sabahın 4'ünde, bir yarbay, 1 yüzbaşı ve 5-6 erden teşekkül eden bir askeri ekip, Erbakan Hocanın evine gelmiş ve Kenan Evren imzalı mektubu kendisine tebliğ etmişti...Erbakan Hoca bir saat içerisinde, hanımı ve oğlu Mehmet Fatih'le birlikte Etimesgut askeri havaalanına götürülmüştü. Havaalanında, Demirel ve eşi Nazmiye Hanımla, Ecevit ve eşi Rahşan Hanım da vardı. MHP genel başkanı Alpaslan Türkeş, 27 Mayıs 1960 ihtilalciliğinin verdiği tecrübeyle, birkaç gün ortada görülmemeyi tercih ettiğinden, bulunamamıştı. Pervaneli bir uçak, parti liderlerini ve ailelerini alarak havalanmış, önce İzmir'e

³⁴² Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 139. Ayrıca bkz. Sırrı Atalay, **Bir Ömür Politika Kars'tan Zincirbozan'a**, Milliyet Yayınları, 1986, s. 48.

³⁴³ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 139-140.

³⁴⁴ Aynı yer.

inilmişti. Necmettin Erbakan ve Alparslan Türkeş'in, İzmir Uzunada garnizonunda ikametlerine karar verildiğinden, Erbakan Hoca ve ailesi İzmir'de bırakılmıştı. Uçak oradan Çanakkale'ye gelmiş, Demirel ve Ecevit de, Hamzakoy garnizonuna götürülmüşlerdi.”³⁴⁵

Siyasi liderlerden sadece MHP Genel Başkanı Türkeş sol eğilimli bir darbeden korktuğu için durum netleşinceye kadar üç gün boyunca saklanmıştır. Durum netleşince Türkeş kendiliğinden gelip teslim olmuştur. Bu konuda, o dönem MHP Genel Başkan Yardımcısı Yaşar Okuyan şu açıklamaları yapmıştır:

“11 Eylül günü akşam üzeri saat 17:00 gibi bir telefon aldım. Bir binbaşı arkadaşımın eşi beni aradı ve ‘Yaşar Bey, sizinle görüşmem lazım. Bir hastamız var çok önemli’ dedi. Şaşırdım çünkü böyle ricası olacak biri değildi. ‘Yüz yüze görüşelim’ deyince Bahçelievler’de karakolun yanındaki pastanede buluştuk. Eşi Zirhlî Birlikler’de binbaşydı. Kadın beni görür görmez, ‘Sanıyorum bu akşam bir askeri hareket olacak. Dün akşam aniden tüm izinleri iptal ettiler. Eşim mutlaka bunu size iletmemi istedi’ dedi. Hemen Türkeş’i aradım. Durumu anlatınca, ‘Benzeri bir duyum ben de aldım. Bir kurcala’ dedi. Arabaya atladım Alparslan Türkeş’in Or-An’daki evine geçtim. Orada bir telefon trafiği başlattık. Artık o akşam saat 19:00’u gösterirken ertesi gün darbenin yapılacağına emin olmuştuk.”³⁴⁶

Müdahalenin kimler tarafından gerçekleştirileceği öğrenilemediği için, öncelikli olarak Türkeş’in bir yere saklanması gündeme gelmiştir. O gece Türkeş ile beraber olan Okuyan, gece yarısı Türkeş’i evinden alarak Ankara’da Gaziosmanpaşa semtindeki Kader sokakta bir eve bırakmıştır.³⁴⁷ Türkeş burada kaldığı süre içerisinde bazı MHP’liler ile yaptığı görüşmede, darbenin hiyerarşik bir düzen içerisinde yapılmasına rağmen ordu içerisinde sol bir cuntanın çıkıp karşı darbe yapma ihtimalini göz önünde bulundurduğu için, her şeyin netleşmesini beklemenin doğru olduğunu belirtmiştir. 14 Eylül sabahına kadar durumu izleyen Türkeş,

³⁴⁵ Recai Kutun, **Kirazlıdere Tutukevi Penceresinden 12 Eylül**, İstanbul, Risale Yayınları, 1989, s.12. Erbakan’ın tutuklanması ile ilgili ayrıca bkz. Soner Yalçın, **Hangi Erbakan**, Başak Yayınları, Ankara, 1994, s. 169-170.

³⁴⁶ Okuyan, **a.g.e.**, s. 92.

³⁴⁷ Ülkü Ocakları ve MHP Gençlik Kolları Genel Başkanlarından Ramiz Ongun, Türkeş’in üç gün boyunca kaldığı evin ülkücü Halil Şıvgın’a ait olduğunu belirtmiştir. Bkz. Merdan Yanardağ, **MHP Değişti mi? -Ülkücü Hareketin Analitik Tarihi-**, Gendaş Yayınları, İstanbul, 2002, s. 229. Ayrıca bkz. Arslan Tekin, **Alparslan Türkeş’in Liderlik Sırları**, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 245-246.

Merkez Komutanlığını telefonla arayarak teslim olacağını bildirmiştir. Aynı gün içerisinde Erbakan'ın yanına Uzunada'ya özel bir uçakla gönderilmiştir.³⁴⁸

12 Eylül sabahı erken saatlerde eşleriyle beraber Hamzakoy'a götürülen Demirel ve Ecevit'e, burada bulunan üst düzey generallerin lojmanları tahsis edilmiştir.³⁴⁹ Silahlı Kuvvetlerin güvencesi altında buldukları süre 11 Ekim 1980 tarihinde sona eren Demirel ve Ecevit, bu tarihte Ankara'ya geri götürülmüşler ve bazı şartlara uyma zorunluluğu getirilerek serbest bırakılmışlardır.³⁵⁰ 12 Eylül günü Uzunada'ya götürülen Erbakan ve teslim olduktan sonra buraya götürülen Türkeş ise, 9 Ekim 1980 tarihine kadar burada kalmışlardır. Erbakan ve Türkeş, Ankara'ya getirildikten sonra haklarında açılan davalar nedeniyle tutuklanmışlardır.³⁵¹

Bunun dışında, gözetim altına alınan ilk etapta 50 milletvekili de Genelkurmay İstihbarat Okuluna gönderilmişlerdir.³⁵² Bu olayla ilgili, Kutan şunları

³⁴⁸ Doğan, a.g.e., s. 30-31.

³⁴⁹ Ayrıntı için bkz. Arcayürek, **Demokrasi Dur**, s. 406.

³⁵⁰ Ecevit'le Demirel'e MGK Genel Sekreteri Orgeneral haydar Saltık imzalı şu yazı verilmiştir:

"1. Silahlı Kuvvetlerce, belli bir yerde güvence altında bulundurmanız sona ermiştir.

2. İkametgahınızda da gerekli koruma ve emniyet tedbirleri 12 Eylül'den evvel olduğu gibi alınacaktır.

3. Siyasi parti faaliyetleri yasaklanmış olduğundan;

A. Siyasi amaçlı ve yönlendirici faaliyetlerde bulunmayacak ve beyanat vermeyecek,

B. Evinizde bu amaca yönelik toplantılar tertip etmeyecek,

C. Bu amaçlı toplantılara katılmayacak,

D. Şehir içinde lehte ve aleyhte toplantı ve gösterilere neden olabilecek faaliyetlerde bulunmayacak,

E. Bunların haricinde normal ziyaretlerinizi yapabilecek ve makul ölçüler içinde ziyaretçi kabul edebileceksiniz. Ankara dışı, yurt içi seyahatlerinizi güvenlik önlemleri için Sıkıyönetim Komutanına bildiriniz.

4. Yeni yönetimin bugüne kadar yayınlamış olduğu karar ve bildirilerdeki esaslara uymanızı ve yeni yönetimin politikasını veya icraatını etkileyebilecek her türlü davranış ve beyanlardan sakınmanızı önemle rica ederim.

Milli Güvenlik Konseyi emri ile." Ayrıntı için bkz. Doğan, a.g.e., s. 59-60. İki liderin dönüşleriyle ilgili ayrıntı için bkz. Kemal Anadol, **12 Eylül Günleri**, s. 48-49.

³⁵¹ Uzunada'dan getirilen Türkeş, önce TSK Lisan Okulu'nda, sonra da Mamak Askeri Cezaevi'nde tutuklu kalmıştır. 4,5 yıllık tutukluluktan sonra, suç vasfı değiştiği gerekçesiyle 9 Nisan 1985 tarihinde tahliye edilmiştir. Ayrıntı için bkz. Hulusi Turgut, **12 Eylül Partileri**, 2. Baskı, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1986, s. 24-25. Ayrıca bkz. Yirmibeşoğlu, a.g.e., s. 181. Erbakan 4 yıl 2 ay mahkumiyet cezası almış, temyiz bu kararı bozmuştur. Bkz. Dursun, a.g.e., s. 174-175.

³⁵² Gözetim altına alınan 50 milletvekilinin partilere dağılımı şöyledir: AP'den 7 kişi, CHP'den 25 kişi, MHP'den 11 kişi, MSP'den 5 kişi, MBK ve bağımsızlardan 2 kişi. Ayrıntı için bkz. Kemal Anadol, a.g.e., s. 35.

ifade etmiştir:

“Tutuklanan diğer arkadaşlarımız da, önceden hazırlanan bir liste ve sıraya göre, minibüs veya otobüslerle, evlerinden alınmışlardı... Süngülü askerlerin arasında, otobüs ve minibüslerden indirilen parti yöneticileri ve parlamenterler, bir bodrum ve iki kattan ibaret olan bu binanın, üst katına alındılar. Gözaltına alınanlar arasında, AP, CHP, MSP ve MHP ileri gelenlerinden pek çok kişi vardı. Mesela AP'den Turgut Toker, Necmettin Cevheri, Mehmet Celal Bucak, CHP'den Deniz Baykal, Ertuğrul Günay, Kemal Anadol ilk akla gelen isimlerdi.”³⁵³

Ecevit ve Demirel'in Hamzakoy'daki bir aylık göz hapsinden sonra, 11 Ekim 1980 günü yeniden Ankara'ya dönmelerine izin verilmiştir.³⁵⁴ Ancak siyasi konuşma yapmalarına, toplantı düzenlemelerine, demeç vermelerine izin verilmemiştir. Her ikisi de kendilerine getirilen bu yasakları delmek için elinden geleni yapmışlardır. Özellikle Milli Güvenlik Konseyi'nin mevcut liderlerin, siyasi hayat yeniden başlayınca bir daha genel başkan olamayacaklarını bildirmesi üzerine,³⁵⁵ Ecevit CHP genel başkanlığından 30 Ekim 1980 tarihinde istifa etmiştir.³⁵⁶

İstifa beyanında, tüm parti çalışmalarının yasaklanması nedeniyle CHP'de Genel Başkanlık görevinin gereklerini yerine getiremeyeceğini belirten Ecevit, istifasındaki maksadı yakın arkadaşlarına şu benzetmeyle aktarmıştır:

“Atatürk Kurtuluş Savaşı'nı başlatırken, sırtında, İmparatorluğun verdiği üniformayı çıkardı. Ben de, demokrasiye geçiş mücadelesi verirken, üzerimdeki Genel başkanlık kisvesini çıkarmaya karar verdim. Şimdi arkadaşlardan istifamın anlaşılır bir biçimde örgüte duyurulmasını istiyorum.”³⁵⁷

³⁵³ Kutan, a.g.e., s.14.

³⁵⁴ Ayrıntı için bkz. *Hürriyet ve Milliyet Gazeteleri*, 12 Ekim 1980; Arcayürek, *Demokrasi Dur*, s. 406-407.

³⁵⁵ 29 Ekim 1980 tarihinde MGK Genel Sekreterliğinin açıklaması için bkz. Bkz. Cemal, *Tank Sesiyle Uyanmak*, s. 107-108.

³⁵⁶ *Milliyet Gazetesi*, 31 Ekim 1980. Ayrıca Ecevit'in istifa açıklaması için bkz. Doğan, a.g.e., s. 73-74; Cemal, *Tank Sesiyle Uyanmak*, s. 109.

³⁵⁷ Turgut, *12 Eylül Partileri*, s. 12-14.

Ancak parti örgütü içerisinde bazıları bu düşüncesini desteklerken, bazıları bunu bir kaçış olarak değerlendirecek ve kendisini suçlayacaktır. Ecevit'i, istifasından dolayı kendisini suçlayanlar arasında bulunan eski CHP milletvekili Süleyman Genç, şu yorumu yapmıştır:

*"Efendim beni CHP Genel Başkanı olarak konuşurmuyorlar. Koskoca Atatürk'ün partisi CHP'nin Genel Başkanı olarak seni konuşurmuyacaklarsa, sade vatandaş Ecevit olarak konuşurlar mı?"*³⁵⁸

CHP Genel Başkanlığı görevinden istifa etmiş olan Ecevit, 21 Şubat 1981'de yeni çıkardığı "Arayış" isimli dergide yazdığı yazılarla, askeri rejime karşı muhalefet etmeye başlamıştır.³⁵⁹ Nitekim, Milli Güvenlik Konseyi'nin yapılan bu muhalefete tepkisi gecikmemiş ve CHP milletvekili Genç'in de belirttiği gibi vatandaş olarak Ecevit konuşurulmamıştır. 2 Haziran 1981'de 52 sayılı karar ile bu tarzda demeç ve yazılara yasak getirilmiş ve bu karara uymayanlar hakkında yasal işlem yapılacağı bildirilmiştir.³⁶⁰ Devamında, Ecevit üç kez yargılanmış, hapse girmiştir.³⁶¹

Netice olarak Ecevit'in, parti ve kamuoyu nezdinde istifa gerekçesini, Kurtuluş Savaşı'nda Atatürk'ün izlediği yolla eşdeğer göstermeye çalışarak verdiği kararı haklı çıkarma çalışmaları, hem kendisine zarar vermiş hem de bu süreçte

³⁵⁸ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 153. Ecevit'in istifasına karşı çıkanlardan birisi de eski siyasetçilerden Hikmet Çetin'dir. Ecevit'in bu kararını öğrenen Çetin kendisine, "...Haydar Saltık'ın bir konuşmasını gerekçe göstererek partiden, genel başkanlıktan ayrılmanın çok yanlış olduğunu, partinin kurultay yapma şansının bile olmadığını, genel başkan seçilemeyeceğini, partinin sahipsiz kalacağını" söylemiştir. Rıdvan Akar, Can Dündar, **Ecevit ve Gizli Arşivi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s., 325.

³⁵⁹ Koloğlu, a.g.e., s. 587.

³⁶⁰ **Resmi Gazete**, 05.06.1981, Sayı: 17361.

³⁶¹ TRT'de eski siyasetler hakkında yürütülen suçlayıcı kampanyaya karşı cevap hakkını kullanarak noter aracılığı ile bir açıklama göndermiştir. Mahkemenin cevap hakkı doğmadığı kararı üzerine açıklamasını yabancı basına dağıtmıştır. Bu nedenle siyasi demeç vermek ve yayınlamak suçuyla 4 ay hapse mahkum edilmiştir. Askeri Yargıtay'ın süreyi düşürmesiyle, Ankara Merkez Cezaevinde bir ay on gün tutuklu kalmıştır. 1982 yılı Nisan ayında Der Spiegel, Hollanda Televizyonu ve BBC'ye verdiği demeçler nedeniyle Askeri mahkemece göz altına alınmış, serbest bırakılmış tekrar tutuklanmış, iki defa altışar ay mahkumiyetine karar çıkmıştır. Bu arada Norveç'te yayınlanan bir gazeteye verdiği demeç nedeniyle de tutukluluğu devam etmiş ve beş yıla kadar hapsi istenmiştir. Bundan ilk duruşmasında tahliye edilmesine rağmen, Der Spiegel ve Hollanda Televizyonuna verdiği demeçlerden dolayı mahkum edilerek Ankara Kapalı Cezaevi'nde yatmıştır. Bkz. Koloğlu, a.g.e., s. 606. Ayrıca Ecevit'in yabancı basına verdiği demeçler, mahkeme süreci ve mahkeme kararları için bkz. Cüneyt Arcaçayrek, **Hapishanedeki Ecevit**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

partinin tekrar toparlanmasını geciktirmiştir. Bu arada Ecevit'in Arayış dergisindeki siyasi mücadelesine tepkisi gecikmeyen Evren, 3 Nisan 1982 tarihinde Bursa'da yaptığı konuşmasında Milli Güvenlik Konseyi'nin 52 sayılı kararın çıkartılma nedenini, bu mücadelenin bir sonucu olduğunu belirtmiştir.³⁶²

Demirel'in izlediği politika Ecevit'ten farklı olmuştur. Daha Hamzakoy'da iken partinin en küçük teşkilatlarını aramış ve moral vermiştir. Demirel Ankara'ya döndükten sonra, Güniz sokaktaki evini adeta bir parti genel merkezi gibi kullanmaya başlamış ve burada siyasi gelişmelere yön vermeye çalışmıştır.³⁶³ Demirel'in evine çok sayıda ziyaretçi gelmesi Milli Güvenlik Konseyi'nin dikkatini çekmekte gecikmemiş ve kendisi 1981 yılının Mart ayında Sıkıyönetim Komutanlığına davet edilerek ikaz edilmiştir.³⁶⁴ Bu görüşmede Demirel, Sıkıyönetim Komutanına şu açıklamayı yapmıştır:

“Konsey bana gelen gidenen niçin rahatsız oluyor? Gelenler, benim dostlarım. Herkes, eski olacak. Herkes zamanla dostlarının kendisini aramasını isteyecek ve bekleyecek. Benden ve dostlarımdan kimseye zarar gelmez. Biz, millet ve memleket için varız. Şer işlerde bizim yerimiz yok. Ellerini çabuk tutup, mes'eleleri biran evvel hallederlerse, hem memleket, hem de kendileri için hayırlı olur.”³⁶⁵

Demirel'in bu açıklamasına rağmen, evinde sadece dost sohbetleri yapılmadığı kanaatinde olan Evren, kuşkularını şu şekilde ifade etmektedir: *“Demirel gizli yaptı. Biz bilemiyoruz ne yaptığını. İşte onun için zaten bir yerde demişimdir ki, o sinsî, saman altından su yürütüyor.”³⁶⁶*

Siyasi liderlerin politik faaliyetlere devam etmesi, Demirel'in ifade ettiğinin

³⁶² “...Biri kim akıl verdiyse parti başkanlığından istifa etti. Etti ama faaliyetlerine yine parti başkanı gibi devam etti. Bir mecmua çıkartarak mevcut yönetimle mücadeleye kalkıştı. Ama öyle bir hal aldı ki, 52 sayılı MGK kararını çıkarmak zorunda kaldık...” Bkz. [www.belgenet.com/12 Eylül/12 sıkıyönetim.html](http://www.belgenet.com/12_Eylül/12_sıkıyönetim.html).

³⁶³ Bakışık, a.g.e., s. 471.

³⁶⁴ Yaşar, Paşalar Politikası, s. 76.

³⁶⁵ Turgut, 12 Eylül Partileri, s. 33.

³⁶⁶ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 155.

aksine bunun dost sohbetleri ile sınırlı kalmaması ve bu faaliyetlerin Milli Güvenlik Konseyi'nin politikalarını etkilemeye başlaması neticesinde, Konsey tarafından 16 Ekim 1981 günü bütün siyasi partiler kapatılmıştır.³⁶⁷ Evren bu tarihi kararı açıkladığı gün, radyo ve televizyonda konuşma yapmış ve haklılığını şu şekilde ortaya koymaya çalışmıştır:

“(...) Eğer mevcut partiler, yöneticileri, milletin gösterdiği anlayışı gösterebilseler, kendi içimizde halledebileceğimiz problemleri dış ülkelere jurnal ederek bir takım kuruluşlar vasıtasıyla bize baskı yaptırma denemelerine girişmeselerdi, belki bu kararı almak gereğini duymayacaktık. Bunların hiçbirisini yerine getirmeyenler gitmeli ve geçmişten ders alınarak kurulacak yeni partiler sahneye çıkmalıdır...”³⁶⁸

Milli Güvenlik Konseyi'nin bu kararı almasındaki nedenlerden bir tanesi de, mevcut siyasi partilerin kurulacak Danışma Meclisi (DM) üyelerini etkileyerek, bu Meclis'in Konsey ile uyumlu çalışmasını engelleyebilecekleri düşüncesidir. Evren, Sakarya Üniversitesi öğretim üyesi Davut Dursun'un kendisi ile yaptığı röportajda aldıkları bu kararın nedenini şöyle belirtmiştir:

“Danışma Meclisi'ne seçilenler eski parti liderlerine yaranabilmek için hep onlarla beraber olacaklar, ne istiyorlarsa ona göre kanun çıkaracaklar ve doğru dürüst çalışmayacaklar.”³⁶⁹

AP'li milletvekili Nahit Mentеше ise, eski siyasilerin Danışma Meclisini etkilemesinin mümkün olmadığını, Evren'in bu yöndeki açıklamalarını kendisinin

³⁶⁷ Siyasi partilerin kapatılması ile ilgili bkz. **Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Tercüman** Gazeteleri, 17 Ekim 1980. Ayrıca Yaşar'ın 12 Eylül 1989 günü Evren'le yaptığı görüşmede, Evren siyasi partilerin kapatılmasıyla ilgili olarak şunları söylemiştir. *“Siyasi partilerin kapatılması bana 12 Eylül'den hemen sonra teklif ettiler. Kabul etmedim. Siyasi partilerin faaliyeti durdurulduktan sonra Demirel ve Ecevit siyasi faaliyete devam ettiler. CHP Ankara'da bir toplantı bile yaptı (Şeref Bakışık'ın yemek daveti). Politikacılar bize yardımcı olmadılar. Partiler böyle devam ederse Danışma Meclisini çalıştıramazsınız denildi. Yüksek Askeri Şurayı topladık. Yüzde doksan siyasi partilerin kapatılması yönünde karar çıktı. Ben de görüş değiştirdim. Kapatılsın, dedim.”* Ayrıntı için bkz. Yaşar, **Paşalar Politikası**, s. 80-81.

³⁶⁸ Evren'in siyasi partilerin feshine dair radyo ve televizyondaki konuşmasının tam metni için bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları II**, s. 419-422.

³⁶⁹ Dursun, **a.g.e.**, s. 176.

gerçek niyetini gizlemek olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca Menteşe, AP'nin Danışma Meclisine bakışı ile ilgili şunları belirtmiştir:

*"...Danışma Meclisinde görev alanlar, daha evvel bizim memuriyetimizde bulunmuş kişilere adeta tavır takındı. Danışma Meclisini legal görmüyorduk. Uyduruk bir meclis olarak telakki ediyorduk. Orada görev alanlara karşı tavır içindeydik. Bize yaklaşımları mümkün değildi. Korkarlardı, yaklaşmazlardı, mümkün değildi. Etki altında kalırlar demek kamuflle etmektir."*³⁷⁰

Siyasi partilerin kapatılması konusunda Evren'in anılarını incelediğimizde, kendisinde, ülkeyi 12 Eylül'e getiren nedenlerin başında gördüğü eski siyasileri tasfiye ederek, yönetimi yeni siyasetçilere bırakma düşüncesinin hakim olduğu değerlendirilmektedir. Evren siyasi partilerin kapatılması ile ilgili anılarında şunları ifade etmiştir:

*"Aynı partilerle seçimlere gidilmesi demek yine 12 Eylül 1980'den önceki duruma dönülmesi demek olacaktı. Karşılıklı suçlamalar, sen-ben kavgaları, siyaha beyaz, beyaza siyah demeler evvelce olduğu gibi sürüp gidecek ve yapılan bütün çalışmalar, katlanılan sıkıntılar ve fedakarlıklar boşa gitmiş olacaktı."*³⁷¹

Milli Güvenlik Konseyi'nin 12 Eylül'den itibaren siyasiler, siyasi partiler ve siyasal faaliyetler konusundaki tutumuna baktığımızda, bu tutumun gelişmeler karşısında alınan önlemler şeklinde değişim gösterdiği anlaşılmaktadır.³⁷² Bu değişim, Konsey'in siyasi partilere bakışının zaman içinde sertleşmesi yönünde olmuştur. 12 Eylül günü yayınlanan 7 numaralı bildirisini incelediğimizde, sadece partilerin faaliyetlerinin durdurulmasına karar verilmiş, partiler kapatılmamıştır. Bunun yanı sıra, Milli Güvenlik Konseyi'nin AP ve CHP'ye bakışı ile MHP ve MSP'ye bakışının farklı olduğu görülmektedir. Demirel ve Ecevit zorunlu ikametlerinden sonra evlerine dönerken, Türkeş ve Erbakan tutuklanarak haklarında

³⁷⁰ a.g.e., s. 269.

³⁷¹ Evren, **Kenan Evren'in Anıları II**, s. 419.

³⁷² Ecevit askerlerin bu tutumunu şöyle açıklamıştır: "Askerler savaşırken taarruz ederler, bir miktar giderler, sonra durup durumlarına bakarlar, toplanırlar tekrar taarruz ederler. Bunu siyasette de uyguluyorlar." bkz. Yaşar, **Paşalar Politikası**, s. 81.

Ankara Sıkıyönetim Mahkemesinde kamu davası açılmıştır.³⁷³ Bu durum, “12 Eylül’e varan süreçte olup bitenlerin sorumluları sadece bu iki parti mi? Diğer partilerin hiçbir suçu yok mu?” şeklinde değerlendirmelere de sebep olmuştur.

Bu değerlendirmeler hakkında ise Evren şu yorumu yapmıştır: “... Kimin suçu varsa, kimin mahkemeye gitmesi gerekiyorsa onları götürün, adalete verin. Yargı bunları değerlendirsin. Hatta bir ara MHP lideri Türkeş ve diğerlerinden haber gelmiş. ‘Efendim Ecevit’in de kabahati var, Ecevit’i neden mahkemeye vermediniz?’ diye. Onun üzerine getirsinler dosyayı dedim. Bir dosya getirdiler, verdim savcılığa. Savcı ‘mahkemeye getirilmesine gerek yoktur’ dedi...”³⁷⁴

Siyasiler, Milli Güvenlik Konseyi’nin koymuş olduğu yasalara rağmen siyasi demeçlerden, yazılardan ve toplantılardan vazgeçmemişlerdir.³⁷⁵ Bu nedenle, askeri rejimin aldığı tedbirler, yaptığı ikazlar gittikçe sertleşmiş ve nihayetinde siyasi partilerin kapatılmasına kadar uzanmıştır. Partilerin kapatılmasının bir başka nedeni olarak da, Danışma Meclisi adıyla Kurucu Meclis’in çalışmaya başlamasının etkili olduğunu görmekteyiz. Böylece, komutanların gözünde Danışma Meclisine seçilmiş olan kişilerin siyasi parti liderlerinden etkilenerek politize olma olasılığı ortadan kalkmıştır.³⁷⁶ Yasayı çıkaran Milli Güvenlik Konseyi’nin asıl ve uzun vadeli niyetinin, eski siyasilere güvenmedikleri için çok partili hayata kendi istedikleri yeni parti ve liderlerle dönüş yapmak düşüncesi olarak değerlendirilebilir.

³⁷³ MSP lideri ve parti yöneticilerinin suçu, 6 Eylül 1980 günü Konya’da yapılan miting ve gösteri yürüyüşünde cereyan eden olaylar gösterilerken; MHP lideri ve parti yöneticileri içinse, 12 Eylül günü parti genel merkezinde yapılan aramada ruhsatsız silah bulunması ve suç unsuru olarak bazı yazılı evrakın ele geçirilmesi gösterilmiştir. Her iki liderde suça iştirak eden parti yöneticileriyle beraber zorunlu ikametlerinden sonra Genelkurmay İstihbarat Okulunda gözetim altına alınmıştır. Ayrıntı için bkz. Evren, **Kenan Evren’in Anıları II**, s. 99-100, Uğur Mumcu, **12 Eylül Adaleti**, 20. Baskı, Um:Ag Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 3-7.

³⁷⁴ Dursun, **a.g.e.**, s.174.

³⁷⁵ Demirel’in Güniz Sokaktaki evinde siyasi içerikli toplantılar ve görüşmeler; Ecevit’in verdiği demeçler ve çıkardığı Arayış dergisindeki yazılar.

³⁷⁶ Dursun, **a.g.e.**, s. 175-176 ve s. 269. Ayrıca, partilerin kapatılma sebebi ile ilgili bkz. Yaşar, **Paşalar Politikası**, s.79-80.

3.3. Demokratikleşme Programı ve Kurucu Meclis

Evren, 16 Eylül 1980 günü yaptığı ilk basın toplantısında hareketin amaçları arasında, makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmek kararını açıklamıştır.³⁷⁷ Bu kararın uygulanması yönünde atılan ilk adım yeni Bakanlar Kurulunun oluşturulması olmuştur.³⁷⁸ Bunun yanı sıra, askeri yönetimin temel düzenleyicisi olarak da Anayasa Düzeni Hakkında Kanun ile hukuki yapılanma açısından önemli bir adım atılmıştır.³⁷⁹ Bu yasa ile Milli Güvenlik Konseyi, sadece yasama yetkisini değil, Anayasada değişiklik yapma yetkisine de sahip olmuştur. Bu yasadan yola çıkarak Konsey, 1982 yılında yeni bir anayasa yapma yetkisini tek başına kullanacaktır.

Milli Güvenlik Konseyi, yeni bir Anayasa hazırlanarak milletin onayına sunulup kabul edilinceye kadar, 1961 tarihli Anayasanın 155'nci maddesinde belirtilen Anayasa değiştirme yetkisi de dahil olmak üzere, Meclis yetkilerini üzerinde toplamıştır. Bu suretle Milli Güvenlik Konseyi, yasama ve yürütme görevlerini geçici olarak üstlenmiş ve içinde bulunulan şartların icaplarına uygun hukuk kurallarını bildiri, karar ve kanun halinde Resmi Gazete ile yayımlayarak yürürlüğe koymuştur.³⁸⁰

³⁷⁷ Güven, a.g.e., s. 45.

³⁷⁸ 21 Eylül 1980 günü resmen açıklanan Bakanlar Kurulu, 13 Aralık 1983 tarihine kadar görevde kalmıştır. Bkz. Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, **TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1998, s.421-423.

³⁷⁹ Yedi maddeden oluşan, 27 Ekim 1980 tarih ve 2324 sayılı bu yasa geçici Anayasa niteliği taşımaktadır. Bu yasa ile 1961 Anayasası'nın bazı maddeleri değiştirilmiştir. Yasanın giriş bölümünde 12 Eylül müdahalesinin zorunlu nedenlerle, emir ve komuta zinciri içinde ve Büyük Türk Milleti adına tarihi sorumluluk duygusu ile gerçekleştirildiği belirtilmiştir. Bu bölümden sonra yedi maddelik kısa metin gelmektedir. 1961 Anayasası'nın bu kanunla değiştirilen kısımları dışında yeni bir Anayasa yapılanaya kadar yürürlükte olduğu belirtilmiştir.(Md.1) Kanun, 1961 Anayasası'nın TBMM'ye verdiği görev ve yetkileri 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren geçici olarak MGK'ya ve Cumhurbaşkanı'na ait görev ve yetkileri de MGK Başkanı ve Devlet Başkanına devretmektedir.(Md.2) MGK'nın karar, bildiri ve yasalarının Anayasaya aykırılığının öne sürülemeyeceği hükme bağlanmaktadır.(Md.3) MGK'nın bildiri ve kararları ile 12 Eylül 1980'den sonra çıkan Bakanlar Kurulu kararnamelerinin yürütülmesinin durdurulması ve iptali istenemeyecektir.(Md.4) Kanun yayımlandığı tarihten sonrası için değil, geriye dönük olarak 12 Eylül 1980'den itibaren geçerli sayılmıştır.(Md. 7) Ayrıntı için bkz. **Resmi Gazete**, 28.10.1980, Sayı: 17145.

³⁸⁰ MGK Gensek., a.g.e., s. 206.

Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Org. Haydar Saltık 1 Kasım 1980 günü bir basın toplantısı düzenleyerek, askeri rejimin “demokratikleşme programı” olarak adlandırılabilir bir paket açıklamıştır. Planlama ve kademelendirme şu basamaklardan kurulmuştur:

1. “Kurucu Meclis’in teşkiline imkan verecek ön şartların sağlanması,
2. Anayasa Düzeni Hakkındaki Kanun’a ek olmak üzere çıkarılacak Kurucu Meclis’in kuruluş, görev ve yetkileri hakkındaki kanunun kabulü,
3. Kurucu Meclis’in bilfiil teşkil edilerek çalışmaya başlaması ve öncelikle yeni Anayasa’nın hazırlanması,
4. Yeni Anayasa metnini hazırlanacak bir referandum kanunu ile halkoyuna sunulması tasvip edilmesi,
5. Yeni Anayasanın halkoyunca kabul edilmiş hükümleri uyarınca yeni partiler kanunu ve yeni seçim kanununun hazırlanıp Kurucu Meclis’çe kabul edilmesi,
6. Yeni Anayasa ve siyasi partiler kanununa uygun yeni partilerin kurulmasına ve teşkilatlanmasına yetecek bir zaman da dikkate alınarak parti faaliyetlerinin başlatılması,
7. Belirttiğim makul sürenin sonunda, yeni seçim kanunu uyarınca genel seçimlerin yapılması suretiyle parlamentonun kurulması ve göreve başlaması,
8. Anayasada yer almış geçici hükümler uyarınca Kurucu Meclis ve Milli Güvenlik Konseyi’nin görev ve mevcudiyetinin sona ermesi suretiyle normal demokratik siyasi hayata bütünüyle dönülmesi.”³⁸¹

Demokrasiye geçiş programının genel hatlarına baktığımızda, ilk önce Kurucu Meclis’in teşkiline imkan verecek ön şartlar tamamlanacaktır. İkinci olarak, Kurucu Meclis hakkında kanun çıkartılacaktır. Üçüncü olarak, Kurucu Meclis’in oluşmasıyla birlikte yeni anayasa hazırlanacak ve halkoyuna sunulacaktır. Son olarak, yeni anayasa ve politik partiler kanuna uygun olarak kurulacak olan partilerin faaliyetleri başlatılacak ve bunun sonucunda yeni seçim kanunu uyarınca genel seçim yapılacaktır.

Org. Saltık’ın bu bilgilendirmesinden yaklaşık olarak bir yıl iki ay sonra,

³⁸¹ Milliyet Gazetesi, 2 Kasım, 1980.

30 Aralık 1981 günü Evren, yeni yıl mesajında demokratikleşme takvimini açıklamıştır. Buna göre, 1982 sonbaharında Anayasa için halkoylaması, 1983 sonbaharında da genel seçimler yapılacaktır.³⁸²

Milli Güvenlik Konseyi ülkeyi yeniden yapılandırmak için en önemli adımı, yeni Anayasa hazırlamakla atmıştır. Yeni anayasanın hazırlanmasına yönelik olarak öncelikle, Kurucu Meclis Hakkında Kanun çıkarılmıştır.³⁸³ Bu kanuna göre Kurucu Meclisin görevi; ülkeyi yeni düzene taşıyacak anayasal ve yasal çatıyı kurmak, Anayasayı ve temel yasaları yapmak, TBMM'nin oluşmasına kadar yetkisini kullanmak olarak belirlenmiştir. Kurucu Meclis, Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisinden oluşmaktadır. DM kanunda belirtilen usul ve şartlara göre her il valisinin tespit ve teklif ettiği adaylar arasından Milli Güvenlik Konseyi tarafından seçilen 120 üye ve doğrudan yine Konsey tarafından seçilen 40 üye olmak üzere 160 üyeden oluşmaktadır.³⁸⁴

Milli Güvenlik Konseyi, Kurucu Meclisi oluştururken, yeni bir düzene yeni kişilerle girilecek mantığından hareket ederek, buraya eski partilileri almamıştır. Evren bu konuda şunları ifade etmiştir:

*“Heveslenmesinler. Memleketi bu hale getirenlere tekrar memleketi teslim etmeyiz. Efendim, politikacı zor yetişirmiş, kolay yetişmezmiş. Bu memlekette çok büyük politikacılar daha yetişir. Bu memlekette çok büyükler çıkmıştır.”*³⁸⁵

Bu ifadeden de anlaşılacağı gibi Milli Güvenlik Konseyi'nin, Türkiye'nin 12 Eylül öncesine dönmemesi için eski siyasileri tasfiye ederek, yeni siyasetçilerle yola devam etme kararlılığında olduğu değerlendirilmektedir.

³⁸² Evren, **Kenan Evren'in Anıları II**, s. 491.

³⁸³ **Resmi Gazete**, 30.06.1981, Sayı: 17386 Mükerrer.

³⁸⁴ **Resmi Gazete**, 30.06.1981, aynı sayı.

³⁸⁵ Yaşar, **Paşalar Politikası**, s. 58.

Seçilen üyeler 15 Ekim 1981 günü açıklanmış,³⁸⁶ Danışma Meclisi, en yaşlı üyesi Sadi Irmak başkanlığında ilk toplantısını 23 Ekim 1981 günü yapmıştır.³⁸⁷ Evren, Danışma Meclisinin açış konuşmasında şu özellikle şu noktalara vurgu yapmıştır:

*“Siyasi partiler kanunuyla parti liderlerinin diktatoryası önlenecek; Seçim kanunu anayasa kadar önemlidir. Parti enflasyonuna mutlaka engel olunacak; Siyasi partilerin feshedilmesinin bir nedeni de Meclis’in her türlü baskıdan uzak çalışmasını sağlamak düşüncesidir; Devleti güçsüz hale getirmemek için kişi hak ve özgürlüklerinin hudutsuz olamayacağını hatırdan çıkarmamalıyız.”*³⁸⁸

Milli Güvenlik Konseyi, 60 sayılı “Danışma Meclisi İç Tüzüğü Hazırlanıncaya Kadar Uygulanacak Çalışma Esaslarına Dair Karar”ı ile, Danışma Meclisi için bir “Geçici İç Tüzük” hazırlamıştır.³⁸⁹ Danışma Meclisi çalışmalarını buna göre yürütmeye başlamıştır. DM Başkanlığına Sadi Irmak seçilmiştir.³⁹⁰ Danışma Meclisi, açıldıktan bir ay kadar sonra Danışma Meclisi İçtüzüğü’nü yaparak, çalışmalarını bu metne göre yürütmeye devam etmiştir.³⁹¹

Danışma Meclisinin yapısına, üyelerin seçimine, kanun teklif etme, kanunların görüşülmesi ve kabul edilmesi şekline baktığımızda, Konsey ile Danışma Meclisi arasında eşitlik değil, ast-üst ilişkisini görürüz. Danışma Meclisi üyelerini Konsey’in belirlediği gibi, bunlar birer danışman konumunda olmuşlardır. Yasa ve Anayasa yapımında son söz hakkı ve hükümeti denetleme yetkisi da yalnızca Konsey’e ait olmuştur.

Milli Güvenlik Konseyi, demokrasiye geçişin ilk basamağını oluşturacak olan

³⁸⁶ Danışma Meclisi üyelerinin isimleri için bkz. Güven, a.g.e., s. 63-78.

³⁸⁷ Resmi Gazete, 23.10.1981, Sayı: 17493 mükerrer.

³⁸⁸ Milliyet Gazetesi, 24 Ekim 1981.

³⁸⁹ Resmi Gazete, 23.10.1981, Sayı: 17493.

³⁹⁰ Milliyet DM Başkanlığı haberini “Meclis Başkanlık Divanını seçti”, “Cumhuriyet tarihinin 15. Meclis Başkan Sadi Irmak” şeklinde manşetten vermiştir. Milliyet Gazetesi, 28 Ekim 1981.

³⁹¹ Resmi Gazete, 21.11.1981, Sayı: 17521.

Danışma Meclisini kurarken, yeni bir düzene yeni kişilerle girilecek mantığından hareket ederek, buraya eski partilileri almamıştır. Milli Güvenlik Konseyi tarafından Danışma Meclisine eski siyasilerin alınmaması, 12 Eylül öncesi yaşananların tekrarlanmaması açısından gerekli görülmüştür. Ancak Meclis'e seçilen kişilerin, toplumdaki temel eğilimleri, görüşleri ve çıkarları temsil etmemesi nedeniyle, bu durumun tek boyutlu bir meclisin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği değerlendirilmektedir.

Bunun yanı sıra, farklı görüş ve düşüncelerin temsil edilemediği, açıkça ve serbestçe tartışılmadığı bir mecliste, mevcut sorunlara yeni öneriler ve yöntemler getirilebileceğinin düşünülmesine gerçekçi bir yaklaşım olarak bakılamamaktadır. Zaten Danışma Meclisi tarafından hazırlanacak olan anayasa metninde, Milli Güvenlik Konseyi tarafından birçok maddenin değiştirilmesinin ve yumuşatılmasının, Konsey'in kendi düşüncesine ne kadar yakın kişileri bu meclise seçtiğinin bir göstergesi olarak görülmektedir.

Sonuç olarak, 12 Eylül 1980 günü gerçekleştirdiği müdahale ile ülke yönetimine bütünüyle el koyan ordunun, ilk günden itibaren devlet yönetiminde radikal kararlar aldığını görülmektedir. Evren, 16 Eylül 1980 günü yaptığı basın toplantısında müdahalenin sonuncu hedefini, devleti bütünüyle yeniden örgütleyerek ülkeyi kontrollü bir demokrasiye taşıma olarak belirtmiştir. Milli Güvenlik Konseyi bu hedefi, anarşi ve terör odaklarının üzerine giderek, eski siyasileri siyaset sahnesinden tasfiye ederek ve kendi kontrolünde otoriter bir düzen kurarak sağlamaya çalışmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

12 EYLÜL 1980'DEN 1983 GENEL SEÇİMLERİNE

4.1. 12 Eylül Sonrası Anarşi ve Terör

Org. Evren, 16 Eylül 1980 günü yaptığı ilk basın toplantısında: Milli Birliğin korunmasını; Anarşi ve terörün önlenerek, can ve mal güvenliğinin tesis edilmesini; Devlet otoritesinin hakim kılınarak korunmasını; sosyal barışın, milli anlayış ve beraberliğin sağlanmasını hareketin amaçları arasında göstermiştir.

Ordu, müdahale öncesi, anarşi ve terörle mücadelede özellikle yetki konusunda sıkıntı yaşamış, bu sorunun aşılabilmesi için yasaların istedikleri içerikte ve hızda Meclis'ten çıkartılamadığından şikayetçi olmuştur. Askeri rejim döneminde ise, müdahalenin amaçlarını gerçekleştirmek için, oldukça basitleştirilmiş yasa yapma usulü (beş kişilik yasama organı) sayesinde, Milli Güvenlik Konseyi'nin yasalarda köklü değişiklikler gerçekleştirildiği görülmektedir.

Konsey'in genel politikası, "*koruma ve düzenleme aşaması*" ile "*geçiş dönemi aşaması*" olarak iki aşamadan oluşmuştur. Milli Güvenlik Konseyi koruma ve düzenleme aşamasında, başta Anayasa olmak üzere, Türkiye'yi 12 Eylül'e getiren nedenleri ortadan kaldırmak maksadıyla gerekli gördüğü yasal düzenlemeleri yapmıştır. Bu konuda Evren 15 Ocak 1981 günü Konya'da yaptığı konuşmada, "*Memleketin bir daha bu hale düşmemesi için çıkarılması lazım gelen bütün kanunları çıkartacaklarını*" ifade ederek,³⁹² Milli Güvenlik Konseyi'nin birinci

³⁹² Yaşar, **Paşalar Politikası**, s. 56-57. MGK ilk altı ay içerisinde 123, dokuzuncu aya kadar 175, 1981'in sonunda da 51 tanesi yeni yasa olmak üzere toplam 268 yasa çıkarmıştır. 1981-1983 yılları arasında ise 838 yasa çıkarılmıştır. Bkz. Birand, Bila, Akar, **a.g.e.**, s. 214.

Ayrıca, 12 Eylül'den itibaren çıkartılan yeni yasalar ve değişiklikleri arasında en önemlileri asayiş, ceza yargılanması ve ölüm cezasının yerine getirilmesine ilişkin olanlardır. Bkz. Bülent Tanör,

aşamadaki kararlılığını ortaya koymuştur.³⁹³

Müdahaleden sonra alınan tedbirlere rağmen asayiş problemi, müdahale sonrası 2-3 günlük durgunluktan sonra az da olsa devam etmiştir.³⁹⁴ Yine suikastlar, sağ-sol çatışmaları ve ölümler söz konusu olmuştur.³⁹⁵ Müdahaleye karşı direnme kararı alan devrimcilerden birisi olan Bülent Forta (ODTÜ Dev-Yol öğrenci temsil konseyi üyesi), direniş süreciyle ilgili şu yorumu yapmıştır:

*“Aralık ayına kadar sokaklarda korsan gösteriler, protesto gösterileri devam etti. Türkiye’de şöyle bir eksen vardı. 12 Eylül’e kadar her gün çatışılıyordu. 13 Eylül günü hiçbir şey yaşanmadı. Bu doğru değil. Sadece basına yansımada bunlar. 12 Eylül’den sonra bizim 250’ye yakın arkadaşımız öldü. Onlarca korsan gösteri, miting, karşı çıkış oldu. Ama bunlar ne yeterince etki yapabildi ne de giderek büyüyen bir harekete dönüştü.”*³⁹⁶ Başlangıçtaki direniş operasyonlarla giderek zayıflamış ve devrimci gruplar hızla çözülmeye başlamıştır.

Komuta kademesinin müdahale öncesi direniş konusunda asıl endişe ettiği grup, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) olmuştur. Milli Güvenlik Konseyi’nde, DİSK’in kitlesel bir güce sahip olması nedeniyle müdahaleye karşı işçileri sokağa dökerek bir direniş gösterme endişesi hakim olmuştur.³⁹⁷ Milli Güvenlik Konseyi’nin 7 sayılı bildirisiyle, DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların faaliyetlerinin durdurulması ve sendika yöneticilerinin teslim olması istenince, beklenenin tam tersi bir durumla karşı karşıya kalınmıştır. Bildirinin açıklanmasıyla birlikte sendika yöneticilerinin teslim olmak için yoğun bir şekilde başvuruda bulunmuşlardır. Bu süreci, sendikacı Nazım Alpman, Mehmet Atay ve

“Siyasal Tarih (1980-1995)”, **Türkiye Tarihi V, Bugünkü Türkiye 1980-1995**, (Der.: Bülent Tanör, Korkut Boratav, Sina Akşin), 3. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, Şubat 2000, s. 33.

³⁹³ Ülkede asayişi sağlamak için çıkarılan yasaların uygulanmasına da hızlı başlanmıştır. Askeri yönetimin ilk altı haftasında 11.500 kişi tutuklanmış, bu sayı 1980 sonrasında 30.000’e ulaşmıştır. 1981’de tutuklananlar 122.600 olmuştur. Böylelikle siyasal terörde yüzde 90’a varan azalma olmuştur. Bu arada 300’ün üzerinde de akademisyen de tutuklanmıştır. Bkz. Zürcher, a.g.e., s.407.

³⁹⁴ Dursun, a.g.e., s. 168. Ayrıca, Müdahaleden 7 Ocak 1981 tarihine kadarki olaylara baktığımızda 230 kişi ölmüş, 395 kişi de yaralanmıştır. Bkz. **Cumhuriyet** Gazetesi, 7 Ocak 1981.

³⁹⁵ Bölügiray, **Sokaktaki Asker**, s. 606.

³⁹⁶ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 149.

³⁹⁷ Evren, **Kenan Evren’in Anıları II**, s. 13.

DİSK genel sekreteri Fehmi Işıklar şu şekilde ifade etmişlerdir:³⁹⁸

Alpman: "Bütün işyeri baş temsilcileri orada. Selimiye kapısının orada, o büyük ana kapısında. Kapı açılıyor, böyle iki tane el çıkıyor. Sonra önünde bekleyenler hücum ediyordu... İçerdeki görevli subayın elleri, şunu anlatmak istiyordu. On kişi gelsin. Fakat yüz elli kişi birden hücum ettiği için müthiş bir izdiham oluyordu... Birbirlerini eziyorlardı. Üstleri başları parçalanyordu. Bazı sendikacılar için teslim olma yarışı onlar için bir utanç belgesiydi."

Atay: "Onları o tarzda görünce ben gözyaşlarımı tutamadığımı biliyorum. Yani, hani böyle mi olacaktı ya da böyle mi olmalıydı diye düşündüm."

Işıklar: "O tabii, işçi sınıfı tarihinde de, demokrasi tarihinde de ondan söz edilecek. Ben gitmedim, teslim olmadım. Teslim olmayanlardan biriydim... Hatta ben bir arkadaşla telefonda konuştum. Teslim olmamak gerekli, ne yapacağımız tartışılmalıdır, konuşmalıyız demiştim. Sakın geç kalma, senin yüzünden biz de geç çıkarız diyordu."

Askeri rejim süresince alınan tüm önlemler neticesinde, müdahale öncesine göre büyük oranda azalma göstermesine rağmen, terörün tamamen sona ermediğini görülmektedir.³⁹⁹ 30 Mayıs 1983 günü Yüksek Askeri Şura (YAŞ) toplantısında bir orgeneral terörün tamamen sona ermediği yönündeki düşüncelerini şöyle ifade etmiştir:

"...Anarşi bitti zannediyorlar. Halbuki bitmemiştir, yer yer devam ediyor. Zaman ve zemini bekliyor. Esasen bu mesele iki buçuk senede elbette çözümlenemez. MHP taraftarları beklemededir. Sağda kurulan her partiye adamlarını koymaktadır. MSP'nin ise tabanı devam ediyor. O da zaman bekliyor..."⁴⁰⁰

³⁹⁸ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 150.

³⁹⁹ Bölügiray 1980-1983 arası terör olaylarını sayısal olarak şu şekilde ortaya koymuştur:

"Olaylar	1980	1981	1982	1983
Toplam olay sayısı	23.841	5.789	1.170	555
Silahlı saldırı ve çatışma	7.010	610	132	27
Gasp ve soygun	2.209	1.804	426	102
Öldürme	2.921	456	125	33"

Bkz. Bölügiray, Sokaktaki Askerin Dönüşü (12 Eylül Yönetimi Dönemi), Tekin Yayınevi, Ankara, 1991, s. 56-57.

⁴⁰⁰ Evren, Zorlu Yıllarım II, s. 67.

Sonuç olarak, bu dönemde ve devamında terörün tamamen ortadan kalkmasını engelleyen, terör olaylarının nedenini oluşturan ekonomik, sosyal, eğitim, kültürel ve diğer sorunlara gerçek anlamda çözüm bulunamaması olarak değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle, ülkede terör, demokrasi pahasına büyük bir baskı ve güçlü bir güvenlik düzeni kurmakla, sadece bir süre için kontrol altında tutulabilmiştir.

4.2. Yargılamalar

Milli Güvenlik Konseyi, özellikle devlet otoritesini bozan, toplumsal barışın, milli birlik ve beraberliğin zayıflamasına neden olduğunu düşündüğü kesim ve kurumlara karşı, ilk günden itibaren hızlı ve sert tedbirler almaya başlamıştır.⁴⁰¹ Bu tedbirler kapsamında, yapılan uygulamaların ortaya çıkardığı tablo, bu mücadelenin toplumun her kesimini etkilediğini göstermektedir.⁴⁰²

Devlet memurları açısından baktığımızda, sağ veya sol görüşlü olmalarından

⁴⁰¹ Müdahale ile birlikte hem sağ hem de sol kesimden yakalanan ve mahkum edilenlerin sayısında önemli oranda artış olmuştur. Müdahale sonrası ilk sekiz aylık dönemde; sıkıyönetim mahkemeleri 8.387 dosya sonuçlandırmış, ideolojik suçlarla ilgili 4.681 kişi gözaltında olmak üzere 20.678 kişi tutuklanmıştır. Bu adli çalışmaların hızlandırılması, yeni yasalarla yargıya işlerlik kazandırılarak, askeri mahkemelerin sivil savcı ve hakimlerle takviye edilmesinin sonucunda olmuştur. Bkz. MGK Gensek., a.g.e., s. 221-222. Ayrıca bkz. Çavdar, a.g.e., s. 264.

⁴⁰² 12 Eylül döneminde, 650 bin kişi gözaltına alınmıştır. 210 bin dava açılmış ve 230 bin kişi yargılanmıştır. 7 bin kişi için idam istenmiştir. 517 kişiye idam cezası verilmiştir. İdam cezasına verilenlerden 50'si idam edilmiştir. İdamları istenen 259 kişinin dosyası Meclise gönderilmiştir. 71 bin kişi Türk Ceza Kanunu'nun 141.-142. ve 163. maddelerine göre yargılanmıştır. Örgüt üyesi olmak suçundan 98 bin 404 kişi yargılanmıştır. 1 milyon 683 bin kişi fişlenmiştir. 388 bin kişiye pasaport verilmemiştir. Sakıncalı olduğu için 30 bin kişi işten çıkarılmıştır. Politik mülteci olarak 30 bin kişi yurtdışına gitmiştir. Bkz. *Yankı Dergisi*, 1-15 Eylül 2004, Sayı: 1022, s. 17.

Bu kişiler siyasi mülteci olarak İsviçre, Almanya, Belçika, Yunanistan, Fransa ve Hollanda gibi ülkeler başta olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülkelerine sığınmışlardır. Bkz. Emin Karaca, *12 Eylül'ün Arka Bahçesinde: Avrupa'daki Mültecilerle Konuşmalar*, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11.

Ayrıca, Uluslararası Af Örgütü'nün de askeri rejim döneminde yaygın işkence uygulamalarına ve bunun yol açtığı sonuçlara sürekli dikkat çekmiştir. Bkz. Zürcher, a.g.e., s. 408. Ayrıca, 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarılmıştır. 23 bin 677 derneğin faaliyeti durdurulmuş, 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hakimin işine son verilmiştir. Bkz. *Cumhuriyet Gazetesi*, 12 Eylül 2000.

dolayı işten çıkarılmaları, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ile yerine getirilmiştir.⁴⁰³ Bu kapsamda, Yükseköğretim Kurumu Kanunu'na bir madde eklenerek üniversitelerde merkezi otoritenin yetkisi de pekiştirilmiştir.⁴⁰⁴ Bu kanuna dayanılarak görevlerinden uzaklaştırılan öğretim üyelerine kamuoyunda "1402'likler" ismi verilmiştir.⁴⁰⁵

Askeri rejim tarafından özellikle basın, mercek altına alınarak çok hassas bir sansürlemeden geçmiştir. Siyasi, ekonomik, sosyal gelişmeler hakkında yazılar yazmak, yönetimin icraatlarını tartışmak, eleştirmek beraberinde birçok gazetenin kapatılmasına ve köşe yazarlarının ikaz edilmesine veya tutuklanmasına sebep olmuştur.⁴⁰⁶ O dönemi yaşayan gazetecilerin ifadeleri bu gerçeği her yönüyle ortaya koymaktadır.⁴⁰⁷

Gazeteci Yavuz Donat: *"Şimdi biz basında zaman zaman sululuktan şikayet ediyoruz ya, o zannedirim 12 Eylül zamanı başladı. Çünkü tartışmaya kısır çekişme diye bakıldığı için, bütün tartışmalar yasak. O zaman ne yazılacak? Abuk subuk şeyler yazıldı. Çünkü adiminizi atarken dikkatlisiniz, hemen gazete kapatılıyor."*

Gazeteci Mehmet Barlas: *"12 Eylülcüler çağırıyor, basın toplantısına gidiyoruz. Ben önce bir Demirel'e uğradım... Bir gün basın toplantısından önce Haydar Saltık çağırıldı... Sayın Barlas, dedi. Bizim de dostlarımız vardır, dedi. Türkiye çok önemli günler yaşıyor. İnsanların bazı dostluklarından fedakarlık etmesi gerekir, dedi."*

⁴⁰³ Evren, 13 Eylül 1980 günü konuyla ilgili bakanlık müsteşarlıklarına şu direktifi vermiştir: *"...Bakanlıklara daha evvel sızmış aşırı sağ veya aşırı solda kişiler varsa bunları temizleyeceksiniz. Bu konuda çok dikkatli olmanızı istiyoruz."* Bkz. Evren, **Kenan Evren'in Anıları II**, s. 27.

⁴⁰⁴ *"Üniversite rektörleri, fakülte dekanları, enstitü ve yüksekokul müdürleri ile bunların yardımcıları ve bölüm başkanları, gerektiğinde bu kanunda belirtilen süreleri dolmadan tayinlerindeki usule uygun olarak görevlerinden alınabilir."* Bkz. Haldun Özen, **Entelektüelin Dramı: 12 Eylül'ün Cadı Kazanı**, İmge Yayınları, İstanbul, 2002, s. 36.

⁴⁰⁵ Özen, **a.g.e.**, s. 34-42.

⁴⁰⁶ Basın kuruluşlarında da sıkıyönetimin yaptırımları ağır bir şekilde görülmüştür. 400 gazeteci için toplam 4 bin yıl hapis cezası istenmiştir. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verilmiştir. 31 gazeteci cezaevine girmiştir. Gazeteler 300 gün yayın yapamamıştır 13 büyük gazete için 303 dava açılmış, 39 ton gazete ve dergi imha edilmiştir. **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Eylül 2000.

⁴⁰⁷ Birand, Bila, Akar, **a.g.e.**, s. 163-166.

Gazeteci Doğan Heper: “Yazı işleri salonunun etrafı sıkıyönetim bildirileriyle acem halısına çevrilmişti. Bütün onları yapıştırdık. Bunlar yazılı tebliğlerdi. Tabii yazılı olmayanlar da vardı. Eleştirel olanlar da vardı, telefonla gelen.”

Askeri rejim, aldığı tüm bu tedbirlerle müdahale öncesinde yaşanan şiddet ve terör olaylarını ve toplumda bu durumdan kaynaklanan güvensizliği, huzursuzluğu gidermeye çalışmıştır. Müdahale sonrası dönemde, terör ve şiddet olaylarına karşı alınan tutuklama, hapis cezaları gibi kararlarla toplumda müdahale öncesi döneme göre belirli bir güven ortamı oluşturulmaya çalışılmıştır.⁴⁰⁸

Milli Güvenlik Konseyi, toplumsal alanda kendi değerler sisteminin egemenliğini kurmaya çalışırken kendi çizdiği sınırlar dışında politika yapılmasını da engellemek amacıyla siyasi örgütler, dernekler gibi her türden toplumsal örgütlenmeyi siyasi arenadan dışlamıştır. Konsey, bu tedbirleri alırken de, yasaklayıcı ve tasfiye edici politikalarını meşrulaştırmak maksadıyla, bunların “toplumun huzurunu ve güvenliğini sağlamak” için yapıldığı söylemini sürekli yinelemiştir.⁴⁰⁹

Askeri rejimin bütün uygulamalarında, ordunun yapısal özelliklerinin başında gelen katı bir disiplin ve hiyerarşi anlayışının etkileri görölmektedir. Bu süreçte askeri dünya görüşü, sivil yaşama geniş ölçüde yansıtılmıştır. Bu dönemde ordu

⁴⁰⁸ 1980-1984 yılları arasında 50 kişi idam edilmiştir. Bunların 1’i ASALA militanı, 18’i sol, 8’i sağ görüşlü ve 23’ü adli suçtan hükümlü olanlardır. Askeri yönetim, idam cezalarının infazında ısrar etmiştir. Evren, 3 Ekim 1984’te Muş’ta yaptığı konuşmada, “Hainleri asmayıp da besleyecek miyiz?” açıklamasıyla bu ısrarlarını belirtmiştir. Bkz. www.belgenet.com/12eylul/12eylidam.html.

Ayrıca, 12 Eylül döneminde sıkıyönetim askeri mahkemelerince 517 sanığa idam cezası verilmiştir. Askeri Yargıtay’ın onayladığı idam kararlarının sayısı 124’dür. Bunlardan, MGK’nın onayladığı ve onay sonrası hemen infazı yapılan 50’si dışındakiler için cezalar fiilen müebbet hapse dönüştürölmüştür. Ölüm cezalarının infazlarına ilişkin onama kararları; 12 Eylül 1980-25 Ekim 1981 arası MGK döneminde, 25 Ekim 1981- 14 Ekim 1983 arası DM döneminde, 6 Kasım 1983 sonrası TBMM döneminde verilmiştir. Bkz. www.belgenet.com/12eylul/12eylidam.html.

Bu önlemler sonucunda resmi rakamlara göre müdahaleyi izleyen ilk on iki ay içerisinde siyasi cinayet sayısı 282 olurken terör suçlarından dolayı tutuklanan kişi sayısı 43.000 olmuştur. Üç milyona yakın mermi kullanılmış ve 734.000 silah ele geçirilmiştir. Hale, a.g.e., s. 214.

⁴⁰⁹ Bu söylem, Evren’in yaptığı konuşmaların hemen hepsinde vurgulanmıştır. Bkz. Kenan Evren, **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)**, Ankara, 1981.

yöneticilerinin, doğruluğuna inandıkları ve kendi yaşamlarında etkili olduğunu gördükleri yöntemleri bütün topluma uygulayarak sorunları çözeceklerini düşünmüş olduklarını görmekteyiz. Ülke bir kışla gibi görülmüş ve askeri anlayışla yönetilmeye çalışılmıştır. Göz ardı edilen önemli husus ise, askeri yaşam ne kadar demokratik olabilirse, demokratik yaşamın da ancak o kadar askerleşebileceğidir.⁴¹⁰

Askeri rejimin sonradan sorgulanmasına sebep olan nedenler arasında, gözaltılardaki ve hapishanelerdeki işkenceler ile hayatın hemen hemen her alanında konulan yasakların önemli bir yeri olduğu değerlendirilmektedir.⁴¹¹ Bu uygulamaların, müdahalenin ülke genelinde toplum tarafından olumlu karşılanması ve desteklenmesi anlayışını, zaman içerisinde tersine çevirdiğini görmekteyiz. İstenilen düzenin kurulmaya çalışılması, çok büyük insani ve toplumsal kayıp karşılığında sağlanmaya çalışıldığı değerlendirilmektedir.

Yakalanan ve tutuklananlara bakıldığında, bunlar sadece şüpheli teröristler olmamıştır. Saygın sendikacılar, meşru siyasetçiler, üniversite öğretim üyeleri, öğretmenler, gazeteciler, hukukçular ve bunun gibi ülkenin önde gelen meslek

⁴¹⁰ Türker Alkan, **12 Eylül ve Demokrasi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986, s. 33-34.

⁴¹¹ “300 kişi kuşkuyla bir şekilde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi. 144 kişi kuşkuyla bir şekilde öldü. 14 kişi açlık grevinde öldü. 16 kişi kaçarken vuruldu. 95 kişi çatışmada öldü. 73 kişiye doğal ölüm raporu verildi. 43 kişinin intihar ettiği bildirildi.” Cumhuriyet Gazetesi, 12 Eylül 2000. Askeri rejim döneminde hapishaneler ve gözaltılarda yaşanan işkence olayları için bkz. Ertuğrul Mavioğlu, **Asılmayıp Beslenenler**, 3. Baskı, Babil Yayınları, İstanbul, Ağustos 2004 ve Mavioğlu, **Apoletli Adalet**, Babil Yayınları, İstanbul, 2005. Ayrıca: Erbil Tuşalp, **Cumhuriyetin Öyküsü Bin Belge**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1987; Mehmet Öztepe, **12 Eylül Adaleti ve C-5**, Özen Matbaacılık, Ankara, 1989; Kadın Yazarlar Derneği, **Tanıklarla 12 Eylül Kadınlar Anılarını Paylaşıyor**, İlyaz İzmir Yayınevi, İzmir, 2010; Ahmet Oğuz, **12 Eylül'den Mamak Hücrelerine**, Rehber Yayınları, Ankara; Hasan Dönmez, **Kalbim Ülkemde Kaldı (Mamak... Ey Mamak 2)**, Su Yayınları, İstanbul, 2009; Kemal Özdemir, **Bir Babanın 12 Eylül Sonrası Anıları**, Anarres Yayınları, Ankara, 2005; Bülent Habora, **12 Eylül Lideri Kenan Evren Ne Dedi? Ne Oldu?**, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1989; Rıza Müftüoğlu, **Copların Askerleri**, Ocak Yayınları, Ankara, 2000.

Ayrıca askeri rejim döneminde, hayatın hemen hemen her konusunda kural ve yasaklar ön plana çıkmış, bunlar sayesinde toplum hayatının bir nizam içerisine gireceği değerlendirilmiştir. Bu dönemde uygulanan yasaklar için bkz. Mehmet Sucu, **12 Eylül Yasakları**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2005.

sahipleri de bu yargılanmaları ve tutuklulukları yaşamıştır.⁴¹² Tekstil-İş Sendikası Başkanı Rıdvan Budak, DİSK Genel Sekreteri Fehmi Işıklar, gazeteci Ali Sirmen'in o süreçte yaşadıkları bunun birer kanıtı olmuştur.⁴¹³

Budak: *“Bende, sopa ile falaka, yumruk ve zannediyorum kum torbası biçiminde işkence yoğun oldu...”*

Işıklar: *“Mesela tuvalete çıkma yasağı. Ondan olmuş zaten. Vurmuşlar, böbreğe kan dolmuş. Tuvalete çıkamadığım için o kan pıhtılaşmış ve o böbreği çürütmüş.”*

Sirmen: *“Bir keresinde aralarında baro başkanı, emekli büyükelçi, efendim dekan gibi kişilerin de bulunduğu bizim heyeti, yalnız ellerimizi kelepçelemekle kalmadılar, aynı zamanda bizi sevk zinciriyle birbirimize bağlayarak mahkemeye çıkarttılar.”*

Askeri rejim döneminde Genelkurmay Sıkıyönetim Koordinasyon Başkanlığı görevini yürüten (10 Aralık 1980-2 Ağustos 1983) Bölügiray da, askeri rejimin işkenceleri önleme konusunda tam denetim sağlayamadığını ifade etmiştir. Ayrıca, Milli Güvenlik Konseyi tarafından verilen yazılı ve sözlü emirlere rağmen, çok üzücü olayların yaşanmış olduğunu da belirtmiştir.⁴¹⁴

4.3. Anayasa Çalışmaları ve 1982 Anayasasının Kabulü

Evren, müdahale öncesi yaşanmış olan sorunların başta 1961 Anayasası olmak üzere,⁴¹⁵ bazı temel yasalarda köklü değişiklikler yaparak devletin yeni temeller

⁴¹² Tanör, a.g.e., (Der.:Tanör, Boratav, Akşin), s. 91-97. Ayrıca bkz. Yılmaz Ensaroğlu, *“Cumhuriyet Boyunca İnsan Hakları”*, *Yeni Türkiye Dergisi (Cumhuriyet Özel Sayısı II Siyasal Değerlendirme)*, Sayı 23-24, Ankara, Eylül-Aralık1998, s. 1148.

⁴¹³ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 180-181.

⁴¹⁴ Bölügiray, *Sokaktaki Askerin Dönüşü*, s. 139. Ayrıca Bölügiray'ın yaşanan bu işkence olaylarının nedenleri ile ilgili tespitleri için bkz. s. 138-139.

⁴¹⁵ 12 Mart döneminde Genelkurmay Başkanı olan Org. Memduh Tağmaç'ın da 1961 Anayasasında bazı değişikliklerin olması gerektiğini dile getirmesi, üst kademedeki bulunan askerlerin 1961

üzerine oturtulmamasında olduğuna inanmıştır.⁴¹⁶ Evren bu düşüncesini de, 29 Ağustos 1982 günü Afyon'da yaptığı konuşmada net bir şekilde açıklamıştır: “(...) O anayasa bize bol geldi, içinde oynamaya başladık. Oynaya oynaya 12 Eylül'e geldik...”⁴¹⁷

Bu nedenle, Anayasa ve kanunlarda değişiklikler yapamayacak bir siyasal sistemi sorun olarak görmüş ve mevcut siyasal yapıyla bunun sağlanamayacağını görmüştür.⁴¹⁸ Nitekim Evren, 16 Eylül 1980 günü yaptığı basın toplantısında bu kararlılığını şu ifadelerle ortaya koymuştur:

“(...) Milli Güvenlik Konseyi demokratik düzen ve rejimin şimdiye kadar sağlıklı bir biçimde işlemesine imkan vermeyen tüm imkanları bir daha böyle bir müdahalenin yapılmasına lüzum bırakmayacak şekilde kaldırmaya kararlıdır. Bunun için, Anayasa, Seçim Kanunu, Partiler Kanunu gibi mevcut kanunlarda bugünkü duruma gelmemize neden olan hükümler değiştirilecek ya da yeni hükümler ilave edilecektir...”⁴¹⁹

Kurucu Meclisin temel görevini yeni anayasayı ve anayasanın halkoyuna sunulmuş kanununu hazırlamak olarak belirleyen Milli Güvenlik Konseyi, ilk iş olarak bu görevi Danışma Meclisine vermiştir. Danışma Meclisi, anayasa taslağı hazırlamak için kendi üyeleri arasından 15 kişilik bir komisyon seçmiştir.⁴²⁰ Komisyon başkanlığına Anayasa Hukuku profesörü Orhan Aldıkaçtı getirilmiştir.⁴²¹ Anayasa komisyonu kendi içindeki görev bölümünü yaptıktan sonra, çeşitli kurum ve kuruluşlardan (üniversiteler, yüksek mahkemeler, sendikalar, meslek kuruluşları

Anayasasına bakışını genel olarak ortaya koymaktadır. Org. Tağmaç 12 Mart 1971 öncesini sorgularken şunları ifade etmiştir:

“Neden oldu Türkiye’de bütün bunlar? Türkiye’deki toplumsal uyanış, ekonomik gelişmeden hızlı gitti. Bir dengesizlik ortaya çıktı. Neydi çare? Toplumsal uyanışa bir bakmak gerekliydi. Bu toplumsal uyanışla ekonomik gelişmenin hizaya getirilmesi şarttı. Toplumsal uyanışın öne fırlaması 1961 Anayasasının bazı maddelerindendi. Hangi maddeden rahatsızlığımız varsa o törpülenecek, ekonomik gelişmenin paraleline sokulacaktı.” Ayrıntı için bkz. Metin Toker, a.g.e., s.244-245.

⁴¹⁶ Evren, *Zorlu Yıllarım I*, s. 486.

⁴¹⁷ [www.belgenet.com/12 Eylül/12 sıkıyönetim.html](http://www.belgenet.com/12%20Eylul/12%20sikiyonetim.html).

⁴¹⁸ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 213-214

⁴¹⁹ Evren, *Kenan Evren’in Anıları II*, s. 40.

⁴²⁰ *Milliyet Gazetesi*, 24 Kasım 1981.

⁴²¹ *Hürriyet Gazetesi*, 25 Kasım 1981.

gibi) anayasa konusundaki görüşlerini almıştır. Raporlar halinde alınan bu görüşler, anayasa taslağının oluşmasına yardımcı olmuştur.⁴²² Ancak bu ve benzeri görüş açıklamaları, Milli Güvenlik Konseyi'nin izin verdiği sınırlar içerisinde mümkün olmuştur.⁴²³

Anayasa komisyonu, taslağı 17 Temmuz 1982 günü Danışma Meclisine teslim etmiştir.⁴²⁴ Danışma Meclisinde, anayasa taslağı üzerindeki görüşmeler 4 Ağustos 1982 günü başlamış,⁴²⁵ 23 Eylül 1982 günü sona ermiştir. Bir buçuk ay süren görüşmelerin sonunda yapılan oylamada 120 kabul, 7 red ve 12 çekimser oyla (17 kişi ise oylamaya katılmamış) taslak Danışma Meclisinde kabul edilmiştir.⁴²⁶ Bu arada, Anayasanın halkın oyuna sunmak için yapılacak işlemleri düzenleyen 2707 sayılı 24 Eylül 1982 tarihli "Anayasanın Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanun" çıkarılmıştır.⁴²⁷

Milli Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisinden teslim aldığı taslağı, kendi

⁴²² Güven, a.g.e., s. 87-100.

⁴²³ MGK, 12 Şubat 1982 tarih ve 65 sayılı Kararı ile Anayasa tartışmalarını özetle, şu sınırlar içinde serbest tutmuştur:

— Feshedilen partilerin genel başkan, başkan yardımcıları, genel sekreterleri, genel sekreter yardımcıları ile genel yönetim kurulu üyeleri dışında kalan tüm mensupları, Anayasa Komisyonu'nun sözlü veya yazılı istekleri üzerine Anayasaya ilişkin kişisel görüşlerini açıklayabilirler.

— Bu kişiler, yükseköğretim kurumlarına ya da Sıkıyönetim Komutanlıklarının iznine bağlı olarak meslek kuruluşlarınca düzenlenecek bilimsel toplantılarda, bir siyasi partiye atıf yapmadan kişisel görüşlerini açıklayabilirler.

— Anayasa Komisyonu'nun isteği üzerine Anayasa konusuyla doğrudan ilgili kurum ve kuruluşlar görüşlerini iletebilirler.

— Bunların dışında kalan her türlü siyasi faaliyette bulunmaları yasaklanmış olan dernekler, tüzel kişiler ve topluluklar bu konuda görüş açıklayamaz ve bildiri yayınlamayazlar. Bunların mensuplarının kişisel görüş açıklamaları bu yasağın dışındadır. Bkz. Resmi Gazete, 13.02.1982, Sayı: 17604.

⁴²⁴ Güven, a.g.e., s. 100.

⁴²⁵ Bu arada MGK, Anayasa tartışmalarına yeni bir düzen vermek ve sınırlama getirmek için, 5 Ağustos 1982 günü 70 numaralı kararını yayımlamıştır. Bununla 52 ve 65 sayılı eski kararlar kaldırılmış, Anayasa üzerine görüş ve önerilerin sadece Anayasa taslağının geliştirilmesi maksadı içinde kalınarak yapılacağı belirtilmiştir. Ayrıca, Anayasa'nın halkoylamasında, halkın vereceği reyın nasıl olması gerekeceği hususunda etki yapacak herhangi bir telkinde bulunulmasının yasak olduğu beyan edilmiştir. Bilgi için bkz. Resmi Gazete, 5 Ağustos 1982, Sayı: 17773.

⁴²⁶ Hasan Cemal, **Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü**, 5. Baskı, Doğan Kitapçılık, Mart 2000, s. 73.

⁴²⁷ Bu kanunda da Anayasa metninin eleştirilmesine izin verilmemiştir. Ayrıca oy kullanmayanların sonraki beş yıl oy kullanamayacaklarını içeren bir karar yayınlanmıştır. Bilgi için bkz. Resmi Gazete, 25.09.1982, Sayı: 17823.

ilgili komisyonlarına üzerinde çalışılması için göndermiştir. Burada, taslak üzerinde önemli değişiklikler yapılmıştır.⁴²⁸ Konsey'in elinde Danışma Meclisinden teslim aldığı taslak ile birlikte, Danışma Meclisinden bağımsız olarak hazırlattığı diğer bir anayasa taslağıyla beraber iki tane taslak olmuştur. İkinci taslak Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği tarafından oluşturulan özel bir komisyon tarafından hazırlanmıştır.⁴²⁹ Danışma Meclisi tarafından hazırlanan taslak metindeki maddeleri, basından, çeşitli kurum ve kuruluşlardan gelen teklifler doğrultusunda, ellerindeki taslaktan da faydalanıp yumuşatarak değişiklik yaptıklarını savunan Evren, konu hakkında şunları belirtmiştir:

*“(...) Gelen teklifler paralelinde biz anayasada değişiklikler yaptık. Yani Danışma Meclisi'nden geldiği gibi onaylamadık. Ve yumuşattık bazı maddeleri, sertleştirmedik...”*⁴³⁰

Üzerinde değişiklikler yapılmış olan Anayasa tasarısı, Milli Güvenlik Konseyi tarafından 19 Ekim 1982 günü kamuoyuna açıklanmış,⁴³¹ halkoyuna sunulmadan önce de Evren tarafından yapılan konuşmalarda tanıtılmıştır.⁴³² Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanarak basın yoluyla kamuya duyurulan bir raporda, halkoylaması ortamıyla birlikte yıkıcı ve bölücü kampanyanın başlayabileceğine dikkat çekilmiştir.⁴³³ Rapor yayınlanmadan önce de, bu yönde bazı uygulamalar başlamıştır. “Anayasaya karşı kampanya başlattıkları” gerekçesiyle İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı'nca gözaltına alınanlar olmuştur.⁴³⁴

⁴²⁸ MGK tarafından önemli düzeltmeler yapılarak kabul edilen anayasa metninin madde gerekçeleri ve DM'de kabul edilen maddeler üzerinde, MGK'nın yaptığı değişiklikler ile ilgili bkz. Mehmet Akad, Abdullah Dinçkol, **1982 Anayasası/Madde Gerekçeleri ve Maddelerle İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları**, Alkım Yayınları, İstanbul, 1998.

⁴²⁹ Evren **Zorlu Yıllarım I**, s. 479.

⁴³⁰ Dursun, **a.g.e.**, s. 178.

⁴³¹ Kamuoyuna açıklanmasından iki gün sonra 21 Ekim 1982 tarihinde 71 numaralı karar ile anayasanın geçici maddelerini ve MGK Başkanı'nın evet oyu için yaptığı konuşmaların eleştirilmesi yasaklanmıştır. **Resmî Gazete**, 21 Ekim 1982, Sayı: 17845

⁴³² Şeref Gözübüyük, **Anayasa Hukuku**, 12. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003, s. 145. Evren'in Anayasayı tanıtmaya kampanyası 24 Ekim 1982 günü Radyo ve Televizyon konuşmasıyla başlamış, il konuşmalarıyla devam etmiş ve 5 Kasım 1982 günü yaptığı bir Radyo ve Televizyon konuşmasıyla son bulmuştur. Güven, **a.g.e.**, s. 115-119.

⁴³³ **Cumhuriyet Gazetesi**, 30 Kasım 1982.

⁴³⁴ **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Ekim 1982.

Evren'in halk üzerindeki saygılığından faydalanarak Anayasaya oy sağlamak amacıyla, Anayasanın geçici birinci maddesiyle, anayasanın kabulü halinde Milli Güvenlik Konseyi Başkanı'nın Cumhurbaşkanı olacağı düzenlenmiştir.⁴³⁵ 1982 Anayasası, 7 Kasım 1982 günü yapılan halkoylamasında, kabul oranının yüksek çıkması için alınan tedbirler sonucunda, yüzde 92'ye yakın bir kabul oranıyla onanmıştır.⁴³⁶ Evren'in Cumhurbaşkanı sıfatını kazanması ve 1982 Anayasası, 9 Kasım 1982 günü Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁴³⁷

Danışma Meclisinin yaptığı anayasa taslağı üzerinde Milli Güvenlik Konseyi'nin düzenlemelere gitmesi ve sivil kurumların fikrini alması, askeri yönetim içerisinde yönetilen bir ülkede genel olarak bakıldığında olumlu bir adım olarak görülmektedir. Ancak Danışma Meclisine seçilen kişilerin askeri yönetimin düşünce yapısına yakın olması, toplumun genelini yansıtmaması ve sorunların çözümünün güvenlik temelinde ele alınması nedeniyle, Danışma Meclisi tarafından hazırlanan anayasa metninin demokratik ve dengeli bir tartışma ortamı içerisinde hazırlandığını söylemek güçtür.

Milli Güvenlik Konseyi tarafından anayasanın kamuoyuna tanıtılması süresince, farklı görüşlerin halkı etkilemesine izin vermeyecek tedbirlerin alınması, toplumun tek taraflı bir yönlendirme ile halkoylamasına gittiğini göstermektedir. Ayrıca halkoylaması öncesinde, bazı mihrakların anayasaya karşı yıkıcı ve bölücü kampanya başlayabileceğine toplumun dikkatinin çekilmesi, bu yönlendirmede etkili olan hususlardan birisi olmuştur. Halk katılımının yüksek olduğu referandum neticesinde, evet oylarının katılım oranına yakın çıkmasını, 1982 Anayasasının halk tarafından gerçek anlamda kabul gören bir anayasa olduğu sonucuna varılmasının doğru bir yaklaşım olamayacağı değerlendirilmektedir. Çünkü bu anayasanın kabulüyle birlikte, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı'nın Cumhurbaşkanlığı makamına seçilecek olması, Evren'in halk üzerindeki olumlu imajının da evet oyu

⁴³⁵ Bakşık, a.g.e., s. 472.

⁴³⁶ Yirmibeşoğlu, a.g.e., s. 189.

⁴³⁷ Resmi Gazete, 9.11.1982, Sayı: 17863 mükerrer.

için kullanılmaya çalışıldığı anlamına gelmektedir.

4.4. 1982 Anayasası'nın Esasları ve Anayasa'ya Getirilen Eleştiriler

1982 Anayasası da, her anayasa gibi hazırlandığı dönemin izlerini taşımaktadır. Müdahale öncesi dönemde karşılaşılan sorunların etkisiyle hazırlanmıştır. Ülkeyi içinde bulunduğu sorunlu ortama getiren nedenler arasında, 1961 Anayasası'nın çok önemli bir payı olduğu görüşü benimsenmiştir.⁴³⁸ Dolayısıyla 1982 Anayasası da 1961 Anayasası'nın hazırlanmasında olduğu gibi, ülkenin karşılaştığı toplumsal, ekonomik, politik sorunların giderilmesi için yapılmış, özellikle 1961 Anayasası'na karşı bir tepki anayasasıdır.⁴³⁹

1961 Anayasası'nın devlet otoritesini zayıflattığını düşünen Milli Güvenlik Konseyi, devleti güçlendirecek ve güçlü kılacak, otoriter bir Anayasa hazırlama prensibi benimsemiştir.⁴⁴⁰ Evren, Konsey'in bu yönde düşünmesinin nedenlerini şu şekilde ifade etmektedir:

*"(...) Yani o zamanki anayasayı çok tenkit edenler oldu. Devleti mahvetti, devlet otoritesi diye bir şey kalmadı. Derneklerle, sendikalarla yürütmeye kalktılar, ondan sonra bu hale geldik biz. Binaenaleyh Türkiye'nin artık otoriter bir şekilde idare edilmesi gerekiyordu. Onun içinde devletin yetkili ve biraz da kuvvetli olması gerekiyordu."*⁴⁴¹

⁴³⁸ 1961 Anayasası'nı eleştirenlerin başında AP lideri Demirel gelmektedir. 1961 Anayasası'nın, 1950-1960 yılları arasında ülkede yaşanan olayların etkilerini taşımasından dolayı güçlü bir icraya izin vermemesi sonucu, Türkiye'de bir yönetim problemi meydana geldiğini belirtmiştir. Bkz. Süleyman Demirel, **Anayasa ve Devlet İdaresi**, Göktürk Yayınları, İstanbul, 1977, s. 10-11.

⁴³⁹ Gözübüyük, a.g.e., s. 147.

⁴⁴⁰ Gazeteci Cüneyt Arcayürek ile yaptığı söyleyişide Demirel de, 1982 Anayasası'nı devlete disiplin getirme hedefi olan bir Anayasa olarak değerlendirmiştir. Arcayürek, **Demokrasi Dur**, s. 424. Ayrıca Demirel, 1961 Anayasası ile hükümetin hizmet görmesinin esas alınmadığını, aksine hizmet görürken zarar vermesi ihtimali düşünülerek hükümetin çalışmalarını yavaşlatıcı bir tutum içerisinde olduğunu belirtmiştir. Bunun yanı sıra Demirel'in, 1961 Anayasası ile hükümete yetki değil, görev verildiğini, yetkisiz bir hükümetin aynı zamanda her şeyden sorumlu olduğunu ifade etmesi, bu konuda Milli Güvenlik Konseyi ile aynı fikirde olduğunu göstermektedir. Bkz. Süleyman Demirel, **Büyük Türkiye**, 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, Nisan 1977, s. 127.

⁴⁴¹ Dursun, a.g.e., 178.

1982 Anayasası'nı halkın iradesine göre hazırlanmış bir anayasa olarak görmeyen ve bunun 1961 Anayasası'na bir tepki olarak hazırlandığını eleştirel yönde dile getiren siyasetçi Hasan Celal Güzel, 1982 Anayasası ile ilgili ayrıca şunları belirtmiştir:

“...Bizim hukukumuz, başta anayasamız olmak üzere, darbe sonrasında bir takım jakoben, zorba, seçkin güçlerle, darbecilerin ortaklığı neticesinde ortaya konmuş bir mutabakatın ürünüdür. Hiçbir zaman halkın iradesine göre hazırlanmış değildir. 1961 Anayasası böyleydi. Altmışlarda devamlı 'bol geldi' denirdi. Buna tepki olarak 12 Mart yapıldı. Sonra buna tepki olarak şu anki 1982 Anayasası yapıldı...”⁴⁴²

Anayasaların genelde, devlet içi kuruluş ve işleyiş ile devlet-birey ilişkileri olmak üzere iki tür düzenleme alanı vardır. Her iki alandan özellikle devlet-birey ilişkileri, demokratik teorinin gerektirdiği sınırlı iktidar anlayışının sınanacağı alandır.⁴⁴³

Devlet içi kuruluş ve işleyiş açısından 1982 Anayasası'na genel olarak baktığımızda, yasama, yürütme ve yargı organları arasında şu ilişkileri görürüz. Yasama ve yürütme organları arasında denkliğe doğru gidiş, yargı gücü ve yargı denetimi alanında ise, bu organın yürütme karşısında gerilemesi şeklinde olmuştur.⁴⁴⁴

1982 Anayasası ile yürütmenin iç yapısında, merkeziyetçiliğin artırılması ve Cumhurbaşkanının güçlendirilmesi yönünde iki önemli değişiklik yapılmıştır. Merkeziyetçiliğin artırılması, idare içindeki özerk kurumlara esaslı bir şekilde

⁴⁴² a.g.e., s. 208.

⁴⁴³ Tanör, a.g.e., (Der.:Tanör, Boratav, Akşin), s. 43.

⁴⁴⁴ Aynı yer. Ayrıca, 1982 Anayasasında devlet yapısı içerisinde yürütme organının gücü, bir yandan Cumhurbaşkanının diğer yandan Başbakanın yetkileri artırılarak sağlanmıştır. 1961 Anayasası geleneksel yasama üstünlüğüne bağlılık prensibini benimsediği için, yürütme organına kuşkulu bakmıştır. Bu durum, 1980 müdahalesini gerçekleştiren MGK tarafından devleti zayıflattığı gerekçesiyle eleştirilmiştir. Bu zaafi ortadan kaldırmak için, 1982 Anayasası'nda yürütme, 1961 Anayasası'nda olduğu gibi sadece görev değil, aynı zamanda yetki olarak da düzenlenmiştir. Bkz. Şükrü Karatepe, **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, 3. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul,1999, s. 257.

sınırlandırma getirilerek sağlanmıştır. Yürütmenin iç yapısındaki diğer değişiklik, Cumhurbaşkanlığı statüsünün güçlendirilerek 1961 Anayasası'na göre daha aktif bir görev verilmesi olmuştur⁴⁴⁵

1982 Anayasası ile politik sistemde ortaya çıkan tıkanıklıkları giderici çözüm yolları düzenlenmiştir. Bunun için Anayasa, Cumhurbaşkanına belli şartlar altında TBMM seçimlerini yenileme yetkisini vermiştir. Bu sayede, belli bir süre içinde hükümetin kurulamamış olmasından kaynaklanan ve 1980 öncesinde yaşanan krizlerin önüne geçebilmek istenmiştir. 1982 Anayasası Cumhurbaşkanı seçim usulünü de tıkanıklığı önleyici bir şekilde belirlemiştir.⁴⁴⁶ Aynı zamanda da yeni Anayasa, TBMM Başkanlığı seçimindeki tıkanıklıkları da çözen bir düzenlemeye gitmiştir.⁴⁴⁷

1982 Anayasası'nda yargı gücü ve denetimi yürütme karşısında gerilemiştir. Buna göre, yürütmenin başı olan Cumhurbaşkanına yüksek yargıçları atama yetkisi vermiştir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Bu anlayışın temelinde, 1961 Anayasası'nın Cumhurbaşkanına, bunalım dönemlerinde daha aktif bir görev vermemesi yatmaktadır. 1961 Anayasası'nda seçimin yenilenmesi için Cumhurbaşkanınca kullanılması hemen hemen imkansız olan yetkiler, 1982 Anayasası'nda daha kullanılabilir duruma getirilmiştir. Tanör, a.g.e., (Der.: Tanör, Boratav, Akşin), s. 44-45.

Ayrıca, 1982 Anayasası, değiştirilmesi normal kanunlardan daha zor yöntemlere bağlı olan, katı, sert bir anayasadır. Bu anayasada değiştirilmeyecek hükümler artırılmıştır. Cumhurbaşkanına, onaylamadığı değişiklikleri halkoyuna sunma yetkisi vermiştir. Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 59.

⁴⁴⁶ Buna göre, Cumhurbaşkanlığı seçiminin dördüncü turunda, adaylardan birinin üye tam sayısının salt çoğunluğunu alamaması durumunda TBMM seçimleri yenilenecektir. Bkz. a.g.e., s. 63.

⁴⁴⁷ 1982 Anayasası, Cumhuriyet Senatosunu kaldırarak tek meclisli bir parlamentoya dönmüştür. Bununla birlikte, kanun çıkarma süreci kısaltılmıştır. Yeni Anayasa'ya göre, toplantı yeter sayısı üye tamsayısının üçte biri, karar yeter sayısı da üye tamsayısının dörtte birinin bir fazlasından az olamaz şeklinde düzenlenmiştir. Böylece, Meclisin çalıştırılması kolaylaştırılmıştır. 1982 Anayasası, politik partilerin Mecliste grup kurmaları için gerekli milletvekili sayısını 10'dan 20'ye çıkararak, grupların Meclis çalışmalarını engelleyici şekilde kullanma olasılığını azaltmıştır. Yeni Anayasa bütün bu düzenlemelerle, parlamenter sistemin önündeki tıkanıklıkları önlemeyi, Meclisin karar vermesini ve çalışmalarını kolaylaştırmayı amaçlamıştır. Bkz. a.g.e., s. 62-65.

⁴⁴⁸ Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 221. Bu bağlamda, yargıçların özlük işlerine bakan Yüksek Hakimler Kurulu yerine, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu oluşturulmuştur. Adalet Bakanı kurulun başkanı, Adalet Bakanlığı müsteşarı da kurulun doğal üyesi olmuştur. Anayasa yargısının kapsamı da daraltılmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin denetleyebileceği işlemler sınırlanmış ve Olağanüstü Hal Kanun Hükmünde Kararnameler (KHK) ile MGK dönemi yasa ve KHK denetim dışı bırakılmıştır. Anayasa değişiklikleri de ancak şekil bakımından denetlenebilmektedir. Kanun,

1982 Anayasası, daha az katılımcı bir demokrasi modelini tercih etmiştir. Burada, belli ölçülerde depolitizasyon amaçlanmıştır. Politik partilerin, gençlik kolu ve benzeri yan kuruluşlar kurmaları yasaklanmıştır. Bununla birlikte politik partilerin dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile politik ilişki içinde bulunmaları da yasaklanmıştır. Aynı şekilde derneklerin, meslek kuruluşlarının politik faaliyette bulunmaları da yasaklanmıştır.⁴⁴⁹

Evren, öğrencilerin, kadınların, öğretim üyelerinin, sendikaların, derneklerin siyasetin dışında bırakılmaları konusunda aldıkları kararın kendilerince haklılığını şu ifadelerle savunmuştur:

“Yani herkes politikayı okulda mı öğreniyor. İnönü okulda mı politikacı oldu? Atatürk okuldan, okulda mı politikacı oldu? Efendim, birçok devlet adamları okuldan itibaren mi başladı? Ben okul bitinceye kadar, ilim irfan sahibi olmalarını, bunları öğrenmelerini beklerim. Ondan dolayı biz, öğrencilerin politikayla uğraşmalarını engelledik.”⁴⁵⁰

1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na göre daha az özgürlükçüdür. Milli Güvenlik Konseyi'ne göre, 1961 Anayasası, otorite-hürriyet dengesini otorite aleyhine bozarak devleti güçsüz kılmıştır. Toplumun ve milletin yararlarını kişilerin yararının önüne alan bu anlayış, 1982 Anayasası'nı yaparken hak ve hürriyetlerle devlet otoritesi arasındaki dengeyi, devlet otoritesi lehine değiştirmiştir.⁴⁵¹ Ersin Kalaycıoğlu'nun belirttiği gibi, 1982 Anayasası ile “Milli Egemenliğin” yanı sıra “Devlet Egemenliği” de tescil edilmiştir.⁴⁵²

KHK, Meclis İçtüzüğü'nün şekil ve esas denetimi ile anayasa değişikliklerinin şekil denetimi için iptal davası açma hakkı Cumhurbaşkanı, iktidar ve ana muhalefet partisi ile Meclis üye tamsayısının en az beşte birine tanınmıştır. Bkz. Tanör, a.g.e., (Der.:Tanör, Boratav, Akşin), s. 43-44.

⁴⁴⁹ Tüm bu yasaklar, 23 Temmuz 1995 ve 4121 sayılı kanunla yapılan değişikliklerle yürürlükten kaldırılmıştır. Gözler, a.g.e., s. 51. Ayrıca, 1980 parlamentosunun bütün üyeleri 5 yıl, parti liderleri de 10 yıl süreyle siyasal faaliyetlerden men edilmiştir. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 221.

⁴⁵⁰ Birand, Bila, Akar, a.g.e., s. 214.

⁴⁵¹ Karatepe, a.g.e., s. 257.

⁴⁵² Ersin Kalaycıoğlu, *Tarih ve Demokrasi*, İstanbul, Cem Yayınları, 1992, s.112.

12 Eylül sonrası, bir önemli döneme tepki olarak, bireysel özgürlük ve toplum huzuru arasındaki dengenin yeniden gündeme geldiği bir dönemdir. Bunun belirtilerini de yine, Milli Güvenlik Konseyi Başkanının çeşitli konuşmalarında görmek mümkündür:

“...Kişi hürriyeti mi, yoksa toplumun hürriyeti mi esas olarak ele alınmalıdır? Toplumun huzur ve güveni olmadıktan sonra kişi hürriyetinin ne değeri kalır, sorarım sizlere. Şu husus unutulmamalıdır ki, hiçbir toplumda sınırsız hürriyet yoktur. Zira sınırsız hürriyet, anarşi ve neticede hürriyetsizlik doğurur. Hürriyetin kişi yönünden pratik bir değeri olması için, onun sınırlarının belirtilmesi, kullanma yollarının gösterilmesi, bir takım kayıtlarla çerçevelenmesi gerekmektedir. Hürriyet adına hürriyeti yok etme hürriyetini tanımamalıyız. Eğer hürriyeti tanırsak, bir zaman gelir, hürriyetimizden mahkum kalırız.”⁴⁵³

Anayasa'nın oylamasından önce, toplum üzerinde psikolojik bir baskı yaratılmıştır. Bu baskı, Anayasa tasarısının reddi durumunda, bundan sonraki sürecin nasıl olacağına belli olmamasından ileri gelmiştir. Dolayısıyla olumsuz oy vermek, ister istemez belirsizliğe destek olmak ve askeri rejimin sürmesine rıza göstermek anlamına gelmiştir. Yani, *“demokrasiye geçilmek isteniyorsa, demokratik bulunmasa bile bu metne oy verilmeli”* gizli şartının kendini hissettirdiği görülmektedir.⁴⁵⁴ Evren'in 14 Temmuz 1982 günü gazetecilerle yaptığı görüşmede, *“Eğer Anayasa kabul edilmezse, halk bizden memnun demektir”* ifadesi,⁴⁵⁵ askeri yönetimin bu konudaki kararlılığının açık bir göstergesidir.

Nitekim, Anayasa Komisyonu Başkanı Orhan Aldıkaçtı'nın, *“Bizim Anayasamız kabul edilecektir. Kesin... Çünkü Anayasanın kabul edilmesi demek, siyasi partiler kanununun yapılması ve seçime gidilmesi demektir... Seçmen bunu değerlendirecek ve bir an evvel normal düzene geçilmesi için Anayasaya oy verecektir.”* açıklamaları,⁴⁵⁶ askeri rejimin halka kabul etmek haricinde başka bir seçenek bırakmadığının açık bir kanıtıdır.

⁴⁵³Kenan Evren'in 3 Nisan 1982 tarihli Bursa konuşması için bkz. [www.belgenet.com/12 Eylül/12 sıkıyönetim.html](http://www.belgenet.com/12%20Eylul/12%20sikiyonetim.html).

⁴⁵⁴ Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, s. 222.

⁴⁵⁵ Cemal, *Tank sesiyle Uyanmak*, s. 550.

⁴⁵⁶ *Cumhuriyet* Gazetesi, 26 Ocak 1982.

Yeni Anayasa oylamasının yapılış şekli de, askeri rejimin işini şansa bırakmadığının açık bir göstergesi olmuştur.⁴⁵⁷ O dönemde Hürriyet Gazetesi'nde başyazar olarak görev yapan Gazeteci Oktay Ekşi de, halkoylamasında elde edilen sonucu gerçekçi bulmamakta, baskılı bir oylama olarak görmekte, kabul edilen Anayasa ve o dönemde çıkan kanunları ağır bir şekilde eleştirmektedir. Ekşi bu konudaki düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bu anayasa uygulaması sağlıklı bir oylama değildi. Bir defa baskılı bir oylamaydı. 1961 Anayasasının oylamasından ciddi şekilde farklıdır. Nitekim yüzde 38 hayır çıkması oyların orada, kendisini ifade etme gücüne, cesaretine sahip bir kitlenin sandık başına gittiğini gösteriyor. 82 Anayasası için bunu söylemek mümkün değil. Hepimiz anımsayacağız, getirilen zarflara baktığımız zaman içindekilerin ne olduğunu gösterecek kadar ince kağıttan yapılmış zarflardı... Bunlar sizin doğru yaptığımız değil, ülkenizi geri metotlarla yönettiğinizi ifade eder, ülkenize sizin geri kalmış bir ülke damgası vurmanıza razı olduğunuzu ifade eder, sizi büyütmez, ama ülkeyi de küçültmez... O yüzden Türkiye’de 12 Eylül’den sonra uygulanan ‘bu millet adam değildir, bu millet daha uzun bir süre çobanla yönetilmeye muhtaçtır’ anlayışı işte böyle anayasa oylamasında, sonra o yönetim döneminde çıkmış kanunlarda, hepsinde görülmüştür.”⁴⁵⁸

Demirel de, anayasa taslağı hazırlanırken getirilen eleştirilere Milli Güvenlik Konseyi'nin yasak koymasını ve halkoylamasında red kağıdının mavi olmasını ağır şekilde tenkit etmiştir. Demirel 1987 yılında gazeteci Yavuz Donat'la yaptığı söyleyişide, bu konuda şunları söylemiştir:

“Hayır demeyi yasak ettiler. Korkudan kırmızı kağıt koyamadılar hayır için. Red kağıdı mavidir. 1961 referandumundaki, ‘hayır diyelim hayır olsun’ sloganı işler diye korktular. Ödleri koptu. Küçük yerleşim üniteleri üzerinde büyük baskı uyguladılar. Hayır demeye karşı çok zecri (zorunlu) tedbirler alındı. Kimseyi kıpırdatmadılar. Çok garip işler oldu...”⁴⁵⁹

⁴⁵⁷ Gazeteci Cüneyt Arcayürek ile yaptığı söyleyişide Demirel, 1982 Anayasası'nı yapılış şekli itibarıyla uygun olmadığını şu şekilde ifade etmiştir: “12 Eylül Anayasası'nın yapılış tarzı, bizatihi kendisi kadar önemlidir. Hukukta usul esasa tekaddüm eder. Usul o kadar önemli bir meseledir ki, esasta iyi bir şey bile yaparsanız, doğru usule göre yapmamışsanız, onu yaşatmanız mümkün değildir...” bkz. Arcayürek, **Demokrasi Dur**, s. 424

⁴⁵⁸ Dursun, **a.g.e.**, s. 201-202.

⁴⁵⁹ Yavuz Donat, **Yavuz Donat'ın Vitrininden II (Buyruklu demokrasi 1980-1983)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 269.

Genel olarak 1982 Anayasasını değerlendirdiğimizde, 12 Eylül döneminde ortaya çıkan bu Anayasanın daha önceki döneme bir tepki olma niteliği kesinlikle belirmekte ve “*bu Anayasanın yönetilenlerden çok yönetenlerin hizmetindedir*” anlayışının hakim olduğu değerlendirilmektedir. Üzerinde önemle durulan kavram “*devletin güçlendirilmesi*” olduğuna ve devlet de gücünü en çok yürütme aracılığı ile gösterdiğine göre, 1982 Anayasası özellikle “*yürütmenin güçlendirilmesi*” konusuna ağırlık vermiştir. Yirmibeşoğlu'nun da belirttiği gibi Milli Güvenlik Konseyi, 1982 Anayasa tasarısı hazırlanırken, hep 12 Eylül öncesi yaşananları dikkate almış, görülen bütün ihlalleri Anayasa güvencesi altına almak istemiştir.⁴⁶⁰

1982 Anayasasının hazırlanması aşamasında, toplumu 12 Eylül'e getiren sorunların nedenlerinin, 1961 Anayasasına bağlandığı ve çıkış yollarının da bu çerçevede arandığı değerlendirilmektedir. Özgürlüklerin çok olması ile siyasal terör

⁴⁶⁰ Yirmibeşoğlu, a.g.e., s. 191. Ayrıca Yirmibeşoğlu, 1982 Anayasasının hazırlanış ve kabul edilişle ilgili olarak yapılan eleştirilere şu şekilde yorum getirmektedir:

“*Birinci eleştiri Kurucu Meclisin halk tarafından seçilmemiş olmasıydı. Acaba halk tarafından seçilmiş meclisler Türkiye’de Anayasa yapabilmemiş miydi? Bırakın Anayasa yapmayı, uygun olmadığı öne sürülen siyasi arenada bile bir değişiklik üzerinde siyasi partilerimiz anlaşamıyorlar. Çünkü her parti, kendi görüşüne uygun anayasa yapmakta ısrar ediyor.*

İkinci eleştiri de tasarının son şeklini almasında MGK'nın son söz sahibi olmasının yadırganmasıydı. Olağanüstü bir dönem yaşıyorlardı. Askeri müdahaleyi yapanların niçin müdahaleye lüzum gördüklerinin idraki içinde anayasayı şekillendirmesi doğaldı.

Üçüncü, Anayasa tasarısına olumsuz oy vermeyi öngören propagandaların yasaklanması. Anayasanın halk oylamasında kabul oyu kazanmaması halinde ne olacaktı. Herhalde askeri yönetim devam edecekti. Bu kimin işine yarardı hangi siyasi ve siyasi görüş bunu arzu ederdi. Yeni Anayasa 'Milli Güvenlik' kavramını genişletmiş diyorlar. Bunu ileri sürenler, Milli Güvenlik çok dar çerçevede milli savunma kapsamında öngörüyorlar. Halbuki, milli savunma daha ziyade askeri gücü ifade eder milli güç unsurlarının birisidir. Bütün milli güç unsurlarına dayanan milli güvenlik kavramı çok geniştir.

Bazıları da, Anayasa sıkıyönetimine geçişi kolaylaştırmış diyorlar. Sıkıyönetime geçiş gereksinimi duyulduğunda kolaylıkla sıkı yönetim ilan edilmesi kötü bir şey mi acaba? Bunlar gibi bir sürü eleştiri yapıldı ve yapılmakta. Hele bir 15. madde meselesi var ki hem değiştirilemiyor hem de sakız gibi çiğnenip duruyor. Yani Türk Silahlı Kuvvetleri, Anayasa reddedilirse biz bunu beceremedik, gelin siyasiler siz bir anayasa yapın mı diyecekti? Yasaklanmanın amacı olsa olsa kabul oylarını aşağı çekmek isteyenlerin propagandasını önlemektir.

Dördüncüsü, Anayasa halk oylamasının Cumhurbaşkanlığı seçimi ile birleştirilmesi ve tek adayla Cumhurbaşkanlığı seçiminin yapılamasıydı. Bunun haklı yönü olduğunu daha sonra Orgeneral Evren’de kabullenmişti...

Yalnız bir eleştiri konusu haklıydı. Çok ayrıntılı ve uzun bir Anayasa meydana gelmiş, Özal’ın deyimiyle Anayasa yönetmeliğine benzemişti. Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri iken, Turgut Özal’ın Başbakanlığı ve Cumhurbaşkanlığı’nda konuştuğumuz konu ne zaman Anayasa ile ilgili olsa, anayasayı eline alır. ‘Sabri Paşa, bu Anayasa mı, yönetmelik mi diye söylenirdi.’ ‘Bu buraya girer mi, bu girer mi?’ diye serzeniş ve eleştiride bulunurdu.” Bkz. a.g.e., s. 189-191. Yirmibeşoğlu'nun yapılan eleştirilere verdiği cevaplarda, o dönemde aktif olarak görevde bulunan bir generalin olaylara tamamen MGK'nın gözüyle baktığını ve MGK'ya sonuna kadar hak verdiğini görmekteyiz.

arasında bağlantı kurulduğu ve aynı sorunların yaşanmaması için de bunları önlemek adına, toplumsal özgürlüklerin sınırlandırılmasına gidildiği anlaşılmaktadır. Ülkedeki terör olaylarına sebep olan nedenler olarak, siyasetçiler tarafından sivil bürokrasinin tümüyle militanlaşmasına izin verilmesinin, hatta bunun desteklenmesinin göz ardı edilerek sadece terörün nedenlerinin, 1961 Anayasasında aranması sağlıklı bir değerlendirme olarak düşünülmemektedir. Özellikle Türk toplumunda, 1980 öncesi yaşanan hızlı ve köklü toplumsal değişimlerin yarattığı yeni özlemlerin, arayışların yapıcı ve yaratıcı bir şekilde siyasal sisteme yansıtılmamasının hatasını, sadece 1961 Anayasasına yüklemenin gerçekçi bir yaklaşım olarak görülemeyeceği açıktır.

Hazırlanan 1982 Anayasasında anayasanın asıl işlevi olan, toplumda etkili olan siyasal güçlerin, belirli birleşimler ve örgütlenmeler içinde oluşturduğu güç dengeleri ile karar alma sürecini nasıl etkileyeceğinin belirlenmesi dışına çıkmıştır. Çünkü toplumdaki güç dengelerinin iyi anlaşıldığını, mevcut eğilimlerin ve görüşlerin göz önünde bulundurulduğunu söylemek güçtür. Toplum siyasetten uzaklaştırılmaya çalışılarak, sadece bir tek görüşten, bir tek toplumsal sınıftan, bir tek siyasi eğilimden oluşan tek tip bir toplum yaratılmaya çalışılmıştır. İnsan faktöründen çok, devlet otoritesinin kurulması ve yürütülmesi üzerinde durularak, devlet hakimiyeti anlayışının pekiştirildiği değerlendirilmektedir.

1982 Anayasası, toplumun ihtiyaçlarından çok, devletin otoritesinin tesisi ve yürütme erkinin ihtiyaçları doğrultusunda hazırlanmıştır. 12 Eylül öncesi yaşanan ekonomik ve terör sorunları, ülkenin sosyo-ekonomik yapısındaki temel sorunları çözme şeklinde değil, bunlara karşı yasal önlemler alınarak giderilmeye çalışılmıştır. 1982 Anayasası ile devlet otoritesinin toplum üzerindeki hakimiyeti artırılırken, sivil toplum kurumlarına olan güvensizlik nedeniyle, bu kurumlar arasındaki işbirliğine müsaade edilmemiş ve sendikalar zayıflatılarak, dernek kurma özgürlüklerine önemli kısıtlamalar getirilmiştir. Kısaca, Milli Güvenlik Konseyi yeni anayasa ile ülkenin 12 Eylül öncesine dönmemesi için, devlet-birey ilişkileri açısından devletin birey üzerindeki hakimiyetine ağırlık vermiştir.

4.5. Siyasal Partili Hayata GÜdümlü Dönüş ve 1983 Genel Seçimleri

12 Eylül 1980'de Milli Güvenlik Konseyi tarafından geçici olarak faaliyetleri durdurulan politik partiler, daha sonra 16 Ekim 1981'de tamamen kapatılmıştır.⁴⁶¹ Konsey, 2 Haziran 1981'de, 11 Eylül 1980 tarihinde parlamento üyesi bulunan politik parti mensupları ile her kademede politik parti yöneticisi ve mensuplarının Türkiye'nin geçmiş ve gelecek politik veya hukuki yapısıyla ilgili olarak kendi anlayışları doğrultusunda sözlü ve yazılı beyanda bulunmaları veya makale yazmaları ve bu amaçlarla toplantı yapmalarını yasaklamıştır. 1982 Anayasası'nın kabulünden sonra, 24 Nisan 1983 tarihinde siyasi partilerin kuruluşuna izin veren karar yayınlanmıştır. Bununla birlikte Milli Güvenlik Konseyi politik faaliyetleri serbest bırakan 76 sayılı kararını almıştır.⁴⁶²

Yeni düzenin siyasal partileri hızla kurulmaya başlamıştır. Askeri rejimin devamı olarak düşünülen ve 16 Mayıs 1983 günü kurulan Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni (MDP), 20 Mayıs 1983 günü kurulan Büyük Türkiye Partisi (BTP), Anavatan Partisi (ANAP) ve Halkçı Parti (HP) izlemiştir. Daha sonra da bu partileri 6 Haziran 1983 günü kurulan Yüce Görev Partisi ve Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ile 19 Temmuz 1983 günü kurulan Refah Partisi izlemiştir. Bu partilerden sonra da Doğru Yol Partisi (DYP), Yeni Düzen Partisi, Yeni Doğu Partisi, Bizim Parti, Cumhuriyetçi Muhafazakar Parti, Bayrak Partisi, Türkiye Huzur Partisi (sonradan Huzur Partisi), Fazilet Partisi kurulmuştur.⁴⁶³

⁴⁶¹ Güven, a.g.e., s. 63.

⁴⁶² Hulusi Turgut, **12 Eylül Partileri**, s. 55. Ayrıca MGK, 24 Nisan 1983 tarihli yeni siyasi partiler kanunu, partilerin kurulmasına olanak vermesine karşılık politik faaliyetlerle ilgili bazı yasaklar da getirmiştir. Buna göre: Feshedilen parti mensuplarının, eski partilerini ya da kendilerini savunmaları; yeni partilerin feshedilmiş partileri suçlayıcı, övücü ya da savunucu beyanda bulunmaları; MGK'nın, Cumhurbaşkanının ve sıkıyönetim komutanlarının faaliyetlerinin eleştirilmesi yasaklanmıştır. Bkz. Tanör, a.g.e., (Der.:Tanör, Boratav, Akşin), s. 55.

⁴⁶³ Siyasi partilerin kurulmasının serbest bırakılmasından sonra kurulan 15 partiden, 12'si kurucular listesinde yapılan bazı değişikliklerden sonra bile, MGK tarafından kabul edilmemiştir. Bkz. Tanör, Boratav, Akşin, a.g.e., s. 52. Bu kadar partinin kurulması MGK'da kızgınlık yaratmış ve 1 Haziran 1983 tarihinde Çorum'da yaptığı konuşmada Evren, gerekirse seçimlerin ertelenebileceğini bildirmiştir. Bkz. [www.belgenet.com/12 Eylül/12 sıkıyönetim.html](http://www.belgenet.com/12 Eylul/12 sıkıyönetim.html).

Evren, prensip olarak çok parti kurulmasına karşı çıkmıştır. Çok sayıda parti kurulmasının seçimler sonunda, Türkiye'yi tekrar koalisyona mahkum edeceğini değerlendirmiş ve 29 Nisan 1983 günü Erzincan'da yaptığı konuşmada bu endişesini şöyle ifade etmiştir:

*“Siyasi partilerin kurulmasını serbest bıraktıktan sonra, bir de gördük ki, bunun heveslileri çokmuş, terden mantar biter gibi, siyasi parti kuracaklar türedi. Bu memleket, bu millet ne çekmişse ayrılıktan çekmiştir. Birlik ve beraber olduğumuz sürece bütün problemlerimizi halletmişizdir. Ben o parti kuracak arkadaşlarıma buradan seslenmek istiyorum. Bölük pörçük partiler kuracaklarına, bir araya gelsinler, doğru dürüst kuvvetli partiler kursunlar. Bu millet ne çekmişse koalisyonlar devrinde çekmiştir. Öyle tekrar koalisyon dönemini yaşamayı istemiyoruz.”*⁴⁶⁴

Milli Güvenlik Konseyi, 1983 genel seçimine, sağda iki parti, solda bir partiyle girmek istemiştir.⁴⁶⁵ MDP'den sonra Turgut Özal'ın kurduğu Anavatan Partisi (ANAP) de sağdaki ikinci parti olmuştur. Özal, 1982 Temmuz ayında kabineden istifa etmiş ve parti kurma faaliyetlerine başlamıştır. Bu konuda öncelikle, yakın arkadaşlarıyla fikir alışverişinde bulunan Özal, sonra da Evren ile sağ görüşlü bir parti kuracağı konusunda görüşmüştür.⁴⁶⁶ Özal bu görüşmede Evren'e, izin verirse bir parti kuracağını ve seçim sonucunda başarılı olamazsa MDP ile birleşebileceğini ifade etmiştir. Evren de kendisine:

“Sayın Özal, senin parti kurmanda bir mahzur görmüyoruz. Esasen siz Ulusu hükümetinde görev aldınız. Sizde bir mahzur bulsaydık Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı gibi bir görev vermezdik. Yalnız sizin vaktiyle MSP ile ilişkiniz oldu. O parti tarafından İzmir'den aday gösterildiniz. MSP ve MHP'lilere karşı bir zaafınız var. Eğer kuracağınız partiye bu eğilimdeki kişileri doldurursanız, partinize müsaade etmeyeceğimizi bilirsiniz.” Böyle bir duruma müsaade etmeyeceğini belirten Özal, Evren'den gerekli izni almıştır.⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ www.belgenet.com/12 Eylul/12 sikryonetim.html.

⁴⁶⁵ Evren, *Zorlu Yıllarım II*, s. 36. Ancak Evren, özellikle sağda çok sayıda parti kurulmaya çalışıldığını görünce, bu durumun sağda oyları böleceğini ve solda yer alacak partileri iktidara taşıyabileceğini değerlendirmiştir. Bu nedenle Evren'in anılarında, sağda bir parti, ortada bir parti ve solda bir parti düşüncesinin de yer aldığını görmekteyiz. Bkz. a.g.e., s. 40.

⁴⁶⁶ Yaşar, *Paşalar Politikası*, s. 146-147.

⁴⁶⁷ Evren, *Zorlu Yıllarım II*, s. 35.

20 Mayıs 1983 tarihinde Özal, Anavatan Partisi (ANAP)'ni kurmuştur. Partinin 37 kişilik kurucularından yedisi veto edilmiş olmasına rağmen, 30 kişilik kurucu üye sağlandığından parti genel seçime girebilmiştir. ANAP siyasi görüşünü, milliyetçi muhafazakar olarak tanımlamış, programını siyasal açıdan tutucu, fakat ekonomik açıdan liberal ilkelere dayandırmıştır.⁴⁶⁸

Seçim hazırlıklarında Ağustos ayına kadar geri planda kalmayı tercih eden ANAP, Ağustos itibarıyla il ve ilçe örgütlenmelerini hızlı bir şekilde kurmaya başlamıştır. Özal, partinin kurucular kurulunda eski siyasetçilere pek yer vermemiştir. Ancak il ve ilçe örgütlenmesinde, AP'li, MHP'li, MSP'li ve siyasi gelecek arayanları bir araya getirerek seçim çalışmalarına hızlı bir ivme kazandırmış ve seçim öncesi dönemi başarılı bir şekilde kullanmıştır.⁴⁶⁹

16 Mayıs 1983 tarihinde, Turgut Sunalp tarafından, Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) kurulmuştur. Milli Güvenlik Konseyi tarafından, bu partinin öncelikle Bülend Ulusu tarafından kurulması düşünülmüşse de, Ulusu'nun bu görevi kabul etmemesi üzerine Sunalp seçilmiştir.⁴⁷⁰ Sunalp, Milli Güvenlik Konseyi'nin kendisine yapmış olduğu parti kurma teklifini kabul etme nedenlerini şöyle açıklamıştır:

“Bunlar benim arkadaşlarım. Bana büyükelçilik vermişler. Kenan Paşa beni Kanada'ya göndermiş. Görevi yapıp gelmişim. Şimdi beni çağırıyor, parti kurmamı istiyor. Benim karakterim hayır demeye müsait değil. Yani, mamaya koşacağım. Sonra Cumhurbaşkanı'nın sıkışık bir durumda iken bana teklif edeceği işi reddedeceğim. Benim alışık olmadığım bir anlayış bu. Bu arada parti kurmak ve memlekete yararlı olmak, sağı toparlamak gibi fikirler de beni zorluyordu. Bu durum da kararımı çok etkiledi.”⁴⁷¹

Ulus, Milli Güvenlik Konseyi'nin büyük desteğini almasına rağmen, sağlık

⁴⁶⁸ Çavdar, a.g.e., s. 272-273.

⁴⁶⁹ Yaşar, Paşalar Politikası, 66-167.

⁴⁷⁰ Çavdar, a.g.e., s. 272.

⁴⁷¹ Yaşar, Paşalar Politikası, s. 141.

problemleri nedeniyle parti kurmaktan vazgeçtiğini belirtmiştir.⁴⁷² Ancak Ulusu'nun parti kurmak istememesindeki asıl neden, partinin yönetim kadrosunda istediği kişilerin AP içerisinde olmasına rağmen Demirel'e muhalefet olan kişiler olmaları ve Demirel'in, bu nedenle Ulusu'nun kuracağı partiye destek vermemesidir.⁴⁷³

Ortanın sağ siyasi görüşüne sahip ve Milli Güvenlik Konseyi'nin büyük desteği ile Sunalp'in önderliğinde kurulan MDP'yi, olağanüstü zamanların bir geçiş partisi olarak gören eski siyasetçilerden Osman Bölükbaşı şu yorumu yapmıştır:

*“MDP bir deprem çadırı gibidir. Tehlikeli depremlerde, insanlar dışarıya çadır kurar ve tehlike geçinceye kadar bu çadırın altında kalırlar. Tehlike geçince, herkes evine döner. İşte MDP'nin de akıbeti bu olmuştur.”*⁴⁷⁴

Askeri yönetim seçimlere meşruluk kazandırmak için MDP'ye karşılık orta sol görüşe sahip bir parti kurulmasına izin vermiştir. İsmet İnönü ve Cemal Gürsel'in Özel Kalem Müdürlüğünü yapmış, sivil üst düzey devlet görevlisi Necdet Calp, 20 Mayıs 1983 tarihinde Evren ile görüşerek Halkçı Partisi'ni kurmuştur.⁴⁷⁵

Calp partisini kurmadan önce, Ecevit'in desteği olmadan sosyal demokrat bir partinin başarılı olamayacağını değerlendirdiği için, kendisiyle görüşüp Ecevit'in desteğini istemiştir. Ecevit, Calp'ın kendisiyle yaptığı görüşme ile ilgili şunları ifade etmiştir: *“Ben öyle parti kurmaya teşvik edici herhangi bir söz söylemedim, ama ‘Bu, sizin kendi bileceğiniz iş, size bağlı’ dedim. Allah rahmet eylesin, çok heveslenmişti ve ‘Ecevit’ten onay aldım’ diye yaymış bunu...”*⁴⁷⁶

Görünen o ki, her türlü yasağa, engele ve aradan üç yıl geçmesine rağmen,

⁴⁷² Dursun, a.g.e., s. 182.

⁴⁷³ Güven, a.g.e. s. 140.

⁴⁷⁴ Bölükbaşı, a.g.e., s. 475.

⁴⁷⁵ Turgut, a.g.e., s. 219

⁴⁷⁶ Akar, DüNDAR, a.g.e., s. 363.

yeni liderlerin eski siyasi liderlerin onayını almaya çalışması, siyasetin asker vesayetinde ve emir-komuta ile yönetilemeyeceğinin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Calp kurmayı düşündüğü parti ile ilgili Evren'le de görüşmüş ve kendisinden müsaade istemiştir. Calp Evren'e, ortanın solunda bir parti kurmak istediğini ve bu konuda çevresinde de bir çok kişinin kendisini teşvik ettiğini belirtmiştir. Evren'de kendisine: *“Senin parti kurmana mani bir durumun yok. Ama dikkat et, bütün aşırı soldakiler senin partine dolmak isteyeceklerdir. Buna müsaade etmeyeceğimizi herhalde bilirsin.”*⁴⁷⁷

Evren'den gerekli izni alan Calp partisini kurmuştur. HP'nin 32 kurucusundan 7'si hemen Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmiştir. Bunların yerine gösterilen yeni kurucuların, 21 Temmuz 1983 günü Konsey tarafından kabul edilmesiyle, HP genel seçime girebilmiştir. HP siyasi görüşünü sosyal demokrat olarak tanımlamış, programı da kapatılmış olan CHP'nin programıyla benzerlik göstermiştir.⁴⁷⁸

O dönemde HP'nin seçimlere gerekli hazırlıkları yapamadan, Milli Güvenlik Konseyi tarafından sırf istedikleri doğrultuda bir parti olmasından dolayı kabul edildiğini ve bu nedenle başarılı olamadığını belirten gazeteci Oktay Ekşi, ayrıca şunları belirtmiştir:

*“O tarihte HP'yi zaten teşkilatını kuramadan seçime soktular. Talimat verdiler yasadaki kurallar yerine gelmeden. Kurallar yerine gelmiş hale getirdiler. Yüksek Seçim Kurulu'na belgelerini zamanında götüremedi. Onu görmezden geldiler ve ite kaka seçime soktular HP'yi.”*⁴⁷⁹

⁴⁷⁷ Evren, *Zorlu Yıllarım II*, s. 36.

⁴⁷⁸ Çavdar, *a.g.e.*, s. 272.

⁴⁷⁹ Dursun, *a.g.e.*, s. 206.

3. Ordu eski komutanı emekli Org. Ali Fethi Esener'in liderliğinde 20 Mayıs 1983 günü, BTP kurulmuştur. Esener parti kurulmadan önce Evren ile görüşmüş ve Evren kendisine; aslında bu partiyi kendisinin kurmadığını, kurulan partinin başına getirildiğini ve kendisini maşa olarak kullanacaklarını ifade etmiştir.⁴⁸⁰

Evren'in bu ikazlarına rağmen parti kurulmuş ve örgütlenmesinde Hüsamettin Cindoruk ve İhsan Sabri Çağlayangil'in etkili olduğu Büyük Türkiye Partisi'ne, kısa sürede birçok eski AP'li katılmıştır. BTP'nin görkemli açılışı, yurt genelinde gördüğü büyük ilgi,⁴⁸¹ Milli Güvenlik Konseyi'nin büyük tepkisine neden olmuş ve 31 Mayıs 1983 günü, Milli Güvenlik Konseyi'nin 79 sayılı Kararı ile partinin kapatılmasında etkili olmuştur. Böylece parti politikada sadece 11 gün faaliyette bulunabilmiştir.⁴⁸²

Milli Güvenlik Konseyi'nin BTP'yi kapatmasındaki amaç, bu katılımların devam etmesi halinde eski partilerin tekrar kurulacağından endişe etmesidir. Evren, bu katılımlarla ilgili endişelerini şu şekilde ifade etmiştir:

*“Her geçen gün eski Adalet Partililerin iltihakı ile bu parti daha şimdiden Adalet Partisi'nin devamı değil, aynısı olduğunu ortaya koyuyordu. Eğer daha fazla müsamaha gösterecek olursak, arkasından CHP, MHP, MSP'nin de arka arkaya kurulacağından kuşkumuz yoktu.”*⁴⁸³

Eski AP'li Hüsamettin Cindoruk'un, BTP'nin kurulması aşamasında Demirel'in etkisi ile ilgili açıklamaları, Evren'in endişelerini doğrular yönde olmuştur. Cindoruk:

“...Demirel, bana başkan olmam için haber yolladı...Partinin Ankara'daki kadrosu yasağın içindeydi. Genç bir avukatım, AP İstanbul İl Başkanıydım. İki

⁴⁸⁰ Yaşar, a.g.e., s. 157.

⁴⁸¹ Güven, a.g.e., s. 141. Ayrıca bkz. Bilgiç, a.g.e., s. 300.

⁴⁸² Turgut, a.g.e., s.244.

⁴⁸³ Evren, Zorlu Yıllarım II, s. 63.

*arkadaşımın Demirel bana haber yolladı. 66 kişilik bir kurucular kurulu oluşturmuştu. Bir kısmını dikkatli biçimde seçmiştir. BTP'ni Demirel kurdurmuştur...*⁴⁸⁴

Milli Güvenlik Konseyi'nin 79 sayılı Kararı ile aralarında Süleyman Demirel, İhsan Sabri Çağlayangil, Ali Naili Erdem, Sadettin Bilgiç ve Deniz Baykal'ın da yer aldığı eski politikacılardan toplam 14 kişi,⁴⁸⁵ Çanakkale'de eski askeri kamp olan Zincirbozan'da gözetim altında tutulmuşlar ve 30 Eylül 1983 tarihine kadar burada tutuklu kalmışlardır.⁴⁸⁶

Kurucular kurulu eski CHP'li bürokrat ve politikacılardan oluşan Sosyal Demokrasi (SODEP), Boğaziçi Üniversitesi'nde fizik profesörü ve aynı zamanda İsmet İnönü'nün oğlu Erdal İnönü'nün liderliğinde 6 Haziran 1983'de kurulmuştur. İnönü partisini kurmadan önce, Evren'le görüşmüş ve kendisinden izin istemiştir. Evren kendisine bu partiye sıcak bakmadıklarını söylemiş ve şu ikazda bulunmuştur: *"Biz sizin ailenize çok saygı duyarız. Sizin partinizin tabanını TKP ve onun paralelindeki örgütler ele geçirecekler. Bunu bilin."*⁴⁸⁷

Evren'in sıcak bakmamasına rağmen kurulan SODEP'e eski CHP'liler hakim olmuştur. Calp, SODEP'e birleşme önerisinde bulunduysa da bu öneri kabul edilmemiştir.⁴⁸⁸ Parti programı mevcut Anayasa ve siyasi partiler yasasının müsaade ettiği ölçüde, Avrupa Sosyal Demokrat partilerinin programına yakın hazırlanmıştır.

⁴⁸⁴ Dursun, a.g.e., s. 154. Bu konuda Evren de, Cindoruk ve ekibinin, Esener'i bir sembol olarak ortaya çıkardıklarını, seçimlerde bir varlık gösterirlerse, ilk genel kongrede onu düşürüp ya kendisini ya da Demirel'e sadık birisini başa getireceklerini değerlendirmiştir. Bu nedenle Evren, BTP'nin seçimlere girmesine müsaade etmemiştir. Evren, *Zorlu Yıllarım II*, s. 42.

⁴⁸⁵ Diğer 9 kişi şunlardır: Ekrem Ceyhun, Nahit Mentеше, Yiğit Köker, Sırrı Atalay, Metin Tüzün, Celal Doğan, Ferhat Alantaş, Süleyman Genç, Yüksel Çamur. Bkz. Güven, a.g.e., s. 173.

⁴⁸⁶ Çağlayangil, Zincirbozan'da gözetim altında tutuldukları süreci, *"CHP'nin üst yapısı ile AP'nin üst yapısının bulunduğu bir hapislik süreci"* olarak yorumlamış ve burada yaşanan olayların her iki parti mensuplarının birbirlerine bakış açılarını değiştirdiğini ifade etmiştir. Burada yaşanan olaylarla ilgili bkz. Tanju Cılızoğlu, *Kader Bizi Una Değil Üne İtti Çağlayangil'in Anıları*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007. Ayrıca Zincirbozan'da kalan siyasilerin, buradaki günlük hayatları ile ilgili bkz. Yaşar, *Zincirbozan Günleri*, 1986; Ali Naili Erdem, *Siyaset Yollarında*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004, Atalay, *Bir Ömür Politika Kars'tan Zincirbozan'a*, 1986.

⁴⁸⁷ Yaşar, *Paşalar Politikası*, s.157.

⁴⁸⁸ Turgut, a.g.e., s. 211.

SODEP'in kurucu üyelerinden ilk etapta 5 üyesi, sonradan başta Erdal İnönü olmak üzere 21 üyesi, aşırı sol grupların partiye girmesi neden gösterilerek Milli Güvenlik Konseyi tarafından veto edilmiştir.⁴⁸⁹ Geriye kalan kurucular Cezmi Kartay'ın başkanlığında çalışmalarını sürdürmüş ve yeni kurucular listesi Milli Güvenlik Konseyi'ne sunmuştur. Fakat vetolar devam etmiştir. Sonuçta Konsey, parti kurmak için gerekli olan 30 kurucu üyeye ulaşamayan SODEP'i, 6 Kasım genel seçimlerine sokmamayı başarmıştır.⁴⁹⁰

Gazeteci Muammer Yaşar'ın kendisiyle yaptığı görüşmede, SODEP'in seçimlere sokulmamasıyla ilgili Evren şunları ifade etmiştir: "*Necdet Calp bana geldi. Burada konuştuk. Bana, 'SODEP'e izin verirseniz ben bu işi bırakırım' dedi. SODEP'in seçime girmesine izin verseydik sol da bölünecekti.*"⁴⁹¹ Evren'in burada kaygısının; solun bölünmesinden ziyade, solda kendi istedikleri çizgide bir partinin olmasını istemesi olarak değerlendirilmektedir.

Erdal İnönü de, Calp'in yapmış olduğu açıklama neticesinde Evren'in solda bir bölünme kaygısı duyduğunu bahane olarak görmüştür. İnönü asıl nedenin, Milli Güvenlik Konseyi'nin 1983 genel seçimlerine kendi kontrollerinde sadece üç partinin girmesine izin verme düşüncelerinden ileri geldiğini değerlendirmektedir.⁴⁹² Evren'in anılarını incelediğimizde de İnönü'nün bu değerlendirmesinde ne kadar haklı olduğunu görmekteyiz.⁴⁹³

Büyük Türkiye Partisi'nin boşluktaki yerini doldurmak için, 23 Haziran 1983 tarihinde Ahmet Nusret Tuna başkanlığında ve 34 kurucu üye tarafından Doğru Yol Partisi (DYP) kurulmuştur.⁴⁹⁴ Ancak bu 34 üyeden 30'u 7 Temmuz 1983 tarihli

⁴⁸⁹ Erdal İnönü, **Anılar ve Düşünceler II**, 7. Baskı, Yorum Kitapları İdea Yayınları, İstanbul, Ağustos 1998, s. 336-337.

⁴⁹⁰ Vetolarla ilgili gelişmeler için bkz. Kartay, **a.g.e.**, s. 173-262.

⁴⁹¹ Yaşar, **a.g.e.**, s. 163.

⁴⁹² İnönü, **a.g.e.**, s. 340-341.

⁴⁹³ Evren'in bu konudaki düşünceleri için bkz. Evren, **Zorlu Yıllarım II**, s. 36.

⁴⁹⁴ DYP'nin kurulma çalışmaları ile ilgili bkz. Dursun, **a.g.e.**, s. 268-271. Ayrıca, Yaşar, **Paşalar Politikası**, s. 160-161.

kararı ile veto edilmiştir. 11 Temmuz 1983 tarihinde yeni bir liste hazırlanmasına rağmen 20 Temmuz 1983 Milli Güvenlik Konseyi'nin 104 numaralı kararı ile bu listeden de 15 kişi veto edilmiştir. Üçüncü kez bir liste hazırlandıysa da parti kurma için gerekli olan üye sayısına ulaşamayan DYP seçimlere girememiştir.⁴⁹⁵

Milli Güvenlik Konseyi ilk etapta, 1683 adaydan 672'sini veto etmiştir. Bunların partilere göre dağılımı şöyle olmuştur: MDP'den 74, ANAP'tan 81, HP'den 89, Bağımsızlardan 428. Veto edilenler arasında, 5 Danışma Meclisi üyesi ve 101 de eski parlamenter vardır.⁴⁹⁶ Veto edilen yelpazenin geniş olmasını, askeri yönetimin güvenmediği adayların parlamentoya girişini engellemek ve partiler arasında ayrım yapılmadığını göstermek olarak değerlendirilmektedir.

Milli Güvenlik Konseyi tarafından yaratılan bu koşullar altında seçim kampanyası sönük başlamıştır. Seçim kampanyası süresince, MDP lideri Sunalp sert üslubu ve sadece teröre karşı önlemleri belirtmiştir. Özal'ın ekonomi için liberal politikaları ile Necdet Calp'in sosyal adalet ve kamu sektörünün daha da güçlendirilmesi hususundaki görüşleri ise halk tarafından olumlu karşılanmıştır.⁴⁹⁷

Milli Güvenlik Konseyi tarafından 24 Ağustos 1983 tarihine kadar MDP, ANAP ve HP onay almıştır. Yüksek Seçim Kurulu 25 Ağustos 1983 tarihinde 265 sayılı karar ile 6 Kasım 1983 genel seçimlerine MDP, ANAP ve HP'nin katılacağını duyurmuştur.⁴⁹⁸

1983 genel seçimi, 10.06.1983 tarihli ve 2389 numaralı Milletvekili Seçimi Kanunu'na göre yapılmıştır. Bu kanuna göre nispi temsil seçim sisteminin

⁴⁹⁵ Turgut, a.g.e, s. 327. Bu arada, Milli Güvenlik Konseyi, 26.07.1983 tarih ve 99 sayılı kararıyla, en az 30 kurucusu bulunmayan partinin seçimlere giremeyeceğini bildirmiştir. Milli Güvenlik Konseyi 118 sayılı kararıyla, Evren'in ve Konsey üyelerinin faaliyetleri, gezi ve konuşmalarını seçim yasakları dışında bırakmıştır. Bkz. Tanör, a.g.e., (Der.:Tanör, Boratav, Akşin), s. 58-59.

⁴⁹⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 21-22 Eylül 1983.

⁴⁹⁷ Hale, a.g.e., s. 228.

⁴⁹⁸ Zürcher, a.g.e., s.410.

uygulandığı genel seçimde, biri seçime girilen bölgede verilen oyların çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilen bölge barajı, diğeri ise yüzde 10 ülke barajı olan iki türlü seçim barajı uygulanmıştır.⁴⁹⁹ Uygulanan seçim sisteminin, ülkede siyasi istikrarı sağlaması amacıyla yapıldığını belirten Evren, ayrıca şunları ifade etmiştir:

*“(...) Çok parti bizi kamplara ayırdı. Baraj sistemini de onun için koyduk. Hatta yüzde 10 çok dediler, yüzde 5 diyelim dediler. Ben yüzde 10’da ısrar ettim. Yüzde 10’da ısrar eden benim... Baraj olmasaydı şu ülkenin hali ne olurdu bir düşünün...”*⁵⁰⁰

Katılım oranının yüzde 92 olduğu 6 Kasım 1983 genel seçiminde, oyların yüzde 45.15’ini alan ANAP, 211 milletvekilliği kazanarak tek başına iktidar olmuştur. Bu oy oranıyla ANAP Türkiye tarihinde Demokrat Parti’nin ilk iktidarında aldığı oy oranından sonra en yüksek oranı elde ederek tek başına iktidar olmuştur. HP yüzde 30.46 oy oranıyla 117 milletvekilliği elde ederek ikinci, MDP ise yüzde 23.27 oy oranı ile 71 milletvekilliği elde ederek üçüncü parti olmuştur.⁵⁰¹

Sonuçlar genelde bir sürpriz olarak karşılanmıştır. Oy verme gününden hemen önce, TRT konuşmasında Evren, ANAP’a karşı cephe almasına ve seçmeni bu partiye oy vermemeye davet etmesine rağmen, ANAP seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. İkinci sürpriz ise, askeri rejimin kendine seçtiği halef partiyle ilgili olmuştur. Seçimlerden iktidar partisi olarak çıkacağını uman MDP, beklenmedik bir sonuç olarak seçimden son parti olarak çıkmıştır. Sadece merkez sol oyları alması beklenen HP de beklenenin üstünde oy alarak ikinci parti olmuştur.⁵⁰² Dolayısıyla, Milli Güvenlik Konseyi ne kadar seçim döneminde MDP’yi destekleyerek birinci parti yapmaya çalışmış olsa da, halk 12 Eylül müdahalesini sevinçle karşılamış olsa da, seçim sonuçları artık toplumun askeri vesayet altında bulunmak istemediğinin

⁴⁹⁹ Tanör, a.g.e., (Der.:Tanör, Boratav, Akşin), s. 60.

⁵⁰⁰ Dursun, a.g.e., s. 179-180.

⁵⁰¹ Bakşık, a.g.e., s. 478..

⁵⁰² Güven, a.g.e., s. 291-292.

açık bir göstergesi olmuştur.

Gazeteci Yavuz Donat, ANAP'ın seçimden birinci parti çıkmasını sürpriz olarak değerlendirmemiştir. Bu başarıda, özellikle halkın Özal'ı Demirel'in adamı olarak görmesinin önemli bir payı olduğunu görmüştür. Seçim turları esnasında halkın nabzını tutarken, Özal için, “*Bu Süleyman Beyin adamıdır. Çırağıdır. Usta yok şimdi, çırağa oy vereceğiz*” şeklinde halkın yaptığı değerlendirmelerin seçim sonuçlarını büyük oranda etkilediğini ifade etmiştir.⁵⁰³

Yeni Meclis 24 Kasım 1983 tarihinde toplanmıştır. Askeri rejim 6 Aralık 1983 tarihinde resmen sona ermiştir. Özal'ın 21 kabine üyesi ile birlikte 13 Aralık 1983 tarihinde Başbakanlığa atanmıştır. Böylece 12 Eylül müdahalesi ile başlayan askeri rejim dönemi, yaklaşık üç yıl sonra uygulamaları, tartışmaları ve eylemleriyle birlikte sona ermiş ve Türkiye'de tekrar sivil yönetime dönmüştür.

1980 askeri müdahalesi özellikle, 1978-1980 arasında meydana gelen olaylara ve toplumun aşırı derecede politikleşmesine sebep olan anlayışa karşı bir tepki olarak katılımı ve örgütlenmeyi sınırlandırmıştır. Askeri rejim, toplumda kendi değerler sisteminin egemenliğini kurmaya çalışırken kendi çizdiği sınırlar dışında politika yapılmasını da engellemek amacıyla siyasi örgütler, dernekler gibi her türden toplumsal örgütlenmeyi de siyasi arenadan dışladığı görülmüştür. Siyasi katılımı ve örgütlenmeyi sadece politikacılara bırakarak, toplumu siyasetten uzaklaştıracak düzenlemelere yer vermiştir. Bu sayede, toplumun politikleşmesinin önüne geçilerek müdahale öncesi yaşanan toplumsal olayların tekrarlanmamasının istendiği değerlendirilmektedir.

Milli Güvenlik Konseyi'nin, askeri rejim süresince devlet yönetiminde aldığı kararların devamlılığı maksadıyla, sivil yönetime geçişin yine kendi güdümünde

⁵⁰³ Donat, *Yavuz Donat'ın Vitrininden II*, s. 454.

olmasını bir hedef olarak benimsediği görülmektedir. 1983 genel seçimleri öncesi verdiği destek ve aldığı tedbirlerle, MDP'nin birinci parti olarak seçimlerden çıkmasını amaçlamış, fakat halkın ANAP'ı iktidara getirmesinin önüne geçememiştir. Yapılan anayasa ve alınan kararlarla devlet yönetiminde etkin bir rol oynayan Milli Güvenlik Konseyi, seçim döneminde seçmenin yönlendirilmesi konusunda yeteri kadar etkin olamamıştır. Bu durum, askeri müdahaleyi olumlu karşılayan ve destekleyen halkın, siyasi tercihlerinde askeri rejimin beklentisi yönünde değil, kendi siyasi anlayışı doğrultusunda karar verdiğini açıkça göstermiştir.

Sonuç olarak, 12 Eylül askeri müdahalesinden sonra yönetimi ele alan Milli Güvenlik Konseyi, ülkede 12 Eylül öncesi yaşananların tekrarlanmaması için devlete ve topluma sivillerin düşündüklerinden çok öte, yeni bir biçim vermek istemiştir. Üniversitelerinden yargı organlarına, merkezi yönetimden yerel yönetimlere, resmi kurumlarından basın organlarına kadar devletin ve toplumun belli başlı her kurumu askeri bir anlayış içerisinde yeniden düzenlenmek istenmiştir. Devletin yasama, yürütme ve yargı iş bölümü temelden değiştirilmiştir. Senato kaldırılmış, cumhurbaşkanlığının yetkileri artırılmış, genel olarak yürütme güçlendirilmiş, kişi ve kamu hak ve özgürlüklerine çok geniş sınırlamalar getirilmiş, mevcut siyasi partiler kapatılarak yeni kurulan siyasi partilerle seçime girilmiştir. Halktan herhangi bir temsil yetkisi almamış olan Kurucu Meclis tarafından yapılan düzenlemeler, genelde belli şablonlara göre şekillenen ve özellikle de askerlerin etkili olduğu noktalarda güvenlik sorunlarını ön planda tutan bir niteliğe sahip olmuştur. Toplumsal talep ve gelişmeler, devamlı güvenlik temelinde ele alınmıştır. Yapılan bu düzenlemeler baktığımızda Milli Güvenlik Konseyi, müdahale hedeflerini çok aşarak devleti yeni baştan düzenleme girişimine yönelmiştir.

Askeri rejim yaptığı düzenlemelerde, devlet otoritesinin güçlendirilmesini, yeni siyasi yapının oluşturulmasını ve toplumun yeniden düzenlenmesini öncelikli hedefler arasında bulundurmıştır. Askeri rejimin kendine has özellikleri bulunmasından dolayı bu dönemde, demokratik süreçte toplum hayatına hakim

kılınmak istenen hukuk devleti, insan hakları ve özgürlükler gibi temel değerlerin bir amaç olarak öne çıkmamış ve baskıcı otoriter bir sistem uygulanmıştır. Anayasa ve diğer düzenlemeler ile getirilen kısıtlamalarla, demokrasi sağlam temeller üzerine oturtulamamış, tam aksine demokrasi daha da geriye götürülmüştür. Bu düzenlemelerle, topluma biçilen dar elbise nefes almayı zorlaştırmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada; 12 Eylül askeri müdahalesini hazırlayan nedenler, 14 Ekim 1973'ten 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimlere kadar geçen süreçte yaşanan önemli olaylar, dönemin düşünür, siyasi, akademisyen, asker gibi kişilerin anılarından yola çıkılarak bilimsel bir araştırma ile incelenmiştir. Bu çalışmanın özellikle dönemin önde gelen isimlerinin anılarından yararlanarak yapılması, araştırma eserlerinde belirtilmeyen hususların literatüre girmesini sağlamıştır.

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi, yakın bir tarihte gerçekleşmesinden dolayı, yaşandığı dönemden günümüze kadar etkileri hissedilen bir dönüm noktası olmuştur. 12 Eylül, öncesinde siyasal sistemin karşı karşıya kaldığı ülke sorunlarının çözümünün demokratik süreçte gerçekleştirilememesi sonucu, bir kriz çözme yöntemi olarak demokrasiye dışarıdan yapılan bir askeri müdahaledir. Bu müdahaleye varan süreçte, yetmişli yıllardaki başta ekonomik ve sosyal sorunlar olmak üzere, siyasi ve kültürel kargaşanın önemli etkileri olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra, Türkiye'yi kolaylıkla etkileyen dış politik gelişmelerin de etkileri bulunmaktadır. Müdahale ile birlikte iktidarı ele alan askeri yönetimin öncelikle çözmeye çalıştığı konuların; ülkedeki güvenlik sorunları, devlet otoritesinin güçlendirilmesi ve toplumun yeniden düzenlenmesi olduğu görülmüştür. Toplumsal talep ve gelişmelerin sürekli güvenlik temelinde ele alındığı askeri rejim, hazırlanan 1982 Anayasası ile birlikte yapılan siyasal düzenlemeler neticesinde, 6 Kasım 1983 tarihindeki genel seçimlerle ülke yönetimini sivil iktidara bırakmıştır. Ancak, 12 Eylül hukukunun ve düzenlemelerinin demokrasiyi ne kadar yaşanabilir kıldığı her zaman için tartışma konusu olmuştur. Netice olarak, Osmanlı Devleti'nden bu yana devlet yönetiminde dolaylı veya doğrudan söz sahibi olan ordu, 12 Eylül müdahalesi ile birlikte bu konumunu daha da etkin bir hale getirmiştir. Günümüzde de tartışmaların odak noktasında olan ordu-siyaset mücadelesi konusunda, 12 Eylül müdahalesinin etkileri fazlasıyla hissedilmektedir.

12 Eylül'e giden süreçte o dönemi yaşamış siyasi, asker, akademisyen, gazeteci gibi kişilerin anılarına baktığımızda, 12 Eylül askeri müdahalesinin nedenleri genel olarak birbiriyle benzerlikler göstermesine rağmen, bazı önemli ayrılıklar da göze çarpmaktadır. Asker kökenli kişilerin, müdahale nedenleri ile ilgili yapmış oldukları değerlendirmelerde özellikle öne çıkan husus, ülkeyi yöneten siyasilerin hataları sonucunda devlet organlarının işlemez hale getirilmesi ve bunun toplumda yarattığı etkilerin orduyu müdahale noktasına getiren nedenlerin temelini oluşturmasıdır. Siyasetçilerin anılarına baktığımızda, müdahale nedenleri ile ilgili yapmış oldukları değerlendirmelerde özellikle öne çıkan husus ise, ordunun sıkıyönetim süresince anarşiyle etkili bir şekilde mücadele etmediği ve bu durumun ülkeyi müdahale noktasına getirdiğidir. Gazeteci ve akademisyenlerin anılarına baktığımızda ise genel olarak müdahale nedenleri arasında öne çıkan hususlar; ordunun sıkıyönetim süresince anarşiyle etkili bir şekilde mücadele etmediği, siyasilerin ülke yönetimindeki öngörüsüzlüğü ve toplumda yarattıkları siyasi gerginlik ile dış politik gelişmelerin Türkiye'yi müdahale noktasına getirdiği yönünde olmuştur.

Bu bakış açılarındaki farklılıkların temelinde, söz konusu kişilerin o dönemde sahip oldukları konumlarının, kendilerini haklı gösterme çabalarının ve olaylardan etkilenme şekillerinin önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir. Ancak, o dönemin önde gelen kişilerinin anılarında müdahaleye varan süreçte ortak buldukları husus, 12 Eylül müdahalesinin ülkede gelinen nokta itibariyle artık bir zaruret haline geldiği düşüncesi olmuştur.

12 Eylül müdahalesini hazırlayan nedenler ve müdahaleye giden süreçte ülkede yaşananlar açısından baktığımızda, özellikle siyasi kesimin sıkıyönetim konusunda orduyu suçlaması, siyasilerin ülke yönetimindeki başarısızlıkları karşısında kendilerini haklı gösterme çabası olarak değerlendirilmektedir. Ülkede meydana gelen anarşi ve terör, tek bir sebepten ve bir anda ortaya çıkan bir olgu değildir. Ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısındaki eksikliklerin zamanında çözümlenmemesi sonucu meydana gelmiştir. Müdahale öncesi ülkedeki siyasi,

ekonomik ve toplumsal olayların gidişatına baktığımızda, devlet yapısının her yönden zayıf olduğu bir noktada sorunun çözümünü sadece sıkıyönetim komutanlarından beklemenin doğru bir yaklaşım olmadığı düşünülmektedir. Ayrıca, siyasetin bir partizanlık anlayışı içerisine büründüğü ve bu durumun, devletin hemen hemen bütün kurumlarına ve topluma yansması sonucu ülkenin bir kaosa sürüklendiği noktada, sıkıyönetimlerce alınan tedbirlerle bu sorunun üstesinden gelinemeyeceğinin açıkça ortada olduğu kıymetlendirilmektedir.

Asker, gazeteci ve akademisyenlerin, ülkeyi yöneten siyasilere karşı yapmış oldukları suçlamalara, yetmişli yıllardaki ekonomik, sosyal ve siyasi açıdan baktığımızda ise, siyasetçilerin hataları ön plana çıkmaktadır. Yetmişli yıllarda Türk siyasi hayatına, bölünmüşlük ve ülkenin temel sorunlarının çözümünde bile partilerin, işbirliği ve ortak çalışma beceresi gösterememiş olması hakim olmuştur. Siyaset, bir uzlaşma arayışından çıkarılarak partizanlık anlayışı içerisine büründürülmüştür. Ülke genelinde bu gidişatın, bir askeri müdahale ile sonuçlanacağına anlaşılmasına rağmen, siyasetçiler tarafından sorunlar karşısında ortak bir uzlaşma ve çözüm arayışına gidilmemesi, asker, gazeteci ve akademisyenlerin bu konudaki eleştirilerinin haklılığını ortaya koymaktadır.

Müdahale ile birlikte başlayan askeri rejim döneminin fiilen bittiği tarih olan 6 Kasım 1983 genel seçimlerine kadar geçen süreçte, sivil kesimin anılarına baktığımızda, genel olarak müdahalenin ilk günleri olumlu olarak karşılanmakla birlikte müdahale sonrası dönem ağır bir şekilde eleştirilmektedir. Özellikle askeri rejimin demokratikleşme programı kapsamında; Kurucu Meclis'in oluşturulma ve çalışma şekli, siyasi partilerin kapatılması, 1982 Anayasası hazırlıkları, Anayasa'nın tek taraflı propaganda ile halka tanıtılması, Anayasa'nın kabulü ile birlikte Evren'in Cumhurbaşkanı seçilmesi bu eleştirilere neden olan konulardır. Ayrıca, demokratik süreçte toplum hayatına hakim kılınmak istenen insan hakları, hukuk devleti, özgürlükler gibi temel değerlere karşı orantısız ve baskıcı bir kuvvet kullanılması bu eleştirilerin dozajını artıran haklı sebepler olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, askeri rejimin demokratikleşme programının son basamağı olan siyasal partili hayata

tekrar dönüş aşamasında, Milli Güvenlik Konseyi'nin kendi vesayeti altında güdümlü bir demokrasiye geçilmesine izin vermesi bu haklı eleştirilerin en son noktası olmuştur.

Bu süreçte askeri kesimin anılarına baktığımızda, müdahale gününden itibaren 6 Kasım 1983 genel seçimlerine kadar alınan bütün kararlarda ve yapılan uygulamalarda, 12 Eylül öncesine dönülmemesi için bunların yapıldığı ifade edilmiştir. Askeri rejim süresince, müdahale öncesinin siyasi ortamı sürekli kötülenmiş ve bu duruma sebep olduğu düşünülen siyasetçiler de ağır bir şekilde eleştirilmiştir. Ancak müdahalenin günümüze kadar etkilerini değerlendirdiğimizde, her türlü güce sahip olan ve siyasi partiler gibi bir oy kaygısı yaşamayan askeri rejimin, ülkenin sosyal, ekonomik ve siyasi sorunları için gerçek anlamda çözümler üretilmediği anlaşılmaktadır. Bunun sebebi ise, sorunların temel nedenlerinin askeri rejim tarafından anlaşılmasına bağlanmaktadır. Bu nedenle Milli Güvenlik Konseyi'nin, sorunlara yüzeysel yaklaşarak sonuçlara odaklandığı ve bu doğrultuda çözümler üretmeye çalıştığı değerlendirilmektedir.

O dönemi yaşamış önde gelen kişilerin anılarından yola çıkarak yaptığımız bu çalışmada, anılarını kaleme alan kişilerin kendi bakış açılarını daima esas alma özellikleri, aynı olaylarla ilgili farklı kişiler tarafından kaleme alınmış hatıralarla karşılaştırıldığında açık bir şekilde göze çarpmaktadır. Bu bakış açılarındaki farklılıkların temelinde; söz konusu kişilerin o dönemde sahip oldukları ideolojik düşüncelerinin, mesleklerinin, olaylardan etkilenme derecelerinin ve kendilerini haklı gösterme çabalarının önemli bir yeri olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

A- RESMİ YAYINLAR

Başbakanlık Personel ve Prensipler Genel Müdürlüğü, **TBMM'nin Kuruluşundan Günümüze Hükümetler**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1998.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Resmi Gazete

B- KİTAPLAR

1. ANILAR

Altuğ, Kurtul; **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1993.

Anadol, Cemal; **Alparslan Türkeş Olaylar, Belgeler, Hatıralar ve MHP**, Burak Yayınevi, İstanbul, 1995.

Anadol, Kemal; **12 Eylül Günleri**, 2. Baskı, Yalçın Yayınları, İstanbul, Mayıs 1987.

Arcayürek, Cüneyt; **Müdahalenin Ayak Sesleri (1978-1979)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

_____ ; **12 Eylülle Doğru Koşar Adım (Kasım 1979-Nisan 1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

_____ ; **Demokrasi Dur 12 Eylül 1980 (Nisan 1980-Eylül 1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990

_____ ; **Demokrasi Dönemecinde Üç Adam**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, Mart 2000.

_____ ; **Hapishanedeki Ecevit**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

Atacan, Fulya; Ercan, Fuat; Kurtuluş, Hatice; Türkay, Mehmet; **Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım (Mübeccel Belik Kıray ile Söyleyişi)**, 2. Basım, Bağlam Yayıncılık, İstanbul. Ocak 2002.

Atalay, Sırrı; **Bir Ömür Politika Kars'tan Zincirbozan'a**, Milliyet Yayınları, 1986.

Bakşık, Şeref; **CHP ile Bir Ömür**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2009.

Baransel, Ali; **Bıçak Sirtında Çankaya Köşkü Yılları**, 2. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, Şubat 2006.

Barlas, Mehmet; **Turgut Özal'ın Anıları**, 3. Baskı, Birey Yayınları, İstanbul, 2000.

Batur, Muhsin; **Anılar ve Görüşler (Üç Dönemin Perde Arkası)**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1985.

Bila, Fikret; **Phoenix Ecevit'in Yeniden Doğuşu**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.

Bilgiç, Sadettin; **Hatıralarım**, 3. Baskı, Akasya Kitap, Ankara, Temmuz 2007.

Birand, Mehmet Ali; **Emret Komutanım**, 5. Baskı, Milliyet Yayınları, 1986.

_____ ; **12 Eylül Saat: 04.00**, Karacan Yayınları, 1984.

Birand, M. Ali.; Bila, Fikret; Akar, Rıdvan; **12 Eylül Türkiye'nin Miladı**, Doğan Yayınları, İstanbul, 2006.

Birand, Mehmet Ali; Yalçın, Soner; **The Özal Bir Davanın Öyküsü**, 11. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, Temmuz 2009, s. 111.

Bölügiray, Nevzat; **Sokaktaki Asker (Bir Sıkıyönetim Komutanınının 12 Eylül Öncesi Anıları)**, Milliyet Yayınları, 1989.

_____ ; **Sokaktaki Askerin Dönüşü (12 Eylül Yönetimi Dönemi)**, Tekin Yayınevi, Ankara, 1989.

_____ ; **Geçmişten Geleceğe**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2009.

Bölükbaşı, Deniz; **Türk Siyasetinde Anadolu Fırtınası Osman Bölükbaşı**, 2. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2005.

Cemal, Hasan; **12 Eylül Günlüğü Tank Sesiyle Uyanmak**, 2. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, Nisan 1986.

_____ ; **Demokrasi Korkusu 12 Eylül Günlüğü**, 5. Baskı, Doğan Kitapçılık, Mart 2000.

_____ ; **Özal Hikayesi**, 5. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, Ekim 1989,

Cılızoğlu, Tanju; **Kader Bizi Una Değil Üne İtti Çağlayangil'in Anıları**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007.

Çakır, Osman; **Nevzat Köseoğlu ile Söyleşiler (Hatıralar Yahut Bir Vatan Kurtarma Hikayesi)**, 2. Baskı, Ötüken Yayınları, 2010.

Çölaşan, Emin; **24 Ocak Bir Dönemin Perde Arkası**, Milliyet Yayınları, 1984.

_____ ; **12 Eylül Özal Ekonomisinin Perde Arkası**, 10. Baskı, Milliyet Yayınları, Temmuz 1984.

Dağı, İhsan; Uğur, Fatih; **Yalnız Demokrat Ferruh Bozbeyli**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

Doğan, Yalçın; **Dar Sokakta Siyaset 1980-1983**, Tekin Yayınları, İstanbul, 1985.

Donat, Yavuz, **Yavuz Donat'ın Vitrininden I (Sandıktan İhtilale 1977-1980)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

_____ ; **Yavuz Donat'ın Vitrininden II (Buyruklu demokrasi 1980-1983)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Dönmez, Hasan, **Kalbim Ülkemde Kaldı (Mamak... Ey Mamak 2)**, Su Yayınları, İstanbul, 2009.

Dursun, Davut; **12 Eylül Darbesi (Hatıralar, Gözlemler, Düşünceler)**, Şehir Yayınları, İstanbul, 2005.

Erdem, Ali Naili; **Siyaset Yollarında**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

Erkanlı, Orhan; **Askeri Demokrasi (Orhan Erkanlı'nın Anıları 1960-1980)**, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987.

Evren, Kenan; **Kenan Evren'in Anıları I**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990

_____ ; **Kenan Evren'in Anıları II**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

_____ ; **Zorlu Yıllarım I**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.

_____ ; **Zorlu Yıllarım II**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1994.

_____ ; **Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (12 Eylül 1980-12 Eylül 1981)**, Ankara, 1981.

Güven, Turgut Yılmaz; **Demirel'li Yıllar (Hamzakoy'dan Demokrasi Mahzenine)**, Başak Matbaacılık, (Basım yeri ve basım yılı belirtilmemiştir).

Habora, Bülent; **12 Eylül Lideri Kenan Evren Ne Dedi? Ne Oldu?**, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1989.

Hristidis, Şengün Kılıç; Ergüz, Ersel; **İsmail Hakkı Birler'in Anılarında CHP'li Yıllar 1946-1992**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

İnönü, Erdal; **Anılar ve Düşünceler II**, 7. Baskı, Yorum Kitapları İdea Yayınları, İstanbul, Ağustos 1998.

Kadın Yazarlar Derneği; **Tanıklarla 12 Eylül Kadınlar Anılarını Paylaşıyor**, İlyaz İzmir Yayınevi, İzmir, 2010.

Karaca, Emin; **12 Eylül'ün Arka Bahçesinde: Avrupa'daki Mültecilerle Konuşmalar**, Gendaş Kültür Yayınları, İstanbul, 2001.

Karavelioğlu, Kamil; **Bir Devrim İki Darbe (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül)**, Gürer Yayınları, İstanbul, Mayıs 2007.

Kartay, Cezmi; **11 Eylül 1980'den Günümüze Siyasal Anılar**, Sanem Matbaacılık, (Basım yeri ve tarihi belirtilmemiştir)

Kutan, Recai; **Kirazlıdere Tutukevi Penceresinden 12 Eylül**, Risale Yayınları, İstanbul, 1989.

Kutay, Cemal; **Dr. Faruk Sükan İhanetin Mirası**, Alioğlu Yayınevi, İstanbul, 1985.

Mavioğlu, Ertuğrul; **Asılmayıp Beslenenler**, 3. Baskı, Babil Yayınları, İstanbul, Ağustos 2004.

_____ ; **Apoletli Adalet**, Babil Yayınları, İstanbul, 2005.

Müftüoğlu, Rıza; **Copların Askerleri**, Ocak Yayınları, Ankara, 2000.

Oğuz, Ahmet; **12 Eylül'den Mamak Hücrelerine**, Rehber Yayınları, Ankara, (tarih belirtilmemiş).

Oğuz, Orhan; **80 Yıl Cumhuriyet'le Yaşıt Bir Hayat**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.

Özen, Haldun; **Entelektüelin Dramı: 12 Eylül'ün Cadı Kazanı**, İmge Yayınları, İstanbul, 2002.

Özdemir, Kemal; **Bir Babanın 12 Eylül Sonrası Anıları**, Anarres Yayınları, Ankara, 2005.

Öztepe, Mehmet; **12 Eylül Adaleti ve C-5**, Özen Matbaacılık, Ankara, 1989.

Parmaksız, Alaattin; **Türk Ordusu'nda General Olmak**, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mayıs 2010.

Ruscuklu, Bülent; **Demokrat Parti'den 12 Eylül'e**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2008.

Soyer, Dündar; **Cumhuriyet'le Adım Adım Olaylar, Anılar**, Buke Yayınları, İstanbul, 2000.

Şendiller, Ökkeş; **Kanlı Oyun Maraş Olaylarının Perde Arkası**, İbre Yayınevi, Ankara, 2007.

Tokatlı, Orhan; **Güvercinli Yıllar**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.

Toker, Metin; **İsmet Paşa'nın Son Yılları 1965-1973**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1993.

Tombuş, İhsan; **Politikada 41 Yıl**, İzgi Yayınları, Ankara, 2004.

Toruntay, Necip; **Orgeneral Toruntay'ın Anıları**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993.

Turan, Ahmet; **Darbe Arası Türkiye (27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül, Anılar-Gözlemler-Tanıklıklar)**, Resital Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Turgut, Hulusi; **12 Eylül Partileri**, 2. Baskı, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1986.

Yamak, Kemal; **Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, Ocak 2006.

Yaşar, Muammer; **Paşalar Politikası**,

_____ ; **Zincirbozan Günleri**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1986.

Yirmibeşoğlu, Sabri; **Askeri ve Siyasi Anılarım II**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 1999.

2. ARAŞTIRMA ESERLERİ

Ağca, Hüseyin; **Yazılı Anlatım**, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara, 2003

Ahmad, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, (Türkçesi: Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 2007.

_____ ; **İttihatçılıktan Kemalizme**, Çev: Fatmagül Berktaş, 3. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1996.

_____ ; **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

Akad, Mehmet; Dinçkol, Abdullah, **1982 Anayasası/Madde Gerekeçleri ve Maddelerle İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları**, Alkım Yayınları, İstanbul, 1998.

Akar, Rıdvan; Dündar, Can; **Ecevit ve Gizli Arşivi**, İmge Kitabevi, Ankara, 2008

Alkan, Türker; **Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset**, O.D.T.Ü. İdari İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977.

_____ ; **12 Eylül ve Demokrasi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1986.

Boratav, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007**, 12. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008

Bölügiray, Nevzat; **Anarşi ve Terör Nasıl Önlenir?**, Tekin Yayınevi.(Basım yeri ve basım tarihi belirtilmemiştir)

Çam, Esat; **Siyaset Bilimine Giriş**, 5. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1998.

Çavdar, Tefvik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'den Günümüze)**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2004.

Çonoğlu, Salim; **Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım**, Nobel Yayın, Ankara, 2009.

Çotuksöken, Yusuf; **Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.

Demirel, Süleyman; **Anayasa ve Devlet İdaresi**, Göktürk Yayınları, İstanbul, 1977.

_____ ; **Bayrağımın Altında**, Göktürk Yayınları, İstanbul, 1979.

_____ ; **Büyük Türkiye**, 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, Nisan 1977.

_____ ; **1971 Buhranı ve Aydınlığa Doğru**, Doğu Matbaası, Ankara, 1973.

Duman, Doğan; **Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1997.

Erdoğan, Mustafa; **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2003.

Eroğlu, Ömer; Albeni, Mesut; **Küreselleşme, Ekonomik Krizler ve Türkiye**, Bilim Kitabevi Yayınları, Isparta.

Eroğlu, Cem; “*Çok Partili Düzenin Kuruluşu (1945–1971)*”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, (Derleyenler: Irvin Cemil Schick, Ertuğrul Ahmet Tonak), 5. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2006.

Ertunç, Ahmet Cemil; **Cumhuriyetin Tarihi**, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul, 2004.

Finer, Samuel; **Man On Horseback**, London and Dunmow, Pall Mall Press, 1962.

Gözler, H.Fethi; **Örnekleriyle Türkçe ve Edebiyat Bilgileri**, 2. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1984.

Gözübüyük, Şeref; **Anayasa Hukuku**, 12. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.

Güldemir, Ufuk; **Kanat Operasyonu**, 2. Baskı, Tekin Yayınları, 1986.

_____ ; **Çevik Kuvvetin Gölgesinde Türkiye 1980–1984**, 2. Baskı, Tekin Yayınları, İstanbul, 1987.

Gürün, Kamuran; **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)**, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1983.

Hale, William; **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, (Çev.Ahmet Fethi), Hil Yayınları, İstanbul, 1996.

Huntington, Samuel. P.; **Asker ve Devlet Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyaseti**, (Çev., Kazım Uğur Kızılaslan), Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2004.

_____ ; **Political Order in Changing Societies**, New Haven, Yale University Press, 1969.

Janowitz, Morris; **The Professional Soldier**, New York, The Free Press of Glencoe, 1961.

Kabacalı, Alpay; **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1992.

Karaaliolu, Seyit Kemal; **Sözlü-Yazılı Kompozisyon Konuşmak ve Yazmak Sanatı**, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1972.

Kalaycıoğlu, Ersin, **Tarih ve Demokrasi**, İstanbul, Cem Yayınları, 1992.

Karatepe, Şükrü; **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, 3. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Karlık, Rıdvan; **Türkiye Ekonomisi**, 7. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2002.

Karpat, Kemal H.; **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi (1876-1980)**, (çev: Esin Soğancılar), İmge, Ankara, 2007.

Kayalı, Kurtuluş; **Ordu ve Siyaset (27 Mayıs-12 Mart)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1994.

Kepenek, Yakup; Yentürk, Nurhan; **Türkiye Ekonomisi**, 13. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

Keyder, Çağlar; **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Kılıçbay, Ahmet; **Türk Ekonomisi**, 5 Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1999.

Kışlalı, Ahmet Taner; **Siyasal Sistemler**, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara, 1998.

Kıymaz, Ahmet; **Türk Dili ve Kompozisyon-II**, Kara Harp Okulu Basımevi, Ankara, 1999.

Kili, Suna; **1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partisinde Gelişmeler: Siyaset Bilimi Açısından Bir İnceleme**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1976.

Koloğlu, Orhan, **Kim Bu Ecevit?**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2001

Kongar, Emre; **12 Eylül Kültürü**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995.

Kudret, Cevdet; **Örneklerle Edebiyat Bilgileri II**, İnkılap ve Aka Basımevi, İstanbul, 1980.

Mazıcı, Nurşen; **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, Gür Yayınları, İstanbul, 1989.

Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği (haz.), **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.

Mumcu, Uğur; **12 Eylül Adaleti**, 20. Baskı, Um:Ag Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

Nordlinger, Eric A.; **Soldiers in Politics Military Coups and Governments**, New Jersey, Prentice-Hall, 1977.

Örs, Birsen; **Türkiye’de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli)**, Der Yayınları, İstanbul, 1996.

Öymen, Örsan; **Bir İhtilal Daha Var**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986

Özbudun, Ergun; **Türk Anayasa Hukuku**, 7. Baskı, Yetkin Yayınları, Ankara, 2002.

Özdemir, Emin; **Sözlü-Yazılı Anlatım Sanatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1974.

Öztürk, O. Metin, **Ordu ve Politika**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1993.

Sarıca, Salih; Gündüz, Mustafa; **Güzel Konuşma, Yazma (Kompozisyon)**, Fil Yayınevi, İstanbul, 1995.

Serim, Ekrem; **Türkiye’de Anayasal Hukuk Yönünden 27 Mayıs Devriminden Bu yana Siyasal İktidar Ordu İlişkisi**, Ankara, 1974.

Sucu, Mehmet; **12 Eylül Yasakları**, Günizi Yayıncılık, İstanbul, 2005.

Şahin, Hüseyin; **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2000.

Şahinöz, Ahmet; **Türkiye Ekonomisi Sektör Analiz**, İmaj Yayınevi, Ankara, 2001.

Sönmez, Mustafa; **Türkiye Ekonomisinde Bunalım 24 Ocak Kararları ve Sonrası**, Belge Yayınları, İstanbul, 1980.

Tanör, Bülent; **“Siyasal Tarih (1980-1995)”**, **Türkiye Tarihi V, Bugünkü Türkiye 1980-1995**, (Der.: Bülent Tanör, Korkut Boratav, Sina Akşin), 3. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, Şubat 2000.

Tekin, Arslan; **Alparslan Türkeş’in Liderlik Sırları**, Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Tosh, John; **Tarihin Peşinde**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, (Çev., Özden Arıkan), İstanbul, 2005.

Terör ve Terörle Mücadele Durum Değerlendirmesi, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983. (yazar belirtilmemiştir)

Tunçay, Mete; **“Siyasal Tarih (1908-1923)”**, **Türkiye Tarihi IV, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, (Der.: Sina Akşin), 4. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul, Ekim 1995.

Turan, Şerafettin; **Türk Devrim Tarihi V**, Bilgi Yayınları, Ankara, 2002.

Tuşalp, Erbil; **Cumhuriyetin Öyküsü Bin Belge**, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1987.

Yalçın, Soner; **Hangi Erbakan**, Başak Yayınları, Ankara, 1994.

Yanardağ, Merdan; **MHP Değişti mi? -Ülkücü Hareketin Analitik Tarihi-**, Gendaş Yayınları, İstanbul, 2002

Yetkin, Çetin; **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1995.

Yılmaz, Tanzer Sülker; **Türkiye’de Gençlik Hareketleri**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997.

Zürcher, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

C-MAKALELER

Ensaroğlu, Yılmaz; “*Cumhuriyet Boyunca İnsan Hakları*”, **Yeni Türkiye Dergisi (Cumhuriyet Özel Sayısı II Siyasal Değerlendirme)**, Sayı 23-24, Ankara, Eylül-Aralık 1998.

Eraslan, Cezmi; “*Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası*”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, AKDYYK Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

Erdoğan, Mustafa; “*Silahlı Kuvvetlerin Türk Anayasa düzeni İçinde Yeri*”, **AÜSBF Dergisi**, C. XLV, No. 1-4, Ocak-Aralık 1990.

Olgun, İbrahim; “*Anı Türü ve Türk Edebiyatında Anı*”, **Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi Anı Özel Sayısı**, Cilt XXV, Sayı 246, Ankara, 1972.

Örs, Birsen, “*Geç Modernleşen Ülkelerde Ordunun Rolü: Türkiye Örneği*”, **Yeni Türkiye Dergisi (Cumhuriyet Özel Sayısı II Siyasal Değerlendirme)**, Sayı 23-24, Ankara, Eylül-Aralık 1998.

Özdağ, Ümit; “*Türkiye’de Ordu-Demokrasi-Siyaset İlişkisi*”, **Türk Yurdu Dergisi**, Sayı 61, Eylül 1992.

Özdemir, Emin; “*Anı ve Anı Dilimiz Üzerine*”, **Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi Anı Özel Sayısı**, Cilt XXV, Sayı 246, Ankara, 1972.

Salah, Birsal; “*Anı Üzerine*”, **Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi Anı Özel Sayısı**, Cilt XXV, Sayı 246, Ankara, 1972.

Savcı, Bahri Gencay; “*Türkiye’de Devlet Hayatında Askeri Mahiyetin Tesirin Seyrine Bir Bakış*”, **A.Ü.S.B.F. Dergisi**, Cilt XVI/3, Eylül 1961.

Şaylan, Gencay; “*Ordu ve Siyaset*” **Kanun-i Esasi’nin 100. Yılına Armağan**, Ankara, AÜSBF. Yay. No: 243, Ankara, 1978.

Turan, İlder; “*Cumhuriyet’in 75. Yılında Türkiye’de Siyasal Kültür*”, **Yeni Türkiye Dergisi (Cumhuriyet Özel Sayısı II Siyasal Değerlendirme)**, Sayı 23-24, Ankara, Eylül-Aralık 1998.

D-SÜRELİ YAYINLAR

1-GAZETELER

Cumhuriyet Gazetesi

Günaydın Gazetesi

Hürriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Tercüman Gazetesi

2-DERGİLER

A.Ü.S.B.F. Dergisi

Türk Dili Aylık Dil ve Edebiyat Dergisi

Türk Yurdu Dergisi

Yankı Dergisi

Yeni Türkiye Dergisi

E-SÖZLÜK VE ERİŞİM AĞLARI

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük I**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Develioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007.

[www.belgenet.com/12 Eylül/12 sıkıyönetim.html](http://www.belgenet.com/12%20Eylül/12%20sıkıyönetim.html). (23.03.2005)

EKLER

EK-1 Türk Silahlı Kuvvetleri Adına Verilen Uyarı Mektubu'nun Önsözü

KENAN EVREN
Orgeneral
Genelkurmay Başkanı

ANKARA: 27-12-1979

SAYIN CUMHURBAŞKANIM,

Ülkemizin içinde bulunduğu ortamda Devletimizin bekası, milli birliğin sağlanması, halkın mal ve can güvenliğinin temini için; anarşi, terör ve bölücülüğe karşı parlamenter demokratik rejim içerisinde anayasal kuruluşların ve özellikle siyasi partilerin, Atatürkçü milli bir görüşle müştereken tedbirler ve çareler aramaları kaçınılmaz bir zorunluk olarak görülmektedir.

Milli Güvenlik Kurulunun muhtelif toplantılarında bu konuda alınan kararların muhalefete mensup siyasi partilerin kısır tutum ve davranışları yüzünden olumlu sonuçlara götürülemediği yüksek malumlarıdır.

Kuvvet Komutanları ile beraber yaptığım son gezilerimde Ordu ve Kolordu Komutanı seviyesindeki general ve amirallerle görüşmelerimde milli birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz bu dönemde süratle bir sonuca ulaşabilmek için gerekli tedbirlerin müştereken tespiti amacı ile tüm anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin bir kere daha uyarılması bütün komutanlarca müştereken dile getirildi.

Bu karar ışığında Türk Silahlı Kuvvetlerinin görüşlerini, Milli Güvenlik Kurulu Başkanı olarak zatıalilerine sunuyorum.

Gereğini yüksek takdirlerine arz ederim.

Saygılarımla

Kenan EVREN
Orgeneral
Genelkurmay Başkanı

EK-2 Uyarı Mektubu'nda Belirtilen Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Görüşü

Ülkemizin içinde bulunduğu son derece önemli siyasi, ekonomik ve sosyal ortamda her geçen gün hızını biraz daha artıran anarşi, terör ve bölücülüğe karşı milli birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için; Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke yönetiminde etkili ve sorumlu anayasal kuruluşları ve özellikle siyasi partileri göreve davet etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Kahramanmaraş olaylarının yıldönümünde henüz ilk ve orta-öğretim çağındaki evlatlarımızın örgütlü eylemciler tarafından zorla sürüklendikleri anarşik olaylar ibretle müşahede edilmektedir.

Anayasamızın getirdiği geniş hürriyetleri kötüye kullanarak İstiklal Marşımız yerine komünist enternasyonal söyleyenlere, şeriat düzeni davetçilerine, demokratik rejim yerine her türlü faşizmi getirmek isteyenlere, anarşiye, yıkıcılığa ve bölücülüğe milletimizin tahammülü kalmamıştır.

İktidar olan siyasi partilerin bütün devlet kademelerini kendi siyasi görüşleri doğrultusunda hareket edecek kişilerle doldurması, kamu görevlilerinin ve vatandaşların bölünmesini zorunlu hale getirmektedir. Siyasi partilerce yaratılan bu bölünme giderek anarşi ve bölücülüğü destekleyen iç kaynakların şekillenmesine, himayesine; polis, öğretmen ve diğer birçok kuruluşların birbirine düşman kamplara ayrılmalarına neden olmaktadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri; ülkemizin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarına bir çözüm getiremeyen, anarşi ve bölücülüğün ülke bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını önleyemeyen, bölücü ve yıkıcı guruplara tavizler veren ve kısır siyasi çekişmeler nedeni ile uzlaşmaz tutumlarını sürdüren siyasi partileri uarmaya karar vermiştir.

Bölgemizdeki gelişmeler Ortadoğu'da her an sıcak bir çatışmaya dönüşebilecek durumdadır. İçte anarşist ve bölücüler yurt sathında genel bir ayaklanmanın provalarını yapmaktadırlar.

Ülkede birlik ve beraberliğin, vatandaşın can ve mal güvenliğinin süratle sağlanabilmesi için gerekli kısa ve uzun vadeli tedbirlerin Yüce Meclislerimizde en kısa zamanda kararlaştırılması bugünkü ortam içinde hayati bir önem taşımaktadır.

Diğer yandan Meclislerin açılışından bir buçuk ay sonra komisyonların ancak teşkil edilebilmesi ve ülkenin acilen çözüm bekleyen konuların müzakere için bugüne kadar müşterek bir gündemin saptanamaması üzüntü ile izlenmektedir.

Atatürk milliyetçiliğinden alınan ilham ve hızla vatandaşlarımızı kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde milli şuur ve ülküler etrafında toplamanın; iç barış ve huzurun sağlanmasında temel unsur olduğu apaçık bir

gerçektir. Ülkenin içinde bulunduğu bu durumdan bir an evvel kurtulması hükümetler kadar diğer siyasi partilerimizin de görevleri arasındadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri; İç Hizmet Yasası ile kendisine verilen görev ve sorumluluğun idraki içinde ülkemizin bugünkü hayati sorunları karşısında siyasi partilerimizin bir an önce milli menfaatlerimizi ön plana alarak, Anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gelerek anarşi, terör ve bölücülük gibi Devleti çökertmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müştereken almalarını ve diğer anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını ısrarla istemektedir.

Kenan Evren
Orgeneral
Genelkurmay Başkanı

Nurettin Ersin
Orgeneral
Kara Kuvvetleri K.

Bülent Ulusu
Orgeneral
Deniz Kuvvetleri K.

Tahsin Şahinkaya
Orgeneral
Hava Kuvvetleri K.

Sedat Celasun
Orgeneral
Jandarma Genel K.

EK-3 Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 Numaralı Bildirisi

Yüce Türk Milleti;

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bu bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile, varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir.

Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür.

Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aziz Türk Milleti:

İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur.

Girişilen hareketin amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.

Parlamento ve Hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir.

Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır.

Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05'den itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur.

Bu kollama ve koruma hareketi hakkında teferruatlı açıklama bugün saat 13.00'deki Türkiye Radyoları ve Televizyonun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır. Vatandaşların sükunet içinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirimleri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetlerine güvenmelerini beklerim.

Kenan EVREN
Orgeneral
Genelkurmay ve
Milli Güvenlik Konseyi Başkanı

EK-4 Orgeneral Kenan Evren'in, 12 Eylül 1980 Günü Saat 13.00'de Radyo ve Televizyondan Yaptığı Konuşma

Yüce Türk Milleti,

30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla sizlere radyo ve televizyondan hitap etmek imkanını bulmuş ve ayrılan kısıtlı süre içerisinde mümkün olduğu kadar, yurdumuzun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik durumu ile anarşik ve bölücü eylemleri; alınması gereken tedbirleri çok kısa olarak izah etmeye çalışmışım. Yine çok iyi hatırlayacaksınız ki, iki yıldır her fırsattan istifade ile muhtelif defalar verdiğim beyanat ve radyo-televizyon konuşmalarında da bu hayati önemi olan konuları dile getirmiştım.

Kalbi bu vatan ve millet için atan sağduyu sahibi vatandaşlarım kabul edeceklerdir ki; ülkemizin halen içinde bulunduğu hayati önemi haiz siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar, devlet ve milletimizin bekasını tehdit eder boyutlara ulaşmış ve bu hal devletimizi, Cumhuriyet tarihinin en ağır buhranına sürüklemiştir.

Yine hepimizin bildiği gibi; anarşi, terör ve bölücülük, her gün 20 civarında vatandaşımızın hayatını söndürmektedir. Aynı dini ve millî değerleri paylaşan Türk Vatandaşları siyasi çıkarlar uğruna, çeşitli suni ayrılıklar yaratılmak suretiyle muhtelif kamplara bölünmüş ve birbirlerinin kanlarını çekinmeden akıtacak kadar gözleri döndürülerek, adeta birbirlerine düşman edilmişlerdir.

Atatürk ilkelerini esas alarak kurulan Cumhuriyetimizin bu duruma düşürülebileceğini, bundan 10 sene evvel tasavvur dahi etmek mümkün değildi.

Bugüne kadar iktidara gelen çeşitli hükümetlerin, her yıl artan bir hız ile yaygınlaşan ve dünya tarihinde sayısız örnekleri görülen özel harbin sızma ve çökertme hareketına karşı iç güvenliği sağlayacak kararları ve tedbirleri birinci öncelikle alacaklarını vadetmelerine rağmen; sonuç alacak teşebbüsleri, siyasi çıkar çatışmaları ve basit parti hesapları, kaprisler, hayaller, gerçek dışı talepler ve Türk Devleti'nin niteliklerine ters düşen gizli ve açık emeller arasında kaybolup gitmiştir.

Düşmanın amaç ve yöntemleri, anarşi, terör ve bölücülüğün ulaştığı düzey; özel hukuki tedbirlere, idari düzenlemelere, sosyal koşulların geliştirilmesine millî eğitim ve iş hayatının düzenlenmesine ihtiyaç göstermekteyken; milletin vekaletini taşıyan milletvekilleri ve senatörler Meclislerde aylardan beri, hiçbir sorumluluk duymadan yalnız parti menfaat ve disiplini uğruna bu olaylara seyirci kalabilmişlerdir. İktidarların başarı ümit ederek aldıkları her tedbir, muhalefetler tarafından kınanarak ve hatta memleket yararına da olsa baltalanmıştır. Millî birlik ve beraberliğe en fazla muhtaç olduğumuz dönemlerde bile kutuplaşmalar ve bölünmeler adeta teşvik edilmiş; yangını beraberce söndürmek yerine, üzerine benzin dökülerek memleket bilerek veya siyasi çıkarlar uğruna, sırf iktidara gelebilmek pahasına bir yangın yerine çevrilmek istenmiştir.

Ağızlarından düşürmedikleri hukuk devleti kavramı, bir kısım anayasal kuruluşlarca, devletin parçalanması pahasına da olsa yalnız kişilerin müdafaası olarak yorumlanmış, devletin ve milletin savunulması ise sahipsiz kalmıştır.

Anayasanın kuvvetler ayrılığı ilkesinin birlikte getirdiği sorumluluk, uygulamada kuvvetler çatışmasına dönüştürülmüştür.

Düşüncelerimiz, dinimiz üzerinde ve akla gelebilen her konuda dış ve iç kaynaklı bölücü ve yıkıcı faaliyetler bütün şiddetiyle sürdürülürken ne hazindir ki; bir kısım gerçeğe uymayan özerklik, dar görüşlü, sahibinden başkasının inanmadığı bilimsellik ve koşulları dikkate almayan salt hukuk savunucuları, yıkılacak devletin enkazı altında kalacaklarının, yok olup gideceklerinin idraki içinde olamadıkları görünümünü vermişlerdir. Bu acı hakikatleri görüp çare arayanların veya Türk Ulusunu uyaran ve milleti bütünleşmeye davet edenlerin ise seslerini duymak mümkün olamamıştır. (Bir kısım kıymetli Türk basınının bu konuda zaman zaman yaptıkları uyarıları burada şükranla belirtmek isterim.)

Siyasi partiler, bu kritik dönemde milletin özlemle beklediği önlemleri almak yerine; iç gerilimi devamlı olarak arttırarak, yıkıcı ve bölücü mihrakları büsbütün kışkırtarak, onlara cüret ve cesaret verecek beyan ve eylemleri ile adeta yarışırçasına seçim yatırımları için zemin yaratma yollarını tercih etmişlerdir.

İktidara gelen siyasi partiler, devlet teşkilatının bütün kademelerini kendi görüşleri doğrultusundaki kişilerle doldurarak, kamu görevlilerinin ve vatandaşlarımızın bir tarafa girerek kamplara bölünmesini zorunlu hale getirmişler, giderek anarşi ve bölücülüğü destekleyen kaynakların şekillenmesine ve kamu kuruluşlarında çalışanlarla, polis ve öğretmenlerin dahi birbirine düşman kamplara ayrılmalarına neden olan partizan tutum ve davranışlardan vazgeçmemişlerdir. Böylece tarafsız halkımız, devletten beklediklerini parti kapılarında aramaya mecbur bırakılarak devlet otoritesi yok olmaya, vatandaşların hak ve hukukunu korumak ve ona tarafsız hizmet götürmek yerine, devletin saygınlığı yavaş yavaş erimeğe mahkum olmuş ve dolayısıyla ülkemizde tam otorite boşluğu teşekkül etmiştir.

Bir kısım bedbahtlar Türk Milletinin bağımsızlığını, birlik ve beraberliğini temsil eden İstiklal Marşımıza, koyu taassup veya sapık ideolojik amaçlarla protesto maksadıyla oturarak veya İstiklal Marşı yerine Enternasyonal söyleyerek açıkça saygısızlık gösterebilmişler ve buna doğrudan sorumlu kişiler tevil yoluna sapsak suretiyle savunmalarını yapabilmişlerdir.

Uzun zamandan beri bu fevkalade üzücü olayları yakından takip eden Türk Silahlı Kuvvetleri hatırlayacağınız gibi; milletin kendisine verdiği yetkileri kullanamayan ve bu korkunç gidişi acz içinde seyreden anayasal kuruluşların tümünü Cumhurbaşkanımız aracılığıyla uyarak, alınması gereken tedbirlere de yer vermek suretiyle büyük Türk Milletine karşı yüklendiği sorumluluğu dile getirmiştir. Aradan geçen 8 aylık süre içerisinde yaptığımız sayısız uyarmalara rağmen hemen hemen bu tedbirlerin hiç birine yasama ve yürütme organları ile diğer anayasal kuruluşlardan yeterli bir cevap alınamamış ve bu konuda müspet faaliyetleri de izlenememiştir. Bu uyarı mektubundan sonra bir kısım yasaları etkisiz hale getirerek çıkaran

Meclislerimiz 22 Mart 1980 tarihinden beri siyasi çıkar hesapları ile çıkmaza sürüklenen Cumhurbaşkanlığı seçiminden dolayı içinde bulunduğumuz buhran ile mücadelede en kıymetli unsur olan zamanı fütursuzca harcamışlardır. Dünyanın hiçbir ülkesinde Cumhurbaşkanlığı makamı ve seçimi bu kadar hafife alınmamış ve bu kadar zaman boşa harcanmamıştır.

Asayiş ve ekonomik bunalıma çareler getirmesi ve kanunlar yapması beklenen yasama organlarımız, memleket üzerine çöken bu kabusa karşı kayıtsız kalmışlardır.

Anayasamız, Türk Vatandaşlarının dini inançlarından ötürü kınanamayacağını, açıkça belirtmiş olmasına rağmen, tek bir oyun peşinde koşan siyasi partilerimiz, yüce Atatürk'ün Cumhuriyeti Döneminde unutulmuş mezhep ayrılıklarını kışkırtmakta faydalar görerek Erzincan, Sivas, Kahramanmaraş, Tunceli ve Çorum illerinde siyasi çıkarlar uğruna vatandaşlarımızın birbirini katletmelerine neden olmuşlardır.

Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan ve kendini Türk Vatandaşı kabul eden herkesin tek bir vücut halinde Türk Milleti'ni oluşturduğu unutulmuş ve değişik mezheplere bağlı vatandaşlarımızın tam bir kardeşlik bağı ile kaynaşmalarını engellemek isteyen kışkırtıcılar siyasi destek görmüşlerdir.

Bir kısım anayasal kuruluşlar muhtelif etkiler altında anarşi, terör ve bölücülük karşısında tarafsız, adil ve ortak bir yol izlemek yerine, bizzat Anayasanın ihlali karşısında dahi sesiz kalmayı tercih etmişlerdir.

Bütün bu şartlara rağmen; hukuk devletinin temel ilkelerini savunmakla görevli anayasal kuruluşlarımız, devletin en üst kademesindeki anarşizmin yarattığı tehlikenin büyüklüğünü idrak edemediklerinden veya terör odaklarının tehdidinden çekindiklerinden, devletin temellerine konan dinamitle her an parçalanma tehlikesi karşısında olduğunu gözlerden kaçırmaya çalışmışlardır. Devlet çökertildiği zaman Anayasanın kanatları altına sığınan tüm hukuk kurumları ile özerk, bilim ve müessese ve demeklerinin bu enkaz altında yok olacağı unutulmuştur.

Son iki yıllık süre içinde terör 5.241 can almış, 14.152 kişinin yaralanmasına veya sakat kalmasına sebep olmuştur. İstiklal Harbinde, Sakarya Savaşındaki şehit miktarı 5.713, yaralı miktarımız 18.480'dir. Bu basit mukayese dahi Türkiye'de hiçbir insanlık duygusuna değer vermeyen bir örtülü harbin uygulandığını açıkça ortaya koymaktadır.

Sevgili Vatandaşlarım,

İşte bütün bunlar ve buna benzer sayılabilecek ve hepiniz tarafından yakinen bilinen daha birçok sebeplerden dolayı Türk Silahlı Kuvvetleri ülkenin ve milletin bütünlüğünü, milletin hak, hukuk ve hürriyetini korumak, can ve mal güvenliğini sağlayarak korkudan kurtarmak, refah ve mutluluğunu sağlamak, kanun ve nizam hakimiyetini, diğer bir deyimle devlet otoritesini tarafsız olarak yeniden tesis ve idame etmek gayesiyle devlet yönetimine el koymak zorunda kalmıştır. Bugünden

İtibaren yeni hükümet ve yasama organı kuruluncaya kadar muvakkat bir zaman için yasama ve yürütme yetkileri benim başkanlığında, Kara, Deniz, Hava Kuvveti Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Milli Güvenlik Konseyi tarafından kullanılacaktır.

Büyük Atatürk'ün deyişiyle "Ulusal kültürümüzü, çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkarmak yurdumuzu dünyanın en mamur ve en uygar araç ve kaynaklarına sahip kılmak" hedefine yönelik hızlı bir kalkınma döneminin en kısa zamanda gerçekleştirilmesi zaruretine inanıyoruz. Bu inancımızın gerçekleşmesi için yüce ulusumuzun, bağrından çıkardığı ve yurdumuzdaki kutuplaşmada hiçbir tarafı tutmayan, sadece Atatürk ilkeleri doğrultusunda yürüyen Türk Silahlı Kuvvetleri yönetimine güveneceğinden kuşkuymuz yoktur. İçinde bulunduğumuz buhrandan çıkmamız için ulusça arzu edildiğine inandığımız, disiplinli ve her türlü tasarrufa ağırlık veren bir yaşam ve dayanışma ortamına girilmesini ve milletçe gücümüzün tümünü ortaya koyacak bir çalışma hızını bekliyor ve yüce Türk Milleti'ne güveniyoruz.

Vatandaşlarımızı kaderde, kıvançta ve tasada ortak bir bütün halinde milli şuur ve ülküler etrafında birleştirmenin iç barış ve huzurun sağlanmasında vazgeçilmez faktör olduğu düşüncesiyle, Atatürk Milliyetçiliğinden hız ve ilham almanın, politikada "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesine bağlı kalmanın, milli mücadele ruhunun, millet egemenliğine Atatürk ilke ve devrimlerine olan bağlılığın tam şuurunu yerleştirmek ve geliştirmekle ülkemize yönelik tehditlerin ulusça göğüslenmesine inanıyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti, NATO dahil tüm ittifak ve anlaşmalara bağlı kalarak, başta komşularımız olmak üzere bütün ülkelerle karşılıklı bağımsızlık ve saygı esasına dayalı, birbirlerinin iç işlerine karışmamak kaydıyla eşit şartlar altında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkilerini geliştirme kararındadır.

Uluslararası sorunların barışçı yollarla çözümlenmesinden yana bir dış politika izlenmesine devam edilecektir.

Birçok tutum ve davranışlarıyla demokratik özgürlükçü parlamenter sisteme inancını defalarca kanıtlayan Türk Silahlı Kuvvetleri, en kısa zamanda Bakanlar Kurulu'nu kurarak, yürütme sorumluluğunu bu Kurula bırakacak ve hür demokratik parlamenter sistemin şimdi olduğu gibi dejenere edilmesine ve tıkanmasına mani olucu ve Türk toplumuna yaraşır bir Anayasa ve Seçim Kanunu ile Partiler Kanununu hazırlamayı ve bunlara paralel düzenlemeleri yapmayı müteakip insan hak ve hürriyetlerine saygılı, milli dayanışmayı ön plana alan, sosyal adaleti gerçekleştirecek, ferdin ve toplumun huzur, güven ve refahına önem veren özgürlükçü demokratik, laik ve sosyal hukuk kurallarına dayalı bir yönetime ülke idaresini devredecektir.

Sayılan bu hazırlıklar tamamlanuncaya kadar Yurdumuzda her türlü siyasi faaliyetler her kademede durdurulmuştur. Zorunlu olarak faaliyetleri durdurulan siyasi partilerin yeniden hazırlanacak Anayasadaki düzenlemelere ve yeni Seçim ve

Partiler Kanununa göre zamanı, koşulları ilan edilecek seçimlerden yeterince önce faaliyete geçmesine müsaade edilecektir.

Parlamento üyeleri, siyasi faaliyetlerden dolayı suçlanmayacak ve yeni yönetime karşı suç teşkil edecek tutum ve davranışlarda bulunmadıkları sürece haklarında herhangi bir işlem yapılmayacaktır.

Ancak, kanunların suç kabul ettiği fiilleri vaktiyle işlediği saptanan parlamenterler hakkında gerekli kovuşturma yapılacaktır. Adalet Partisi, Cumhuriyet Halk Partisi, Milli Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partilerinin parti başkanları şimdilik can güvenliklerinin sağlanması amacıyla Silahlı Kuvvetlerin koruma ve gözetiminde belirli yerlerde ikamete tabi tutulmuşlardır. Durum müsait olunca serbest bırakılacaklardır.

Memlekette idarenin tam bir tarafsızlık içinde vatandaşın hizmetine koşması sağlanacaktır. Devlet hizmetinde bulunanların siyasi etkiler dışında çalışmaları kanun hakimiyeti altına alınacaktır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin yönetime el koyduğu şu anda devletin yanında tarafsız ve adil hizmet görececek yöneticiler, eski zamanın siyasi davranışlarına yönelmedikçe hizmet ve görevlerine devam edeceklerdir.

Kanun ve nizam hakimiyetini sağlamada tecrübeli ve yetenekli kişilerden oluşan mahkemelerin süratle ve doğru kararlar vermelerini ve bunları korkusuzca uygulayabilmelerini sağlayacak yasal ve idari tedbirler alınacaktır.

Memleketin ekonomik koşullarını kendi gücümüzle iyileştirmek için her alanda elden gelen gayret sarf edilecektir. Çalışkan ve vatanperver Türk işçisinin mevcut ekonomik koşullar çerçevesinde her türlü hakları korunacaktır.

Ancak temiz Türk işçisini sömüren, onları kendi ideolojik görüşleri istikametinde kullanmak için her türlü baskı oyunlarına başvuran, işçinin hakkı yerine kendi menfaatlerini ön planda tutan bazı ağaların bu faaliyetlerine asla müsaade edilmeyecektir.

Tüm işverenlerin iş barışının koşullarını sağlayacak esaslardan ayrılmadan üretimin artırılması ve ihracata yönelik gayretlerin gelişmesine yardımcı olmaları için her türlü tedbir alınacaktır.

Köylünün, milletimizin efendisi olduğu inancını, kuvveden fiilen çıkarmak için tarım alanında üretimi artıracak bir tarım seferberliği ve fiyat politikası ile gerekli diğer önlemlerin alınmasına, bilhassa önem verilecektir. Türk köylüsünün tarlasından ayrılıp şehirlere göç etmesini zorlayan ekonomik ve sosyal nedenlere çare aranacaktır.

Eğitim ve öğretimde Atatürk Milliyetçiliğini yeniden yurdun en ücra köşelerine kadar yaygınlaştıracak tedbirler en kısa zamanda alınacaktır.

Yarımın teminatı olan evlatlarımızın Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojilerle yetişerek sonunda birer anarşist olmasını önleyecek tedbirler alınacaktır.

Bu maksatla hepimizin tek tek saygıyla andığımız öğretmenlerimizin Der'li, Bir'li derneklere üye olarak bölünmelerine müsaade edilmeyecektir. Her düzeyde öğrencinin amacı Atatürk ilkeleri ve milliyetçiliği ile pekişmiş ve üretime yönelik bilgi ve becerisini kazanmak olacaktır.

En kıdemsiz erinden, en üst komutanına kadar Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tüm personeli, bu amaçlara ulaşmada devletin iç ve dış tehditlere karşı kollayıcı ve koruyucu gücü olarak siyasetin dışında kalacaktır.

Aziz Yurttaşlarım;

Bir defa daha belirtiyorum ki; Silahlı Kuvvetler aziz Türk Milletinin hakkı olan refah ve mutluluğu, vatan ve milletin bütünlüğü ve gittikçe etkisi azaltılmaya çalışılan Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, kendi kendini kontrol edemeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak, kaybolan Devlet otoritesini yeniden tesis etmek için yönetime el koymak zorunda kalmıştır.

Komutan, subay, astsubay ve erler olarak hepimiz vatan ve. milletin refah ve mutluluğu uğruna her şeyimizi, bu arada hayatımızı dahi seve seve feda etmeye hazırız. Memlekette her zaman bulunabilen ve özellikle son zamanlarda çoğalan kötü niyetli birçok kişi ve kuruluşlar sizlere yalanlar düzerek, bunun aksini söyleyebilecekler ve menfi propagandalara başvurabileceklerdir. Bunlara asla inanmayınız. Bütün uygulamalar milletin gözü önünde yapılacaktır.

Kıymetli Vatandaşlarım;

Her zaman milletiyle bir bütün ve Türk milletinin emrinde olan Türk Silahlı Kuvvetlerine ve yeni yönetime karşı yapılacak her türlü direniş, gösteri ve tutum anında en sert şekilde kırılarak cezalandırılacaktır.

Yurtta kan dökülmemesi için bütün vatandaşlarımın tahriklere kapılmaksızın sükunet içinde yayınlanacak bildirimler doğrultusunda hareket etmelerini ve ikinci bir bildiriye kadar sokağa çıkmamalarını rica ederim.

Vatandaşlarımın birbirlerinin hak ve hukukuna saygılı olmalarını, sevgi içinde kırgınlıklarını unutmalarını, hepimizin bu mübarek topraklar üzerinde aynı haklara sahip bir Türk vatandaşı olduğumuzun idraki içerisinde olarak yeni yönetime yardımcı olmalarını vatanperverlik ve asil karakterlerinden bekler, mutlu ve aydınlık yarınlar dilerim.

Kenan EVREN
Orgeneral
Genelkurmay ve
Milli Güvenlik Konseyi Başkanı

EK-5.Orgeneral Kenan Evren'in 16 Eylül 1980 Günü Yaptığı İlk Basın Toplantısı

Değerli Basın Mensupları,

Hepinizi en iyi duygularla selamlıyorum.

Hür demokratik rejimlerde basının ne büyük hizmetler gördüğü ve onun değerli mensuplarının demokrasinin yaşamasına ne denli katkılarda buldukları, demokrasi içinde yaşayan akliselim sahibi herkesin idraki içindedir. Bu inanç içinde size hitap etmekten kıvanç duyuyorum.

Demokrasi rejimi, faziletler rejimidir. Demokrasi fertten ferde faziletli insanların varlığı ile yaşar. Demokrasinin bütün özgürlükleri ona inananlar içindir. Demokrasi rejimini yıkmak, yerine başka bir rejim kurmak isteyenler, hele demokrasinin hak ve hürriyetlerini kullanarak emellerine ulaşmak isterlerse, demokrasiye inanmış milyonlarca faziletli insanın hak ve hürriyetleri nasıl korunacaktır

İşte bence meselenin esası budur. Bilerek veya bilmeyerek anlaşılmayan birinci mesele budur.

Demokrasiye vücut veren bütün kuruluşlar, demokrasi var diye, demokrasiyi yıkmak isteyenlere demokrasinin hak ve hürriyetlerini vererek onları, faziletli vatandaşlara uygulanan yasalardan nasıl faydalandırabilirler? Hal böyle olunca, terör ve anarşiye karşı nasıl yasa yapılabilir? İşte bu yüzdendir ki, rejim kendi kendini koruyacak yasalarla, bilerek veya bilmeyerek teçhiz edilememiştir. Bu yasalar Meclislerde görüşülürken faziletli vatandaş düşünülmemiş, daima rejimi yıkmak isteyenlerin demokratik hakları düşünülmemiştir.

Türkiye'de de otuz yılı aşkın bir süredir demokrasi rejimi vardır. Devletin temel yapısı, "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" inancı üzerine bina edilmiştir.

Yargı yetkisi millet adına hür ve bağımsız yargı organlarına, yasama yetkisi milletin seçmiş olduğu temsilcileri ile yine millet adına TBMM'ye verilmiştir.

Yürütme yine millet adına TBMM içinden seçilmiş hükümetlerce yürütülür. Türkiye'nin temel düzeni budur. Bütün bunlar Anayasamız ile düzenlenmiş bulunmakta ve de en önemlisi Türk demokrasisi, Anayasanın dibacesinde belirtildiği gibi Atatürk inkılapları bazına oturtulmuştur.

İşte, bilerek veya bilmeyerek anlaşılmayan ikinci mesele de budur. Sanki Atatürk inkılapları bazı yokmuş gibi davranarak, demokrasimizi bu raydan çıkarmak için yapılan bütün beyanlar, gizli ve açık çalışmalar, demokrasiyi korumak için kurulmuş bütün anayasal kuruluşlarca, daha başlangıçta karşı çıkılmamış, hatta

suskunlukla adeta teşvik edilmiş, en hafif deyimle müsamaha ve hoşgörü ile basiretler bağlanmıştı.

Her rejim, kendini fikren savunacak sağlam muhafızlar ister. Rejimi topsuz, tüfeksiz korumanın esas yolu budur.

Atatürk inkılapları tabanına oturtulmuş Türk demokrasi rejimi maalesef kendi kendini savunacak Atatürkçü görüşle teçhiz edilmiş yeni nesiller yetiştirilmesinde zaafa bilerek veya bilmeyerek düşürülmüştür. İşte üçüncü önemli mesele budur.

İlkokullardan üniversitelere kadar Atatürkçülük, diğer bir deyimle Kemalist öğretim yapılacağına ve böyle 'bir fikir üretileceğine tam aksine sağ, sol ve irticai fikirler üretilmiştir. Bunları üretenler maalesef devlet kasasından maaş alan bir kısım öğretmen ve profesörler olmuş, bu hal öyle bir durum yaratmıştır ki, önce bu öğretmenler, profesörler bölünmüş, daha sonra en sevgili varlıklarımız tertemiz çocuklarımız karşıt fikirlere ayrılmıştır. Birçok Atatürkçü ve vatansever öğretmen ve profesörlerimizin sesleri duyulmaz olmuştur. Birçok öğretmen bir yıl önce bize gelip, "Efendim biz okulda Atatürkçüyüz demeye korkuyoruz, azınlıkta kaldık" demişlerdir.

Devletin gözü önünde Başkentte bir öğretmen derneği kongresinde terörist odakların mücadele ve münakaşası açıkça yapıldığı halde yetkili kuruluşlar "Bu hal nedir?" diyememiştir.

Böyle bir öğretim ve eğitim ortamında biz nasıl demokrasiyi fikren koruyacak genç nesiller yetiştirebilirdik.

Şu halde "Büyük Atatürk'ün Cumhuriyeti emanet edeceği gençlik yetiştirilememiştir" diyoruz ve inanıyoruz ki, bu tespitimize 45 milyon Türk vatandaşı da katılmaktadır. Çünkü Türk Silahlı Kuvvetleri Türk Milletinin bir parçasıdır ve onun en sadık evladıdır.

Yine demokrasi rejimlerinde serbest olan dernek kurma hakkı kötüye kullanılmıştır. Binlerce dernek esas kuruluş gayesinden ayrılarak rejim üzerinde fetva veren kuruluşlar olup çıkmışlar, gizli veya açık demokrasiyi yıkma savaşına girişmişlerdir.

Çalışkan, masum, vatanın yücelmesi için el emeği ve alın teri dökerek gece-gündüz çalışıp ailesini geçindirmek, yarımını güvenceye almaktan başka bir düşüncesi olmayan Türk işçileri, birtakım ağalarca ellerine kızıl bayrak verilerek ve yabancıların resmi tutuşturularak demokrasiyi yıkmak ve başka bir rejim istemek için haince kullanılmışlardır.

Böylece vatansever işçilerimiz de birkaç gruba bölünmüş, oynanmak istenen oyun perde perde oynanmıştır.

Bütün bunlar yetmiyormuş gibi, bölünme yüzyıllardan beri kardeşçe yaşayan mezhep ve ırk ayrımına götürülerek oyunun son perdesine gelmek istenmiştir.

Yukarıdan beri ana hatları ile izahına çalıştığım nedenlerdir ki, Türk Demokrasisini rayından çıkartmıştır ve böylece bir rejim buhranı doğmuştur.

Bütün bu ve saymadığım daha birçok tutum ve davranışlar karşısında bir kısım anayasal kuruluşlar ve siyasi partiler gaflet uykusundan uyanmamışlar, sanki ortalık güllük gülistanlıkmiş gibi şahsi, zümrevi ve partici çekişmelerden ayrılmamışlar, adamsendecilik, suskunluk ve umursamazlık içinde gerekli girişimlerde bulunmamışlardır. Bir taraftan, bu yolda küçük bir beyanat veren çıksa, diğer taraf onu "Ara rejim özleyenler var" diye tehdit etmiş, batacak gemide kendisinin de boğulacağını hesaba katacak idrakten yoksun olduğunu göstermiştir.

Aziz Milletimiz, bütün bu durumları acı içerisinde izlemiş, "Bu işin sonu ne olacak?" diye çaresizlik içinde kalmıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri tarih boyunca daima devleti korumuştur. Büyük Atatürk'ün bize verdiği görev budur. Aziz milletimizin isteği de budur. O daima, Silahlı Kuvvetlerini koruyucusu olarak görür ve eli silah tutan evlatlarının güvencesi altında yaşar.

Rejim buhranını çözecek girişimlerin olmaması bu işin başarılmasını üzerine, Türk Silahlı Kuvvetleri 8 ay evvel bir uyarı mektubu ile endişelerini ve isteklerini demokrasiye yakışır bir biçimde ilgililere bildirmişti. Ve de her vesile ile düşüncelerini açıklayarak demokrasiyi kurtarmak için demokrasi içinde girişimlerini sürdürmüştür.

Ayrıca, devlet güvenliği ile doğrudan ilgili bir anayasal kurul olan Milli Güvenlik Kurulu içinde ayda bir uyarılara devam edilmiş, söylenecek her şey söylenmiştir.

Ne yazık ki, haftalar, aylar geçmiş, derde deva olacak ne bir tedbir alınabilmiş, ne de büyük milli meselede birlik ve beraberlik sağlanabilmiştir.

Bütün bu uyarıların etkisiz kalması sonucu Türk Silahlı Kuvvetleri son çare olarak, Atatürk'ün verdiği emaneti, yasaların verdiği görevi ve aziz milletinin isteğini yerine getirmiştir.

Kısaca söylemek gerekirse, bu hareket Cumhuriyeti koruma ve kollama hareketidir.

Bu hareket Silahlı Kuvvetlerin ve aziz milletimizin tümünün istekleri doğrultusundadır. Bu noktayı özellikle vurgulamak isterim. Bu, tarih kitaplarındaki bir darbe değildir. Bu hareket demokrasiye indirilen darbeyi ortadan kaldırmak için Ordunun ve milletin isteği doğrultusunda yapılmıştır.

Eğer bu müdahale yapılmıyaydı, bu gizli ve hain güçler Silahlı Kuvvetlere sızarak birkaç yılda onu da bölme yoluna gideceklerdi.

Yıkıcı ve bölücü güçler büyük milletimiz içinde itibar ve taraftar kazanamamışlardır. Birer halk çocuğu olan bekçilerimizi, polislerimizi, askerlerimizi öldürmekle geride yetim bıraktıkları çocukların feryadı, anaların ve babaların ıstırabı onların halktan yana olmadıklarını göstermiştir. Güya halk için savaşıyorlarmış. Diğer taraftan Konya olayları gericiliğin ne boyutlara ulaştığını göstermiştir. Milletimizin bu olay karşısında gözleri açılmış tehlikeyi bütün boyutlarıyla görmüştür.

Bir parti liderinin Çanakkale'deki bir kongrede konuşmalarının dikkatle incelenmesi, taşıdıkları fikirlerin ne olduğunu gösterecektir.

Buna benzer bugüne kadar çok beyanlar oldu. Fakat savcılıkların her müracaatında ilgililer hakkında dokunulmazlık kaldırılamadı. Peki ne olacak, bir parlamenter her seçimde seçim kazansa, kanunları çiğneyip suç işlemesine rağmen hiçbir zaman mahkeme karşısına çıkartılamayacak mı?

Demokratik ülkede anarşi, bölücülük, terör, yıldırma, zorla para alma, vatandaş baskı altında tutma bu boyutlarda olabilir mi? Bu hale rejim daha ne kadar dayanabilir? Milletimiz ortada devlet yok mu diye sormaz mı?

Herkes kendi hakkını korumaya kalkarsa o memleket ne hale düşer?

Soruları uzatabiliriz.

Harekatın çok kısa bir zamanda kansız bir şekilde başarılması, aziz milletimizin tümünün isteğinin bir belirtisi ve milletimizin yıkıcı, bölücü ve genci çevrelere nefretinin en açık ifadesidir.

Halkın yaşantısı normale dönmüştür. Daha da iyileşmesi için bütün gayretler sarf edilecektir.

Bu harekatın amaçlarını şöyle özetleyebilirim:

1. Milli birliği korumak,
2. Anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek,
3. Devlet otoritesini hakim kılmak ve korumak,
4. Sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak,
5. Sosyal adalete, fendi hak ve hürriyete ve insan haklarına dayalı laik ve cumhuriyet rejimini işlerli kılmak,
6. Ve nihayet makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmektir.

Bu amaçlara ulaşmak için bize yol gösterecek olan ışık her zaman olduğu gibi Atatürkçülük ve ilkeleridir.

Milli Güvenlik Konseyi demokratik düzen ve rejimin şimdiye kadar sağlıklı bir biçimde işlemesine imkan vermeyen tüm engelleri bir daha böyle bir müdahalenin yapılmasına lüzum bırakmayacak şekilde kaldırmaya kararlıdır. Bunun için Anayasa, Seçim Kanunu, Partiler Kanunu gibi mevcut kanunlarda bugünkü duruma gelmemize neden olan hükümler ya değiştirilecek ya da yeni hükümler ilave edilecektir. Bunun yanı sıra anarşi ve terörü etkili bir şekilde önleyecek yargı organlarının kuvvetlendirilmesi için gerekli kanunlar hazırlanacak ve Ceza Kanununda aksayan taraflar ıslah edilecektir.

Özgürlük veya bağımsızlık adı altında anarşinin ne okullarda, ne üniversitelerde, ne de sendikalarda serpilip boy atmasına imkan verilmeyecektir.

Yetkili, sorumlu, yeterli vatandaşın hakkına saygılı işleyebilen, demokratik, sosyal hukuk düzeni gerçekleştirilecektir. Bu düzene, kısa sürede aşamalarla varılacaktır.

Malumunuz olduğu gibi, halen yasama yetkilerini kullanan bir Güvenlik Konseyi vardır. Yürütme organı olarak başkanlığında Bakan yetkilerine sahip müsteşarlardan oluşan bir kurul faaliyettedir. Bu hafta içinde Bakanlar Kurulu teşkil edilecektir.

Bir geçici Anayasa hazırlanacak ve müteakiben Kurucu Meclis kurulacaktır.

Türk ekonomisinin büyük sıkıntılar içinde olduğu, enflasyonun arttığı, sanayimizin tam işleyememesi sonunda üretimde düşüşler ve istikrarsızlık olduğu bilinmektedir. Memleketimizi düştüğü bu ekonomik bunalımdan kurtarmak, halkımızın sıkıntılarını hafifletmek, ekonomik gelişmeyi sağlayarak artan işgücüne yeni iş sahaları açmak amacıyla uygulanan istikrar programı yürütülecektir. Ekonominin tabii kanunlar içinde çalışması kolaylaştırılarak sosyal amaçlara bir an evvel ulaşılabilecektir.

Türkiye'nin uyguladığı ekonomik istikrar programının OECD ülkeleri ve milletlerarası ekonomik ve finans kuruluşlarınca desteklenmesi sağlanacaktır.

Ülkemizin kısa sürede ekonomik buhrandan çıkması için gerekli yasal düzenlemeler süratle ele alınacaktır. Bunların çözümlenmesinde, alınacak bütün ekonomik tedbirlerin üzerinde milletimizin ferden ve bütün olarak göstereceği sabır, metanet ve fedakarlık başlıca güvencemiz olacaktır.

Değerli Basın Mensupları,

Bütün öğretmen, memur ve diğer görevliler, işçi ve işverenlerin vazife şuuruna sahip sorumlu kişiler olarak vatanseverlik, milli beraberlik ve kardeşlik duyguları içinde birbirinin haklarına karşılıklı saygılı olarak görevlerine devam etmeleri sağlanacaktır.

Devlet hizmetlerinde bulunan görevlilerin, tarafsız ve adil olması önemli bir ilkedir. Bu ilkenin uygulanmasını önleyen, bu ilkeye aykırı olan bütün tertiplere ve kuruluşlara müsaade edilmeyecek ve gerekli olan yasal işlemler yapılacaktır.

Muhtelif ve bilhassa ideolojik sebeplerle kopma noktasına gelen işçi ve işveren ilişkileri, işçinin haklarını koruyan ve işveren hakkına saygılı bir anlayışla yeniden düzenlenecektir.

İşyerlerindeki barışın, işçinin sosyal ve ekonomik haklarını güvenilir bir biçimde sağlaması yanında, üretim ve verimin artmasını da sağlayarak tüm Türk Ulusunun yararına olacağına inanıyoruz.

Kıymetli Basın Mensupları,

Yeni yönetim, her alanda olduğu gibi dış politika alanında da Atatürk ilkeleri uyarınca, Türk Milletinin temel özlemleri doğrultusunda ve yine Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" deyiminde ifadesini bulan, barışçı bir dış politika izleyecektir.

Türkiye, bütün ülkelerle ilişkilerinde Birleşmiş Milletler Yasası'nda yer alan bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, iç işlerine karışmamak ve hak eşitliği ilkelerini esas alacaktır. Kendisi bu ilkelere riayet göstereceği gibi, başka ülkelerin de anılan ilkelere uymalarını titizlikle gözetecektir. Türkiye'ye, Türkiye'nin toprak ve ulus bütünlüğüne ve Türk vatandaşlarına yöneltilebilecek her türlü tecavüz ve tehdide de karşı konulacaktır.

Türkiye dünya ve bölge barışına elinden geldiği ölçüde katkıda bulunmak yolundaki geleneksel siyasetini sürdürecektir. Bu siyaset çerçevesinde bugünkü uluslararası koşulların gereği olduğuna inandığı yumuşama sürecini de destekleyecektir.

Türkiye'nin güvenlik, politik ve ekonomik alanlarda taraf olduğu ikili ve çok taraflı bütün antlaşmalar geçerliliğini koruyacak ve Türkiye bunlardan doğan yükümlülüklerini karşılıklılık ilkesi uyarınca yerine getirmeye devam edecektir.

NATO ittifakı ile ilişkilerimiz sürdürülecektir. Bu ittifakın uluslararası barış ve güvenliğin korunması için önemini devam ettirdiğine kaniim.

AET ve Avrupa Konseyi ve demokrasiye bağlı ülkelerin üyesi bulunduğu diğer kuruluşlarla ilişkilerimiz ve işbirliğimiz devam edecektir.

Bu çok taraflı ilişkilere muvazi olarak, Amerika Birleşik Devletleri, Dokuzlar ve diğer Batılı ülkelerle ikili düzeydeki ilişkilerimizi geliştirme yolunda çabalarımız sürdürülecektir.

Kendileriyle tarihi ve geleneksel bağlarımız olan İslam ülkeleri ile ilişkilerimizin her alanda dostluk ve kardeşlik anlayışı içinde geliştirilip güçlenmesine özen gösterilecektir. Bütün komşularımızla iyi ilişkiler ve verimli bir işbirliği geliştirmek en samimi arzumuzdur. Sovyetler Birliği, dünyada barış ve

güvenliğin muhafazasında ve güçlendirilmesinde büyük sorumluluğu bulunan bir devlet olarak komşularımız arasında özel bir yere sahiptir.

Yunanistan ile aramızda süregelen bütün sorunların, iyi niyetli ve yapıcı bir yaklaşım içinde, ikili müzakereler yoluyla adil çözümlere kavuşturulabileceği görüşündeyiz.

Kıbrıs sorununa gelince, bu anlaşmazlığın Ada'daki iki toplum liderleri arasında varılmış mutabakatlar çerçevesinde ve toplumlararası görüşmeler yöntemiyle sonuca ulaşmasını temenni ediyoruz.

Aziz Basın Mensupları,

Memleketin ve milletin yüce menfaatlerini daima her şeyin üstünde tutmuş olan Türk Silahlı Kuvvetleri, bu tarihi görevini tamamladıktan sonra, her zamanki vakar ve vazife aşkı ile bütünüyle asil vazifesi olan vatan savunmasına dönecektir.

Türk Silahlı Kuvvetleri, bu kere üzerine aldığı bu görev nedeniyle kuvvet ve kudretinden asla hiçbir şekilde zaafa uğramış değildir. Etkili bir biçimde vazifesi başındadır.

Harekatın ilk anından itibaren bütün vatandaşlarımızın Milli Güvenlik Konseyi'nin emir ve bildirimlerine uymakta gösterdiği büyük anlayış, soğukkanlı davranış, milletimize güvende ne derece haklı olduğumuzun bariz delillerinden birini teşkil etmiştir. Bunun için huzurunuzda yüce Türk Milletine bu güç anlarda gösterdiği yurtseverlik ve anlayış için bir kere daha, şahsım ve Türk Silahlı Kuvvetleri adına şükranlarımı ifade etmeyi zevkli bir borç bilirim.

Hepinize teşekkür ederim.

Kenan EVREN
Orgeneral
Genelkurmay ve
Milli Güvenlik Konseyi Başkanı

ÖZGEÇMİŞ

09.01.1977 yılında İzmir ilinin Bergama ilçesinde doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Bergama'da tamamladı. 1994 yılında Kuleli Askeri Lisesi'ni bitirmeyi müteakip Kara Harp Okulu'ndan 1998 yılında Piyade Teğmen olarak mezun oldu. İstanbul Tuzla Piyade Okulu'ndaki bir yıllık eğitim ve öğretimi müteakip Şırnak'ta bulunan 6. İ/G Tug. K.lığı emrine atandı. 2001-2007 yılları arasında Ankara'da Anıtkabir K.lığında görev yaptı. 2007-2009 yılları arasında Ağrı ilinin Patnos ilçesinde bulunan 34. Mot. P. Tug. K.lığında görev yaptı. 2009 yılında K.K. Astsb. MYO K.lığı emrine atandı. Evli ve bir çocuk babasıdır. İngilizce bilmektedir.